

ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ
LVII/1

МАТИЦА СРПСКА
ОДЕЉЕЊЕ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК
ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ
MATICA SERBICA
CLASSIS LITTERARUM
ARCHIVUM PHILOLOGICUM ET LINGUISTICUM

Покренут 1957. године
До XXVI књиге (1983) излазио под називом *Зборник за филологију и лингвистику*

Главни уредници:
Др Миливој Павловић (1957–1960), др Рудолф Коларић (1961–1962),
академик Павле Ивић (1963–2000), академик Александар Младеновић (2001–2009),
др Јасмина Грковић-Мејџор (2010–)

LVII/1

Уредништво:
Др МИЛИВОЈ АЛАНОВИЋ, Др НАДА АРСЕНИЈЕВИЋ, Др ЈАСМИНА ГРКОВИЋ-МЕЈЏОР,
Др ДРАГА ЗЕЦ, Др ГЕРХАРД НЕВЕКЛОВСКИ, Др СЛОБОДАН ПАВЛОВИЋ,
Др ДРАГОЉУБ ПЕТРОВИЋ, Др МАТО ПИЖУРИЦА, Др МИЛОРАД РАДОВАНОВИЋ,
Др ВЛАДИСЛАВА РУЖИЋ, Др СВЕТЛАНА М. ТОЛСТОЈ, Др ЗУЗАНА ТОПОЛИЊСКА, Др БЈОРН ХАНСЕН

Collegium redactorum:
Dr MILIVOJ ALANOVIĆ, Dr NADA ARSENIJEVIĆ, Dr JASMINA GRKOVIĆ-MAJOR,
Dr BJÖRN HANSEN, Dr GERHARD NEWEKLOWSKY, Dr SLOBODAN PAVLOVIĆ,
Dr DRAGOLJUB PETROVIĆ, Dr MATO PIŽURICA, Dr MILORAD RADOVANOVIĆ,
Dr VLADISLAVA RUŽIĆ, Dr SVETLANA M. TOLSTOJ, Dr ZUZANNA TOPOLIŃSKA, Dr DRAGA ZEC

Главни и одговорни уредник:
Др ЈАСМИНА ГРКОВИЋ-МЕЈЏОР

ISSN-0352-5724 | UDK 80/81(082)

ЗБОРНИК

МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

LVII/1

НОВИ САД
2014

САДРЖАЈ

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ

Слободан Павловић: Саставне напоредносложене реченице у српском језику XII–XV века	7
Виктор Савић: „Понос” [и „досада”] у Душанову законнику. <i>Трагом неких иззубљених значења</i>	31
Радмило Маројевић: Субјекатско-објекатска инверзија и поетика „тамних мјеста” (тумачење двају стихова <i>Горског Вијенца</i> : поругани олтар јазичеством / на милост ће окренут небеса! [2359–2360])	49
Рада Стијовић: Олексици Синодовога превода Новог завјета у односу на лексику Вуковог превода	69
Марина Николић: О теоријским аспектима проучавања семантичке категорије степена	83
Дејан Средојевић: Интонација упитних исказа	93
Нада Арсенијевић: (Суп)стандардна употреба генитива с предлогом <i>од</i>	119
Душанка Звекић-Душановић: О глаголу <i>моћи</i> у аподози иреалних кондиционалних реченица	137
Јованка Радић: Из методологије трагања за примарним вредностима суфикса. Категоријални приступ: <i>од ул-ица до учийтељ-ица</i>	151
Сања Ђуровић, Марина Спасојевић: Још један поглед на видске парњаке у српском језику	183
Татјана Грујић: Метафоричка концептуализација домена друштвене организације и човека помоћу изворног домена машине	199

ХРОНИКА

Ранко Бугарски: In memoriam: Чарлс Филмор (9. VIII 1929 – 13. II 2014)	215
Милош Луковић: In memoriam: проф. др Владислав Лубаш (1932–2014)	220
Милорад Радовановић: Предраг Пипер, Иван Клајн. <i>Нормативна грамаћика српског језика</i>	224
Рајна Драгићевић: Шта се све нормира у <i>Нормативној грамаћици српског језика</i>	231

КРИТИКЕ И ПРИКАЗИ

Вера Васић, Твртко Прћић, Гордана Лалић Крстин: Две најновије књиге Ранка Бугарског	239
Ана Ранђеловић: Дело веома полезно	258
Миљивој Алановић: Нова читања Андрићеве <i>Ђурије</i>	265
Гордана Штасни: Милан Ајвановић. Функционално оптерећење суфикса за обележавање особа	274
Драгана Ратковић: Детаљна анализа једног типа глагола	280
Ксенија Кончаревић: Марија Стефановић. Језичка слика породице у руском и српском језику	285
Надежда Силашки: Mira M. Milić. <i>Anglicizmi kao sinonimi u srpskom jeziku</i>	291
Владимир Јовановић: Nadežda Silaški, Tatjana Đurović (ur.). <i>Aktuelne teme engleskog jezika nauke i struke u Srbiji</i>	294
Диана Продановић-Станкић: Sonja Filipović-Kovačević. <i>Implicirana značenja u reklamama na engleskom i srpskom jeziku</i>	301

Упутство за припрему рукописа за штампу	307
Contents	311

Слободан Павловић

САСТАВНЕ НАПОРЕДНОСЛОЖЕНЕ РЕЧЕНИЦЕ
У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ XII–XV ВЕКА*

У раду се разматра структура саставних напоредносложених реченица у српском језику од XII до XV столећа. Према временском критеријуму, старосрпска реченична копулативност је подељена (а) на *тјемјоралну*, тј. *континуирану* копулативност, коју одликује позиционираност коегзистентних догађаја на истој временској оси, и (б) на *атјемјоралну*, тј. *дисконтинуирану* копулативност, у којој временска позиционираност корелативних елемената није релевантна. Дисконтинуиране паратактичке везе вишерангираног елемента и нижерангираног (експликативног или релативног) додатка, препознате су као остаци неконфигуративне синтаксе.

Кључне речи: старосрпска паратакса, континуирана копулативност, дисконтинуирана копулативност, паратактички додаци, неконфигуративна синтакса.

This paper analyzes the structure of copulative compound sentences in the Serbian language from the 12th to the 15th century. Following to the temporal criterion, the Old Serbian copulative sentence relations are divided into (a) *temporal*, i.e. *continuous* combinations, characterized by the locatedness of the coexistent events on the same temporal axis, and (b) *atemporal*, i.e. *discontinuous* combinations, in which the temporal position of combined elements is not relevant. Discontinuous paratactic links of a higher rank element with the lower rank (complementary or relative) addition are recognized as a relic of the non-configurational syntax.

Key words: Old Serbian parataxis, continuous copulative relation, discontinuous copulative relation, paratactic addition, non-configurational syntax.

1. Увод. Старе несугласице око генетског односа паратаксе и хипотаксе зачете још крајем XIX века настављене су и у XX столећу, с тим што се у протеклих неколико деценија то питање додатно усложњава типолошким анализама паратактичко-хипотактичких релација у разнородним језицима, како у оним с развијеном писаном традицијом тако и у оним без писмености.

Наиме, и поред опаске Х. Паула (PAUL 1886: 121) да реченице не могу бити спојене а да притом не остваре својеврсну међузависност, те да један члан зависносноложено реченичног односа може стећи извесну самосталност, док се – с друге стране – сложена реченица с пуном самосталношћу саставних компоненти не јавља,¹ Б. Делбрик (DELBRÜCK 1900: 413), резимирајући „општи став” актуелне филолошке науке на прелазу из XIX у XX век, ипак

* Рад је настао у оквиру пројекта *Историја српског језика* (бр. 178001), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Тумачећи овај став Х. Паула, К. Билер (BÜHLER 2011 [1934]: 457) истиче: „that means, then: in the beginning was hypotaxis, and it has not been overcome”.

закључује „да се хипотакса развија из паратаксе”.² И мада се већ од првих деценија XX века настоји аргументовати становиште по коме одређене паратактичке релације (настале уланчавањем изворно простих реченица) временом могу добити хипотактичку реинтерпретацију,³ В. Леман (LEHMANN 1980: 115) истиче да ни Делбрик ни његови следбеници не дају модалитете хипотактичког превредновања паратактичких структура, да би Л. Беднарчук (BEDNARCZUK 1980: 145) додао како је немогуће емпиријски доказати да ли је паратакса старија од хипотаксе, те да ли је координација извориште субординације.⁴

Док се у дијахроним лингвистичким студијама разматра генетски однос паратаксе и хипотаксе, типолошке синтаксичке студије настале током последњих неколико деценија преиспитују и саму поделу сложених реченица на паратактичке и хипотактичке, односно координиране и субординиране, доводећи у питање универзалност ове синтаксичке дихотомије, изведене углавном на бази индоевропског језичког материјала.⁵ Тако, на пример, имајући у виду неиндоевропска језичка факта, Ван Валин (VAN VALIN 2005: 187–188) говори о косубординацији као типу међуреченичне везе коју одликује *синџаксичка зависносћ* али и одсуство *синџаксичке ујрађеносћ*.⁶ У типолошком смислу косубординација стоји између координације обележене недостатком поменута два параметра и субординације маркиране њиховим присуством. Увођењем међучлана у класификацију реченичних веза открива се фазични карактер паратактичко-хипотактичке опозиције.⁷ То је К. Леман (LEHMANN 1988: 216) и образложио одређењем ове дихотомије као континуума чији је леви пол одређен највишим степеном реченичне елаборације својствене реченичној координацији, док супротни, десни пол одликује највиши степен реченичне компресије карактеристичан за субординацију. Паратаксу тако

² Б. Делбрик промовише идеје Ф. Шлегела, Х. Бауера, односно Е. Виндиша (уп. HARRIS – CAMPBELL 1995: 25), антиципиране крајем XVIII века у радовима Ј. К. Аделунга (уп. KRETSCHMER 1910: 228).

³ Тако П. Кречмер (KRETSCHMER 1910: 228), полазећи од става „daß es ursprünglich nur einfache Sätze gegeben hat und das hypotaktische Satzverhältnis aus dem parataktischen hervorgegangen ist”, тумачи развој зависносложених реченица из јукстапонираних реченичних структура типа – *Timeo. Ne moriatur* ‘Бојим се. (Само) да/нека не умре’, односно ‘Бојим се да не умре’ (Ich fürchte, daß er stirbt), где се латинско *ne* доводи у везу с немачким *daß*. Врло слично Ј. Бауер (BAUER 1960) из јукстапониране везе реторског питања и реакције на исказану емоцију објашњава настанак различитих врста хипотактичких релација (уп. и Павловић 2013: 311).

⁴ Л. Беднарчук (BEDNARCZUK 1980: 145) тврди „it is impossible to state empirically which of these two constructions [parataxis/hypotaxis] is older or which has arisen from which”, мада су му познати налази да паратакса доминира у старим писменостима, усменој традицији, али и да се у дејем говору она развија интензивније од хипотаксе (уп., на пример, GONDA 1975: 129; и одговарајућа образложења у BIRNBAUM 1981: 30; VASILYEVA и др. 2008: 92; FINEGAN 2009: 76).

⁵ Управо Л. Беднарчук (BEDNARCZUK 1980: 145) опозицији *паратакса* ~ *хијотакса* приписује универзални карактер.

⁶ Појам Ван Валинове косубординације обухватао би вероватно и Лонгџекерове уланчане структуре (*chaining structures*) регистроване у папуанским језицима, а састављене од низа полузависних инфинитних глаголских форми и финитног глаголског предиката (уп. LONGACRE 1985: 263–284).

⁷ Постојање члана $a \sim b$, односно $a \wedge b$ у низу $a \dots a \sim b \dots b$ (уп. Радовановић 2009: 129) – било на хоризонталном (синхроном) било на вертикалном (дијахроном) плану – граматичкој опозицији даје фазично-континуални карактер.

одликује реципрочна независност међу клаузама, односно одсуство уграђености и(ли) преклапања, а развојем ових параметара конкретан реченични спој одваја се од паратактичког пола и тежи супротном, хипотактичком. Такво типолошко проблематизовање можда и није неопходно граматичким опсима реченичних веза у савременим словенским језицима, али ако се имају у виду стари словенски спојеви герунда и личног глаголског облика међу којима се може наћи паратактички везник (уп. Грковић-Мејдор 2007: 174–187), значај типолошких синтаксичких истраживања за дијахроне синтаксичке анализе постаје очигледан (уп. Грковић-Мејдор 2013: 59–60).

Типолошке синтаксичке студије дају и драгоцен поглед на семантичку мапу паратактичких односа. Тако, на пример, К. Маури (MAURI 2008: 47) дели реченичну координацију, према критеријуму укључености два догађаја у актуелни ситуациони оквир (исказан сложеном реченицом), на коегзистентни и некоегзистентни однос. Док се некоегзистентна веза своди на *дисјунктивност* или *расшавност*, коегзистентни спој се даље бинарно грана, према критеријуму конфликтности, на неконфликтну коегзистентност *саставно* или *којулајивно* типа и конфликтну коегзистентност *сујројино* или *адверзайивно* типа.

Кохерентност корелативних догађаја притом обезбеђује *инијеграјор* као експлицирана или (контекстуално) имплицирана заједничка компонента напоредних клауза (уп. LANG 1984: 69–79).⁸ Категорија интегратора аналогна је појму *заједничке теме* (LAKOFF 1971: 118) као инваријантног концептуалног елемента корелативних реченичних структура. Тако би се, на пример, као интегратор раставне сложене реченице *Ухайсили су ђа* или *се разболео* могла извести пропозиција *‘нема ђа – нешто му се догодило’*, што, разуме се, зависи од ужег или ширег контекста.

Како је аналитичко истраживање језичке грађе предуслов за извођење одговарајућих дијахроно и типолошки утемељених лингвистичких синтеза, један од задатака дијахроно оријентисане србистике био би и системски опис старосрпске паратаксе.⁹ Управо је стога овај рад посвећен анализи саставних напоредносложених реченица синдетског типа у старосрпским текстовима писаним на подручју средњовековне Србије, Босне и Дубровника од краја XII до средине XV столећа.¹⁰

2. Типологија реченичне копулативности. Ако се пође од критеријума 1) позиционираниости корелативних догађаја у односу на актуелни ситуациони оквир дефинисан напоредносложеном реченицом и 2) (не)конфликтности

⁸ По Е. Лангу (LANG 1984: 71), „a *Common Integrator* (CI) is [...] a conceptual entity which encompasses the conjunct-meanings in that the entities represented therein are deemed to be exemplifications of this CI [...] within the domain defined by the CI, the entities represented in the conjunct-meanings are brought into a specific relationship with each other according to the particular meaning of the connector”.

⁹ Назнаке да се ради о типолошки драгоценим реченичним спојевима дају И. Грицкат (1972: 92–93) и Ј. Грковић-Мејдор (2007: 174–187; 2013: 44–46;)

¹⁰ Корпус овог истраживања чине 1) старосрпске повеље и писма профаног садржаја обухваћене регистром објављеним у књизи *Старосрпска зависна реченица од XII до XV века* (Павловић 2009: 341–388) и 2) *Старосрпски роман о Троји* (SRT) сачуван у препису из XV века (уп. Ивић 1998: 60).

напоредних ситуација, саставни реченични однос може се одредити као веза две или више клауза којима се реферише о исторангираним коегзистентним [+ КОЕГЗИСТ] и међусобно неконфликтним [– КОНФЛИКТ] појавама повезаним датим ситуационим оквиром. На тај начин копулативност системски опонира, с једне стране, некоегзистентној дисјунктивности [– КОЕГЗИСТ], код које је ситуациони оквир реално отворен само за једну алтернативну компоненту (или је *ухайшен* или *се разболео*), и с друге стране, конфликтној адверзативности [+ КОНФЛИКТ], код које су ситуационим оквиром обухваћене две неусаглашне компоненте (уп. ПАВЛОВИЋ 2014). Таква значењска обележја саставни реченични однос чине најмање спецификованим, што у начелу и омогућава врло разнолику семантичку интерпретацију међуклаузног односа, тј. ситуационе коегзистентности. Више истраживача при опису саставних реченичних односа полази од временског критеријума и на тај начин разликује *темпоралну* и *атемпоралну копулативност* (уп., на пример, LONGACRE 1985; HAIMAN 1985; LANGACKER 1987; MAURI 2008).

2.1. Темпоралну копулативност одликује лоцираност корелативних ситуација на истој временској оси. По критеријуму међусобне позиционираности напоредних радњи или стања, може се говорити о *симулираној копулативности* (уп. LONGACRE 1985: 243), када се коегзистентне ситуације временски преклапају, и о *сукцесивној копулативности* (LONGACRE 1985: 244), када коегзистентне ситуације следе једна другој. На бази временског односа могу се развити различити узрочно-последични односи у којима се време – мада базична категорија – мање или више потискује у други план. Све копулативне реченичне односе дефинисане везаношћу корелативних ситуација за исту временску осу одликује континуираност напоредних појава и догађаја, те се стога чини прикладнијим говорити о *континуираној* копулативности.¹¹

2.2. Атемпоралну копулативност одликује потпуна релативизованост временске коегзистентности корелативних ситуација, тако да друга клауза у напоредноскоженој реченици добија статус допуне, одредбе или објаснидобеног додатка. За разлику од темпоралне копулативности коју одликује континуитет повезаних радњи или стања (заснован на временском току), атемпоралну копулативност карактерише дисконтинуираност напоредних ситуација (односно дигресивност), утолико што је друга клауза својеврсни прикључак неком реченичном члану прве клаузе или пак целој првој клаузи (уп. GIVÓN 1990: 849–851). Зато је тај тип паратаксе можда исправније називати *дисконтинуираном* копулативношћу.

2.3. У србистици се и координиране реченице с негираним предикатима третирају као саставне (уп., на пример, СТЕВАНОВИЋ 1974: 784; ПИПЕР – КЛАЈН 2013: 477–478), што је потребно семантички образложити из перспективе полазних параметара којима се дефинише копулативност. Наиме, док је опште обележје копулативности укљученост коегзистентних корелативних радњи у ситуациони оквир изречен напоредноскоженом реченицом [+ КОЕГЗИСТ/

¹¹ У србистичким синтаксичким истраживањима уобичајено је да се узрочно-последични односи одвајају од временских и онда када је очигледно да они настају реинтерпретацијом временских веза.

+ инклуз], негираним корелативним предикатима потенцира се управо искљученост напоредних радњи из датог ситуационог оквира – нити је *богаїи* нити је *їамейан* (*їамей* и *богаїисїїво* су изван реченицом дефинисаног ситуационог оквира). Тај однос међу неоспореним и оспореним низовима могао би се представити као однос судова 'и *p* и *q*' ~ 'ни *p* ни *q*' (уп. РАУНЕ 1985: 4). Оспорене ситуације (*богаїи*, *їамейан*) коегзистентне су, па у том смислу и саставне, само у својој искључености из актуелног ситуационог оквира [+ КОЕГЗИСТ/– ИНКЛУЗ].

3. Континуирана копулативност својствена је клаузама којима се изричу догађаји или појаве чија је реализација позиционирана на истој временској оси. Ситуациони оквир унутар кога тако повезане радње или стања коегзистирају дефинисан је, дакле, временски, при чему време као интегративни фактор може потпуно преовлађавати или пак представљати подлогу за развој других контекстуално дефинисаних интегративних односа. У том смислу могло би се говорити о симултаном, сукцесивном и узрочно-последичном односу коегзистентних ситуација реализованих на истој временској оси.

3.1. *Симулијана коїулаїивносїї* реализује се у случајевима потпуног или делимичног временског подударана две или више ситуација изречених корелативним клаузама (уп. PRANJKOVIĆ 1984: 63). Предикати старосрпских симултану копулативних клауза најчешће су исказани глаголима имперфективног вида (66,67%), али није искључено ни комбиновање два глагола перфективног вида (23,81%), односно аспектски различитих глагола, али тако да се у првој клаузи јави глагол несвршеног, а у другој глагол свршеног вида (9,52%). Будући да фреквенцијски однос глагола имперфективног и глагола перфективног вида у првој клаузи износи приближно 3,2 : 1 у корист имперфективности, може се рећи да је доминантно обележје старосрпских симултану копулативних реченица присуство глагола несвршеног вида у првој корелативној клаузи.¹²

Избором глаголâ перфективног вида – којима се по правилу реферише о резултатима радњи које су претходно паралелно текле – симултаност добија пунктуални карактер (1), док употреба глагола имперфективног вида подразумева линеарност у напоредном трајању двеју радњи (2):

- (1) донїє к наїмъ рапанѡ г҃чїєтињѡ досланъ ѡ(д) кнеза властєѡ и всє ѡпїїнє града дѣбровникѡ и наїмъ донєсє записъ (Павл. 1397, № 249.5), дондосмо ѡ дѣбровникѡ посланиїємъ [...] госпое катаринє саньдалєвнице и ѡ ннѣх стране донѣсмо три ннѣх листове вѣрованє (Кос. 1411, № 430.2), єто виднєте и чїєтє цю сє чїниї мєгю ѡвоїмъ господѡ(м) (Дубр. 1415, № 484.4);
- (2) їєще сє сѡ заклєан кра(л)в(с) мн властєлє дѣбровѣчїи да пр(ѣ)бнѡ пїї срьб'скн и да поє ѡ цр'квѡхъ (Нем. 1334, № 78.11), тамо смь послалє властєан(ч)кїа цр(с)в мн влѣкшѡ ѡ сїї срьгь да стон и да вн чїва (Нем. око 1358, № 139.9), да слободно ходє и трьгєю по нашємъ рѡсагѡ (Котр. 1456, № 670.4), раз(д)нршє роухо ѡ(т) прьсє(х) свон(х) и говоршє (SRT 299^г).

¹² То је сасвим разумљиво ако се има у виду да „imperfective pays essential attention to the internal structure of the situation” (COMRIE 1976: 16).

Комбиновањем аспекатски различитих глагола прва клауза с предикатом исказаним глаголом имперфективног вида представља временски оквир унутар кога се реализује друга радња изречена глаголом перфективног вида (уп., на пример, COMRIE 1976: 3–4). Друга свршена радња у начелу произилази из прве несвршене и(ли) се јавља као њена завршница (3):

- (3) стоја љ кѣки цр(с)в мн ѿ(д) покладѣ до николина днѣ и не обр(ѣ)те се никоимѣ кривѣ (Нем. 1355, № 130.12), стоја љ кѣки цр(с)ва мн ѿ(д) покладѣ до никола днѣ и ѿ всемѣ љгоди цр(с)в мн (Нем. 1355, № 130.15).

Глаголска времена корелативних предиката по правилу се поклапају (1–3) или бар припадају истом временском домену (4):

- (4) вѣше гагоупа г(с)пга теготна и выдѣ вѣ снѣ видѣннѣ (SRT 220^г), вѣше тоу блнзоу анцнлешѣ ороужанѣ и скотн ѿ(т) свога шатора (SRT 256^в).

Синдетске симултано копулативне реченичне спојеве готово доследно прати везник и (1–4), што је у складу с његовом изворном функцијом везивања клауза којима се реферише о блиско повезаним ситуацијама истог ранга (уп. BAUER 1960: 38; Грковић–Мелџор 2013: 46).¹³ Везник теѣ у домену симултане копулативности потврђен је пре као изузетак него као конкурентно конективно средство (5):¹⁴

- (5) ѿни како љбози люднѣ ходѣ по свѣтѣ тѣ(р) се хранѣ (Дубр. 1402, № 317.7).

3.2. *Сукцесивна којулативност* остварује се у реченичним везама у којима ситуација исказана првом клаузом временски претходи ситуацији изреченој наредном клаузом. Низање напоредних клауза овде је регулисано иконичким принципом хронолошке секвентивности, према којем је позиционираност елемената у кодним структурама условљена изванкодним редоследом њихових концептуалних аналога (уп. GIVÓN 1990: 971–973; Павловић 2013: 147).¹⁵ Предикати сукцесивно копулативних клауза исказани су глаголима перфективног вида у нешто више од три петине случајева (62,96%), глаголима имперфективног вида у приближно сваком петом примеру (18,83%), што у начелу одговара и учесталости спојева аспекатски различитих глаголи (18,21%).¹⁶ Фреквенцијски однос глагола перфективног и глагола имперфективног вида у првој клаузи овде је обрнут у односу на симултано копулативне

¹³ Прасловенски везник *i, потврђен у свим словенским језицима, најчешће се доводи у везу с индоевропским *ei, првобитно локативом једине од демонстративног *e (ЭССЯ 8: 167). Инклузивна коезистентност [+ коезист/+ инклуз] саставних клауза спојених овим везником семантички је еквивалентна његовом локативном пореклу. Изворна локативност везника *i најпотпуније долази до изражаја управо у симултано копулативним сложеним реченицама, у којима се корелативне радње временски преклапају.

¹⁴ Етимологија везника тѣ(ѣ) није усаглашена. Извесно је само то да је крајње -ѣ добијено ротацизмом од партикуле жѣ. Ј. Зубати у овом везнику тражи падежни облик деиктичког *t-, а К. Бругман претпоставља да се ради о локативу (уп. КОРЕЌНÝ и др. 1980: 650–651), чиме би се тѣ(ѣ) својом изворном семантиком приближило типично саставном *i.

¹⁵ Готово у свакој трећој потврди сукцесивно копулативних реченичних веза другом клаузом се изриче циљ реализовања радње прве клаузе, чији је предикат обично представљен неким глаголом кретања: придоше кра(л)в(с) мн и ѣтннше все хотѣнне кра(л)в(с) мн (Нем. 1334, № 78.3).

¹⁶ Спој *глагол перфективног вида* + *глагол имперфективног вида* (12,35%) дупло је чешћи од низа *глагол имперфективног вида* + *глагол перфективног вида* (5,86%).

везе и износи приближно 3 : 1 у корист перфективности, што значи да је присуство глагола свршеног вида у првој корелативној клаузи доминантно својство старосрпских сукцесивно копулативних реченица.

Како глагол перфективног вида реферише о свршеној радњи, која не пружа временски оквир за смештање друге корелативне радње,¹⁷ његово присуство у позицији предиката прве клаузе по правилу упућује на сукцесивно копулативну везу с другом клаузом, чији предикат може бити исказан глаголом перфективног (6) или имперфективног вида (7):¹⁸

- (6) естє мѡега ч(л)вѣка рѣхотѣ и продастє га (кнез Черномир 1252–1254, № 24.10), да се ѡсаѣпе и ѡвѣсе (Нем. око 1395, № 121.13^v), данте нѣмь дохотѣкє · и ѡ(т)правнѣте и(х) ѣ доврѣ дрѣвѣ (митрополит Михаил 1386, № 194.5), приидсмо ѡ(д)ъ г(д)на коевѡде сандалѣ ѡсамъ на десете тисѣкѣ перѣперѣ дннарѣ дѣбровѣнѣѣхъ и постависмо кє ѣ комѣнѣ нашємъ (Дубр. 1419, № 519.3), ато ви см(о) кннгѣ ѡ(т)вор(ѣ)нѣ по(д)внѣско(м) пѣча(т)ю ѣчн(н)ли и пр(ѣ)дали ю см(о) ре(т)ном(ѣ) дамѣанѣ (Бранк. 1457, № 676.14), сътвори златоу ѣвоукоу и написа на нѣн слова (SRT 225^v);
- (7) естє мѡега ч(л)вѣка дѣбланина и съда га дрѣжнѣте (кнез Черномир 1252–1254, № 24.12), калоугернє и калоугернѣе кон се пострѣзѡю терє жнвоу оу свонѣхъ коуѣтахъ · да се нѣждєнѡтъ и да жнвоу по мнѡстирєхъ (Нем. око 1395, № 121.2^v), ѡщє цѡ пишє(т) за вѣжаннє коє сѣ побѣгле ѣ наше тврѣгє и да ѡ(д)ъ нашѣхъ тврѣгѣ нѣлазе тє(р) пѣнѣю ваше слѣгє (Дубр. 1415, № 476.7).¹⁹

Глаголом имперфективног вида изриче се несвршена радња – која може бити временски рам за лоцирање друге корелативне било несвршене (а) било свршене радње (б) – па се његовим присуством у позицији предиката прве корелативне клаузе може остварити сукцесивна копулативна веза с другом клаузом само под одређеним семантичким условима, и то: ако се корелативним предикатима имплицира понављање и(ли) сукцесивна смењивост (8), што може бити и прилошки истакнуто (9); уколико се напоредним предикатима изричу радње које се не могу симултано реализовати било зато што проистичу једна из друге било зато што су временски неспојиве (10); и ако се корелативне радње одговарајућим глаголским облицима сукцесивно позиционирају (11):

- (8а) да си продаю кѣплю свою и да си кѣпѣю цѡ нѣмь тр(ѣ)вѣкє ѣ землѣ црѣствѣ мн (Нем. 1357, № 134.10), да мѡгѣ ннѣ трѣговѣнѣ слѡбѡдно дохѡднѣтѣ с трѣзмѣнѣ и с потрѣбѣмѣнѣ по всѡм мѡѡн дрѣжавѣ и по вснѣхъ кон насѣ слѣшѡю стѡѣтѣнѣ колѣнѣ нѣмь бѣдє лѣпѣко (Павл. 1397, № 249.16), трѣго(в)ѣ слѡбѡ(д)но приидѡ · и такогє н(х)ъ слѡбѡ(д)но нѣзѣ нн(х)ъ землѣ пѣшѡю (Дубр. 1417, № 496.32);

¹⁷ У суштини „perfectivity indicates the view of a situation as a single whole, without distinction of the various separate phases that make up that situation” (COMRIE 1976: 16).

¹⁸ Ваља имати на уму, с једне стране, да веза првог глагола перфективног вида и другог глагола имперфективног вида није регистрована у сфери симултане копулативности и, с друге стране, да спојеви глагола перфективног вида само посебном семантиком (на пример, реферисањем о резултатима радњи које су претходно паралелно текле) могу остварити симултану копулативност.

¹⁹ Несвршена ситуација исказана другом клаузом по правилу се јавља као резултат свршене активности исказане првом клаузом.

- (9а) да дохо(д)е своко(д)но с трѣгω(м) ѡ землю цр(с)ва мн и ѡпетѣ да си походе скондѣ доенткω(м) безѣ всаке забаве ѡ дѣбров'никѣ (Нем. 1360, № 140.10), вси кѣзци ω(д)кѣпѣю робове по в'сєн цѣрєви землн и дерн ѡ брѣсѣ и поводе н(х) кѣде нмѣ годѣ [...] всакн дѣѣ (Дубр. 1397, № 253.16), да ѣ воланѣ гω(д)нѣ воевода радосавѣ за своєга жнкота ѡзнимати внше речєне дѣкатє [...] вєє нлн мѡ кон дно и ѡпє(т) сталиатѣ ѡ нашѣ комѣнѣ колнко крат мѡ годнє (Дубр. 1437, № 609.20);
- (9б) да идєтє свѡбоднѡ к цр(с)вѡ мн безѣ всакога стра(х) и ѡпетѣ да си пондєтє потѣно ω(д) цр(с)ва мн ѡ дѣбровнн(к) (Нем. 1362, № 148.6);
- (10б) да знатє · кєє мн дрѣжашє · трѣгѣ рѣдннчкн · лаврє вѣлкасѡвннкѣ · н царннѣ · н жнкє паскєтннкѣ · н ѡ вєсємѣ сє сѡ цр(с)в мн нсправнлн (Нем. 1349, № 109.2), тн бѣхѡ мон пр(ѣ)роднтєлнє вѣ землнѣмѣ цѣр(с)тѣтѣ цр(с)тѡвѡшєє н на нєб(с)нѡє црѣство пр(ѣ)сєлнлн сє (Котр. 1378, № 179.5), нандѡсѡ да сѡ по(т)єно н сврѣшєно дрѣжалн н платнлн рєчєнѡ цѣрнѡ (Котр. 1392, № 219.2);
- (11а) ваша м(с)тѣ морє знати кєр сѡ мн вѣзда бнлн вашн срѣ(д)чнн прнѣтєлнє н кєсѡ н бн(т) кнємѡ (Дубр. 1396, № 246.14), кєр ѣ дѣбровнн(к) бнлѣ кѡкнл прѣвѣхѣ вашѣхѣ н сѣдє кє(с) ваша кѡкнл · н свѣхѣ вашѣхѣ н бн(т) кнє до вѣка (Дубр. 1397, № 253.13).

Поред прилошких маркера учесталости (опетѣ, всакн дѣнѣ, колнко кратѣ моу годнє и сл.) (9) у сукцєснвнѡ копупатнвнм напорєднослѡжєннм рєчєннцѡма јављѡју сє и прилошкн показатєлѣ сєквєнтнвнѡстн (потѡмѣ, накѡнѣ вєсєга и сл.) (12):

- (12) да платн гѡспѡдарѣ в'сєє мєрѡпѣхѡу на рокѣ · н потѡмѣ да нєстѣ вѡлнѣн ѡнѣзн гѡспѡдарѣ ѡчннннтн зѡ мєрѡпѣхѡу (Нем. око 1395, № 121.12r), а вєкєє сє чѣднѡ кєр тн пнсѡсѡ мнѡгншн на ѡфанѣкє н накѡнѣ вєсєга послѡсѡ нспнѣє лнстѡ г(д)на крѡлѡтѡ (Дубр. 1417, № 497.14).

Мада глаголска времена корєлатнвнх прєднкатѡ у сукцєснвнѡ копупатнвнм ннзовнма најчєшѣє прнпадају нстѡм врємєнскѡм доменѡ (прѡшлѡстн, садашњѡстн нлн будућнѡстн), понєкад сє управѡ употребѡм глаголскнх облнка рѡзнчнтнх врємєнскнх сфєрѡ обєзбєђѡјує сєквєнтнвнѡст (11а).

У сукцєснвнѡ копупатнвнм напорєднослѡжєннм рєчєннцѡма снндєтскѡг тнпа конєкнвнѡну познцнју – ѡснм домннѡнтнѡг вєзннка н (91,26%) (6–12) – могу заузєтн вєзннцн а (3,66%) (13),²⁰ тєрє (3,11%) (14), сѡсвнм рєткѡ па (0,28%) (15),²¹

²⁰ Вєзннк а јє прѡслѡвєнскѡг порєклѡ н обнчнѡ сє єтнмѡлошкн нзвѡдн нз аблатнвнѡг облнка **ēd/ōd* нндѡеврѡпскє замєннчкє ѡснѡвє **e-/o-* (ЭССЯ 1: 33). „Најчєшѣє сє порєдн сѡ стннд. *āt* ‘затнм, н’” (ЕРСЈ 1: 33).

²¹ Конєкнвнѡну па Кѡпєчнн (КОРЕСНУ и др. 1980: 569; 536–541) пѡвєзујує с прѡслѡвєнскнм **opako/opaku*, *orače с нзвѡрннѡн знѡчєнњєм ‘ѡбрнѡтѡ, нѡзад, другѡчнјє’, штѡ јє пѡгоднѡ сємѡнтнчкѡ ѡснѡвѡ за нѡстѡнак старѡсрпскѡг адвєрзатнвнѡг пѡчє (уп. Пѡвлѡвнѣ 2014). Слѡвєнскѡ *orače Т. Марєтнѣ н В. Махєк єтнмѡлошкн довѡдє у вєзу с *oba прєкѡ *obače (КОРЕСНУ и др. 1980: 641), нз чєга бн сє мѡглѡ нзвѡднтн српскѡ сѡстѡвнѡ па. Прнмѡрнѡ прилошкѡ пѡчє, ѡдносно пѡкн рєгнстрѡвѡно јє у кѡбннѡнѡцнѡн сѡ сѡстѡвннм н: прнсєгѡхѣ · да крѡннѡнѣ · нє пѡкѡстє дѣбровѣчѡнѡмѣ [...] нн ѡнєдѣ кн сѡ пѡдѣ кнєзѣтѡ · нхѣ · н пѡчє пѡ ннњнѣ нєкѡн да ндѣ нє чнннѡ пѡкѡстнтн (Ѡдѡљѡ Прєдннѣнѣ 1247, № 18.6), да пѡкнѡ в'сєє цѡ ѣ ѡчнннѡлѣ гѡуѡсарѣ н тѡтѣ ѡ(т) нспрѣкѡ · н пѡкнѡ да сє кѡжє кѡкѡ тѡтѣ н гѡуѡсарѣ (Нем. око 1395, № 121.12'), снѡснл тѡнѡмѣ потѣнѣмѣ рѡзѡмѡ(м) · пѡчє н тєн цѣрнѣ нѡвє нѡдѣ тѡнѡмѣ нн нѡдѣ ннѣмѣ нє кѡшн пѡстѡлѡтѣ (Дубр. 1416, № 485.20).

те примарно оптативна партикула да (1,69%) пре у адјунктивној него у везничкој функцији (16) (уп. Грковић-Мелџор 2007: 211–213):²²

- (13) ндѣтъ до цѣркве стого петра а о(д) цѣркве стого петра ндѣтъ до цѣрквин стого пократа (Дубр. 1253, № 23.42), да може доћи статн н прѣвнтн ѣ градѣ дѣбровнѣкѣ . свободно безъбожанно безъзбавно а нзъ гра(д) на свою волю свободно поћи (Котр. 1387, № 198.19), завезѣмо се више реченомѣ кнезѣ н властеломѣ почетн рать беза всаке о(т)влаке а напридовати безъ прнстанька (Котр. 1451, № 657.11);
- (14) скѣпнтѣ мн тазн доходакѣ петѣ сать перперѣ тере мн данте марннѣ маньчетннѣ (Котр. пре 1376, № 177.4), о(д)ъ нашѣхъ тврѣгта нзлазе тер плѣнѣю ваше слѣге (Дубр. 1415, № 476.5), кади се опетѣ врати тер позна да је непрнлчно ѣтнннлѣ нѣкн дѣлѣ мѣ се пр(ѣ)зрн (Дубр. 1422, № 546.21);
- (15) вн добро знате за тан посаю н за тон сребро кое самѣ ѣ васѣ поставно ѣ поставн по слѣзн нашемѣ по кнезѣ юрюю ратковннѣ пѣ вн знате по томѣ тоган с конѣмѣ посломѣ дослалѣ до васѣ слѣгѣ н коморннѣка нашега кнеза рестоѣ (Котр. 1443, № 639.4),²³
- (16) како сѣ држалн трѣге цр(с)в мн новобрѣ(д)скн трѣгѣ н пр(ѣ)зр(ѣ)нскн трѣгѣ да о вслѣ се сѣ цр(с)вѣ мн нсправнлн (Нем. 1348, № 102.3).

3.3. *Узрочно-йоследична койулаѣивностѣ* одликује реченичне спојеуе у којима се ситуација исказана првом клаузом поима као фактивно или потенцијално *изворишнѣ* ситуације исказане другом корелативном клаузом. Тај тип копулативности настаје као резултат реинтерпретације примарно временске континуираности коегзистентних појава и(ли) догађаја, и то на основу контекстуалне процене односа садржаја исказаних напоредним клаузама. И овде је низање корелативних клауза регулисано иконичним принципом секвентивности, што значи да узрок претходи последици у складу с логичким, а по правилу и хронолошким следом догађаја. Хронолошка сукцесија ту је доминантно декодирана управо по начелу *post hoc ergo propter hoc* (уп. CLOSS TRAUGOTT 1985: 297). Изворишна ситуација, према критеријуму фактивности, може бити схваћена 1) као фактивни узрок, који омогућава развој *каузално мотѣивисанѣ койулаѣивностѣ*, и 2) као могући узрок, којим се отвара простор за формирање *кондиционално мотѣивисанѣ койулаѣивностѣ*.

Каузално мотѣивисану койулаѣивностѣ, којој је својствена фактивна веза између узрока исказаног првом клаузом и последице саопштене другом корелативном клаузом, карактеришу аспекатски односи врло слични сукцесивној копулативности, што је и очекивано ако се има у виду когнитивна основа овог типа реченичне напоредности. Предикати старосрпских клауза везаних каузално мотивисаном копулативношћу представљени су глаголима

²² Уз поменуте везнике пажњу завређује и изворно интерјективно та (КОРЕСНŪ и др. 1980: 631), које није регистровано у основном корпусу (уп. напомену 10), али које се јавља у манастирским даровница – уп. а мегѣ села того починнають о(т) поутн старога велнега кон гредѣ о(т) церова на кострешѣ та [идѣ] на достѣць та [идѣ] на стоуденьць ѣ габра (Нем. 1300, № 45.198), н цѣга з гаранн по водаваги на добрн стоуденць та на оушн . н на трѣннн врѣхѣ (Нем. око 1348, № 103.136). Ђ. Даничић (1962/III: 260–270) конективно та илуструје примерима из једне од верзија Душановог закона, што Струшки и Атонски препис (укључени у истраживани корпус) не потврђују.

²³ Конективно па(кн) јавља се и у знатно млађим споменицима, на што упућују конструкције којима се описују међе (с имплицираним глаголом *ићу*) у манастирским даровницама: на поутѣ кон ндѣ къ жоуѣжлю . пѣ ннз' долѣ ананзѣвѣ на кроушпопекѣ (Нем. 1300, № 45.161), друѣмомѣ на пншекѣ . пакн ннз брѣдо дѣло(м) (Нем. 1336–1337, № 83.21).

перфективног вида у приближно четири седмине случајева (57,26%), глаголима имперфективног вида у приближно сваком десетом примеру (10,48%), док се аспектски различити глаголи комбинују у готово трећини потврда (32,26%).²⁴ Фреквенцијски однос глагола перфективног и глагола имперфективног вида у првој клаузи – врло је сличан односу својственом сукцесивној копулативности – и износи приближно 2,75 : 1 у корист перфективности. Дакле, и каузално мотивисана копулативност аспектски је доминантно обележена свршеношћу прве, узрочне ситуације, што фаворизује хронолошку препонованост узрока у односу на последицу. Ипак, симултаност узрока и последице није искључена и управо би се тиме могла објашњавати нешто нижа фреквенција свршених глагола у првој клаузи код каузално мотивисане него код сукцесивне копулативности.

Свршеност узрочног догађаја исказаног првом клаузом онемогућава смештање последице у узрочни оквир независно од тога да ли је она исказана глаголом перфективног (17) или имперфективног вида (18):²⁵

(17) ω тоѿ мн се [...] оправнше н свободн н(х)ъ кра(л)в(с) мн за тезн дѣге (Нем. 1340, № 86.2), ере к гнѣ кра(л) згръ(с)кн пр(ѣ)мннз(л) сеган света з прагъ н зчинна сз г(с)пода ро(к) по божн(к)ю на василе(в) днѣ да к сва(к) з бздн(м) (Бранк. 1457, № 676.16);

(18) велнѣство вн к(с) понскало за нн(х) слободѣщнне н многозсрѣдно захвалюемо вашен мл(с)ти (Дубр. 1398, № 270.5).

Несвршена узрочна појава може се схватити као ситуациони оквир било свршене (19) било несвршене последице (20), чиме се успоставља симултаност напоредних догађаја:²⁶

(19) нмамо тамо з рѣналда поасъ срациннровъ златн н ωто сло послаан тамо нашега чловѣка дмитра дабретника зльцинннннн (Балш. 1368, № 158.2), г(д)нѣ краљ тврѣ(т)ко тѣраше бра(т) свога вљкнкн н зтеге [влькѣ] з наше мѣсто (Дубр. 1415, № 476.14), пебоушъ богъ слыша н расрѣди се велнн (SRT 246^г);

(20) ω(д)ъ ваше мл(с)ти тозн к енло н ω(д)ъ прѣво н сѣде к(с) н много захвалюемо краљевствѣ ти (Дубр. 1415, № 476.6), ωво ти н ωщѣ с наше стране пријателство н любовъ показуемо н молнмо сврзн тѣн безаконнъ црннъ (Дубр. 1417, № 497.25).

Сукцесивност несвршеног узрока, исказаног глаголом имперфективног вида, и последице изречене глаголом свршеног (21) или несвршеног вида (22), обезбеђује се посебним семантичким рестрикцијама које важе и за сукцесивну копулативност (уп. примере 8–10):

(21) нскаше на цр(с)в мн · разлоге н дльге цо сз нмаан с цр(с)вмѣ мн · н разложн се цр(с)в мн ш' нмн прѣд покансаромъ венеть(т)кнмѣ (Нем. 1349, № 108.3);

(22) да кзпзю н продаю всакн трѣгъ н жнто [...] кзде е нн(м) драго · н да плактаю црннъ како е прѣво било (Балш. 1379, № 182.3).

²⁴ Спој *злагол ѿперфектнвног вида* + *злагол имѿперфектнвног вида* има уједначену учесталост са супротном секвенцом (*злагол имѿперфектнвног вида* + *злагол ѿперфектнвног вида*).

²⁵ Ту се узрокована радња по правилу смешта у ситуациони оквир који настаје као резултат реализације узрочног деловања.

²⁶ У скоро две трећине примера каузално мотивисане копулативности с глаголом имперфективног вида у првој клаузи успоставља се симултаност узрока и последице.

У позицији конектива каузално мотивисаних копулативних веза јављају се лексеме које су својствене и сукцесивној копулативности. Поред везника *и*, који је регистрован у нешто више од три четвртине примера (75,81%) (17–22), међу каузално повезаним напоредним клаузама могу се наћи везници *тере* (5,64%) (23), односно *а* (2,42%) (24), изворно прилошко *паче* (3,23%) (25), те примарно оптаивна партикула *да* (12,9%) (26), којој би се пре могла приписати адјунктивна него везничка функција (Грковић-Мелџор 2007: 211–213):

- (23) *џмр(ѣ) цвѣтко гѣделнкѣ тере се томѣн много чѣдншѣ и жалншѣ* (Дубр. 1419, № 515.4), *џсанша кралевс(т)во мѣ нашѣ подовнѣ и прѣлнчнѣ прошнѣ [...] са велможамн кралевс(т)ва м(ѣ) тере по неговон слаткон доброн мнлос(т)н по своје(м)ь лнстѣ намѣ потврѣдн и џстановнтн безѣ порѣченѣ кнше рѣченѣ польѣ жѣпе конаваоске* (Дубр. 1420, № 520.14);
- (24) *кесѣ люднѣ ннострѣнчн и вр(ѣ)меннн а ннѣдѣ не морема н(м) заповнѣдѣтъ [...] да лѣче* (Дубр. 1397, № 252.7);
- (25) *нсправнѣ мн се к(с)ѣ и ннчтаре мн не осталь дѣлжан до днѣнешѣ д'не ѡ(д) тогазн дѣлга трѣжнога паче к(с) записало кра(л)в(с)о мн да ннкторе не нма пѣтлан за нѣ* (Нем. 1326, № 65.5), *намѣ тн велнкѣ џетѣ чнне ѣ нашн(х) сланнцѣ(х) паче много молндо кралѣвѣство (т)н бѣдн (т) м(с)тъ заповнѣдѣтъ и ѡ(д) ваше стране поставн(т) стражѣ* (Дубр. 1400, № 301.19);
- (26) *не ѡсташе нн ѣ чнмѣ крѣвн цр(с)в мн · да ѡ всемѣ нѣ ѡсвободн цр(с)в мн* (Нем. 1348, № 101.3), *такон мн сѣда не бн нарѣчно да тамо кѣ послатн мое вла(с)лнчнкѣ да мн се закљнѣте* (кнез Војислав 1362, № 146.9), *ѣ нашѣ вѣсть нѣ ннгадѣ вамѣ цѣнна ѡ(д) ннчѣса џзѣта · да џпншн намѣ тко кѣ вамѣ рекѣ да мѣ кѣ џзѣта* (Дубр. 1396, № 243.9).

Начелно конективно поклапање сукцесивне и каузално мотивисане копулативности недвосмислено показује да се конективним средством овде не спецификује значењски однос међу напоредним клаузама. Узрочно-последична веза одређена је првенствено семантичким садржајем корелативних клауза, али и прилошким конкретизаторима каузалности (*зато*, *тога радн*, *ото и сл.*) у готово три десетине примера (29,03%) (27):

- (27) *нѣ мн осталь ннчнмѣ дѣл(ж)нѣ да того радн мѣ к(с) кра(лс) мн записало м(с)ѣ да нема ннкто пѣтлан за неѣ* (Нем. 1326, № 64.1), *разѣмѣхѣ џо мн сте пнс(л) да ѡто тамо посналахѣ цр(ѣ)па рогатнка* (жупан Никола 1369, № 161.1), *ѣ васемѣ ѡста правѣ драгоѣ и негова братѣа и ннчнмѣ недѣлжанѣ и зато го(с)по(д)ѣство мн заповнѣдн џписатн сан лн(с)тъ* (Котр. 1392, № 219.11), *ннџо веѣ не ѡста ѣ комѣнѣ дѣбровѣткн ѡдѣ постава госпоѣе еле ерѣ нн све даше цнелокѣпно каконо є и поставлено и зато нѣмѣ ѣчнннсмѣ ѡвн записѣ* (Кос. 1443, № 637.10).

Копулативним везама могу притом бити исказани различити типови каузалности од директног узрока таутосубјекатског типа (28), до различитих врста индиректног узрока хетеросубјекатског типа као што су узрок медијалног стања (29),²⁷ компензативни узрок (30),²⁸ аргументативни узрок као основ

²⁷ Узрок медијалног стања представља тип индиректног узрока који стоји у основи различитих емоционалних или физичких стања као реакција на одговарајуће поступке.

²⁸ Компензативни узрок је тип индиректног узрока којим се читав низ поступака обрађује као компензација за одговарајуће понашање или односе.

закључног или конклузивног напоредног односа (31),²⁹ али се сви ти узрочно-последични односи ишчитавају само из семантичког садржаја напоредних клауза, остајући без одговарајуће формалносинтаксичке верификације:

- (28) мнози вѣтѣзи оустрашише <с> и направнише срамотна єдрѣла (SRT 245^r);³⁰
 (29) ѡзлосрѣди се вє(л) [агаменонъ царь], и не смѣше моу ннєдїнь ѡ(т) храбры(х) вѣтезь ннєдноу рєчь поменѡути (SRT 236^r);
 (30) кнезь властеле и вєа ѡпѣнна града дѣбровника приидише и записаше мене кнеза павла раднѡвнїка за своєга брата и грабанина а този вєнесмо нєскани ѡ(д) ннхъ да намъ ѡтнне и зато ми кнезь павлао синъ светопочнвшаго г(д)на и роднтеля ми г(д)на кнеза радннѣ вѣланинѣ ѡбєщавѡвѣмъ се и записѡу кнезѡ властелемъ и вєон ѡпѣннн града дѣбровника да самъ дѣбровникѡ приѣтель (Павл. 1397, № 249.8);
 (31) платнѣ ми кє(с) вєѣмъ · и нѣ ми ѡсталъ ннтинъ дль(ж)нъ (Нем. 1326, № 64.3), плати ми вєе и ѡ(д) мѡга ница ѡ неѡ не ѡста (Мркша Жарковнѣ 1398, № 210.2), вєе на пѣно приидсмо и тисѡѣѡ дѡкѡтъ златѣхъ и ницо вєе не ѡста ѡ комѣнъ дѣбровѡвѣкн ѡдъ постава госпоѣе єє (Кос. 1443, № 637.10).

Кондиционално мотивисана којулаивносї као тип узрочно-последичне напоредности могла би се тражити у старосрпским реченичним спојевима у којима је предикат прве клаузе исказан императивом, док се у позицији другог корелативног предиката јавља глагол у некој од футурских форми (32):

- (32) цроу, не ѡубнѡвн си хкєрѣ, ѡставн ми ю жнкоу и га ю сѡхраню по нє до(с)тоѡннню (SRT 237^r).³¹

Ова врста узрочно-последичне копулативности у истраживаном корпусу има изразито ниску прагматичку вредност.³² Ретки регистровани примери драгоцени су као потврда дијахроног континуитета сличних конструкција у савременом српском језику (уп. ПИПЕР – КЛАЈН 2013: 474).

4. ДИСКОНТИНУИРАНУ КОПУЛАТИВНОСТ карактерише померање реченичне напоредности с нивоа означеног на ниво ознаке, па се уместо корелације између два денотата успоставља корелација између две ознаке истог денотата,

²⁹ Конклузивни реченични однос помиње се у граматичким описима савременог српског језика или као посебан тип напоредности или као подтип копулативности (уп. Ковачевић 1998: 36–39). Е. Дограмаџијева (1968: 65–72) – анализирајући старословенску координацију – конклузивности даје исти типолошки статус као и саставном, супротном, раставном, мотивационом, објаснидбеном, те последичном реченичном односу. Мада се и у општелингвистичким анализама понекад помињу закључни реченични спојеви (уп. Дік 1968: 277–279), рецентније типолошке студије углавном их не образлажу (уп. РАУНЕ 1985: 4; НАСПЕЛМАТН 2004: 5–6; 2007: 22; МАУРИ 2008: 44–48).

³⁰ Семантички би овде спадали и примери типа – алн га нандє велнка болѣсть ѡ(д)ь ногѡ тєр нє дѡрє понтн (Дубр. 1415, № 483.18), мада напоредне реченице имају формално различите субјекте.

³¹ Слични низови регистровани су и у манастирским даровницама – проснѣ и да(с) вѡ(ш) (Нем. 1300, № 45.1), тн вѡ рєкѡль єєн ѡ вѡ(д)ко · твѡнѡн прѣсѣїдн и сладкнѡн ѡстн проснѣ и прїдѣтє · и ннѣтє и ѡвѣрѣтє (Бранк. 1419, № 517.8). Ради се, иначе, о спојевима који су потврђени и у старословенском језику – покѡн сѡ · и ѡгньнѣмъ гвозднѡ Супр. 140.4 (Дограмаџијева 1968: 19).

³² Број потврда незнатно би био увећан уколико би се кондиционално мотивисаној копулативности прикључили примери у којима се првом клаузом изриче будући (не и неизбежни) узрок будуће последице – уп. пример (22).

чиме хронолошки однос међу корелативима губи смисао.³³ Зато се овај тип саставног односа у типолошким студијама и одређује као атемпорална копулативност. Континуирано низање напоредних ситуација својствено темпоралној копулативности овде се кида комуникацијским фокусирањем на један денотат и његове различите ознаке, чиме се и напоредна континуираност замењује напоредном дигресивношћу (уп. GIVÓN 1990: 849; КОТСНЕВА 2004).

Две ознаке истог означеног представљене напореднореченичним спојевима могу бити исторангиране, када се говори о *експланативном* (или објаснидбеном) односу (уп. КОВАЧЕВИЋ 1998: 58–79), или пак разнорангиране. Веза разнорангираних ознака истог денотата остварује се у реченичним низовима где се садржај друге клаузе схвата као додатак првој, чиме се уместо два изворно исторангирана корелатива остварује веза основног члана и његовог, нижерангираног додатка (уп. МАЛШУКОВ 2004: 183). Према статусу додатка у односу на вишерангирани корелатив може се начелно разликовати *експликативни* (или допунски) и *релативни* (или одредбени) саставни однос.³⁴ Различита рангираност корелатива ове реченичне спојеве (упркос паратактичким конекторима) одваја од паратаксе и приближава хипотакси, сведочећи о суштинској фазичности паратактичко-хипотактичке дихотомије (уп. ЛЕНМАН 1988: 183–213, а у општелингвистичком смислу и РАДОВАНОВИЋ 2009).

4.3. *Експланативна копулативност* одликује реченичне низове у којима се садржај прве клаузе другом клаузом преформулише, конкретизује или у појединостима појашњава. Као и у осталим типовима дисконтинуиране копулативности, напоредним клаузама реферише се о једном денотату (најчешће о предикатски исказаној радњи или стању) који у експланативним спојевима добија два мање-више исторангирана израза. Копулативна корелација се овде, дакле, остварује на плану ознаке, али не и на нивоу означеног, будући да је ситуационим оквиром обухваћен само један денотат. Конективну функцију у експланативно копулативним низовима имају везници *n* и *a* у приближном односу 3,6 : 1 у корист копулативног *n*. Ова два везничка средства иступају притом као конкуренти само у сфери експланативне конкретизације (где им је учесталост скоро уједначена), док у осталим подтипovima ове врсте копулативности они имају комплементни однос. Експланативно преименовање резервисано је за везник *n*. С друге стране, везник *a* прати објаснидбене низове где се другом клаузом садржај прве појашњава додатним, новим, непознатим детаљем, што је у складу с изворном, вероватно прасловенском функцијом овог конектора (уп. ВАУЕР 1960: 38; ГРКОВИЋ-МЕЛДОР 2007: 181).

Експланативно преименовање или реформулисање (уп. КОВАЧЕВИЋ 1998: 76) своди се на копулативно низање синонимичних ознака (33) или ознака блиског значења (34) за именовање једног истог денотата:

(33) да ꙗ съ нндн ꙗдно н да ꙗ оды ннх ꙗднъ (Тврдисав Угљешић 1. ½ XIV, № 110.1), молндо васъ н просндо како братню н прнатежк · да мѣ дасте доходѣкъ

³³ Временски се могу сравњивати само различити денотати, али не и различите ознаке истог денотата.

³⁴ Понуђена термилошка решења сасвим су условна, пре свега због презасићености термина експликативност и релативност.

наш законни (Котр. 1388, № 208.4), да сло нихъ срьдтинн прьятелне и братниа и да прьямю градъ дѣбровникъ (Радич Санковић 1396, № 240.3), како правн ѡбѣтннкъ · свръзи и ѡ(д)вѣръзи ѡ всемь да ꙗ никако нѣ ни било (Дубр. 1416, № 485.22), нандохъ и ѡбнандохъ да ѡнди нигднрь прн- цтономъ царина не нма бити (Гргур Вукосалић 1418, № 506.23), правою и доброволною про(с)тн(х) и ѡпро(с)тн(х)ъ всѡ сьр(ѣ)хъ и сѡпротивщннѡ (Кос. 1453, № 663.7);

- (34) и више тога мѡ сѡ дали вѣрѡ и прнсегли мѡ сѡ (Котр. око 1353, № 118.4), да си нмаю и дрѣже с м(с)тнѡ(м) цр(с)в мн тврѣдо и непоколѣбндо (Нем. 1357, № 136.19), тѣда господа рашька и хѡмьска ѡ тен дни крвнннѡмъ посѣдоше и по силн ѡзеше конавальскѡ жѡпѡ (Санк. 1391, № 217.6), ваша м(с)ть бѣди сѡхраннте ꙗ и сѡблюднте (Дубр. 1396, № 246.20), нзѡведесм(ѡ) и ѡбнагосм(ѡ) ерь прьво ннесѡ блѣ царьна на мнста више писана (Котр. 1397, № 250.19), ре(ч)нѡ кѡкю г(с)птво дѣбровачко · нѣкада дарова и даа ре(ч)нома г(д)нѡ херьцегѡ за многа добра чинненья (Дубр. 1418, № 504.9), ротнсло се и заклесм(ѡ) на све(т)ѡ(м)ъ евангелю (Дубр. 1445, № 644.48).

Експланативним конкретизовањем уопштени садржај прве клаузе доводи се у копулативну везу с илустративним компонентама тог садржаја (уп. Ковачевић 1998: 77) (35) или пак с одговарајућом оповргнутом супрот-ношћу (уп. Павловић 2014) (36) исказаном другом клаузом:

- (35) да ти сло прѣтетел правы и да сло с тобовѡ едновѡ мьслиню : и едннѣмь ср(д)цель : нераздѣлно до жнвота нашега : и твоєга : и кто ꙗ твон прѣтетель да мѡ сло прѣтетелне (Дубр. 1234–1235, № 8.7), како да бѡ(д) ꙗ вѣрнѡ дѣбровчанннѡ и прнпатель и с монди властелн и да смь дрѣжанѡ дѣбровчанннѡ всакомѡ (Александар од Каннне 1368, № 159.9);
- (36) поданте га и не задрѣжете ако ви тко за нѡ ѡзнше (Нем. 1352, № 114.5), да трьгѡю и ходе свобо(д)но ѡ кюки цр(с)ва мн и ѡ градовѣ(х) и по трьговѣ(х) и по землн цр(с)ва мн · ꙗ ннкто да нмь не нма забавити (Нем. 1360, № 140.8), поданте мѡ га и молю ва(с) вла(с)теле немонте га дрѣжати (Радосав Повић 1368, № 157.9), въз(д)а сѡ сѡсѣдоваалн с нади ѡ всакон добротн · ꙗ новѡннѡ ннкъда не подвнглн (Дубр. 1416, № 485.13), прнсегаль да бѡдеш до твога жнвота вѣрни и добри прнпатель дѣбровникѡ и ннкъда сѡпротѣвь дѣбровникѡ не ѡчннн(т) нѣкоєга злога дѣла (Дубр. 1417, № 497.6).

Експланативна копулативност може се, напokon, реализовати и у реченичним низовима где се денотатска ознака изречена првом клаузом понавља у другој клаузи, али проширена додатном, пратећом појединошћу (37):

- (37) прндохъ си ѡ дѣбровннкъ · къ старнмь мн прнпательомъ · властеломъ · и ѡпѡкннѣ градьскѣ · ꙗ прндохъ си сь монди боларнми (бан Нинослав 1240, № 13.3), ѡнда мн сѡ осталн длжнн велцѣмь довнтк(ѡ)мь за то есмь свезал ꙗ свезалъ есмь по вашон рчнн (Котр. 1355, № 125.11), писа се ѡ нзѡбраннѡмъ векннцѣ гра(д) нашега [...] м(с)ца же женва(р) · ѡ · днѡ ꙗ писа раавь вѣнн рѡско (Дубр. 1395, № 231.27), прьмнсло ѡ(д) гѡ(д)а коєводе радосава [...] · ѡ · тнѡска пе(р)а днна(р) ꙗ прьмнсло ꙗ по рѡке неговѣ(х) покнлсаревѣ (Дубр. 1437, № 609.3).

Пратећа појединост може бити схваћена и као паратактички уведена начинска одредба, што је сасвим евидентно у случајевима када се ознака радње

или стања (будући већ изречена у првом члану корелативног низа) елидира у другој клаузи (38):

- (38) испнсахъ снѣ здола писано нзъ анста кон г(д)нѣ гюрагъ и г(с)пга мларя посла вше ре(ч)ениидь я по своємъ члбѣкѣ по новакѣ павловникю (Дубр. 1417, № 493.4), прииди хъ рѣке мое ѡ(д)ъ кнеза властѣо и все ѡпѣнне града дѣбровника я нзъ рѣке ннхъ властѣнна кнеза мларя жѣневнѣа (Кос. око 1450, № 654.3), зчинни(х) ѡвъ нашъ ли(с)тъ ѡтворень я с нашѡ(м)ъ печатью вѣрованнѡ(м) (Кос. 1453, № 662.4), ти се заклеше вла(с)телѣ я з нзав(р)ани дань светѣ неднаѣ (Павл. 1454, № 666.49).

Копулативно редуплицирање исте или сличне ознаке једног денотата има дискурсни значај утолико што се – према иконичном принципу квантитета (Givón 1990: 969–970; Павловић 2013: 167) – већа количина кодног материјала додељује комуникативно важнијим садржајима. Управо се зато у старосрпским повељама и писмима редуплицирају првенствено они садржаји који имају појачан перлокутивни потенцијал, односно информације који изазивају очекивану реакцију реципијента.

4.1. *Експликативна којулаивност* јавља се у реченичним низовима у којима се ситуација исказана другом клаузом може схватити као пропозитивни садржај члана прве клаузе. У својству компоненте чији се садржај експлицира другом клаузом регистровани су глаголи датн ('дозволити'), помокн, сьодити се, сьолоити се, оуинити, хѣтѣти, односно именице врѣме, хѣтѣнне у оквиру одговарајућих перифрастичних спојева.³⁵ Конкетивну функцију у таквим реченичним склоповима имају везници и (39), односно терѣ (40), и то у односу 1 : 4 у корист везника терѣ:

- (39) ако лии бѣ да и боудоу господарь како сьмь былъ (Нем. 1234, № 5.9), ако богъ поможе твоємъ стѡмъ црствѣ и придешь рашькѣ землѣ з ѡсѣи приделн (Дубр. 1253, № 23.15), тога ра(д)н нма хтѣнне цр(с)к лии и створи м(с)тъ . мларю (Нем. 1355, № 130.3), ви ни(х) хѡтѣнне и лювовъ и свршише лии мое питанне цю пон(с)кахъ (Александар од Канине 1368, № 159.5), ако се г(д)ѣ слѣчи и разбне се ваше др(ѣ)во . нан на морѣ или з р(ѣ)цѣ з мовн земан да се за ѡнози дрѣво нитко не задѣе (Балш. 1386, № 193.13), ви зчините и тѣи кѣю изданте г(д)нѣ прѡвестнарѣ (Котр. 1389, № 213.4), ако нмь се пр(ѣ)лѣчи вр(ѣ)ме и бѣде н(м) невола (Дубр. 1396, № 405.39);
- (40) зчиннихъ по невѣсти нашега закона терѣ прода(х) виногра(д)ъ живька дльжѣнка а безъ живька радѣ женѣ (Милош Повић 1370, № 164.5), ако се слѣчи тер се свагю з дѣбровникомъ . да нмь приповѣмь на шесть м(с)цѣ пр(ѣ)ге тога (Бранк. 1387, № 196.60), ако бѣ се врѣме слѣчило терѣ гп(с)га мларѣа кралица згарска бѣла з свою ѡбласть [...] тѣда се ѡбѣтѣне ѡпѣнна . дѣбровьчка г(д)нѣ кралю Стефанѣ . да мѣ прѣповѣ (Котр. 1387, № 198.23), ако лии ви дошло до тоган вр(ѣ)мена ша бѣ не дан тер не ззможе г(д)нѣ вакъ дрѣжати землю срп(с)кѣ (Дубр. 1390, № 216.7), а до колѣ бѣ хѡкѣ тер сьмь та воєвода сандалъ живь . да сьмь та колан всѣмь тѣмь покладѡ(м)ъ (Дубр. 1419, № 509.20), ако ви се по ко(м)ъ врѣменѣ када згоднло

³⁵ Сасвим ретко друга клауза функционише као пропозитивни садржај семантички празног просентенцијализатора – тон нмь ѡправнте . и данте мѣ тен пѣнезе (Котр. 1389, № 211.4).

теръ се нашли на морѣ го(д)нѣ воє(д)а нванншъ кнезь петръ или кнезь никола [...] да н(х)ъ нмад(о) ѣзети ѣ наше(х)ъ дрѣвє(х)ъ (Дубр. 1442, № 632.68).

Поменути глаголи су у већини случајева потврђени и као управни чланови хипотактичких допуна,³⁶ па би се њихова паратактички формулисана веза с одговарајућим пропозиitivним садржајима могла тумачити као траг старијег активно-инактивног језичког типа у коме глаголи не познају категорију глаголске рекције, односно транзитивности, већ напросто реферишу о радњи или стању као таквима (уп. Грковић-Мелџор 2013: 10–13, 34–37). И као што протоакузатив уз глагол апсолутног значења нема објекатску функцију (Грковић-Мелџор 2013: 35), тако ни клауза која би уз транзитивни глагол као израз његовог пропозиitivног садржаја могла добити статус реченичне допуне није формулисана као допунска хипотактичка структура.

Евентивни глаголи (уп. Петровић 1997), односно глаголи догађања (Грицкат 1975: 167–168) сьодити се, сьаоучити се у контакту с одговарајућим реченичним садржајем првобитно су, вероватно, концептуализовани као изрази минималне неспецификоване околиности (тј. сплета околиности) из које је проистацала ситуација која му следи. Такав концепт подразумева да се између евентивне радња и ситуације исказане суседном клаузом формира континуирана копулативност сукцесивног типа, о чему сведоче и одговарајући копулативни везници.³⁷ Слични односи настају и када се у првој клаузи јаве остали глаголи „апсолутног” деловања (дати ‘дозволити’, помокн, оучинити и сл.) или „апсолутног” стања (хѣтѣти и сл.), да би се с развојем глаголске транзитивности пропозиitivном садржају изреченом уз ове глаголе почео додељивати статус реченичне допуне.³⁸ Та типолошка промена добиће

³⁶ Уп.: ако се слоити да се разне дрѣво дѣрвотко ѣ мо(о)н землѣ (Балш. 1385, № 113.11), помозите да се наши трѣго(в)ци слободє (Дубр. 1389, № 272.17), пр(ѣ)лѣти се ѣрѣ н(д) бѣде некола (Дубр. 1405, № 361.53), згоди се ѣрѣ донде кданѣ брентинѣ (Дубр. 1407, № 402.14), ако ти је даль землю нѣ ти даль да се безаконьє чини (Дубр. 1417, № 498.16), хоѣ да ли (о)вн .г. платє щ(о) на ннѣ стон (Дубр. 1447, № 649.7).

³⁷ Пропозиitivни садржај директно везан за евентивни глагол, осим паратактички и хипотактички, могао се исказати и инфинитивом уколико је експлицитан тзв. „логички субјекат” у дативу – згодно бн се го(д)нѣ воєде сандалю коѣ годє згодо(д) по секе оставити вше речени(х) · нн · тнѣкѣ коє се пос(т)авє ѣ нашѣ коѣнѣ да се нидю дати неговѣ остан(к)ѣ (Дубр. 1419, № 512.83). Колебање између допунске реченице и инфинитива уз глаголе догађања И. Грицкат (1975: 167) уочава и у савременом руском језику. Управо спој имперсоналне форме (трећег лица једнине) евентивног глагола и датива експеријенсера (за кога је евентивност неконтролисана афективност у рангу стања) открива прастари активно-инактивни реченични образац (уп. Иванов 1981: 221) којим „се исказивало стање или особина појмова инактивне класе” (Грковић-Мелџор 2013: 177). Како глагол не управља реченицом у којој се нашао, не постоји ни формално слагање вербалног и номиналног елемента као израза категорије експеријенсера. Реализација инфинитива као изворно адлативне, циљне форме (уп. Грковић-Мелџор 2013: 74) уз овакве „имперсоналне” структуре указује на то да су оне на одређеном ниво језичког развоја могле бити схваћене као циљно усмерени процеси који са својим циљем формирају коезистентну сукцесивност. Управо би то могла бити когнитивна подлога за паратактичко формулисање спојева евентивних глагола и ситуација које данас схватамо као њихове пропозиitivне садржаје, а који су изворно били само догађаји у сукцесивном низу. Ту је, дакле, изворно постојао сукцесивно копулативни однос, који се временом реинтерпретира у финалну или допунску експлицитивност.

³⁸ Могућност различитог поимања хипотактичке допуне уз, на пример, глагол помокн (помозите да се наши трѣго(в)ци слободє [слобода је циљ али и садржај *йомоши*] Дубр. 1389, № 272.17) сведочи да „у језику постоје гранична подручја – у области која иначе сва спада у декларацију

одговарајући одраз у хипотакси, и то тако што се старе копулативне паратактичке структуре реинтерпретирају у хипотактичке, а паратактички везници замењују одговарајућим хипотактичким.

4.2. *Релативна копулативност* својствена је паратактичким низовима у којима се другом клаузом детерминише номинална компонента прве клаузе или цела прва клауза у својству антецедента. Дакле, овде као и у случају експликативне копулативности постоји само један фокусирани денотат исказан првом клаузом, да би се другом нижерангираном клаузом тај исти денотат додатно спецификовао. За разлику од експликативне копулативности, у којој се другом клаузом изриче пропозитивни садржај глагола или именице из прве клаузе, у релативној копулативности друга клауза иступа као одредба. Функцију конектива у старосрпским релативно копулативним реченичним низовима имају везници а (70,79%) (41), односно н (25,84%) (42), те сасвим ретко тере (3,37%) (43), с тим што су прва два везника регистрована и уз именички (а) и уз реченични антецедент (б), а трећи само уз именички.³⁹

(41а) постави љ нашъ коуѡнъ љ покладъ · двѣ тисѡки дѡкатъ златѣхъ · и оуѡе нконнѡѡ ѡднѡ златѡ я потеѡа ѡднѡ антѡѡ и ѡданадесете ѡнатъ [КОЈА ТЕЖИ ЈЕДНУ ЛИТРУ И ЈЕДАНАЕСТ УНЦИ] (Дубр. 1419, № 514.6);

(41б) ѡрь сѡ наши дѡброкѡне слобо(д)ни по всон кашон зѡдлн не плакаоу ѡрнне я то гп(с)тво (т)и зна [ШТО ВАШЕ ГОСПОДСТВО ЗНА] (Дубр. 1397, № 248.5);

(42а) въ оноу вѡрѡе бѡше оу грѡѡѡ(х) ѡдннѡ моуѡдрѡ чѡкѡ нденемѡ оуриѡкѡшешъ дѡертѡшн(к), оурь нтраѡнѡскнн и слнша то, како грѡ(д)та два цара на трою [КОЈИ СЛУША(ШЕ) КАКО ИДОШЕ ДВА ЦАРА НА ТРОЈУ] (SRT 234⁴);

(42б) ѡ(д) всѣхъ г(д)ѡ сѡбѡѡѡѡѡ и ѡ(д) сѡпоѡнѡвѡшега кнеѡа к(с) намѡ запнсан'но да нѡ пр(ѡ)ѡзѡма ннѡком(ѡ) и да ѡданъ за дрѡѡго не патн и тоѡн всѡ намѡ ѡ гп(с)тво вн потвѡрднло [ШТО НАМ ЈЕ ВАШЕ ГОСПОДСТВО ПОТВРДИЛО] (Дубр. 1397, № 253.25);

(43) ѡ кога се ѡвѡрте лѡ(д) ѡ(т)рокѡ · тере ѡо коуѡ испѡкостн [КОЈИ НЕШТО НЕКОМЕ НАУДИ] · да ѡ томѡ госпо(д)ра не нѡѡ (Нем. 1302, № 48.12).

Док одредбена клауза реченичног антецедента по правилу садржи просентенцијално то(зн) (41б, 42б),⁴⁰ адноминално одредбена клауза може бити структурирана тако да не садржи номинални антецедент (27,14%) (41а, 42а, 43) или пак да га садржи било његовим понављањем (24,29%) (44) било анафорским заменичким упућивањем на њега (48,57%) (45–46):

у широком смислу – где су допуне намерног, потенцијалног, интенцијалног, уопштеног типа врло блиске, готово испреплетене са допунама реалног, фактографског типа” (Грицкат 1975: 169). Управо могућност циљне интерпретације хипотактичке допуне одређеног глагола показује зашто је тај глагол и његов пропозитивни садржај могао бити уклопљен у паратактичку структуру везану сукцесивном копулативношћу.

³⁹ Однос учесталости везника а и н уз номинални антецедент износи приближно 2,5 : 1, а уз реченични антецедент 3,7 : 1 у корист везника а. Већа учесталост везника а у оваквим реченичним спојевима сасвим је у складу с његовом претпостављеном прасловенском функцијом да уведе нешто ново, непознато (уп. ВАУЕР 1960: 38; ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР 2007: 181), што очигледно не мора бити у конфликту с познатим.

⁴⁰ Пример чѡвѡше тѡн гласъ трѡѡ(в)ѡн се · поѡставнше · а ѡ нашон памѡтн · ѡнлно вн вѡрѡатн (Дубр. 1417, № 496.18) необичан је изузетак, који ипак показује да није искључена паратактичка валоризација реченичног антецедента и без просентенцијалног то.

- (44) вше ре(т)ни приенсавь послаь вше ре(т)нѣхъ [...] зписа наамь дрѹгн лнсть своомь рѹкомь совакниге а подь своомь петьтню и тѣн лнсть оста з наась з комѣнь (Дубр. 1406, № 396.29), прьдн(х) по слѹзе и днѹкѹ наше(м)ь по раднвою шнганце двне свнтѣ ω(д) ннкше тама(ѣ)кѹ и ω(д) снна мѹ матка а тен сѹ двѣ свнтѣ блне госпоге елле (Кос. 1443, № 640.5);
- (45) вратнше нашъ лнсть кон бѣслю записали подь нашѹмь петьтню · за ре(т)нни покладь и на нк(м) кнезь вльѣць своюю рѹкою пише и свѣдокѹе како к ω(д)ьписань (Кос. 1411, № 431.20);
- (46) поставнше и пр(ѣ)даше ω(д)ь стране нн(х) ре(т)не г(д)е з нашъ комѣнь з опкннѹ з поставѹ и нанпрько поаьс ѹдань вернга позлакѣна сребрна а ѹ(с) з нон два десетн и двѣ лнтре и десеть знь(т) (Дубр. 1413, № 454.6).

За понављањем и(ли) заменичким заступањем номиналног антецедента у одредбеној клаузи посеже се у случајевима када друга клауза није у непосредном контакту с антецедентом (па се његовом репликом предупредује могућа погрешна интерпретација синтаксичке везе) (44–45), односно када је неопходно прецизирати граматичку улогу која се антецеденту приписује у одредбеној клаузи (45–46).

Како ове формално паратактичке, а семантички непаратактичке реченичне структуре (уп. КОВАЧЕВИЋ 1998: 232) имају одговарајуће и много фреквентније аналоге у хипотактичким реченичним везама (уп. ПАВЛОВИЋ 2009: 101–141), и одредбена копулативност би се могла третирати као реликт старијег неконфигуративног језичког типа (уп. HEWSON – VUBENÍK 2006; LURAGNI 2010; ПАВЛОВИЋ 2013: 11–13), који одликује аутономност реченичних компоненти, па и компоненти именске фразе.⁴¹ У таквом језичком систему два номинална члана апозитивно се слажу не зато што је један члан зависио од другог већ зато што су се односили на исти денотат, што се може илустровати староруском везом именице и неконгруентне одредбе типа: бѣ шюмъ с некъсь велнко и страшно (Зализняк 2004: 694).⁴² Као што именица и њена номинална одредба формирају апозитивни низ аутономних израза истог денотата, тако и две клаузе – од којих прва садржи антецедент или је сама антецедент, док друга фунгира као одредба – граде копулативну реченичну везу промовишући праствари напоредни однос различитих ознака за исто означено. Развојем конфигуративне синтаксе – чија се реченица централизује око глагола, а именска фраза око управне именице – и старе „релативно” копулативне реченичне везе реинтерпретирају се у новије хипотактичке спојеве у којима позицију паратактичког везника преузима релативизатор као

⁴¹ Одредбене паратактичке структуре изведене везником у приповедању Арсенија III и Јеротија Рачанина И. Грицкат (1972: 92) тумачи утицајем грчког текста или као балканизам.

⁴² Такве везе парасловенски је наследио из праиндоевропског, у коме је слагање чланова апозитивног низа било семантички мотивисано по принципу *актив* + *актив* / *инактив* + *инактив* да би временом то слагање добило и одговарајући морфолошки израз кроз стабилизовану именску фразу с генитивом, односно придевом као зависним атрибутским члановима (уп. ГАМКРЕЛИДЗЕ – ИВАНОВ 1984: 277–281). Полазећи од ових података, као и чињенице да је у старим индоевропским језицима (какав је хетитски) граница између придева и именице врло флуидна (уп. LEHMANN 1996: 227), Ј. Грковић-Мејџор (2013: 195) закључује да „је индоевропски придев као категорија касног постања”.

показатељ зависности, али и конституисаности централизоване именске фразе.⁴³

5. Копулативност оспорених ситуација. За разлику од већине копулативних реченичних веза којима је својствена коегзистентност корелативних догађаја и њихова укљученост у ситуациони оквир исказан напоредносноложеном реченицом [+ КОЕГЗИСТ/+ ИНКЛУЗ], копулативност оспорених ситуација одликује се њиховом искљученошћу из актуелног ситуационог оквира, па их управо та искљученост чини ексклузивно коегзистентним [+ КОЕГЗИСТ/– ИНКЛУЗ]. Тај тип копулативних веза у старосрпском језику по правилу прати везник *ни* (98,28%), као спој одричног *не* и копулативног *и* (ЭССЯ 25: 107), а по изузетку везник *и* коме следи негирани корелативни предикат (1,72%), што значи да су у начелу могућа два структурна модела, и то – *не V ни S* (47) и *не V и не V* (48).⁴⁴

(47) *землю кою съдъ покаже кралевѣтъѣ ти да нѣмамо за ню пѣтали · ни да є садню бесъ твоєга побелѣнниа* (Дубр. 1254, № 28.10), *да не продаю ни кѣпѣю меса · до колѣ се кра(д)во прода* (Нем. 1302, № 48.7), *и ѿ(д)селн напр(ѣ)да да не пр(ѣ)иде ни ѡз(м)ѣ ни(к)то залоге* (Нем. 1349, № 106.36), *ѿвѣлаваю се дѣбровѣчане да не бране ни зло ѡчине тодѣи чловѣкѣ* (Санк. 1391, № 217.31), *згора речени поклада неке погнѣти ни на мане прѣти* (Дубр. 1435, № 606.12), *тврѣднѣ да нѣсамъ воланъ ни да могѣ ѡчинити габелѣ ѿ(т) продае солн ни(д)нрѣ ѡ всемъ нашемъ котарѣ* (Кос. 1451, № 656.28);

(48) *да нѣ се кони по(д) рѣнѣнцѣ не ѡзнаю · ни на кою работѣ · и да нѣ не намѣтѣне безъ волѣ месо кѣпн(т)* (Нем. 1302, № 48.4), *створн(х) нѣ мл(с)тъ да не трѣга солнога · и да се не продава соль ннѣдѣ ни(д)ѣ тѣкмо како є било ѡ ѣра ѡ стѣпана* (Балш. 1386, № 193.17), *ли ѡ томъ не знамо нишоре и не видмо ниендѣ пѣтъ ни распѣтнѣ по тѣмъ бнсмо мог(л)и изнаки тога чловѣа* (Дубр. 1396, № 245.5).

Оспореним ситуацијама – којима је искључивањем из актуелног ситуационог оквира приписана ексклузивна коегзистентност – обично се имплицира инклузивна коегзистентност алтернативних (најчешће антиномијских) радњи или стања, тј. догађаја који се не могу подвести под оспорене – ѿвн поклада кон ставн неке погнѣти ни на мѣне донти [*≈ биће очуван и биће целии*]

⁴³ Како је релативна (хипотактичка) реченица у функционално-синтаксичком смислу „реченични придев” дефинисан првенствено придевским релативизатором, хронологију њеног настанка ваља везивати за настанак придева као морфолошке категорије. Наиме, услов за појаву придевског релативизатора јесте постојање придева, чији се развој везује за крај праиндоевропске епохе и почетак конституисања појединачних индоевропских језика (уп. Ернарт 1982: 128; Грковић-Мејџор 2013: 195), што значи да и настанак релативне реченице хипотактичког типа треба везати за тај период. Треба, међутим, имати на уму да је та хронологија крајње условна и да зависи од степена развијености централизоване именске фразе (придеви као и придевски релативизатори су зависне фразне компоненте) као израза конфигуративне синтаксе, чије је конституисање опет врло често подстакнуто развојем писмености.

⁴⁴ У типолошком смислу чини се врло занимљивом чињеница да се у моделу *не V ни S* преко негираног везника оспорава реченица као целина, док се моделом *не V и не V* негација директно везује за предикат као језгро централизоване реченице, на што је рецензентском сугестијом пажњу скренула проф. Ј. Грковић-Мејџор. Ова би чињеница, као и факат да Р. Вечерка (Вечерка 1996: 130–131) модел *не V и не V* илуструје неканонским црквенословенским споменицима упућивала на претпоставку да је спој *не V ни S* старији.

(Дубр. 1419, № 509.26). Експлицирањем оспорених догађаја имплициране алтернативне ситуације добијају знатно већу комуникативну тежину.

6. Ка синтези. Старосрпским саставним напореднословеним реченица могу се исказати врло разнолики синтаксичко-семантички односи од хронолошке симултаности и сукцесивности преко узрочно-последичних релација различитог типа до објаснидбених, допунских и одредбених односа. Разноврсни значењски односи – проистекли из садржаја корелативних клауза – по правилу немају формални израз у виду избора одговарајућег везника. У више од три четвртине примера саставних напореднословених реченица синдетског типа јавља се везник *и*, чији апсолутни примат нарушава везник *тѣ* у сфери експликативне копулативности, односно везник *а* у домену релативне копулативности. Везник *ни* представља негирану варијанту копулативног *и*, па се ова два конективна средства само условно могу посматрати као конкуренти.

Отвореност копулативне реченичне координације за исказивање значења која се могу изразити и хипотактички показује да је граница између паратаксе и хипотаксе врло флуидна, односно – као и у случају низа граматичких дихотомија – изразито мека с низом прелазних типова (уп. Радовановић 2009). Најбољи пример за то у сфери старосрпске паратаксе јесу експликативна и релативна копулативност као типови атемпоралних, дисконтинуираних реченичних веза у којима се другом клаузом исказује пропозитивни садржај или одредба одговарајућег члана прве клаузе. Координираним повезивањем два члана од којих је други (као допуна или одредба првог) нижерангиран у односу на први паратактички се изражава једна суштински хипотактичка релација. Тиме се заправо потврђује типолошки став К. Лемана (Lemmann 1988), за кога су паратакса и хипотакса само два пола једног фазичног континуума по коме се нижу конкретне реченичне везе према степену уграђености *и*(ли) преклапања њихових саставних компоненти.

Оно што се из перспективе историјске синтаксе намеће као кључно јесте питање – *зашто се дојуна, односно одредба њаратактички везује за језичку јединицу која се дојуњава или одређује, ако синтаксичка њарадиџмајшика у дајом њериоду њружа одговарајућа хипотактичка решења* (уп. Павловић 2009: 8–141). Одговор нуди типолошки оријентисана дијахрона лингвистика која праиндоевропску синтаксу препознаје као некофигуративни систем без централизоване реченице и са високом аутономношћу реченичних компоненти. Пошто овај језички тип не познаје категорију глаголске транзитивности, односно рекције, њему је потпуно страна и синтаксичко „управљање” (уп. Грковић-Мелџор 2013: 34) како у реченичном тако и у фразном домену. Реченичне компоненте су се семантички слагале (по принципу актив с активом, а инактив с инактивом) без везивања мотивисаног надређеношћу једних и подређеношћу других елемената. Тако дефинисана некофигуративна синтакса не подноси хипотаксу, док је паратакса функционално сагласна с аутономношћу некофигуративних, исторангираних реченичних чланова. У том смислу паратактички исказана допуна или одредба типолошки одговара устројству некофигуративних синтаксичких система. Хипотакса настаје с конституисањем синтаксичке зависности, тј. конфигуративности,

што у суштини значи с развојем глаголске транзитивности, па преко ње и централизоване реченице, односно предикатске и именске фразе. Одредбе и допуне у неконфигуративном синтаксичком систему не могу бити хипотактички уобличене јер хипотакса – базирана на односу надређености и подређености – у таквом систему ни не постоји. Старосрпски примери копулативно формулисаних допуна и одредби реликти су неконфигуративне синтаксе. Конфигуративна синтакса рађа хипотаксу па се читав низ старих паратактичких веза – између осталих и оне експликативног и релативног типа – хипотактички реинтерпретира уз замену координираних везника субординираним.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- ГАМКРЕЛИДЗЕ, Тамаз Валерианович, Вячеслав Всеволодович Иванов. *Индоевропейский язык и индоевропейцы*. I–II. Тбилиси: Издательство Тбилисского университета, 1984.
- ГРИЦКАТ, Ирена. *Актуелни језички и џексјолошки ѓроблеми у сјарим срјским ћирилским сјоменцима*. Београд: Народна библиотека СР Србије, 1972.
- ГРИЦКАТ, Ирена. *Сјудије из исјорије срјскохрвјиског језика*. Београд: Народна библиотека СР Србије, 1975.
- ГРКОВИЋ-МЕЉОР, Јасмина. *Сјиси из исјоријске лингвистике*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2007.
- ГРКОВИЋ-МЕЉОР, Јасмина. *Исјоријска лингвистика. Коћнијивно-ћијолошке сјудије*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2013.
- ДАНИЧИЋ, Ђура. *Рјечник из књижевних сјарина срјских*. I–III [репринт]. Graz: ADEVA, 1962.
- ДОГРАМАДЖИЕВА, Екатарина. *Структура на старобългарското сложно сччинено изречение*. София: Българската академия на науките, 1968.
- ЕРСЈ: Александар Лома (ур.). *Ејимолошки речник срјског језика*. 1–. Београд: САНУ, 2003–.
- ЗАЛИЗНЯК, Андрей Анатольевич. *Древненогородский диалект*. Москва: Языки славянской культуры, 2004.
- ИВАНОВ, Вячеслав Всеволодович. *Славянский, балтийский и раннебалканский глагол. Индоевропейские истоки*. Москва: Наука, 1981.
- ИВИЋ, Павле. *Прељлед исјорије срјског језика* [Целокупна дела VIII]. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1998.
- КОВАЧЕВИЋ, Милош. *Синјакса сложене реченице у срјском језику*. Београд: Рашка школа, 1998.
- ПАВЛОВИЋ, Слободан. *Сјаросрјска зависна реченица од XII до XV века*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2009.
- ПАВЛОВИЋ, Слободан. *Узроци и механизми синјаксичких ѓромена у срјском језику*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2013.
- ПАВЛОВИЋ, Слободан. Супротне напоредносложене реченице у српском језику XII–XV века. *Јужнословенски филолог* LXX (2014): у штамп.
- ПЕТРОВИЋ, Владислава. Евентивни глаголи као темпорални модификатори реченичног садржаја. *Зборник Мајнице срјске за филологију и лингвистику* XL/2 (1997): 201–207.
- ПИПЕР, Предраг; ИВАН КЛАЈН. *Нормативна граматика срјског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2013.
- РАДОВАНОВИЋ, Милорад. *Увод у фази лингвистике*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2009.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *Савремени срјскохрвјиски језик (Граматички сисјеми и књижевно-језичка норма)*. II. *Синјакса*. Београд: Научна књига, 1974.
- ЭССЯ: Олег Николаевич Трубачев (ур.). *Этимологический словарь славянских языков*. 1–. Москва: Академия наук СССР/РАН, 1974–.

*

BAUER, Jaroslav. *Vývoj českého souvětí*. Praha: Československá akademie věd, 1960.

- BEDNARCZUK, Leszek. Origin of Indo-European Parataxis. Paolo Ramat (ed.). *Linguistic Reconstruction and Indo-European Syntax* [Proceedings of the Colloquium of the Indogermanische Gesellschaft, University of Pavia, 6–7 September 1979]. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 1980, 145–154.
- BIRNBAUM, Henrik. Notes on Syntactic Change: Cooccurrence vs. Substitution, Stability vs. Permeability. Jacek Fisiak (ed.). *Historical Syntax*. Berlin – New York – Amsterdam: Mouton Publishers, 1981, 25–45.
- BÜHLER, Karl. *Theory of Language. The Representational Function of Language* [Translated Donald Fraser Goodwin]. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2011.
- CLOSS TRAUOGOTT, Elizabeth. *Conditional Markers*. John Haiman (ed.). *Iconicity in Syntax* [Proceedings of a Symposium on Iconicity in Syntax, Stanford, June 24–6, 1983]. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1985, 289–307.
- COMRIE, Bernard. *Aspect: An Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems*. Cambridge: Cambridge University Press, 1976.
- DELBRÜCK, Berthold. *Vergleichende Syntax der indogermanischen Sprachen. Dritter Theil*. Strassburg: Karl J. Trübner, 1900.
- DIK, Simon. *Coordination. Its Implications for the Theory of General Linguistics*. Amsterdam: North-Holland, 1968.
- ERHART, Adolf. *Indoevropské jazyky*. Praha: Academia, 1982.
- FINEGAN, Edward. English. Bernard Comrie (ed.) *The World's Major Languages* [Second Edition]. London – New York: Routledge, 2009, 59–85.
- GONDA, Jan. *Selected Studies. Indo-European Linguistics*. Leiden: E. J. Brill, 1975.
- GIVÓN, Talmay. *Syntax. A Functional-Typological Introduction. Volume II*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1990.
- HAIMAN, John. *Natural Syntax*. Cambridge: Cambridge University Press, 1985.
- HARRIS, Alice C., Lyle CAMPBELL. *Historical Syntax in Cross-Linguistic Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
- HASPELMATH, Martin. Coordinating Constructions: An Overview. Martin Haspelmath (ed.). *Coordinating Constructions*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2004, 3–39.
- HEWSON, John, Vít BUBENIK. *From Case to Adposition: The Development of Configurational Syntax in Indo-European Languages*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2006.
- KOPEČNÝ, František; Vladimír ŠAUR; Václav POLÁK. *Etymologický slovník slovanských jazyků. Slova gramatická a zájmena. Svazek 2. Spojky, částice, zájmena a zájmenná adverbia*. Praha: Československá akademie věd, 1980.
- KOTCHEVA, Kristina. *En as a Marker of Discontinuity: Evidence of Runic Inscriptions*. Vladimir Stariradev (ed.). *Snorri Sturluson and the Roots of Nordic Literature*. Sofia: Sofijski universitet Sv. Kliment Ochridski, 2004, 401–430.
- KRETSCHMER, Paul. Sprache. Alfred Gercke, Eduard Norden (Hrsg.). *Einleitung in die Altertumswissenschaft. I Band*. Leipzig – Berlin: B. G. Teubner, 1910, 131–232.
- LAKOFF, Robin. If's, And's, and But's about Conjunction. Charles Fillmore, Terrence Lagendoen (eds.). *Studies in Linguistic Semantics*. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1971, 115–150.
- LANG, Ewald. *The Semantics of Coordination*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1984.
- LEHMANN, Christian. Towards a Typology of Clause Linkage. J. Haiman, S. A. Thompson (eds.). *Clause Combining in Grammar and Discourse*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1988, 181–225.
- LEHMANN, Winfred Philip. The Reconstruction of Non-Simple Sentences in Proto-Indo-European. Paolo Ramat (ed.). *Linguistic Reconstruction and Indo-European Syntax* [Proceedings of the Colloquium of the Indogermanische Gesellschaft, University of Pavia, 6–7 September 1979]. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 1980, 113–144.
- LEHMANN, Winfred Philip. *Theoretical Bases of Indo-European Linguistics*. London – New York: Routledge, 1996.
- LANGACKER, Ronald W. *Foundations of Cognitive Grammar. I–II*. Stanford: Stanford University Press, 1987.
- LONGACRE, Robert E. Sentences as Combinations of Clauses. Timothy Shopen (ed.). *Language Typology and Syntactic Description. Volume II: Complex Constructions* [First Edition]. Cambridge: Cambridge University Press, 1985, 235–286.

- LURAGHI, Silvia. The Rise (and Possible Downfall) of Configurationality. Silvia Luraghi, Vit Bubenik (eds.). *Continuum Companion to Historical Linguistics*. London – New York: Continuum International Publishing Group, 2010, 212–229.
- MALCHUKOV, Andrej. Towards a Semantic Typology of Adversative and Contrast Marking. *Journal of Semantics* 21 (2004): 177–198.
- MAURI, Caterina. *Coordination Relations in the Languages of Europe and Beyond*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 2008.
- PAYNE, John. Complex Phrases and Complex Sentences. Timothy Shopen (ed.). *Language Typology and Syntactic Description. Volume II: Complex Constructions* [First Edition]. Cambridge: Cambridge University Press, 1985, 3–41.
- PAUL, Hermann. *Prinzipien der Sprachgeschichte* [Zweite Auflage]. Halle: Max Niemeyer, 1886.
- PRANJKOVIĆ, IVO. *Koordinacija u hrvatskom književnom jeziku*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1984.
- SRT: Allan Ringheim. *Eine altserbische Trojasage. Text mit linguistischer und literarhistorischer Charakteristik*. Prague – Upsal: Imprimerie de l'état à Prague, 1951.
- VAN VALIN, Robert D. *Exploring the Syntax-Semantics Interface*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- VASILYEVA, Marina, Heidi WATERFALL, Janellen HUTTENLOCHER. Emergence of Syntax: Commonalities and Differences across Children. *Developmental Science* 11/1 (2008): 84–97.
- VEČERKA, Radoslav. *Altkirchenslavische (altbulgarische) Syntax III. Die Satztypen: Der einfache Satz*. Freiburg: U. W. Weiher, 1996.

Slobodan Pavlović

COPULATIVE COMPOUND SENTENCES IN SERBIAN FROM THE 12TH TO THE 15TH CENTURY

S u m m a r y

The aim of this paper is to examine the sentential copulative coordination in the Old Serbian language during the first three centuries of its development. The research corpus in this work consists of the oldest Serbian Cyrillic business and legal manuscripts written in the medieval Serbian offices in Serbia, Bosnia and Dubrovnik from the 12th to the 15th century.

The copulative relation is defined as the non-conflicting co-occurrence relationship between equally ranked elements of a complex structure. On the basis of the temporal parameter, this relation can be divided into *temporal (continuous)* and *atemporal (discontinuous)* combination. The continuous copulative relationship is characterized by the fact that coexistent situations share the same temporal axis. This combination can be further subdivided into *simultaneous*, *successive* and *causal* connections. The temporal position of combined elements is not relevant to the discontinuous copulative coordination, since such a paratactic link is established at the signifier level, but not at the signified one. The discontinuous copulative coordination is realized so that the second combination member functions as an *explanatory*, *complementary* or *relative addition* to the first member. The Old Serbian paratactic association of a higher rank element with the lower rank (complementary or relative) addition is likely a relic of the non-configurational syntax, which is characterized by an increased autonomy of particular words in the non-centralized sentence structure. The reinterpretation of the paratactic additions to corresponding subordinate clauses is motivated by the typological transition of the Serbian language from non-configurational to configurational syntax as an expression of highly developed verbal transitivity.

The Old Serbian conjunction *i* is the general copulative marker, whose domination is challenged by the conjunction *tere* in the links with complementary addition, and by the conjunction *a* in relations with the relative addition.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
slobodanpavlovic@sbb.rs

Виктор Савић

„ПОНОС” [И „ДОСАДА”] У ДУШАНОВУ ЗАКОНИКУ ТРАГОМ НЕКИХ ИЗГУБЉЕНИХ ЗНАЧЕЊА*

У 23. и 60. члану *Душанова законика* обрађује се *поносъ* – обавеза црквених властелинстава, градова и жупа да се постарају за транспорт ствари и добара у поседу српског цара. У млађој редакцији *Законика* „*поносъ*” је замењен „*досадом*”. У овом случају *досада* не означава ‘неправду, повреду права, насиље’ него ‘узнемиравање’. До лексичке супституције и укупне промене смисла 23. члана дошло је због редакторове свести о постојању семантичке везе између „*поноса*” и „*досаде*”. Секундарно значење именице *поносъ* у основи је подударно с примарним значењем именице *досада*: ‘погрда, увреда, клевета, псовка’ (*opprobrium*).

Кључне речи: *поносъ*, *досада*, *Душанов законик*, српскословенски језик, српски народни језик.

Articles 23 and 60 of the Code of Emperor Dušan deal with *ponosъ* as the duty of church estates, towns and districts to take care of the transport of objects and goods owned by the Serbian emperor. In a later redaction of the Code *ponosъ* was replaced with *dosada*. In this case, *dosada* does not mean ‘injustice, abuse of rights, violence’, but ‘disturbance’. The lexical substitution and the alteration of the sense of Article 23 were the result of the redactor’s awareness of the semantic relation between *ponosъ* and *dosada*. The secondary meaning of the noun *ponosъ* basically corresponds to the primary meaning of the noun *dosada*, i.e. ‘vilification, insult, slander, curse’ (*opprobrium*).

Key words: *ponosъ*, *dosada*, Code of Emperor Dušan, Serbian Church Slavonic, Serbian vernacular.

1. Увод. *Законик цара Стефана Душана* од времена свога открића није престајао да привлачи пажњу научне јавности. Задивљује огромна и разноврсна библиографија посвећена овом правном извору, као ретко којем српском средњовековном писаном споменику.¹ Од издања рукописа у поседу браће Текелија у четвртој књизи *Историје разних славенских народа најјаче Болгар*,

---

* Рад је настао у оквиру пројекта „Обрада старог српског писаног наслеђа и израда Речника црквенословенског језика српске редакције”, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (бр. 178030).

¹ Не тако давно, у издању Одбора за изворе српског права САНУ, изишла је исцрпна библиографија о Душанову законодавству (Г. Радојчић-Костић. *Библиографија о законодавству цара Стефана Душана*. Београд: САНУ, 2006, 362 стр.). Библиографија садржи 1111 јединица, али тај број није коначан јер су у последњих осам година наставили да излазе радови посвећени Душанову законском кодексу чији најпознатији део представља тзв. *Душанов законик*. Овај замашни подухват у својим коначним резултатима наслоњен је на рукописну заоставштину Т. Никчевића и Н. Радојчића, који су у својим библиографским истраживањима обрадили период до 1980. године.

Хорвајџов и Сербов Јована Рајића (1795),² у европској и домаћој науци се нижу имена истраживалаца који су се занимали *Душановим закоником*. Писани су мањи осврти, али и читаве студије, објављивани су посебни рукописни текстови.³ Лексичка грађа је укључена у три важна историјска речника, настала у времену стасавања словенске филологије: Миклошичевом *Палеословенско-џрчко-лајтинском лексикону* (1862–1865), Даничићевом *Рјечнику из књижевних старина српских* (1863–1864) и *Мајтеријалима за речник староруског језика* Срезњевског (1893–1912).

2. „Понос” у Душанову законик у

2.1. „Понос” у 23. члану СТАРЕ РЕДАКЦИЈЕ. У заједници с нашим средњовековним повељама и писмима *Душанов законик* је неретко једини познат извор за неке важне средњовековне појмове. Разноврсни проблеми су решавани с неједнаком срећом, а у њихово савладавање филолози су се укључивали тек повремено, вероватно због тога што се дуго веровало да се после великих лексикографа нема шта ново рећи.

У 23. члану *Душанова законика*⁴ представљен је „понос”, науци добро позната средњовековна обавеза зависног становништва.

ќќ (!) ѿ поносе цр(ь)ковнѣмъ Призр⁵ 134v.2 / кї ѿ б(о)жїи цр(ь)квѣх[ь] РАК 55v.16
 Цр(ь)квѣмъ поноса да нѣс(тъ) . разкѣ [къда [[грѣе камо [егда ндет[ь] тамо РАВ
 25v.4] ц(а)рь [нде ц(а)рь тамо ПОП 31г]. [тъдази [тадан ПОП 31г – тако РАК
 55v.18] да га днжор Атон 212v.10–13.⁶

[Члан се обично преводио уз минимално осавремењивање лексике, и задржавање техничког термина („понос”), осим што је Никола Радојчић по-

² Занимљиво је да је издавач, С. Новаковић, накнадно унео овај препис као прилог у *Историју* Ј. Рајића „без његова знања и против његове воље” (Радојчић 1951: 213).

³ Овај изузетни низ почиње од немачког племића, Ј. К. Енгела, који је у својој *Историји Србије и Босне*, у оквиру *Историје Мађарске*, први скренуо пажњу западних читалаца на *Душанов законик*, дајући у прилогу и невешти превод на немачки језик (1801). Потом следе Ф. Рис (1816), Г. Магарашевић (1828), П. Ј. Шафарик (1826), В. Маџејовски (1832–1835), А. Кухарски (1838), А. Буе (1840), Ф. Миклошич (1850), Н. Крстић (1854), А. А. Мајков (1857), Ј. Ђорђевић (1859), Х. Јиречек (1860), Ђ. Даничић (1863–1864), Б. Петрановић (1869), С. Новаковић (1870), Ф. Ф. Зигел (1872), В. Богишић (1872), Т. Д. Флорински (1888), И. И. Срезњевски (1893–1912), Р. Грујић (1900), К. Ј. Јиречек (1900), В. Намисловски (1921), Т. (Ф. В.) Тарановски (1922), Н. Радојчић (1923), А. (В.) Соловјев (1927), И. Синдик (1949), Ђ. Сп. Радојчић (1949), В. (А.) Мошин (1937), П. Ивић (1952), И. Божић (1956), М. Благојевић (1965), Р. Михалчић (1967), С. Ћирковић (1970), М. Пешикан (1973), Д. Богдановић (1975), И. Грицкат (1975), Т. Никчевић (1975), С. Шаркић (1982), Б. Марковић (1986), А. Веселиновић (1988), А. Пешикан (1992), М. Петровић (2003), Ђ. Бубало (2004) и др. (за период до 1950. в. подробније Радојчић 1951: 214–267; за општи преглед в. Грбић – Шкорић 2008: 107–109). За неке од аутора година у загради је једина када су се оглашавали у науци поводом *Душанова законика*, али је за већину то само прва година када су се почели појављивати резултати њихових истраживања у вези с овом темом.

⁴ То је Новаковићева нумерација која, уз његове појединачне интервенције, прати старе у Призр (в. 2004 [1898]; уп. Пешикан 1997: 12).

⁵ За разрешење скраћеница в. на крају списак навођених извора.

⁶ Досадашњи издаваоци *Душанова законика* сагласни су да већину чланова треба издавати према Атон (нпр. Бубало 2010: 65), како и ми овом приликом чинимо, осим када он није из неких разлога неподесан (услед преписивачких и др. грешака), када се, обично, посеже за Призр.

кушао да му нађе адекватну савремену замену („спровођење”): „О црквеном спровођењу: Црквама да нема спровођења (поноса), осим када иде куда цар, тада да га прате” (1960: 95). У преводу Димитрија Богдановића читамо следеће: „Црквама да не буде обавезе поноса, осим када цар куда иде, онда да га носе” (1975: 171). Последњи преводац другачије тумачи свршетак ове целине: „тада да му носе” (Бубало 2010: 157), превасходно схватајући „понос” као ‘пртљаг [владара, његових чиновника или властеле]’, што се види из објашњења у коме се позива на ЛССВ (s. v.)]

Овај члан није сачуван у свим старим преписима (одсутује из Струш и Студ), а у онима у којима га има, не долази увек на истоме месту: као 24. члан у Хил, Ход, Бистр, Рак, Шиш и Рав, као 28. члан у Атон, Бар и Поп. Текст је стабилан у целој скупини, с изузетком једне иновације у Рак и неколицине измена у Рав, најстаријем представнику млађе традиције, као и у њему најсроднијем, Поп. Такође, наслов је присутан само у Призр и Рак. Као што видимо, Рав и Поп, као заступници најстарије посведочене гране северно-српске традиције *Душанова законика*, овде иду уз његову старију редакцију, која, као што је познато, није хомогена (о односима међу верзијама *Душанова законика* в. Пешикан 1997).

2.2. „Досада” у 23. члану млађе редакције. Током рада на IV тому *Душанова законика* у издању САНУ, учили смо значајну новину у овоме члану. Потпуно измењене друштвене околности изискивале су низ промена у тексту *Законика* који је још претендовао на своју, какву-такву примену (а не само механичко преписивање и читање из пијетета према прошлости).⁷ Из млађе редакције је уклоњена обавеза „поноса”, да би на њеном месту остао, на први поглед доста неодређен појам „досаде” (у три рукописа и он је у потпуности искључен).

џа: Цр(ь)квѣмъ [да [дъ ПАТР] не чинет се [не чинит се ПАТР, БОРЪ, КАРЛ, ВРШ] досаде [- БОРЪ, КАРЛ, ВРШ] ни ѿт[ь] кога · [раз[ь]ма [раз[ь]ве БОРЪ, КАРЛ, ВРШ] кадь нма [доки [прити ПАТР] тѣло ц(а)рь · тада [да [- ПАТР, БОРЪ, КАРЛ, ВРШ] ч(ь)ст(ь)но егѡ [+ да ПАТР] приѣдѣлють Ков 86v.8–12.⁸

Овако прерађен члан остао је само у северној грани млађе редакције, и то на другоме месту у укупној структури, као 41. члан Ков-Соф и других рукописа из карловачке гране, с изузетком Тек (45. члан) и Руд (78. члан).

2.3. „Понос” у 60. члану старије редакције. Стојан Новаковић је, радећи на систематизацији знања о *Душанову законуку*, уочио да се о истим дужностима према цару засебно говори у 60. члану (2004 [1898]: 161). Овога пута изузеће се односило на владара и његове ствари, и док се претходна одредба тичала зависних људи са црквених поседа, ова се односи на остатак државе:

⁷ Млађа редакција *Законика* заснива се на даљој селекцији и слободнијој преради зачечених нормативних формулација (Пешикан 1997: 12, Бубало 2010: 45).

⁸ Текст доносимо према Ков, који смо и у будућем издању САНУ узели као носећи у обради групе којој припада. Истодобно, он је и мало старији од Соф који је писао исти писар, Стефан Стојковић, у Београду (први је завршен 1726, други 1728), о чему в. Грбић 2008: 117. Оба ова рукописа стоје на челу нове верзије млађе редакције (уп. Соловјев 1980: 91, Грбић – Шкорић 2008: 110).

нико није поштеђен службе „поноса” у случају царевих потреба – ни град, ни жупа (уп., нпр., Тарановски 1931: 26–27).

ѣѣ (!) ѡ ц(а)р(ь)скоѣ днѣн'нын Призр 139г.9–10 [ѡ ц(а)рн Атон 218v.7, Бар 133v.9, ѡ ц(а)ры БИСТР 188г.15 *margo*]

Ц(а)ра вѣсакъ [да днѣ [да прати РАК 64г.12] коуде [къде БИСТР 188г.15] камо [грѣде [понде РАК 64г.13], градъ [вѣсакъ [- Струш 3v,6–8] до жоупѣ, и жоупа [до жѣпѣ · и пакы жоупа [Атон 218v.8–10, БИСТР 188г.15–16, Бар 133v.10–12] до града Призр 139г.10–13.

[У преводима овога места дошле су до изражаја разлике у гледишту на вршење ове службе. У Радојчићеву преводу стоји: „О цару: Цара свако да спроводи, куда било да иде, град до жупе, и жупа до жупе, и опет жупа до града” (1960: 106). У вишетомном издању САНУ, пак, читамо: „О преношењу цара (Богдановић и др. 1997: 115) Цара свако да преноси куда год иде, град до жупе, и жупа до жупе, и опет жупа до града” (Богдановић 1975: 103). У последњем издању у назначеном месту види се организовање превоза за цара: „Цара свако да превози куда год да иде, град сваки до жупе, и жупа до жупе и опет жупа до града” (Буџало 2010: 171).]

За разлику од претходног, овај члан често изостаје у старијим преписима: Студ, Хил, Ход и Шиш, као и у Рав и Поп. У Атон, БИСТР и Бар он је распоређен нешто ниже, као 62. члан, у РАК је тек на 125. месту, док је у Струш, нимало случајно, премештен на почетак, као замена за 23. члан, на 22. месту. Овај члан, због напред наведеног (2.2), није остао у млађој рукописној традицији.

3. „Понос” у средњовековним изворима

3.1. ЛЕКСИКОГРАФСКИ ОБРАЂЕНА ЗНАЧЕЊА. „Понос” је у српским средњовековним изворима писаним народним језиком у својој основи значио ‘оно што се носи, нѡсйво’, тј. ‘бреме, терет, товар’, а затим и вршење саме радње, ‘ношење, преношење, пренос’. У правном дискурсу то је била нарочита обавеза зависног становништва (стсрп. *авота*, грч. *ἀγγαρεία* ‘принудна, присилна служба, служење без надокнаде, кулук’, *СОРНОСЕС*: 64, такође лат. *angaria*, *KOSTREŃIĆ* I: 40; в. НОВАКОВИЋ 1891: 222–224), која се састојала из преноса разноврсних ствари и добара који су припадали владару, властелину или цркви.⁹ Сва ова значења успешно приказује Даничић у своме *Рјечнику из књижевних сѣтарина срѣских* (II, 1863: 362–363). До савременог доба допрло је, у непосредној вези с историјском семантиком, сѡмо значење *merces geruli* ‘награда, плата носачу [за његов посао]’ које Вук бележи у *Дубровнику* (I, 1956 [1852]: 744; такође постоји и у *Стулићеву речнику* из 1806. године, в. *RJAZU X*: 754).

3.2. ОПШТА ЗНАЧЕЊА. За прво значење, сѡмо по себи (изван феудалних обавеза), нема много потврда, али о његовој превасходности говори опозиција

⁹ Р. Грујић је био мишљења да би „понос” требало издвојити из работѡ, као некакву посебно тешку дужност, чим се у *Дуџанову закону* посебно разматрала у односу на њих (1901: 280).

поносъ ‘носиво’ : понесеннѣ ‘ношење’, што је, вероватно, уочио већ и Даничић (у RIAZU значење ‘бремена’ долази тек на трећем месту, у оквиру ‘ношења, вожења’ уопште, X: 754). На пример, у једној исправи Стјепана Косаче, „херцега од светога Саве”, издатој Дубровчанима, 1454. године, читамо:

такође тко се годѣ зговорн дѣвробѣтаннѣ или трѣговаць дѣвробѣтѣннѣ за понесеннѣ карвана или кога годѣ пѣноса (ССПП: бр. 669, 74.73–75, MS: CCCLXXI, 467).

На овоме месту кар(в)ванъ је ‘пошиљка’ у уобичајеном смислу, оно што се обично транспортује (уп. *commeatus*, Даничић I: 440), а поносъ било шта што се може носити, у ширем смислу, па тиме и транспортовати. „Понос” је у живој трговачкој размени између Дубровника и српског залеђа представљао робу која је отпремана у караванима до различитих одредишта, уз одговарајућу надокнаду.¹⁰ Отуда и изведена именица поносѣннѣ, ‘онај који носи, носач – који ради као носач, преносник’ (уз посредовање придева поносѣннѣ чију семантику реконструирамо као: ‘који се тиче ношења, који служи за ношење’) – на пример из исте исправе:

тко є из нашега рѣсага пѣносѣннѣ а сѣлга є нашъ (ССПП: бр. 669, 74.76–77, MS: CCCLXXI, 467–468).

„Поносници” су, углавном, регрутовани из влашког, сточарског социјалног слоја, будући да су узгајали стоку и да су били покретљивији од осталог становништва. За транспорт робе користили су своја товарна грла – коње, магарце и муле. У најам су их узимали дубровачки трговци преко „крамара”, вође каравана (нпр. ЛССВ: 552–553).¹¹

И изван ове организоване службе постоје потврде да се поносъ користио за именовање одговарајуће радње уопште, на пример у једном документу који Дубровчани упућују бегу Балабану, „субаши крујском и рабанском”, из 1415. године, за знатно мању раздајину, од пристаништа до куће (у градским условима), опет за допремање робе намењене продаји:

ако пошлѣте продати жѣто или просѣо · дѣр[е]те послати и продавати на вашѣ волю · а за пѣносъ сѣ барке в кѣкѣ гдѣ се продає и за кѣкѣ некѣте платит[ѣ] нишор[е] вѣсе кѣмо или платит[ѣ] (ССПП: бр. 809, 226.22–25, код Даничића *portatio*, I: 440).

3.3. Правни дискурс

3.3.1. „Понос”. С обзиром на природу сачуваних српских извора, разумљиво, највише је сведочанстава за радну обавезу бесплатног ношења у корист феудалних господара. Овај кулук, како се то јасно види из *Душанова законика*, био је доста раширен у српском средњовековном друштву. Српски

¹⁰ За ову услугу плаћало се у новцу, углавном по товару, а само по изузетку за цео караван. За со се плаћало у натури, тако што би кирицијама остајала половина товара (Динић 2003 [1937]: 702–703).

¹¹ Трговци нису долазили у непосредан контакт с поносницима, него уз посредовање крамара. Крамари су организовали караванску дружину, погађали се с трговцима и одговарали за успех мисије. У улози крамара могли су се наћи и примићури, старешине катуна. У прво време Дубровачка Република је одређивала свога човека на челу каравана, „капетана” (*capitaneus tugtae*), који се у турском времену звао „караван-башом” (Динић 2003 [1937]: 698–700, Шкриванић 1974: 26–27).

владар је повремено ослобађао зависне људе од ове обавезе на црквеним имањима у односу на световне извршиоце власти (*immunitas realis*, Грулић 1901: 276–277), поштујући црквену аутономију; подразумева се, уз задржавање њихове обавезе према цркви. У хрисовуљи цара Душана Лесновској епископији из 1346. године искључује се било какав „понос” као услуга господарима (~ господ’скин ‘господарски, који је у вези с господаром / господарима’):

освободин с(вє)тоѣ ц(а)р(ь)ство дн ѿт[ь] в’сѣх(ь) рабѡтъ с(вє)т(а)го ц(а)р(ь)ства дн
· великихъ и малыхъ · и ѿт[ь] пнса и ѿт[ь] позоба и ѿт[ь] приселце · и ѿт[ь]
наметькъ · и приплате ... ѿт[ь] п’сарь и геракарь · и всакого поноса господ[ь]скога ·
и ѿт[ь] сокаи · и днц’ннне · и перперакта АХС 148/150 (А 11/8), р. 171–175 (в.
Синдик 1998: 126).

У правним оквирима термин поносъ на првом месту означава радну обавезу (‘вршење радње’). У сводној хрисовуљи краља Милутина Хиландару из 1303. године види се да „понос” подразумева транспорт жита или вина (~ жит’нын ‘житни’ / вин’нын ‘вински’):

того рад[н] освободнн нхъ крал(ѣ)в(ь)с(тв)о дн ѿт[ь] в’сѣхъ рабѡтъ и мѡнхъ и цр(ь)-
к(о)в’нынхъ малынхъ и великннхъ · да ндѣ нѣ поноса ннкогдѣ нн жит’нога нн вин’нога
· нн прѣвода нн коня АХС 13 (А 1/4), р. 144–147 (в. Синдик 1998: 27).

Тек повремено имамо потврде за поносъ у значењу ‘терета’, ношеног у склопу те обавезе, на пример у повељи царице Јевдокије и њеног сина Костадина манастиру Хиландару из 1378. године:

по селѣх[ь] же придикюрне · кон сѣ , да послѣдѣють с коньдн нгѣмна галдоже хошеть
· а прочнн · да поносъ цр(ь)к(о)в(ь)нн принашаю | add. на стрѣмѣ АХС 65 (А 6/2),
р. 17–18 (в. Синдик 1998: 67).

„Црквени понос” (~ црков’нын) синониман је „црквеном товару” (црков’нын товарь) из Деч I:

села товара да не носе нѣ да хранн в’сако село по ед’нога коня коудра да носн цр(ь)-
к(о)в(ь)нн товарь р. 331–332.

У овом случају терет транспорта се преноси с појединца на целу сеоску заједницу која се обавезује да држи коња искључиво за те сврхе. Све се ово, видимо из претходног примера, могло казати и описно ((до)носити товарь), на пример још у Свет:

сокал’ннцн да доносе оу годн||цн товарь жита и товарь вина · ѿт[ь] к[оу]доу ндѣ р(є)чє
нгоумень р. 58г.11–58в.3, и к’то села нмаю да косе сѣна .ѿ. д(ь)нн · на кннрѣзѣхъ нлн
нн’дѣ на блнзоу · и да доносе оу годнцн товарь жита а дрогнн вина · и да доносе солн
цр(ь)ков’не ѿт[ь] к[оу]доу ндѣ нгоумень р(є)чє .ѿ. клѣтнщѣ .ѿ. товарь р. 74в.7–75г.4
(последњи пут товарь је јединица мере).

3.3.2. „Повоз”. Осетно ређе сусрећемо се с аналогном обавезом која се звала повозъ ‘превоз, вожење’ и односила је се на транспорт кабастих ствари запрежним колима. Познат нам је пример из повеље ћесара Угљеше манастиру Хиландару из 1402. године (такође в. још 3.3.3):

да соу свободна тан села цр(ь)к(о)в(ь)на ѿт[ь] всѣхъ рабѣтъ г[о]спод[ь]ства мн ма {лнхъ} и великих[ь] , и ѿд[ь] всѣх[ь] данькъ малнх[ь] и великих[ь] , и приплать . н ѿт[ь] гр {адо} зданннѣ . н ѿд[ь] покова , н од[ь] поноса . н ѿд[ь] нноднстра АХС 81 (А 6/14), р. 15–17 (в. Синдик 1998: 80–81).

3.3.3. „Дизати” и „носити”. Због контекстуалних преклапања запажемо да између глагола днзати из *Душанова законика* и носити из повеља у датим случајевима постоји одређено подударане у семантичким реализацијама. Важан је пример из Грач:

н да носн церопѣхъ поносъ · до кралева стана кто конѣ нма¹² · рождѣствоу х(рн)(сто)воу всакн церопѣхъ да довозн по возоу дрѣвѣ р. 44–45.

Прво, овде није реч о премештању (= допремању) дажбина, него о личној својини и пратећем покућству и потрепштинама (комори) владара, као и, подразумева се, његове свите. То би се, поједностављено говорећи, могло представити као ‘пртљаг’ (в. 2.1). Друго, владар позадуго није имао стално пребивалиште, него се премештао из једног у други стань, ‘бивак’, живећи у непрестаном покрету између својих градова и дворова, уз већа-мања задржавања на појединим местима (Соловјев 1980: 224, Поповић 2011: 35–37). Могао је то бити и обичан логор (с ноћењем у шатору), али и грађени објекат, ‘свратиште, коначиште, преноћиште’ (одговара појму „гостионице”).

Подударане је, ипак, само делимично. Из 60. члана *Душанова законика* види се да се „дизање” непосредно везује за цара, а не за „понос” (цара вѣсакъ да днжѣ), чему у прилог иде варијанта из Рак (да прати). Отуда је јасно да се директни објекат из другог дела 23. члана опет односи на цара, а не на „понос”. Глагол днзати, у народном лику (стсл. днзати, срп. књиж. или старије днзати), у својој основи је значио ‘дизати, одизати, подизати [с подлоге или одоздо – увис]’, а затим још и ‘покретати, померати, помицати’, ‘преносити’ итд., и ту се мало шта променило за више од једног и по миленијума.¹³ Преко значења ‘премештати’ семантичком деривацијом је добијено и значење ‘селити, пресељавати’, и ту је С. Новаковић у праву када упућује на нововековну аналогију у глаголу *дићи* који у говору Дробњака из XIX века значи ‘селити, преносити’ (опозиција *издићи* ‘отићи [у катун]’ : *здићи* ‘вратити се [у село]’, Новаковић 2004 [1898]: 183–184; такође РСАНУ VI, 1969: s. vv. *здиѣ*, *здиѣнуѣи* = *здићи*, *здизање*, 736–737, VII, 1971: s. vv. *издиѣ*, *издизаѣи*, *издићи* = *издиѣнуѣи*, 439–440, 443).¹⁴ И данас перфектив *дићи* значи, између осталог, ‘напустити место пребивања, поћи, отићи, одселити се’ (РСАНУ IV, 1966, sub 2: 353). У ваљаном преводу оба члана требало би, дакле, глагол днзати преводити као „селити, пресељавати, пребацивати”.

¹² Због пунктуације изгледа да помињање коња припада овој одредби (вероватно сликарева грешка, пошто је повеља опстала само у облику фреске), а не наредној, те их стога дајемо заједно.

¹³ У прасловенском језичком систему семантички концепт „дизања увис” почивао је на увиду у механизам полуге, па се јавила претпоставка да је упориште глаголу **dvig(ati)* било у именици **dvigъ* (**d(ь)vigъ*), типолошки и семантички блиској немачком *Zweig* ‘грана’ (ЭССЯ, 5, 1978: 168; акад. А. Лома, пак, сматра да глаголи **dvigti* и **dvižati* нису деноминалног постања).

¹⁴ С друге стране, А. Соловјев је помишљао „на неке примитивне односе када су владара вероватно носили у некој носилци” (1980: 190–191).

4. ПУТ ДО ТЕКСТОЛОШКЕ ИНОВАЦИЈЕ

4.1. СЕМАНТИЧКА ДЕФИНИЦИЈА „ДОСАДЕ“. Како је дошло до замене речи и укупне измене текстуалног смисла у млађој редакцији? По нашем мишљењу, то није производ пуне случајности, него међу супституентима постоји дубља веза која је активирана у (под)свести прерађивача. Из укупног контекста се види да *досада* означава нешто неповољно по цркву, чему она, у принципу, не треба да се излаже. У негативном смислу јаче (пејоративно) значење не може се прихватити јер *досада* „важи“ у случају доласка цара на црквено имање, преклапајући се с његовим „достојанственим“ пријемом, уз указивање [свих] почасти (да ч(ь)ст(ь)но егво приѣмлютъ). То, дакле, неће бити ‘неправда, повреда права, насиље’, ‘обест, охолост’, ‘злостављање, иживљавање, кињење, мучење’ или ‘извргавање руглу, срамоћење, вређање, увреда’, на шта нас обично упућују речници када погледамо под ову реч (грч. ὕβρις, ἀτιμία, лат. iniuria, ignominia).¹⁵ Биће то ‘сметња, терет’ с најмањим негативним набојем, колико је то могуће – ‘узнемиравање, непријатност, неприлика, неугодност [због излагања изнимним обавезама] – додатни труд’ (уп. vexatio, Даничић I: 293), у најгорем случају и ‘додатни издатак, трошак’, преко значења ‘причињавање, наносење штете’.

4.2. НЕГАТИВНА СЕМАНТИКА „ПОНОСА“ И ЊЕМУ ТВОРБЕНО СРОДНИХ РЕЧИ. Везу између „понаса“ и „досаде“ треба видети у оквиру преклапања њихових значења с негативном конотацијом. Мада Даничићев *Рјечник* не бележи ниједан пример за *понос* у негативном смислу, у савременом српском језику *понос* има значењски спектар на чијој ивици постоји и једно негативно значење: „1. а. осећање сопствене вредности... б. осећање задовољства оствареним успехом... 2. оно чиме се неко поноси... 3. претерана гордост, охолост, уображеност” (РСЈ: 972). Даничићев *Рјечник* доноси две сродне лексеме с негативним предзнаком: *поносънь probrosus*, тј. ‘нечастан, бешчастан, сраман, срамотан’, *поношениѣ, оргробгити*, тј. ‘срамота’, као последица понижења (II, 1863: 363). Сви су његови примери из вишег стила, надахнути (старијим) књижевним наслеђем. Придев је из уводног дела аренге Деч I у коме се говори о срамотној смрти (на крсту) којој је Христос изложен:

пороуганъ распинаемъ и самрѣтъ поносноу приемъ р. 9–10.

Именица је из ЖСС Стефана Првовенчаног (1208–1216), с места где се описује општа погибел и велико понижење војника бугарског цара Борила и латинског цара Хенриха током њиховог неславног похода на Српску земљу 1214. године:

¹⁵ У имунитетским формулама грчких повеља светогорских манастира за узнемиравање су коришћени термини διασεισμός и βυλησις (одн. διενόχλησις, ἐνόχλησις). Овим именицама, које у обичним околностима значе ‘мрцварење, злостављање’, односно ‘досађивање, узнемиравање’, у правном дискурсу је означавања повреда имунитета од стране државних чиновника (јавно узнемиравање, тј. улазак државних службеника на манастирски посед). Још су се чешће употребљавали одговарајући придеви, неретко у пару ἀδιάσειστος καὶ ἀενόχλητος ‘непоколебљив и неузнемираван’, којима се захтева неповредивост поседа (Соловјев – Мошин 1936: 382, 394, 421, 422, 431–432, 476). Захвални смо акад. М. Живојиновић која нам је на ово скренула пажњу.

и страхаомь белнокомь собыѣти . тавлѣннѣмь г(оспод)и с(вѣ)т(а)го доиѣг(о) . и знаменнѣмь єдинѣмь єже ѡт[ъ] него побѣжденни ѡт[ъ]вѣгоу . сьсѣца||юще самн себе дроугъ дроуга . и побѣда нмь быс(тъ) междоу собою . и до концѣ ськроушише се . и ѡтндоше посрамлѣни . въ погнѣѣлн и въ поношенн белнцѣ 229v.18–230r.5.

Последњи Даничићев пример на крају нарације из исте повеље, пак, означава ‘охолост’ бугарског цара Михаила коју је скршио српски краљ Стефан Дечански, убивши га у бици на Велбужду (за исправку в. RJAZU X: 759):

ц(ѣ)с(а)ра мнханла оубнхъ и ѡт[ъ]єхъ поношеннє єго р. 365–366.

Овог значења нема у старим текстовима који су поникли на грчким предлошцима (в. SJS 27: 164),¹⁶ али је, зато, присутно у сродној именици поноштво (в. 4.3.1). Оно је, затим, посведочено у Колунићеву глагољском зборнику из 1486. године („superbija ... jest ponošenije”, RJAZU X: 759) и столећима касније, у Вукову *Српском рјечнику* (*ѿношѣње* – *superbia*, I, 1956 [1852]: 744).

С друге стране, нема сумње да је српскословенски језик наследио из старословенског значење ‘поруга, извргавање руглу, исмевање, срамоћење’ (грч. ὀνειδος, лат. opprobrium) за именицу поношь, овде дату у напоредном споју поношь и оуничиженнє ‘срамоћење и ниподаштавање’ (грч. ὀνειδος καὶ ἐξουδένωσις; уп. GELNT: 570, 277):

от[ъ]ниди ѡт[ъ] мене поношь и оуничиженнє Син (Пс. 118.22) 158r.7–8 (уп. SJS 27: 163).

Исто тако постоје и потврде за двовидски глагол поносити у одговарајућим значењима, од (а) ‘корити, прекоревати, кудити’ до (б) ‘ружити, грдити, наносити срамоту, увреду’, вазда за грч. ὀνειδίω (тек у млађим изворима од стсл. канонских засведочен је и итератив понашати):

- (а) тогда начѣтъ поносити градомь въ ннхъже быше . множѣшеа силы нмь . занє не покаѣше се Мир (Мт 11.20), 37r”.5–10;
 (б) Доколѣ г(оспод)и поноситъ врагъ Син (Пс. 73.10) 69r.6.

С одговарајућим значењима долази и глаголска именица поношеннє (грч. ὀνειδος):

- (а) ‘приговор, прекор, укор’ – и нѣсть во бл[аго]д[ѣ]ты б(о)жнє прѣ||продавати длъгомь . нан на добнт’цѣх(ъ) продавати . да кы здѣ стоудъ нли поношеннє прїидеть вниовна сь постризаюциихъ МТ (37. глава) 320r.24–320v.3;
 (б) ‘поруга, подсмех’ – въ поношеннє безоудномоу даль ме єси Син (Пс. 38.9) 4v.1.¹⁷

¹⁶ Можемо овоме додати још један пример из ЖКМ архиепископа Данила II (око 1324): и белнокє же нхъ и соуємоудрнѣноє поношеннє отидешн отъ насъ, да нн въ чѣтоже вьдѣнѣтъ се 116.26–28. Истим речима ово се понавља у опширном аутобиографском казивању из хрисовуље краља Милутина манастиру Хиландару, која се односи на 1317–1321. годину, а заправо је позна компилација из XV века:

АХС 143/145 (свита бр. 6), р. 283–284 (в. Синдик 1998: 122–123).

¹⁷ Чини се да би се за неке примере већ из канонских споменика могло прихватити да им је значење још мало умерено, саобразно грчком – ‘брука, љага, срамота, јавни презир, зао глас’ (то још није ‘недолично дело које изазива општу осуду’ или ‘унутрашњи осећај стида, срам’; за семантичку структуру данашње именице *срамота* в. РСЈ: 1260):

4.3. СЕМАНТИЧКА КОНВЕРГЕНЦИЈА

4.3.1. Поствербал *ponosъ*, ослоњен на префигирани глагол *ponositi* (према прасл. **nesti*), настављао је његово значење ‘понети неко време – поносити [на рукама или на себи]’ у случају историјских потврда које су специјализоване за означавање транспорта ствари, дажбина и робе. Семантички оделит развој је имала иста именица изведена из рефлексивне форме *ponositi se* ‘узносити се, дизати се’; отуда метафоризацијом добијено експресивно ‘правити се важан, прсити се, гордо наступати, корачати, гордити се, бити горд’ (уп. чеш. *nést se ipf.*). Српски језик не познаје хомонимију у мотивном глаголу каква, на пример, постоји у руском језику – *ѣносіѣтъ*¹ pf. ‘поносити’; ‘носити, облачити’ : *ѣносіѣтъ*² ipf. ‘грдити, ружити’.¹⁸ Данашње српско *ѣднос* у начелу садржи позитивно значење, а ‘гордост’ (у прихватљивој мери) понекад прелази у своју крајност, ‘охолост’ и ‘осионост’.¹⁹ С оваквом семантиком најстарија потврда у RJAZU је код фра Ивана Анчића, из 1681. године (X: 754–755, sub c). У истом смислу, тек преко придева *ѣносан*¹ и *ѣносійѣ* (*arrogans, superbus, elatus* итд.) сеже се, преко западних писаца, дубље у XVI век. Главнина потврда, ипак, није старија од XVII–XVIII века (за цело деривационо гнездо в. X: 754–759). У истом речнику постоји неколицина примера за именицу *ѣносѣво* у значењу *superbia* (X: 759). С обзиром на то да ове речи нема у референтним речницима старог словенског књижевног језика, и да се у Миклошичеву *Лексикону* наводи само на основу *Александриде* (s. v. *поноство*, 623), могло би се претпоставити да јој је исходиште у лексичком резервоару народних говора. Са своје стране можемо додати усамљену потврду из ХТ, црквено-нормативног извора с почетака самосталније српске писане делатности, писаног „средњим стилем”, с укрштањем књижевних и народних елемената, пре устаљивања књижевнојезичког израза, где је ова именица, како то Јагић запажа, невешто искоришћена у преводу грч. εὐθύνη, овде са значењем ‘казна’ (*punishment*, ЛАМРЕ: sub 4, 565), уместо очекиваног *наказанне* (1898: 41)²⁰:

да нже от[ъ] снхъ нѣкто отидае възнидаеъ вини ради нѣкыкѣ · цр(ъ)кве покраденниа да въпадаеъ въ грѣхъ · н о снхъ законъна поньства [поност’ва МТ, 312г] осожудень естъ ХТ (21. глава) 26v.19–22.

ѣко тако сѣтвори ѣнѣ г(оспод)ъ · въ дѣни въ наже призьрѣ · отъѣати поношение мѣе въ чл(о)в(ѣ)цѣхъ МАР (Лк 1.25) 191.24–26 (грч. *δνειδος*; углавном без разночтенија у српским јеванђељима XII–XIV века, по изузетку *поношение* ↔ *оукоризна*; уп. “take away my disgrace among man” GELNT: 570; ‘позор’, СРЈА 17: s. v. *ѣношение*, sub 2, 63; у овом речнику се, уосталом, и пример из Пс. 118.22 тумачи на исти начин, као ‘позор, стыд’, тј. ‘брука, љага’, 17: 60, sub 2);

волъзни же н досажденниа трѣпнѣтѣ · поношени же ꙗго не п{о}трѣбнѣтѣ се {в}ъ вѣкы БП (Приче 6.33) 31г”. 13–19 (грч. *δνειδος*).

¹⁸ Пошто су значења толико удаљена, лексикографи их не обрађују унутар једне одреднице, с разумењем полисемантичком структуром. Тек у етимолошким речницима ове форме се обједињују и творбено-семантички напореда анализирају.

¹⁹ То је последица специфичног западнојужнословенског семантичког развоја јер *ѣнос* у позитивном значењу ‘осећање сопствене вредности и сл.’ затичемо само у српском, хрватском и словеначком језику (за посл. в. SSKJ III: 816).

²⁰ Према класификацији Н. И. Толстоја, манастирски типичи се налазе у шестој групи – „конфесионално-правне књижевности”, а романи у деветој – „приповедачкој књижевности” (2004: 152–153).

До омашке, ипак, није дошло случајно јер је εὐθύνη могло значити и ‘оптужба, тужба’ (accusation, ЛАМРЕ: sub 3, 565). Како било, именица је употребљена у једном изразито негативном контексту, у терминолошкој синтагми којом се означава ‘казна закона, законска казна’ (законно поњство ХТ, поност’во МТ). У непосредној интерпретацији то је ‘казна за тешко недело’, што је већ надамак самог неделла, тј. недело само по себи. У исти мах, тумачење може ићи преко грч. εὐθύνη, те бисмо овде имали казну као ‘извргавање руглу, срамоти – срамоћење’ (уп. ‘срамота’, RJAZU X: s. v. *ponostvo*, sub b, 759; грч. εὐθύνη, уосталом, примарно значи ‘јавно испитивање’, в. ЛАМРЕ: sub 1, 565).

4.3.2. „Досада” у српским изворима. На српском терену досада постоји и у народним и у књижевним (наслеђеним) средњовековним изворима. На пример, у БП у истом стиху су, као блискозначни, досада и поношенне (грч. ἀτιμία καὶ ὄνειδος):

кѣда прѣдѣть безоумны въ глѣбѣиоу золь неродитѣ · находитѣ же кѣмоу досада и поношенне (Приче 18.3) 87v” .8–14.

Семантика ‘увреда, погрда’ на одговарајући начин је присутна и у књижевним потврдама мотивног глагола досадити, на пример у корелацији с грч. ὀβριζω ‘срамотити, ружити, грдити’, овде ‘осрамотити’:

а протн елмше рабѣ досаднише нлѣ нзбнше Δ Мир (Мт 22.6) 67r’ .7–9.

Исто је и с видским парњаком досаждати, с упориштем у грчком λοιδορέω ‘псовати, ружити, вређати, грдити’, овде ‘вређати’:

прѣд[ъ]стојущи же рѣше · архъниерѣю ли б(о)жню досаждатиши МАТ (ДА 23.4) 24r, 11–12.

У Даничићевом примеру из повеље султана Селима I Дубровчанима из 1513. године уз досада напореда стоји у народном језику блискозначно забава, у блажем значењу од књижевног, као „ометање и узнемиравање” (забава и досада):

како сѣ до сѣга бнѣи днрнѣ и облюдованнѣ и по сѣм сѣгаѣ такогерѣ да сѣ днрнн и облюдованнн нн ѿт[ъ] кога да нлѣ неѣ забава и досада (ССП: бр. 993, 387.27–29, по Миклошичу из 1517. године, MS: CDLXXVI, 550).

4.3.3. Окамењено стање у туђини. Номинационо значење старословенске именице понось било је пејоративно ‘погрда, увреда, клевета, псовка’, уз глаголску именицу поношенне, ‘вређање, понижавање, клеветање, оговарање, псовање’ (СС: 478). Споменици писани „средњим стилем” или српским народним језиком, као ни данашњи српски језик, у начелу не познају овакво, пејоративно значење.²¹ То је, међутим, исто оно значење које затичемо у рум. *ropós*, а сродно је мађ. *rapasz* ‘оптужба, тужба, жалба’ (нпр. ЕМЛ: 720). Ако

²¹ Само повремено, међу западним писцима, по правилу редовницима (језуите и фрањевци), наилазимо на усамљене потврде за изразито негативна значења код других чланова истог деривационог гнезда, идентификованих у RJAZU: *йоносий* adj. ‘безобразан, бестидан’ из речника Јакова Микаље, 1649. године (X: 756, sub c), *йоносѣво* n. ‘срамота’ код Михајла Раднића, 1683. године (исто: 759, sub b), *йоношење* n. ‘погрда, срамота’ код Шимуна Будинића, 1582. године (исто: 759, sub c).

је румунска именица и цсл. порекла (како мисле аутори ESJS 9: 539), на шта би се могло помишљати и за руски (данас већ заст.)²², за мађарски се то већ не може тврдити²³, као ни за пољски (в. Скок II: 513; данас већ заст.)²⁴ тако да питање семантичке транспозиције из грчког у словенски књижевни језик остаје ван разматрања. Концепт „охолости”, дакле, испољио се као ‘суровост, осорност, грубост [према другима]’ → ‘омаловажавање [других]’ → ‘вређање [других]’, конкретно ‘псовање’, ‘грдња’, ‘ругање’, ‘(о)скврњење, (о)бешча-шћење’. Све ове секундарне семантичке алолексе постоје и у именици досада, поствербалу префигираног *dosaditi* (од псл. *saditi, у превојном ступњу према *sěsti), са значењем ‘досадити, додијати, дозлогрдити, дојадити’ (осећај nelaгоде од дуга седења, Скок III, 1973: 184). За ову прилику добро нам је дошло међусобно подударање које се очувало у данашњем румунском, иако је по своме пореклу позајмљено: *ponós* п. 1. ‘непријатност...’, 2. ‘клевета, клеветашћење, прекоривање, ругање, псовање итд.’ : *dosádă* ф. 1. ‘незадовољство, туга, жалост’, 2. ‘вређање, пребацивање, ругање, псовање’ (в. Томис 1986: 787, 352).

4.3.4. Истоветни смисао (‘увреда, погрда, нарушавање части, наношење срамоте’) присутан у различитим, етимолошки удаљеним лексемама, без обзира на његову хијерархију у њиховим семантичким системима, довео је до могућности да се, у времену када радне обавезе „поноса” више није било, оне међусобно замене. Тако је преосмишљен читав 23. члан *Душанова законика*.

I.1. Цр(ь)квалъ поноса да нѣс(тъ)

II.1. Цр(ь)квалъ да не чинетъ се [тј. не чинитъ се] досаде | add. ни ѿт[ь] кога

I.2. развѣ къда гредѣ калло ц(а)рь

II.2. раз[ь]ма [тј. развѣ] кадъ има доѣн [тј. прити] тамо ц(а)рь.

5. ЗАКЉУЧАК. Видели смо како су заједничке семеме омогућиле супституцију једне лексеме другом (поносъ ↔ досада) у релативно стабилном језичком низу. Ове лексеме функционишу као текстолошке варијанте, али међу њима не влада синонимија, мада је (под)свест о потенцијалној или стварној синонимности омогућила њихово смењивање у истом ужем контексту. Како за сада ствари стоје, у српском народном језику неутрални члан хомонимског пара поносъ, семантички, иначе, доста разгранат (1. ‘оно што се носи, ноштво [на рукама]’, ређе ‘[на себи, као одело]’; 2. ‘ношење [на рукама] – преношење, пренос’, ређе ‘[на себи]’; *сѣиц.* а) ‘роба која се допрема’; ‘допремање робе’; б) ‘радна обавеза бесплатног ношења у корист феудалног господара’; ‘оно што се носи у оквиру радне обавезе – терет (жито, вино, со) или пртљаг’), у прошлости је у једном, недокументованом моменту исклизнуо из главнине је-

²² У староруском је ова именица солидно посведочена (в. СРЈ 17, s. v. *поносъ*¹, 60). У савременом руском она је ограничена на једно специфично значење: ‘поремећај у раду црева, који се манифестује у њиховом течном и обично честом пражњењу’ (БАСРЈ 18, 660); ово значење је посведочено и у прошлости руског језика (СРЈ 17, s. v. *поносъ*², 60–61). У руским дијалектима разноврсна су значења, и сва су удаљена од цсл. (в. Далъ III, s. v. *поношывайтъ*, sub *поносъ*, 285)

²³ Мађарски се у лексици напајао из живих словенских, панонских говора.

²⁴ У пољском је забележен историзам *ponośny* adj. са секундарним значењем ‘сраман, нечастан, подао’ (SJP IV: 598).

зичког система, можда потиснут синонимима (нпр. *ѿперей*, *бreme*, *ѿренос*, *ношење*, *ношња* итд.), уз познати, периферијски и специјализовани заостатак из Дубровника (*merces geguli*). Други, експресивни члан (1. (+) ‘осећање сопствене вредности, гордост, понос’; 2. (-) ‘претерана гордост, охолост’) све време је морао бити присутан, мада је, са становишта нама познатих писаних сведочанстава, задуго остајао „невидљив” (забележен је тек 1681. г., а посредно, преко придева *ѿносан*¹ и *ѿносий* у XVI в.). Његово присуство, такође, доказује данашњи српски језик. У старом српском језику негативна експресија претежно је привезивана за именицу поносьство (тј. поноство) која је, с временом, такође ишчезла из система. Као да су владали односи: понось opus; portatio : поносьство superbia (касније још и поношеник, тј. *ѿношење*), да би данас остало само понось superbia (историјски понось²). Ово значење (superbia), било да се јавља у именицама поносьство (нар. и књиж. нижи, тзв. „средњи стил”) или поношеник (нар. и књиж. виши стил) својствено је српском језику.²⁵ Захваљујући осветљеној супституцији (због подразумеване делимичне семантичке еквиваленције) имамо, на посредан начин, још један доказ да је, не превише давно, у језичком систему било присутно негативно конотирано, хомонимично *ѿнос*², али још једна чињеница се подразумева: да је Србима било познато или да је у српском језику било и пејоративно значење за *ѿнос*² (типа ‘погрда, увреда, клевета, псовка’). У најмању руку оно је из фонда књижевног језика који се чувао преписивањем (в. 4.2 Син (Пс. 118.22)), али не треба искључити ни могућност да је оно постојало макар у неким од српских месних говора (томе иду у прилог неколике историјске потврде са семемом ‘срамота’ забележене у RЈAZU на основу неких западних извора, в. 4.3.3, нап. 21). То је већ у непосредној вези с питањем места и времена настанка карловачке гране северне верзије млађе редакције *Душанова законика* (пошто Рав-Поп прате старију редакцију, а приморски рукописи немају чланове број 23 и 60, по општој нумерацији).²⁶ У овоме часу, у јединственој лексикографској обради укупног историјског писаног корпуса њихов однос би се решавао преко посебних одредница, уз употребу одговарајућих квалификатива: понось¹ нар. opus; portatio : понось² нар. superbia; књиж.(-нар.?) opprobrium.

ИЗВОРИ

Атон: Атонски рукопис *Душанова законика*, око 1418. године, снимци у ДЗ I: III.

АХС: Архив манастира Хиландара, српске повеље, снимци Задужбине манастира Хиландара; подаци према: Синдик 1998: Душан И. Синдик. Српска средњовековна акта у манастиру Хиландару. *Хиландарски зборник* 10 (1998): 9–134.

²⁵ И мало шире: осим штокавског, још и чакавском и кајкавском дијалекту (в. 4.3.1).

²⁶ За разрешење овога питања важно је и временско одређење настанка приморске гране млађе редакције. Обично се држало да је она, као исходишна за друге рукописе из ове породице, настала у XV веку, па се млађа редакција уопштено називала „приморском”, унутар које су се издвајали њен зетски и северносрпски крак (Пешикан 1997: 16, 21, Грбић – Шкорпић 2008: 105–106). Ћ. Бубало је на основу упоредне анализе Јагићева и Богишићева рукописа дошао до закључка да њихов протограф није старији од краја XVIII века (2009: 127; такође в. 2010: 45). Карловачка грана северносрпске верзије млађе редакције настала је и живела у Карловачкој митрополији, не пре краја XVII века (Бубало 2010:45).

- БАР: Барањски рукопис *Душанова законика*, прва четвртина XVI века, снимци у ДЗ III: I.
- БИСТР: Бистрички рукопис *Душанова законика*, средина XV века, снимци у ДЗ II: V.
- БОРБ: Рукопис Борђошких *Душанова законика*, 1703–1710. година, снимци у Одбору за изворе српског права САНУ.
- БП: *Београдски ѓаримејник*, почетак XIII века, издање текста у: Биљана Јовановић–Стипчевић. *Београдски ѓаримејник. Почетак XIII века. Тексти са критичким апаратом*. Београд: НБС, 2005.
- ВРШ: Вршачки рукопис *Душанова законика*, 1772. година, снимци у Одбору за изворе српског права САНУ.
- ГРАЧ: *Грачаничка ѓовеља*, 1315/1321. година, цртеж у: *Грачаничка ѓовеља*. Преписао Бранислав Живковић. Београд: Свети архијерејски Синод СПЦ, 1992.
- ДЕЧ I: *Прва дечанска хрисовуља*, 1330. година, снимци у: Павле Ивић, Милица Грковић. *Дечанске хрисовуље*. Нови Сад: Институт за лингвистику, 1976.
- ДЗ I–III: *Законик цара Сѣфана Душана*, I–III. Београд: САНУ, 1975–1997; за све рукописе в. Буџало 2010: 25–63.
- ЖКМ: *Жиѣије краља Милуѣина* архиепископа Данила II, издање текста у: Ђ. Даничић (прир.). *Живоѣи краљева и архиеѣискоѣа срѣских. Наѣисао архиеѣискоѣа Данило и друѣи*. У Загребу, 1866, 102–161.
- ЖСС: Париски препис *Жиѣија свеѣоѣ Симеона Сѣфана Првовенчаноѣ*, око 1320, издање текста у: Љиљана Јухас–Георгиевска, Томислав Јовановић. *Сѣфан Првовенчани. Сабрана дела*. Београд: СКЗ, 1999, 14–107.
- КАРЛ: Карловачки рукопис *Душанова законика*, 1764. година, снимци у Одбору за изворе српског права САНУ.
- КОВ: Ковиљски рукопис *Душанова законика*, 1726. година, снимци у Одбору за изворе српског права САНУ.
- МАР: V. Jagić (ed.). *Codex Marianus glagoliticus*. Graz: Akademische Druck – U. Verlagsanstalt, 1960 [прештампано: Berlin, 1883].
- МАТ: *Маѣиѣин аѣосѣол*, трећа четвртина XIII века, издање текста у: Радмила Ковачевић, Димитрије Е. Стефановић. *Маѣиѣин аѣосѣол (XIII век)*. Београд: САНУ, 1979.
- МИР: *Мирослављево јеванђеље*, последње деценије XII века, снимци у Старословенистичком одсеку Института за српски језик САНУ; издање текста: Никола Родић, Гордана Јовановић. *Мирослављево јеванђеље (критичко издање)*. Београд: САНУ–ИСХЈ, 1986.
- MS: Fr. Miklosich. *Monumenta serbica. Spectantia historiam Serbiae Bosnae Ragusii*. Graz 1964 [Wien, 1858].
- МТ: *Хиландарски ѣиѣиѣ* у препису монаха Марка, 1370–1375. година, издање текста у: Томислав Јовановић. *Хиландарски типик према препису таха монаха Марка. Хиландарски зборник* 10 (1998): 235–277.
- ПАТР: Патријаршијски рукопис *Душанова законика*, прелаз XVII–XVIII века, снимци у Одбору за изворе српског права САНУ.
- ПОП: Попиначки рукопис *Душанова законика*, око 1705. године, снимци у Одбору за изворе српског права САНУ.
- ПРИЗР: Призренски рукопис *Душанова законика*, прва четвртина XVI века, снимци у ДЗ III: II.
- РАК: Раковачки рукопис *Душанова законика*, 1700–1701. година, снимци у ДЗ III: IV.
- РАВ: Раванички рукопис *Душанова законика*, друга половина XVII века, снимци у ДЗ III: V.
- РУД: Руднички рукопис *Душанова законика*, препис из 1847. године рукописа из 1757. године, снимци у Одбору за изворе српског права САНУ.
- СВЕТ: *Свеѣосѣефанска хрисовуља*, 1316–1318. година, снимци у: Ђорђе Трифуновић. *Повеља краља Милуѣина манаѣиѣу Бањска. Свеѣосѣефанска хрисовуља*. Књига прва. Фототиѣија изворног рукописа. Београд: Музеј у Приштини – Mnemosyne – Службени гласник, 2011.
- СИН: *Синајски срѣски ѣсалѣѣр*, средина XIII века, снимци у: Moshé Altbauer. *Der Älteste Serbische Psalter*. Köln–Wien: Böhlau, 1979:
- СОФ: Софијски рукопис *Душанова законика*, 1728. година, снимци у ДЗ III: VI.
- ССПІ: Стојановић, Љуб. *Сѣгаре срѣске ѓовеље и ѣисма*, I/2, Београд – Ср. Карловци: СКА, 1934.
- СТРУШ: Струшки рукопис *Душанова законика*, крај XIV века, снимци у ДЗ I: II.
- СТУД: Студенички рукопис *Душанова законика*, око 1430. године, снимци у ДЗ II: II.
- ТЕК: Текелијин рукопис *Душанова законика*, 1710–1720. година, снимци у Одбору за изворе српског права САНУ.

Хил: Хиландарски рукопис *Душанова законика*, прва трећина XV века, снимци у ДЗ II: III.
 Ход: Ходошки рукопис *Душанова законика*, прва трећина XV века, снимци у ДЗ II: IV.
 ХТ: *Хиландарски ѿиѿик*, најстарији препис с почетка XIII века, снимци и издање текста у:
 Димитрије Богдановић. *Рукоѿис СНЛ AS 156*. Београд: НБС, 1995.
 Шиш: Шишатовачки рукопис *Душанова законика*, средина XVII века, снимци у ДЗ III: III.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- БАСРЈА: *Большой академический словарь русского языка*, I–. Москва: РАН, 2004–.
- Богдановић, Димитрије. Струшки препис и превод Струшког преписа, Атонски препис и превод Атинског преписа. *Законик цара Сѿефана Душана*, I. *Сѿруцки и Аѿонски рукоѿис*. Београд: САНУ, 1975, 97–121, 163–207.
- Богдановић, Димитрије, Митар Пешикан, Ирена Грицкат-Радуловић, Биљана Марковић. Призренски препис и превод Призренског преписа (превод Призренског преписа), Соѿијски препис и превод Соѿијског преписа (превод Соѿијског преписа). *Законик цара Сѿефана Душана*, III. *Барањски, Призренски, Шишатовачки, Раковачки, Раванички и Соѿијски рукоѿис*. Београд: САНУ, 1997, 97–155, 357–403.
- Бубало, Ђорђе. Јагићев рукопис и приморска реакција Душанова законодавства. *Средњовековно ѿраво у Срба у огледалу исѿоријских извора*. Београд: САНУ, 2009, 121–132.
- Бубало, Ђорђе (прир.). *Душанов законик*. Београд: Завод за уѿбенике – Службени гласник, 2010.
- Вук I–II, 1956 [1852]: Вук Стефановић Караѿић. *Срѿски рјечник 1852*, I–II (прир. Јован Кашић). Сабрана дела Вука Караѿића, књ. II. Београд: Просвета, 1986.
- Грбић, Душица. Соѿијски и Ковиљски рукопис Душановог законика – два преписа истог писара. *Душанов законик. Борђошкоѿ, Николајевићев, Текелијин, Сѿраѿимировићев, и Ковиљски рукоѿис*. Ђирилске рукописне књиге Библиотеке Матице српске, XIII. Нови Сад: Матица српска, 2008, 115–126.
- Грбић, Душица, Катица Шкорић. О преписима Душановог законика са посебним освртом на Матичине рукописе. *Душанов законик. Борђошкоѿ, Николајевићев, Текелијин, Сѿраѿимировићев, и Ковиљски рукоѿис*. Ђирилске рукописне књиге Библиотеке Матице српске, XIII. Нови Сад: Матица српска, 2008, 103–114.
- Грујић, Радослав. Immunitas Realis старе српске цркве по „Душановом Законику”. *Гласник ѿправославне цркве у Краљевини Србији* 2 (1901): 276–282.
- Даль, Владимир. *Толковый словарь живого великорусского языка*, I–IV. Москва: Русский язык, 1978–1980 [прештампано: С.-Петербург – Москва, 1882].
- Даничић, Ђуро. *Рјечник из књижевних сѿарина срѿских*, I–III (прир. Ђорђе Трифуновић). Београд: Вук Караѿић, 1975 [прештампано: у Биограду 1863–1864].
- Динић, Михаило. Дубровачка средњовековна караванска трговина. *Из срѿске исѿорије средњег века* (прир. Сима Ђирковић, Властимир Ђокић). Београд: Equilibrium, 2003, 687–710 [прештампано из: *Југословенски исѿориски часоѿис* III (1937): 119–146].
- Јагић, Ватрослав. Типик хиландарски и његов грчки извор (додатак к издању епископа Димитрија). *Сѿоменик СКА XXXIV*, Други разред, 31 (1898): 1–66.
- ЛССВ: *Лексикон срѿскоѿ средњег века* (прир. Сима Ђирковић, Раде Михалчић). Београд: Knowledge, 1999.
- Новаковић, Стојан. Село: из дела „Народ и земља у старој српској држави”. *Глас СКА XXIV* (1891).
- Новаковић, Стојан. *Законик Сѿефана Душана цара срѿскоѿ, 1349–1354*. Београд: Лирика, 2004 [прештампано издање из 1898; прво, неуспело издање је из 1870].
- Пешикан, Митар. О међусобним односима верзија Душанова законика (напомене уз приређивање транскрипта и превода). *Законик цара Сѿефана Душана*, III. Београд: САНУ, 1997, 11–24.
- Поповић, Марко. Средњовековна епоха. *Исѿорија ѿриваѿиноѿ живоѿија у Срба (од средњег века до савременог доба)*. Београд: Сlio, 2011, 17–170.
- Радолчић, Никола. Век и по проучавања Душанова законодавства. *Зборник у частѿ шесте сѿтоѿодишњице Законика цара Душана*. Београд: САН, 1951, 207–268.
- Радолчић, Никола (прир.). *Законик цара Сѿефана Душана*. Београд: САНУ, 1960.

- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–. Београд: САНУ – ИСЈ САНУ, 1959–.
- РСЈ: *Речник српскога језика* (ред. и ур. Мирослав Николић). Нови Сад: Матица српска, 2007.
- СОЛОВЈЕВ, Александар В. (прир.). *Законик цара Стефана Душана 1349. и 1354. године*. Београд: САНУ, 1980.
- СОЛОВЈЕВ, Александар, Владимир Мошин. *Грчке њовеље српских владара. Издање Шекстинова, љревод и коментар*. Београд: СКА, 1936.
- СРЈА: *Словарь русского языка XI–XVII вв.*, I–. Москва: Наука, 1975–.
- СС: *Старославянский словарь, по рукописям X–XI веков* (ред. Р. М. Цейтлин, Р. Вечерка, Э. Благова). Москва: Русский язык 1994.
- ТАРАНОВСКИ, Теодор. *Историја српског љрава у немањићкој држави*, I. Београд: Г. Кон, 1931.
- ТОЛСТО, Никита И. Однос старог српског књишког (писаног) језика према старом словенском језику (у вези с развојем жанрова у старој српској књижевности). *Сљудије и чланци из историје српског књижевног језика*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Вукова задужбина – Матица српска, 2004, 148–156.
- ШКРИВАНИЋ, Гавро. *Пуљвеи у средњовековној Србији*. Београд: Туристичка штампа, 1974.
- ЭССЯ: *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд* (ред. О. Н. Трубачев). Москва: ИРЯ АН СССР, 1974–.
- *
- EMIL, Palich. *Magyar-szerbhorwát kézisztár*. Budapest: Terra, 1968.
- ESJS: *Etymologický slovník jazyka staroslověnského* (hl. red. Eva Havlová), 1–. Praha: Academia, 1989–.
- GELNT: *A Greek-English Lexicon of the New Testament and Other Early Christian Literature*. A translation and adaptation of the fourth revised and augmented edition of Walter Bauer's Griechisch-Deutsches Wörterbuch zu den Schriften des Neuen Testaments und der übrigen urchristlichen Literatur, by William F. Arndt and F. Wilbur Gingrich. Chicago – London: The University of Chicago Press, 1979².
- KOSTRENCIĆ I–VII: *Lexicon latinitatis medii aevi Jugoslaviae*, I–VII (red. Marko Kostrenčić), Zagrabiae: Consilium academiarum scientiarum et artium SFR Jugoslaviae, MCMLXIX–MCMLXXVIII.
- LAMPE, G. W. H. *A Patristic Greek Lexicon*. Oxford: Clarendon Press, 1961–1968.
- MIKLOSICH, Franz. *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*. Wien, 1862–65. Darmstadt: Scientia Verlag Aalen, 1963.
- RJAZU: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII, u Zagrebu: JAZU, 1880–1976.
- SJP: *Słownik języka polskiego* (red. J. Karłowicz et al.), I–VIII. Warszawa, 1900–1927.
- SSKJ: *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, I–V. Ljubljana: SAZU, 1970–1991.
- SJS: *Slovník jazyka staroslověnského*, 1–52. Praha: Academia – Euroslavica, 1958–1997.
- SKOK, Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV. Zagreb: JAZU, 1971–1974.
- SOPHOCLES, Evangelinus Apostolides. *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods*. Hildesheim – New York, Georg Olms Verlag, 1975 [прештампано издање: E. A. Sophocles, *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods*. (From B. C. 146 to A. D. 1100). Cambridge, U.S.A., Harvard University Press – Leipzig, Otto Harrassowitz, 1914].
- ТОМЦИ, Mile. *Dicționar român-macedonean*. București – Скопје: Editura Științifică și Enciclopedică, 1986.

Viktor Savić

“PONOS” [AND “DOSADA”] IN THE CODE OF EMPEROR DUŠAN
ON THE TRAIL OF OBLITERATED MEANINGS

S u m m a r y

Articles 23 and 60 of the Code of Emperor Dušan deal with *ponosъ* as the duty of church estates, towns and districts to take care of the transport of objects and goods owned by the Serbian Emperor during their passage through their territory. In a later redaction of the Code of Emperor Dušan, which

dates from a period marked by changed social circumstances, the term *ponosъ* was replaced with *dosada*. In this case, *dosada* does not mean ‘injustice, abuse of rights, violence’, etc. but, as indicated by the context, ‘obstacle, burden’ with the least possible negative connotation – ‘disturbance, inconvenience [due to exposure to additional duties] – additional effort’. In our opinion, the lexical substitution and the alteration of the sense of Article 23 (Article 60 does not exist in the later redaction) were the result of the redactor’s awareness of the semantic relation between *ponosъ* and *dosada*. The presumed secondary meaning of the noun *ponosъ* basically corresponds to the primary meaning of the noun *dosada*: ‘vilification, insult, offence to honour, defamation’ (opprobrium). It is interesting that such a relation between the two nouns can be observed in the modern Romanian language, where both words were borrowed from Slavonic. This pejorative meaning of the noun *ponosъ* is not present in the Serbian vernacular, though evidence for this can be traced in written sources inherited from the Old Church Slavonic period. In a historical perspective, the following homonymy in the Serbian language has been confirmed: *ponosъ*¹ meant ‘something that is carried, burden, load’ and ‘carrying, transportation, transport’ (*onus; portatio*), and was also used to designate ‘transported goods’, ‘transportation of goods’, ‘labour duty involving free transport for a feudal lord’, ‘something that is carried as part of labour duty – burden (grain, wine, salt) or luggage’, while *ponosъ*² meant ‘pride, haughtiness’, ‘arrogance, excessive pride’ (*superbia*). In modern Serbian, the word *ponos* has primarily positive connotations, as opposed to Serbian Church Slavonic, which relied on Old Church Slavonic. This was at the same time typical of the West South Slavonic dialects which evolved into the modern Serbian, Croatian and Slovenian languages. Only the nouns *ponosъstvo* and *ponošeniје* have been confirmed to have meant ‘arrogance’ in the Middle Ages. This was a semantic innovation in the Serbian Church Slavonic language (the former word was part of the lower register, while the latter was part of the higher one), introduced under the influence of the vernacular. The earliest record of *ponosъ* in the meaning of ‘arrogance’ dates back as late as 1681. Our analysis shows that a pejorative meaning of the noun *ponosъ* may have been present in the vernacular (Code of Emperor Dušan was written in the vernacular with elements of Serbian Church Slavonic). However, the possibility that it could have been borrowed from the literary language should not be excluded either.

Институт за српски језик САНУ
Кнез Михаилова 36, 11000 Београд, Србија
victor.savic@isj.sanu.ac.rs

Радмило Маројевић

СУБЈЕКАТСКО-ОБЈЕКАТСКА ИНВЕРЗИЈА
И ПОЕТИКА „ТАМНИХ МЈЕСТА”
(ТУМАЧЕЊЕ ДВАЈУ СТИХОВА *ГОРСКОГ ВИЈЕНЦА*: ПОРУГАНИ ОЛТАР
ЈАЗИЧЕСТВОМ / НА МИЛОСТ ЋЕ ОКРЕНУТ НЕБЕСА! [2359–2360])*

На примјеру Његошевог спјева *Горски вијенац* (спјев је написан 1846; прво издање спјева објављено је у фебруару 1847) у овом раду се наставља разматрање типова инверзије у стиху у периоду кад се српски књижевни језик налазио у фази формирања и када се може говорити о издвајању у њему пјесничког стила. Циљ рада је да буде прилог тумачењу једног Његошевог „тамног мјеста” и заснивању поетике „тамних мјеста”.

Кључне ријечи: Петар II Петровић-Његош, спјев *Горски вијенац*, критика текста, инверзија, поетика „тамних мјеста”.

Using the example of Njegoš's epic “The Mountain Wreath” (the epic was written in 1846, and the first edition of the epic was published in February 1847), this paper analyzes the types of verse inversion in the period when the Serbian standard language was in the formative stage, and when it was possible to talk about the distinctiveness of the poetic style within it. The aim of the study is to contribute to the interpretation of one of Njegoš's “obscure places”, and to the establishment of the poetics of “the obscure places”.

Key words: Petar II Petrović Njegoš, the epic “The Mountain Wreath”, textual criticism, inversion, poetics of “the obscure places”.

1. Увод. Нејасно или недовољно јасно мјесто, које се тумачило или се може тумачити на два (или на више) начина, добило је метафорични назив „та м н о м ј е с т о”.

Разрјешење односно тумачење конкретног „тамног мјеста” (а требало би наставити метафору па рећи: његово „освјетљење”) у принципу је мултидисциплинарно: оно, поред лингвистике, обухвата филологију, текстологију и културну историју.

Ако је ријеч о пјесничком дјелу у стиху, „тамно мјесто” мора бити освјетљено и са аспекта версификације.

У овом раду ми уводимо терминолошку иновацију п о е т и к а „т а м н и х м ј е с т а” сматрајући да се аргумент пјесничке структуре текста мора узети као посебни (и завршни) ниво анализе.

(1) Упоредо са стварањем српског књижевног језика почео се формирати и први функционални стил тога књижевног језика – пјеснички стил. Једна од одлика пјесничког стила била је инверзија, а она је била условљена

---

* Рађено у оквиру пројекта *Динамика ст̄рукт̄ура савременог ср̄пског̄ језика* (178014) при Министарству просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

не само стилистички него и версолешки, како смо то показали у претходним радовима.

У расправи МАРОЈЕВИЋ 2012а инверзија посесива и предлошко-именичке везе, карактеристична за пјеснички језик Ивана Мажуранића, послужила нам је као завршни аргумент у тумачењу једног „тамног мјеста” у староруском спјеву *Слово о њолку Игореве*.

У расправи МАРОЈЕВИЋ 2012б, на примјеру Мажуранићевог спјева *Смрт Смаил-аџе Ченџијића* и Његошевог спјева *Луча микрокозма*, размотрени су типови инверзије атрибута у односу на управну именицу. У том раду субјекатско-објекатска инверзија није била предмет разматрања: по њој се два пјесника у принципу не разликују.

Инверзија може бити предмет истраживања и с другог аспекта – са аспекта лингвистике и поетике „тамних мјеста”, али само онда кад су обје именице које улазе у граматички и семантички однос хомонимичне у номинативу и акузативу уз (релативно) слободан распоред чланова реченице.

(2) Књижевна дјела која представљају прецедентне текстове националне културе захтијевају комплексан текстолошки поступак, а он укључује и прозодијско-интонациону интерпретацију пјесничког текста. Такву интерпретацију ми смо примијенили на примјеру Његошевог спјева *Луча микрокозма* обрадивши у посебним радовима ријечи с побочним акцентима (МАРОЈЕВИЋ 2011а), ријечи с двоструким (главним и побочним) акцентима (МАРОЈЕВИЋ 2012в), метричке и неметричке акценте (МАРОЈЕВИЋ 2011б), метричке константе (МАРОЈЕВИЋ 2011в) и версолешка опкорачења у спјеву (МАРОЈЕВИЋ 2012г). Прозодијско-интонациону и версолешку интерпретацију стихова Његошевих пјесничких дјела дајемо и у овом раду.

(3) Предмет овога рада је субјекатско-објекатска инверзија у стиховима 2359–2360. *Горскоџ вијенца* (спјев је написан 1846, а изашао је из штампе у фебруару 1847), којима се завршава први монолог (пета реплика) игумана Стефана. Стихови су у првом издању овако наведени: Поруганый олтарь язычествомъ, / На милость ђе окренут’ небеса! – (ПЕТРОВИЋ-ЊЕГОШ 1847: 96). Тиме, с једне стране, настављамо разматрање типова инверзије у стиху у периоду кад се српски књижевни језик налазио у фази формирања и када се може говорити о издвајању у њему пјесничког стила, а с друге стране, дајемо прилог тумачењу једног Његошевог „тамног мјеста” и заснивању поетике „тамних мјеста”.

У нашем критичком издању *Горскоџ вијенца*, чији су принципи израде описани у раду (ПЕЛАНОВИЋ 2012), стихови из наслова овог рада нису обрађени у „Текстологији Горског вијенца” објављеној као прилог у саставу критичког издања (ПЕТРОВИЋ-ЊЕГОШ 2005: 5–34, 227–1000). У томе издању (ПЕТРОВИЋ-ЊЕГОШ 2005: 186), као и у издању без поменутог прилога (ПЕТРОВИЋ-ЊЕГОШ 2004: 128), стихови се дају само са (селективном) прозодијском интерпретацијом. При том се, за разлику од претходних издања, пет завршних стихова наводе као једна синтаксичка цјелина:

Славно мрите [мрѝте], кад мријет морате:
чест рањена [рãњенã] жеже храбра [хрãбрã] прса [прса] –
у њима јој [уњимајõј] нема боловања [болõвãња];

поругани олтар јазичеством [јазичеством]
 на милост *ће* [намилѡщће] окренут [окрѣнут] небеса!
 (ГВ 2356–2360).

У текстолошким напоменама двају наших критичких издања (ПЕТРОВИЋ-ЊЕГОШ 2004: 259; ПЕТРОВИЋ-ЊЕГОШ 2005: 186) објашњавају се четири облика:

- 2357 *рањена* – обл. трпног гл. прид. неодр.в. у зн. ‘кад је рањена’ (а не одр. в. *рањенā*) [...]; *храбра* – обл. одр.в. (а не неодр.в. *храбра*) [...]
 2359 (инстр.) *јазичеством* – рус. (язычество ‘паганство’)
 2360 *на милѡстї ће* – секвенца *сї* испред енкл. обл. 3. л. јд. пом. гл. *ће* изговара се као [ш] [...]

Прозодијска интерпретација првог полустиха 2360. стиха, без дужине на облику помоћног глагола *ће* и у тексту и у напомени, указивала би на једину, а то би значило да се предикат слаже с именицом *олиѡр*, и да је *олиѡр* граматички субјекат у номинативу (а то је друго тумачење разматраног „тамног мјеста”). Ми ћемо се у овом раду предијелити за прво тумачење разматраног „тамног мјеста” по коме су *небеса* граматички субјекат у номинативу, а то ће изискивати једну малу али важну прозодијску исправку: на облику *ћѣ* помоћног глагола треба ставити дужину (= треће лице множине) (види т. 4).

Остала мјеста из завршних пет стихова монолога игумана Стефана која би се могла различито читати и тумачити разрјешавају се прозодијски (у тексту) или семантички (у текстолошкој напомени). Тачке у напоменама указују на одговарајући одјелјак „Текстологије Горског вијенца”, која је интегрално објављена у нашем у Подгорици објављеном критичком издању спјева (ПЕТРОВИЋ-ЊЕГОШ 2005: 5–34, 227–1000).

(4) Сва тумачења наведеног „тамног мјеста” класификоваћемо у оквиру двије скупине: једни су сматрали да је множински облик именице *небеса* у номинативу и да је то граматички субјекат (подмет) реченице, а да је *олиѡр* у акузативу и да је он директни објекат реченице у инверзији (види т. 2), док су други полазили од тога да је облик *олиѡр* у номинативу и да је он подмет реченице, а да је облик *небеса* у акузативу и да је он директни објекат (види т. 3).

Изван ове класификације је тумачење које даје Димитрије Калезић: он коментарише само основне појмове из 2359. стиха, тј. даје лексичку а изоставља граматичку семантизацију: „*ѡруѡани ѡруѡан – обещачићен, оскрнављен, обесвећен олиѡр / јазичеством јазичесїво – незнабошїво; назив му ѡишиче из сїѡре ѡјаве да је сваки народ – језик, скуѡина која се служи једним језиком*” (КАЛЕЗИЋ 1994: Коментар стиха 2359 (издање није пагинирано)). Усмено нам је Калезић рекао (2. новембра 2013, послѣ завршетка скупа о Његошу у Косовској Митровици) да и он полази од другог, неинверзионог тумачења.

Кад је ријеч о значењу основних појмова, тј. лексичких јединица које конституишу 2359. стих, Калезићево тумачење треба прихватити допунивши га једним и појаснивши другим дијелом. 1° Именица *олиѡр* симболизује православну вјеру у Црној Гори (конкретно, контекстуално значење) – иначе се

она односи на хришћанство које игуман Стефан поима као праву (и универзалну) вјеру (шире, опште значење). 2° Већ у старославенском посвједочена је именица *ѡзѡкъ* са једним, још нерашчлањеним значењем 'народ=језик', а то значење именица (*ѡзѡкъ*) чува и у Пушкиновом пјесничком језику. Њена изведеница *ѡзѡкъство* имала је пејоративно значење 'паганство', схваћено као лажна, локална вјера једног народа (по правилу, те локалне вјере биле су многобожачке). Тиме се објашњава коришћење овог русизма у монологу игумана Стефана: иако је ислам монотеистичка религија која је такође тежила да буде универзална, он је у Црној Гори, у Његошево доба као и у доба владике Данила, схватан као туђа, турска вјера, вјера једног народа. 3° Глаголски придјев *ѡоружан* у контексту има она значења која му је Калезић дао: 'обешчашћен, оскрнављен, обесвећен'. 4° Са значењем глаголског придјева из 2359. сиха кореспондира синтагма *чѣсѡї рѡњенѡ* из првог полустиха 2357 стиха: Црногорцима је рањена *чѣсѡї* зато што је обешчашћен њихов *олѡтар*.

2. ИНВЕРЗИОНО ТУМАЧЕЊЕ: *олѡтар* – објекат, *небеса* – субјекат. Ово тумачење су прихватили сви коментатори Горског вијенца до краја другог свјетског рата, осим Милана Решетара, иначе Србина католика из Дубровника (види т. 2.1). Лексичку семантизацију стихова присталица овог тумачења посебно ћемо размотрити (види т. 2.2).

2.1. Прво тумачење стихова 2359–2360, по коме су *небеса* граматички субјекат у инверзији, а *олѡтар* – директни објекат, заступали су у својим коментарима Стефан Митров Љубиша (види даље т. (1)), Божидар Ковачевић (види даље т. (3)) и Трифун Ђукић (види даље т. (4)), а образложио га је Данило Вушовић, оспоривши при том Решетарев коментар (види даље т. (2)).

(1) У напомени уз 2359. стих (по његовој нумерацији – стих 2361) Стефан Митров Љубиша тумачи и наредни, 2360. (по његовој нумерацији 2362) стих: „Nebo će oprostiti pokolj poturica zato što su poganstvom porugali sveti oltar” (ЉУБИША 1868: 119).

(2) У чланку *Неколико мѣста у „Горском вијенцу”* Данило Вушовић се критички осврнуо на Решетарев коментар (према 9. издању): „права вјера, коју у Ц. Г. окаља муслиманство, додравиће вам милост божју у овој борби” (РЕШЕТАР 1928: 123) сматрајући да и стихове 2359–2360. »Решетар нетачно објашњава: „права вјера коју у Црној Гори окаља муслиманство” (тј. поругани олтар) „додравиће вам милост божју у овој борби”. У Црној Гори се могу чути овакви изрази: *Боѡ ме на милосѡї окренуо!*, или још обичније у историјском императиву: *Боже ме на милосѡї окрени!* и сл. где *на милосѡї окренуѡи* некога значи: *извесѡи ѡа на ѡрави ѡуѡи, даѡи му бољу ѡамѡи* и сл. Према томе јасно је да овде субјекат није „ѡоружани олѡтар”, већ „небеса”, те горњи стихови и значе: *небеса ће извесѡи ѡоружани олѡтар* (тј. потурчењаке) на прави пут» (Вушовић 1929: 79; цит. по Вушовић 2004: 222).

У свом пак коментару, који за живота није објавио, Вушовић нешто друкчије објашњава значење анализираних стихова, уз исту граматичку интерпретацију: »у овим стиховима (у стиховима 2359–2360. – Р. М.) субјекат је „небеса” а објекат „поругани олтар” затим израз „на милост окренути” (некога) значи у Црној Гори: *сажалѡи се на некоѡа* (дати му своју милост),

йомоћи му, спасити га и сл.; дакле горњи стихови значе: хришћанску веру која је у Црној Гори окаљана муслиманством небеса ће спасти» (Вушовић 2004: 213).

НАПОМЕНА.

Очита је разлика између двају Вушовићевих тумачења у погледу објекта божије милости. У првој верзији то су потурчењаци, и њих ће небеса, тј. Бог, „извести на прави пут” (по другој семантизацији израза: дати им бољу памет). У другој верзији то је „хришћанска вера која је у Црној Гори окаљана муслиманством”, и њу ће небеса, тј. Бог, „спасити” (по другим семантизацијама израза: сажалити се на њу, дати јој своју милост, помоћи јој). Нема никакве сумње да је израз ван контекста имао све оне нијансе о којима Вушовић говори, али да је друго (исправљено) објашњење – ауторово дефинитивно тумачење, али авај! оно за ауторовог живота није било објављено! А да јесте – избјегле би се бројне недоумице (и критике Вушовићевог, очито аутентичног тумачења). Другим ријечима, не би Банашевић рекао да „такво тумачење супротставља ту идеју свим претходним стиховима игумана Стефана у којима није nigде изражена могућност мирног прелажења потурчењака у хришћанство” (види т. 3.2.(1)), нити би Стевановић констатовао да из Вушовићевог тумачења „произилази да ће небеса поругани олтар (потурчењаке) окренути на милост да се покају и врате правој вери” (види т. 3.3.(2)), и да је то „наопако тумачење” (види т. 3.3.(4)). Али ипак, неадекватна конкретизација тачног Вушовићевог тумачења у објављеном чланку није сметала ни Ковачевићу (види даље т. (3)) ни Ђукићу (види даље т. (4)) да то тумачење прихвате (и тачно га конкретизују), с тим што се може претпоставити да је Ђукић и сам имао наведени израз у свом језичком осјећању.

(3) Уз 2359. стих Божидар Ковачевић коментарише и наредни, 2360. стих, а именицу *јазичесїво* објашњава и посебно: „На наш олтар осрамоћен турчењем и лажном Мухамедовом вером Бог ће се смилovati и помоћи Црногорцима да победе. – *Јазичесїво*, поганство, безбоштво, лажна вера” (Ковачевић 1940: 161).

(4) Трифун Ђукић стихове 2359–2360. коментарише на следећи начин: „Нашој вери, мухамеданством окаљаној, помоћи ће само небо, сам Бог, у борби коју припремате” (Ђукић 1941: 172; цит. по Ђукић 1944: 179).

2.2. Размотримо лексичку семантизацију анализираних стихова присталица инверзионог тумачења. Коментатори се међусобно разликују по семантизацији фразеологизма *на милосїй окренуїи* (некога) (види даље т. (3)) и по већој или мањој прецизности у тумачењу синтагме *йоруџани олїар јазичесївом* и њених компоненти (види даље тт. (1–2)), а слажу се у погледу семантизације лексеме којом се монолог завршава (види даље т. (4)).

(1) Његошев *олїар* семантизован је у коментарима као „свети олтар” (Љубиша) (види т. 2.1.(1)), „хришћанска вера” (Вушовић, у постхумно објављеном коментару) (види т. 2.1.(2)), „наш олтар” (Ковачевић) (види т. 2.1.(3)), „наша вера” (Ђукић) (види т. 2.1.(4)). Формулација у Вушовићевом за живота објављеном чланку била је неспретна (испада да су „потурчењаци” /поругани/ *олїар*), па је то био један од разлога што Вушовићево тумачење није било шире прихваћено.

(2) Партиципске синтагме Његош је често, под руским утицајем, употребљавао у облику одређеног вида и кад их је наводио постпозитивно, тј. полупредикативно. Овдје је компоненте синтагме *йоруџани јазичесѣвом* раздвојио управном именицом *олиџар*. Синтагму је Љубиша превео у узрочну адвербијалну реченицу: „зато што су поганством поругали” (свети олтар) (види т. 2.1.(1)). Вушовић је у коментару који за живота није објавио синтагму замијенио изразом (хришћанска вера) „окаљана муслиманством” (у чланку је именицу био семантизовао плуралским обликом „потурчењаци”) (види т. 2.1.(2)). Сличан је Ђукићев коментар: (наша вера) „окаљана мухамеданством” (види т. 2.1.(4)). Ковачевић је партиципску синтагму опширно семантизовао: (олтар) „осрамоћен турчењем и лажном Мухамедовом вером”, а за именицу *јазичесѣво* у њеном саставу каже да је то „поганство, безбоштво, лажна вера” (види т. 2.1.(4)).

(3) Фразеологизам *на милосѣи окренуѣи* (кога) Данило Вушовић семантизује на више начина – у чланку фразеологизмима: „извести (кога) на прави пут”, „дати (коме) бољу памет”, у коментару и глаголским лексемама: „сажалити се (на кога)”, „помоћи (коме)”, „спасити (кога)”, и фразеологизмом: „дати (коме) своју милост”, па израз у Његошевом стиху објашњава једном: „(небеса) ће извести (кога/шта) на прави пут”, а други пут: „(небеса) ће спасти (шта)” (види т. 2.1.(3)). Остали коментатори израз семантизују само облицима будућег времена глагола, Стефан Митров Љубиша – „(небо) ће опростити (шта)” (види т. 2.1.(1)), Божидар Ковачевић – „(Бог) ће се смилovati (на кога/шта) и помоћи (коме/чему)” (види т. 2.1.(3)), Трифун Ђукић – „(небо/Бог) помоћи ће (коме/чему)” (види т. 2.1.(4)).

(4) Сви се коментатори слажу да су *небеса* синоним именице *Боџ*, али Вушовић и у коментару задржава изворни облик „небеса” (види т. 2.1.(2)), Љубиша га замјењује паронимом „небо” (види т. 2.1.(1)), Ковачевић – (контекстуалним) синонимом „Бог” (види т. 2.1.(3)), а Ђукић – и једним и другим: „само небо, сам Бог” (види т. 2.1.(4)).

3. НЕИНВЕРЗИОНО ТУМАЧЕЊЕ: *олиџар* – субјекат, *небеса* – објекат. Друга тумачења стихова 2359–2360, она по којима је *олиџар* граматички субјекат а *небеса* – директни објекат и по којима нема субјекатско-објекатске инверзије, заступали су бројни коментатори. Систематизоваћемо их према времену настанка и према жанру – на она која су настала закључно са годином у којој је обиљежавана стогодишњица Горског вијенца (види т. 3.1) и на она која су настала послеје тога (види т. 3.2), издвојивши у посебну групу лингвистичке монографије и лексикографска дјела (види т. 3.3). Лексичку семантизацију стихова коју дају присталице овог тумачења размотрићемо посебно (види т. 3.4).

3.1. Зачетник неинверзионог тумачења био је Решетар (види даље т. (1)) а прихватили су га коментатори издања објављених о стогодишњици спјева, двају загребачких (види даље тт. (2–3)) и једног сарајевског (види даље т. (4)).

(1) Стихове 2359–2360. Милан Решетар овако коментарише: „права вјера, коју у Ц. Г. окаља мухамедовство, додавиће вам милост и помоћ божју у овој борби” (РЕШЕТАР 1892: 126). У каснијим издањима коментатор је изоставио

сегмент „и помоћ” (РЕШЕТАР 1909: 126; исто у РЕШЕТАР 1920: 123). У последња три издања формулација је друкчија још у једној појединости: „права вјера, коју у Ц. Г. окаља муслиманство, добавиће вам милост божју у овој борби” (РЕШЕТАР 1923: 135, исто у РЕШЕТАР 1940: 122) (формулација је иста у деветом издању, на које се осврнуо Вушовић (види т. 2.1.(2)).

(2) Коментар Ђузе Радовића стихова 2359–2360. гласи: „права вера (хришћ.) унижена безбожништвом (**јазич.**, мухамеданством) учиниће да вам само небо помогне у овој борби” (РАДОВИЋ 1947: 230).

(3) Уз стихове 2359–2360. Антун Барац даје овакав коментар: „Vjера, pohuljena od Turaka, obratit će nebesa, da vam budu milostiva (u borbi, koja vas čeka)” (BARAC 1947: 194; исто (без последње двије запете) у BARAC 2013: 77).

(4) Салко Назечић као једну цјелину коментарише завршни дио монолога игумана Стефана (стихове 2341–2360). Између осталог, он каже: „увреде које је туђин нанио покренуће и небо да помогне ову борбу за слободу” (НАЗЕЧИЋ 1947: 175).

3.2. Другом, неинверзионом тумачењу приклонили су се сви коментатори у другој половини XX вијека, почев од Вида Латковића (види даље т. (1)). При том се два коментатора, Никола Банашевић (види даље т. (2)) и Слободан Томовић (види даље т. (3)), осврћу и на прво, инверзионо тумачење, док један, Александар Младеновић, контаминира Латковићево и Томовићево објашњење (види даље т. (4)).

(1) За стихове 2359–2360. Видо Латковић каже: „То што је православље поругано, исмејано од стране мухамеданства, учиниће да вам у борби која претстоји небо буде наклоњено, да буде милостиво према вама” (Бошковић и др. 1952, 1957: 218 (у оба издања поткрао се екавизам – „исмејано” умјесто: исмијано); исто (екавизирано и редиговано по новом правопису: предстоји)) у другом: Бошковић и др. 1967: 307 и трећем издању: Бошковић и др. 1974: 307 (каснија издања су фототипска, осим XVI/Цетиње: Обод, 2005/, које је прекомпоновано, па се Горски вијенац нашао у тому II, а Латковићев коментар на с. 302)).

(2) Никола Банашевић коментарише стихове 2359–2360: »Исправљајући М. Решетара, Д. Вушовић налази да је субјект у овој реченици од два стиха на крају (*небеса*) и да, према томе, она значи: „*небеса ће извесити по-ругани олтар* (тј. потурчењаке) *на љрави љуи*” (Мисао, XXIX, 1929, стр. 79). Такво тумачење супротставља ту идеју свим претходним стиховима игумана Стефана у којима није нигде изражена могућност мирног прелажења потурчењака у хришћанство. С извесном разликом од Решетарева тумачења, налазимо да је смисао овај: Олтар који је наружен многобоштвом (потурчењака) прибавиће вам божју милост (подразумева се: пошто се из њега прочују хришћанске молитве). То допуњује три претходна стиха, с којима чини једну целину. *Јазичесѿвом*, од рус. речи *язычество*, која значи многобоштво. Муслимани (који су претварали цркве у џамије) нису били ни многобошци ни незнабошци, али су тим именима називани | већ од средњег века, нарочито у западној епици. – Својим речником и реченицама, темама својих говора, игуман Стефан се издваја од Црногораца којима се обраћа, па и од самог владике Данила, тешње повезаног, језиком и духом својих монолога, за своју

средину. Истакнимо да је игуман Стефан једина личност из *Горског вијенца* за коју се ниједно црногорско племе није отимало. Може се чак поставити питање да га Његош није замислио као једног од оних православних калуђера-луталица који се прилагоде свакој земљи исте вере у коју дођу (пример: Цамблак, пореклом Румун, рођен можда у Трнову, игуман Дечана). Црногорци се „смију” кад игуман Стефан чини спомен душама „витезовах нашега народа” (ст. 2650), у које убраја, почев од цара Душана и Старине Новака, јунаке католичке вере, Ђуру Кастриота (Скендер-бега) и Николу Зрињскога, и „остале наше витезове” (како он каже, ст. 2663). У овом свом првом говору, који је завршен лепљењем етикете *јазичестива* за муслимане, он за те потурице из Босне и северне Арбаније није рекао „наша” него „ваша браћа од оца и мајке” (ст. 2346). Владика Данило, много друкчији, не устручава се да каже *да љаваре браће исџурчене / дозовемо...* (ст. 678). Што још јаче пада у очи, овај слепи старац, ходочасник толиких православних светиња, већ у свом првом говору позива Црногорце на борбу (*Славно мрише...*, ст. 2356), док младог владика Данила распале „ужаса пламови” што ће се исклати браћа међу собом (ст. 81). Владика Данило ће се расплакати, а игуман Стефан ће се смејати кад дође глас да су у Црмници истражени Турци а да је у тој борби погинуло толико Црногораца да су их по шест копали у један гроб (вид. прозу после ст. 2724. и ст. 2725–2732). Опширније у мом чланку *О њореклу игумана Стефана из „Горског вијенца”*, Годишњак цетињске гимназије, III, 1971, стр. 115–118« (Банашевић 1973; цит. по Банашевић 1993: 368–369 (знак | указује на границу између страна у тексту који се цитира)).

(3) Уз стихове 2359–2360. Слободан Томовић даје овакав коментар: »„Поругати”: понизити, оскврнавити. „Јазичество”: (рус.: многобоштво). Пошто је извјесно да Његош мухамеданце није могао да сматра многобошцима, он им овим стиховима одузима својство праве вјере. Приписује им паганство, иако су муслимани присталице монотеистичке религије. / Стих „на милост ће окренут небеса!” различито се тумачи. Д. Вушовић: „небеса ће извести поругани олтар (тј. потурчењаке) на прави пут” (*Мисао*, XXIX, 1929, стр. 79). Н. Банашевић пише: „Олтар који је наружен многобоштвом (потурчењака) прибавиће нам Божју милост (подразумева се: пошто се из њега прочују хришћанске молитве)”, Коментар *Горског вијенца*, Београд, 1973. Моје тумачење је ово: дуго скврнављење православног олтара безбоштвом од стране Турака изазваће милост, самилост Божју (небеса), која ће уз вашу помоћ обновити његове првобитне вриједности. Небеска милост не мора доћи последице обнове православног храма, православне вјере, него је она претпоставка овакве обнове – наравно, не само (сама – Р. М.) по себи, но уз прегалаштво, самопожртвовање оних који захтијевају обнову. Завршним стиховима монолога, Игуман заокружује смисао бесједе која је, у ствари, манифест и позив на беспопштедни рат» (Томовић 1986; 1990; цит. по Томовић 1999: 596).

(4) Александар Младеновић стихове 2359–2360. овако коментарише: „то што је православље понижено, оскрнављено, од стране ислама (*јазичестиво* је паганство, многобоштво а ислам је монотеистичка религија), то ће учинити да вама, у борби која предстоји, небо буде наклоњено, да буде милостиво према вама – Томовић 1990 455–456” (Младеновић 1996: 239; од трећег издања изостало је позивање на Томовића: Младеновић 1998: 179 (коментар почиње

штампарском грешком: „то је што је”), Младеновић 2005: 161). Коментатор је заборавио од кога је коментар преузео – није га преписао од Томовића него од Латковића (уз благу редакцију у смислу земања трагова) (види горе т. (1)); од Томовића је узео „само” објашњење у загради (види горе т. (3)).

3.3. Издвојили смо тумачење наведеног израза у лексикографским изворима и лингвистичким монографијама, тим прије што се у свима њима препознаје једно перо – Михаила Стевановића.

(1) У једнотомном *Рјечнику уз њјесничка дјела Њеџошева* Михаило Стевановић и његов коаутор Радосав Бошковић овако дефинишу фразеологизам из 2360. стиха Горског вијенца: „окренуџи на милостџи умилостивити, учинити да се смилује (неко)” (СТЕВАНОВИЋ – БОШКОВИЋ 1954, 1957: 86 (s. v. мџлџст); исто у другом: СТЕВАНОВИЋ – БОШКОВИЋ 1967: 108 и трећем издању: СТЕВАНОВИЋ – БОШКОВИЋ 1974: 106 (каснија издања су фототипска, осим XVI /Цетиње: Обод, 2005/, које је прекомпоновано, па се Речник нашао у тому IV, а одредница мџлџст на с. 387)).

(2) У првој монографији, *Језичка џтумачења у коменџтарима Њеџошева Горскоџ вијенца* (1976), Михаило Стевановић каже: „Свој дуги монолог, који је сав посвећен подстицању Црногораца на борбу до истраге, за коју им као награда предстоји вечна слава, због које ће се виле грабит у векове да им достојне венце сплету, а песници славити њихова херојства и бесмртност, игуман Стефан завршава речима:

Поругани олтар јазичеством
на милост ће окренут небеса (2359–2360),

| које је С. М. Љубиша схватио као да је њима речено – небо ће опростити по-
кољ потурица јер су они поругали (извргли руглу) свети олтар. Милан Решетар ове стихове тумачи да ће права вера (поругани олтар), коју је окаљало муслиманство, прибавити милост божју (небеса) у тој борби. А Д. Вушовић мисли друкчије: да је небеса ту субјекат, из чега произилази да ће небеса поругани олтар (потурчењаке) окренути на милост да се покају и врате правој вери (*Мисао* XXIX (1929), стр. 79). Овакво тумачење је, по нашем схватању, неприхватљиво јер је, како је јасно рекао Н. Банашевић, у потпуној супротности са целим врло дугим монологом игумана Стефана, у коме овај нигде и не помишља на тако што, већ стално позива на истрагу, до које је, по спеву, најзад и морало доћи. И остали су коментатори прихватили Решетарево тумачење, осим Т. Ђукића, који се, вероватно, повео за Вушовићем. Језичких елемената, међутим, нема који би ишли у прилог оваквог схватања, док убичајени ред речи, по коме објекат долази и иза субјекта и иза предиката говори у прилог мишљења већине коментатора, а и цела ситуација говори да ће она браниоцима поруганог олтара од стране потурица прибавити милост божју у борби противу њих” (СТЕВАНОВИЋ 1976: 121–122).

(3) У двотомном *Речнику Њеџошева језика* Михаило Стевановић и његови сарадници овако дефинишу фразеологизам из 2360. стиха *Горскоџ вијенца*: „Изра. окренути на милост навесџи (*наџераџи*) да се смилује” (СТЕВАНОВИЋ и др. 1983 I: 437).

(4) У другој монографији, *О језику Горскоџ вијенца* (1990), Михаило Стевановић коментар проширује: „Свој дуги монолог, који је сав посвећен

подстицању Црногораца на борбу до истраге, за коју им као награда предстоји вечна слава, због које ће се виле грабит у векове да им достојне венце сплету, а песници славити њихова херојства и бесмртност – игуман Стефан завршава речима:

Поругани олтар јазичеством
на милост ће окренут небеса (2359–2360),

које су такође подстицај, с обзиром на личност која их упућује онима што им се обраћа – изнад свих пред њима изреченим. Те речи су дошле тамо где им је по поетској градацији место, на крају односног монолога. Оне су дошле на крај свих уверавања да другога пута нема и садрже обећање најсигурније помоћи, помоћ свевишњега, наиме. Песник, тј. речима игумана Стефана, упућеним онима од којих тражи жртве сопствених живота, ставља у изглед вечну славу за то, уверава их да је свемогући на њиховој страни: да ће оскврнављеност праве вере (поругани олтар од стране неверника, тј. језичника), окренути бога (небеса) да им се смилује – јамачно да се поруга скине с олтара. Стиче се утисак да је већина коментатора пева слично закључивала, али сасвим поузданог тумачења овде нисмо имали. Зато, свакако, што ни овде нико није тачно утврдио међусобни однос језичких знака у функцији реченице коју чине ова два стиха. Ово је покушао да учини критичар Решетарових коментара, који су, од врло замршених и нетачних првих до углавном тачних последњих, постали прихватљивим. А том је својом критиком (Вушовић) дао наопако тумачење истичући да су ту *небеса* субјекат (*Мусао* XXIX (1929), стр. 79). / И то му је прва и основна погрешка. Он затим закључује: да су поругани олтар потурчењаци, које ће, по томе наопаком тумачењу, небеса извести на прави пут. Овај је, иначе, даровити лингвист ту учинио вратоломну грешку, лингвистичку прво, што је функцију субјекта приписао објекту и, обрнуто, функцију објекта – субјекту, разменио значи улоге субјекта и објекта, па уз то, што је још горе, сасвим променио смисао, односно значење предиката, рекавши да *окренути на милост* значи извести на прави пут. Међутим: субјекат је овде *поругани олтар* (права вјера (вера – Р. М.), поругана је, оскрнављена од безбожника – у спеву јазичеством), небеса (бог) су објекат, а предикат је оно управо што Његош у спеву каже. / Вушовићево је објашњење, како је јасно рекао Н. Банашевић, у потпуној супротности са целим врло дугим монологом игумана Стефана, у коме овај нигде и не помишља на тако што, већ стално позива на истрагу, до које је, по спеву, најзад и морало доћи. И остали су коментатори прихватили Решетарево тумачење, осим Т. Ђукића, који се, вероватно, повео за Вушовићем, јер и он функцију субјекта даје небесима. Језичких елемената, међутим, нема који би ишли у прилог друкчијег схватања, док уобичајени ред речи, по коме објекат долази и иза субјекта и иза предиката говори у прилог мишљења већине коментатора, а и цела ситуација говори да ће она браниоцима поруганог олтара од стране потурица – прибавити милост божју у борби против њих” (СТЕВАНОВИЋ 1990: 187–188 (исправили смо штампарске грешке, као и интерпункцијску: додали смо заграду последије облика јазичеством)).

3.4. Размотримо лексичку семантизацију анализираних стихова и у коментарима присталица неинверзионог тумачења. Коментатори се међу-

собно разликују по семантизацији фразеологизма *на милосѣи окренуѣи* (кога) (види даље т. (3)) и по већој или мањој прецизности у тумачењу синтагме *ѣоруѣани олѣтар јазичесѣвом* и њених компоненти (види даље тт. (1–2)), а слажу се у погледу семантизације лексеме којом се монолоз завршава (види даље т. (4)).

(1) Његошев *олѣтар* Решетар семантизује изразом „права вјера” (види т. 3.1.(1)), што задржава Радовић додавши у загради како се та „права вера” зове: „хришћ[анство]” (види т. 3.1.(2)); за Барца је то просто „вјера” (види т. 3.1.(3)), док је Назечић ту компоненту у коментару занемарио (види т. 3.1.(4)). Од коментатора друге серије најконкретнији је Латковић (кога слиједи Младеновић) – за њих је *олѣтар* „православље” (види т. 3.2.(1, 4)), Банашевић и у коментару оставља именицу *олѣтар* (види т. 3.2.(2)), док Томовић додаје атрибут: (ген.) православног олтара” (види т. 3.2.(3)). Стевановић у обје монографије задржава Његошев олтар и у својој семантизацији (види т. 3.3.(2, 4)), али у другој додаје двапут и синтагму „права вера” (види т. 3.3.(4)).

(2) Његошеву партиципску синтагму *ѣоруѣани јазичесѣвом* раздвојену управном именицом *олѣтар* Решетар је превео у атрибутивну реченицу: (права вјера) „коју у Ц[рној] Г[ори] окаља мухамедовство/муслиманство” (види т. 3.1.(1)); за Радовића је то (права вера) „унижена безбожништвом” (у загради именицу *јазич[есѣво]* семантизује са мухамеданство /а боље би било да је учинио обрнуто/) (види т. 3.1.(2)); за Барца је то (вјера) „похуљена од Турака” (види т. 3.1.(3)), док је Назечићево објашњење и сувише уопштено и далеко од оригинала: „увреде које је туђин нанио” (види т. 3.1.(4)). Слична су објашњења коментатора друге серије: *ѣоруѣани јазичесѣвом* (олтар) за Банашевића је – (олтар) „који је наружен многобоштвом (потурчењака)” (види т. 3.2.(2)), за Латковића – (православље) „поругано, исмејано од стране мухамеданства” (види т. 3.2.(1)), за његовог слѣдбеника Младеновића – (православље) „понижено, оскрнављено, од стране ислама” (види т. 3.2.(4)); Томовић је извршио субјекатско-атрибутску трансформацију: „дуго скврнављење православног олтара безбоштвом од стране Турака” (види т. 3.2.(3)). У својим двјема монографијама Стевановић прве двије компоненте израза задржава, а трећу семантизује: (поругани олтар) „од стране потурица” (види т. 3.3.(2, 4)), у другој додаје да је „права вера” оскрнављена „од стране неверника, тј. језичника”, „од безбожника – у спеву јазичеством” (види т. 3.3.(4)).

(3) По природи ствари, Његошев израз *на милосѣи окренуѣи* (кога) присталице неинверзионог тумачења семантизовали су нефразеолошки. При том је Решетар у првој верзији свога тумачења узимао да ће (права вјера) добавити „милост и помоћ божју” (да би у каснијим издањима оставио само ову прву именицу) (види т. 3.1.(1)). Од друге његове компоненте полазе Радовић: (права вера) „учиниће да вам само небо помогне” (види т. 3.1.(2)) и Назечић (у чијем коментару семантика именице *олѣтар* није одражена): (увреде) „покрећуће и небо да помогне” (види т. 3.1.(4)), а од прве – Барац: (вјера) „обратит ће небеса, да вам буду милостива” (види т. 3.1.(3)). Од коментатора друге половине XX вијека, Латковић каже: (то што је православље поругано, исмејано) „учиниће да вам [...] небо буде наклоњено, да буде милостиво према вама” (види т. 3.2.(1)), а Младеновић понавља: (то што је православље понижено, оскрнављено) „то ће учинити да вама [...] небо буде наклоњено, да

буде милостиво према вама” (види т. 3.2.(4)); „с извесном разликом од Решетарева тумачења”, Банашевић заправо мијења префикс у глаголу свога претходника: (олтар) „прибавиће вам божју милост” (види т. 3.2.(2)). Најопсежнији је Томовићев коментар: (скврнављење православног олтара) „изазваће милост, самилост Божју (небеса), која ће уз вашу помоћ обновити његове првобитне вриједности”. Полемишући с Банашевићем, Томовић додаје да „небеска милост не мора доћи последице обнове православног храма, православне вјере, него је она претпоставка овакве обнове – наравно, не сама по себи, но уз прегалаштво, самопожртвовање оних који захтијевају обнову” (види т. 3.2.(3)). Коментатор се тако приближио првом (инверзионом) објашњењу остајући формално код другог (неинверзионог) тумачења. Стевановић у обје монографије Његошев фразеологизам описно семантизује: (цела ситуација говори да ће она браниоцима поруганог олтара од стране потурица) „прибавити милост божју” (види т. 3.3.(2, 4)), али у другој додаје: „да ће оскврнављеност праве вере (поругани олтар од стране неверника, тј. језичника), окренути бога (небеса) да им се смилује – јамачно да се поруга скине с олтара” (види т. 3.3.(4)). У једном од лексикографских извора израз *окренути на милост* тумачи се и лексички и описно: „умилостивити, учинити да се смилује (неко)” (види т. 3.3.(1)), а у другом – само описно: „навести (натерати) да се смилује” (види т. 3.3.(3)). Ова друга дефиниција у Стевановићевом рјечнику, као и варијанта из друге Стевановићеве монографије, показује несувислост тумачења – испада да ће олтар (или неко ко се метонимијски крије иза њега) натјерати Бога да се смилује, односно да ће „оскврнављеност праве вере (поругани олтар од стране неверника, тј. језичника)” – „окренути бога (небеса) да им се смилује”! У овој посљедњој формулацији није јасно на шта се односи замјенички облик *им* – на невјернике (формална конгруенција) или на олтар (семантичка конгруенција)!

(4) Што се тиче лексичке семантике финалног именичког облика *небеса*, Барац (види т. 3.1.(3)) и у коментару задржава изворни плурални облик: „небеса”, Радовић, Назечић и Латковић (његов коментар је преузео Младеновић) (види тт. 3.1.(2, 4), 3.2.(1, 4)) замјењују га сингуларним обликом у истом значењу (паронимом): „небо”, а Стевановић (у другој монографији) (види т. 3.3.(4)) – (контекстуалним) синонимом: „бог”. Именичко-придјевску трансформацију на бази синонима дају Решетар (види т. 3.1.(1)), Банашевић (види т. 3.2.(2)) и Стевановић (у обје монографије) (види т. 3.3.(2, 4)): „милост божја”, а Томовић (види т. 3.2.(3)) – и на бази изворног облика и на бази синонима: „самилост Божја”, „небеска милост”. У другој монографији Стевановић додаје изворни плурални облик и контекстуални синоним, једном: „бог (небеса)”, други пут: „небеса (бог)” (види т. 3.3.(4)).

4. Лингвистика и поетика „тамног мјеста”. Тумачење које је први изнио Данило Вушовић и од кога је прије Вушовића полазио Стефан Митров Љубиша а последице њега Божидар Ковачевић и Трифун Ђукић теоријски је потребно образложити, са више аспеката – са становишта функционалне перспективе реченице (види даље т. (2)), са становишта синтаксичке структуре завршних пет стихова монолога игумана Стефана (види даље т. (3)) и са становишта поетике „тамних мјеста” (види даље т. (4)), а претходно треба

показати зашто му се мора дати предност и са становишта лингвистике „тамних мјеста” (види даље т. (1)).

(1) Са становишта лингвистике „тамних мјеста” треба истаћи да, иако је и алтернативно (неинверзионо) тумачење, оно које ми одбацујемо, граматично, тј. формалнограматички могуће, мора се дати предност другом (инверзионом) тумачењу. Три разлога говоре (изричито) у прилог инверзионог тумачења – аргумент Његошеве богословске концепције (види даље т. 2°), аргумент савремене дијалекатске потврђености (види даље т. 3°) и аргумент старославенске потврђености (види даље т. 4°), али се претходно мора размотрити аргумент филолошке потврђености, једини који се може навести као извор могуће дилеме; наиме, неке филолошке потврде би се могле навести као потврда за једно, а друге – за друго тумачење (види даље т. 1°).

1° Аргумент филолошке потврђености. – Фразеологизам *окренуџи на милосџи* могао је имати а) активно значење: *окренуџи на* (своју) *милосџи* (кога) ‘смиловати се (на кога)’, кад је онај који даје милост субјекат реченице, и б) пасивно значење: *окренуџи /се/ на* (чију) *милосџи* ‘измолити (чију) милост’, кад је онај који даје милост објекат реченице. Ово друго значење могло се остваривати и без компоненте *се* (овај облик акузатива повратне замјенице трансформисан у повратну рјечцу у ранијим фазама језичког развоја могао је да буде изостављен а да се значење не промијени), и то је свакако било од одлучујућег значаја за могућу субјекатско-објекатску двосмјерност наведеног глагола.

У Рјечнику ЈАЗУ потврђена је предлошко-падежна веза **на милост** и у активном значењу, с једним: *primati /na milost/* (с. 687), и у пасивном значењу, с другим глаголима: *obratiti se /na milost/, dovesti /na milost/* (с. 689). Неповратни глагол *prignuti /na milost/* имао је активно, а неповратни *prignuti se /na milost/* пасивно значење; обрнуто, неповратни глагол *ganuti /na milost/* је имао пасивно, а повратни *ganuti se /na milost/* активно значење (с. 689). С једним префиксом глагол је могао имати активно: „*doći na milost, t. j. smilovati se*” (с. 689), а с другим – пасивно значење: *Neka moj duh grješni u pokoj vjekovit k tebi, Bože višnji, na milost bude prit* (с. 687) (РЈЕЧНИК ЈАЗУ 1909 VI/28: 686–690 (s. v. MĪLŌST)).

Рјечник ЈАЗУ наводи глагол **окренути** у пасивном значењу ‘*ganuti, nagnati*’, с три фразеологизираних потврде – *окренуџи на џлач* ‘расплакати’: *Svu je vojsku na plać okrenuo, okrenuџи на жалосџи* ‘ражалостити’: *I svu vojsku na žalost okrenu, okrenuџи на милосрђе* ‘изазвати милосрђе’: *Odkrivaju svoje rane prid očima onijeh, koji prohodu, za okrenuti ih na milosrdje* (с. 855) (РЈЕЧНИК ЈАЗУ 1922 VIII/38: 854–856 (s. v. OKRĒNUTI)).

Другим ријечима, филолошке потврде из Рјечника ЈАЗУ омогућавају и једно и друго тумачење Његошевог фразеологизма (и Његошевих стихова), али у њима нема примјера у коме би истовремено биле посвједочене и глаголска и предложно-падешка компонента израза из Горског вијенца. Превагу инверзионом тумачењу и са аспекта лингвистике „тамног мјеста”, и са других аспеката, доносе други аргументи, које ћемо у наставку ове расправе и образложити. Али и аргумент филолошке потврђености више иде у прилог активног значења израза: с једне стране, како се иде према савременом језику све је обавезнија употреба повратне рјечце у структури глагола кад он има повратно значење, с друге стране, у Његошевом стиху се не може полазити

од дистантно употријебљеног адноминалног генитива множине именице *небо* (јер би он гласио „небесах“): *на милѡст ђе (= ђе се) окрѣнут небеса̄ (синтагма /на/ *милѡст небеса̄ значила би /на/ ‘небеску, тј. божју милост’).

2° Аргумент Његошеве богословске концепције. – Тешко би се могло и претпоставити да би пјесник Његош могао, и фугуративно, тј. у саставу фразеологизма, допустити да нешто земаљско, па макар то био и *олиѡар* (православна вјера у Црној Гори), може да „окрене” *небеса*, тј. Бога, да изнуди милост, да га Бог помилује – као да милост божја није стална категорија. Тумачење које ми прихватимо нема ту противрјечност: милост божја спасиће свакако православно вјеру у Црној Гори од туђе, турске вјере, вјере безбожника.

3° Аргумент савремене дијалекатске потврђености. – Врло је важан разлог што је Данило Вушовић, истраживач и Његошевог језика и источно-херцеговачког дијалекта, сусједног са староцрногорским говорима, имао у свом језичком осјећању фразеологизам *окренуѡи на милосѡи* (кога) у активном значењу ‘помоћи (коме), спасти (кога)’, тј. пружити му своју дјелотворну милост, а Вушовић је вјеродостојан свједок епохе и њеног језика. Поред тога, од таквог тумачења је полазио једини коментатор наведених стихова који је био Његошев (млађи) савременик, а био му и просторно најближи (и духовно веома близак) – Стефан Митров Љубиша.

4° Аргумент старославенске потврђености. – Сродни фразеологизам *прѡложити на милѡст* у активном значењу ‘помоћи (коме), спасти (кога)’, тј. пружити му своју дјелотворну милост, посвједочен је у старославенском језику, са нешто друкчијом глаголском компонентом: нѡ обачѣ ѡснѡфъ пѣчали велнкѡ на милѡст прѡложнѡ · падаѣ на вѡн братин · плака са о ѡнѡхъ (СБР 1999 I: 850; исто у СБР 2009 II: 499). Ми примјер наводимо према двотомном софијском рјечнику јер је у њему контекст потпунији него у једнотомном московском и четвортотомном прашком (у лексикографским изворима израз се не наводи као фразеологизам). У конкретном примјеру контекстуално значење би се могло описати као ‘помоћи (коме) да се ослободи (велике туге), спасти (кога) велике туге’. У нешто друкчијем, али исто активном значењу и с другим предлогом, у старославенском је потврђен и израз (овога пута га и лексикографи наводе као фразеологизам) *къ милѡст дати (кого)* (СБР 1999 I: 850).

(2) Са становишта функционалне перспективе реченице треба истаћи сљедеће. Иако је у формалној структури реченице објекат, облик *олиѡар* је тема исказа, док је рема исказа синтагматска веза *на милосѡи ђе окренуѡи небеса* (фразеологизам *окренуѡи на милосѡи* у футуру, као предикат, и именица *небеса*, као субјекат реченице, а и они су у инверзији). То истовремено значи да је инверзија само формална (објекат долази прије граматичког субјекта), али не и функционална (тема је испред реме). Ово неподударење формалне структуре реченице и њене функционалне перспективе, с једне стране, омогућује (релативно) слободан распоред чланова реченице, а с друге стране, условљено је ограниченошћу употребе пасива с израженим агенсом (инструменталом вршиоцем радње) у српском језику.

Овдје треба подјетити на оно што је Стевановић истакао у другој својој монографији: „Стиче се утисак да је већина коментатора пева слично закључивала (као и Решетар – Р. М.), али сасвим поузданог тумачења овде нисмо имали. Зато, свакако, што ни овде нико није тачно утврдио међусобни

однос језичких знака у функцији реченице коју чине ова два стиха. Ово је покушао да учини критичар Решетарових коментара”, тј. Данило Вушовић, али да је овај, „иначе, даровити лингвист ту учинио вратоломну грешку, лингвистичку прво, што је функцију субјекта приписао објекту и, обрнуто, функцију објекта – субјекту, разменио значи улоге субјекта и објекта”. Стевановић, без икакве ограде у смислу могућег друкчијег распореда чланова реченице, изричито тврди: „субјекат је овде *йоружани олийар* [...], небеса (бог) су објекат, а предикат је оно управо што Његош у спеву каже”. Закључио је аутор монографије да језичких елемената „нема који би ишли у прилог друкчијег схватања, док уобичајени ред речи, по коме објекат долази и иза субјекта и иза предиката говори у прилог мишљења већине коментатора” (види т. 3.3.(4)). – Лако је утврдити „међусобни однос језичких знака у функцији реченице” кад се пође од „уобичајеног реда” (субјекат – предикат – објекат), али је у том случају „лако” и погријешити. Тим прије се може погријешити кад је у питању пјеснички текст уопште и Његошев пјеснички језик посебно, у коме има много разноликих инверзија, па неуобичајени ред ријечи има изразиту поетску функцију. То је посебно важно, а и посебно тешко препознати, кад се функционална перспектива реченице не подударе с њеном формалном структуром – и кад треба поентом као пјесничком фигуром завршити монолог игумана Стефана, који је својеврсни текст у тексту.

(3) Са становишта синтаксичке структуре завршних пет стихова монолога игумана Стефана, који су претходни приређивачи неоправдано раздвајали у три реченице (чак и Банашевић, који је сматрао да два завршна стиха допуњују три претходна стиха, с којима чине једну цјелину (види т. 3.2.(1)), па их он одваја од претходног текста у посебан куплет, али не и у једну реченичну цјелину), треба истаћи да се у њима за главну реченицу, која заузима иницијалну позицију, узрочно-последичним односима везује низ зависних реченица уз „нарастање” формалне структуре: 1° *слáвно мрїѣше* 2° *кад* [већ] *мрїјей мóраїше* 3° [јер] *чéстї рáњена жéжé храбрá ѡрса* 4° [тако да] *у њима јóј нéмá болóвáња* – 5° [пошто сигурно] *йòружáни олийáр јазїчесївом на мїлóсї хé окрéнуї небéса!* Прве двије реченице заузимају први односно други полустих једног стиха (и чланови су им у инверзији), друге двије реченице заузимају по један стих, док се последња, пета реченица протеже на два завршна стиха (уз вишеструку инверзију).

Интонационо, а то значи и семантички, наглашене су прва и последња ријеч петостишја, при чему би се редослијед реченица (прве двије и завршне) могао обрнути (уз замјену инверзионог распореда обичним, неинверзионим) у складу са дубинском логичком структуром: 1° *небéса хé* [сигурно] *окрéнуї на мїлóсї йòружáни јазїчесївом олийáр*, 2–3° [а пошто] *рáњена чéстї жéжé храбрá ѡрса* [тако да] *јóј у њима нéмá болóвáња* – 4° *кад* [већ] *мóраїше мрїјей*, 5° *мрїѣше слáвно!*

(4) Са становишта поетике „тамних мјеста”, као завршног и највишег нивоа анализе пјесничког дјела у стиху, предност Вушовићевог тумачења могла би се образложити на сљедећи начин. На облику *небеса* је логички нагласак (поента ових пет стихова, а и монолога у цјелини): интонационим истицањем треће (фонетске) ријечи у завршном стиху „коригује се” формална структура реченице.

Ако би се пошло од Решетаревог тумачења, које је граматички могуће али га пјесничка структура, по нашем мишљењу, искључује, логички нагласак би био на другој компоненти претходног стиха, на облику *олиџар*, па би се поента изгубила.

Стевановић је, видјели смо, истакао поетску функцију двају завршних стихова: „Те речи су дошле тамо где им је по поетској градацији место, на крају односног монолога. Оне су дошле на крај свих уверавања да другога пута нема и садрже обећање најсигурније помоћи, помоћ свевишњега, наиме. Песник, тј. речима игумана Стефана, упућеним онима од којих тражи жртве сопствених живота, ставља у изглед вечну славу за то, уверава их да је свемогући на њиховој страни” (види т. 3.3.(4)). То запажање је сасвим тачно кад се има у виду цио игуманов монолог, али је сасвим тачно да је и граматичком субјекту *небеса* „по поетској градацији место на крају односног монолога”, односно на крају пет завршних стихова монолога који представљају синтаксичку цјелину реченичког типа.

5. Закључак. Анализирани фрагмент Његошевог спјева *Горски вијенац*, којим се први монолог игумана Стефана завршава, ни са адекватном интерпункцијом ни са (селективно) означеном прозодијом (своја критичка издања исправићемо у једној важној појединости – ставићемо дужину на енклитици *ћѣ*):

поругани олтар јазичеством [јазичеством]
на милост ће [намилѡщћѣ] окренут [окрѣнут] небеса!
(ГВ 2359–2360)

не престаје да буде класично тамно мјесто спјева.

5.1. Стихови 2359–2360. Горског вијенца заслужују општи коментар, који смо ми у овом раду и дали, али са текстолошког становишта за њих би биле довољне напомене уз два завршна стиха, којима бисмо допунили своје критичко издање (уз једну исправку – указивање да је енклитика *ћѣ* 3. л. множине, а не једнине):

2359 *олиџар* – ак. (а не ном.) јд., директни објекат; (инстр.) *јазичѣством* – рус. (язычество ‘паганство’)

2360 *на милѡсѣи ћѣ* – секвенца *сѣи* испред енкл. обл. 3.л. мн. пом. гл. *ћѣ* изговара се као [щ] [...]; *на милѡсѣи ћѣ окрѣнутѣи* (= кога/шта) – изр. у зн. ‘својом милошћу ћѣ помоћи’ (= коме/чему), ‘својом милошћу ћѣ спасти’ (= кога/шта), тј. смиловаћѣ се (небеса) на поругани јазичеством олтар и ослободићѣ га поруге јазичества; *небѣса* – ном. (а не ак.) мн., грам. субјекат

па ће оне бити довољне и у сваком другом савременом издању.

5.2. Ову расправу завршићемо прозодијско-версолошком интерпретацијом пет завршних стихова монолога (стихови 2356–2360. Горског вијенца) из нашег, још необјављеног, акценатског издања спјева:

Слѡвно *мрѣше*, || *кѡд* мрѣјет | мѡрѣте:
чѣст *рѡњена* || жѣжѣ | хрѡбрѡ *ѣрса* –
ѹ њима јѡј || нѣмѡ | болѡвѡња;

pòrū gānī || òltār | jazīčestvom
 на мйлòст hē || окрénут | небèса!
 (ГВ 2356–2360).

Курзивом смо означили ријечи с неметричким акцентима, двјема цртама цезуру, а једном цртом границу између другог и трећег такта. Његошев спјев, као и српски епски десетерац уопште, остварен је у ритму тротактног тонског стиха (што потврђује свих пет анализираних стихова), а не у ритму трохеја (не потврђује га ни један од ових стихова).

ИЗВОР

ГВ: Петровић-Његош, Петар II. Горски вијенац. Критичко издање. У редакцији Радмила Маројевића. (У књизи:) ПЕТРОВИЋ-ЊЕГОШ 2005: 35–222.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- БАНАШЕВИЋ, Никола (прир.). П. П. Његош. *Горски вијенац* [Критичко издање с коментаром приредио Никола Банашевић]. Београд: Српска књижевна задруга, 1973.
- БАНАШЕВИЋ, Никола (прир.). П. П. Његош. *Горски вијенац* [Критичко издање с коментаром приредио Никола Банашевић. Седмо издање]. Београд: Српска књижевна задруга, 1993.
- БОШКОВИЋ, Радосав, Видо Латковић (прир.). Петар Петровић Његош. *Горски вијенац* [Текст приредили за штампу Радосав Бошковић и Видо Латковић. Биљешке и објашњења написао Видо Латковић. Цјелокупна дјела П. П. Његоша. Књ. 3]. Београд: Просвета, 1952.
- БОШКОВИЋ, Радосав, Видо Латковић (прир.). Петар Петровић Његош. *Горски вијенац* [Текст приредили за штампу Радосав Бошковић и Видо Латковић. Биљешке и објашњења написао Видо Латковић. Цјелокупна дјела П. П. Његоша. Књ. 3]. Београд: Просвета, 1957.
- БОШКОВИЋ, Радосав, Видо Латковић (прир.). Петар Петровић Његош. *Горски вијенац* [Текст приредили за штампу Р. Бошковић, В. Латковић. Белешке и објашњења написао В. Латковић]. *Луча микрокозма* [Текст приредили за штампу Н. Банашевић, Р. Бошковић. Белешку написао Н. Банашевић. Објашњења написао В. Павићевић]. Целокупна дела Петра Петровића Његоша. II изд. Књ. 3. Београд – Цетиње – Сарајево: Просвета – Обод – Свјетлост, 1967.
- БОШКОВИЋ, Радосав, Видо Латковић (прир.). Петар II Петровић Његош. *Горски вијенац* [Текст приредили за штампу Р. Бошковић, В. Латковић. Белешке и објашњења написао В. Латковић]. *Луча микрокозма* [Текст приредили за штампу Н. Банашевић, Р. Бошковић. Белешку написао Н. Банашевић. Објашњења написао В. Павићевић]. Целокупна дела Петра II Петровића Његоша. III изд. Књ. трећа. Београд – Цетиње: Просвета – Обод, 1974.
- ВУШОВИЋ, Данило. Неколико места у „Горском вијенцу”. *Мисао* XXIX/1–2 (217–218) (1929): 76–80.
- ВУШОВИЋ, Данило. *О Његошевом језику* [Приредио и предговор Научно дјело Данила Вушовића написао Драго Ћупић]. Подгорица: Октоих, 2004.
- ЂУКИЋ, Т. (прир.). П. П. Његош. *Горски вијенац* [Предговор и коментар Т. Ђукића]. Београд, 1941.
- ЂУКИЋ, Т. (прир.). П. П. Његош. *Горски вијенац* [Предговор и коментар Т. Ђукића. Друго издање]. Београд, 1944.
- КАЛЕЗИЋ, Димитрије (прир.). Петар Петровић Његош. *Горски вијенац* [Приредио Крсто Миловановић. Коментарисао Димитрије Калезић]. Никшић – Београд: Унирекс – Народно дело, 1994.
- КОВАЧЕВИЋ, Божидар (прир.). *Горски вијенац. Историјеско собијије њи свршејку XVII вијека. Сочиненије Пејтра Пејровића Његоша* [Приредио Божидар Ковачевић]. Београд, 1940.
- МАРОЈЕВИЋ, Радмила. Ријечи с побочним акцентима. Прозодијско-интонациона интерпретација текста *Луче микрокозма*. *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* LIV/1 (2011a): 101–114.

- МАРОЈЕВИЋ, Радмило Н. Метрички и неметрички акценти (прозодијско-интонациона интерпретација текста *Луче микрокозма*). *Стил* 10 (2011б): 169–176.
- МАРОЈЕВИЋ, Радмило. Прозодијско-интонациона интерпретација текста *Луче микрокозма*: Метричке константе. *Гласник Одјељења умјетности Црногорске академије наука и умјетности* 29 (2011в): 51–61.
- МАРОЈЕВИЋ, Радмило. Инверзија посесива и предлошко-именичке везе (и израз „салтани за земљами” у *Слову о йолку Изгореве*). *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* LV/1 (2012а): 105–120.
- МАРОЈЕВИЋ, Радмило. Књижевнोजичка норма у формирању (инверзија у спјевовима *Смрт Смаил-аге Ченџића* Ивана Мажуралића и *Луча микрокозма* Петра II Петровића Његоша). *Стил* 11 (2012б): 209–218.
- МАРОЈЕВИЋ, Радмило Н. Ријечи с двоструким (главним и побочним) акцентима: Прозодијско-интонациона интерпретација текста *Луче микрокозма*. *Јужнословенски филолоџ* LXVIII (2012в): 49–69.
- МАРОЈЕВИЋ, Радмило Н. Прозодијско-интонациона интерпретација текста *Луче микрокозма*: Версолошка опкорачења. *Гласник Одјељења умјетности Црногорске академије наука и умјетности* 30 (2012г): 25–42.
- МЛАДЕНОВИЋ, Александар (прир.). Петар II Петровић Његош. *Горски вијенац*. Приредио Александар Младеновић. Цетиње: Обод, 1996.
- МЛАДЕНОВИЋ, Александар (прир.). Петар II Петровић Његош. *Горски вијенац са сликама Пера Почека* [Приредио Светозар Стијовић. Александар Младеновић „приложио у неким детаљима измењено своје издање самог текста Горског вијенца са коментарима (објављено 1997. г. у Новом Саду)“]. Београд: Графокомерц, 1998.
- МЛАДЕНОВИЋ, Александар (прир.). Петар II Петровић Његош. *Горски вијенац* [Приредио Александар Младеновић. Сабрана дјела Петра II Петровића Његоша. Критичко издање. Књига друга]. Подгорица: Црногорска академија наука и умјетности, 2005.
- НАЗЕЧИЋ С. (прир.). Петар Петровић Његош. *Горски вијенац* [Са коментаром С. Назечића]. Сарајево: Свјетлост, 1947.
- ПЕЈАНОВИЋ, Ана Б. Критичко издање *Горског вијенца* Петра II Петровића Његоша. *Стил* 11 (2012): 345–351.
- ПЕТРОВИЋ-ЊЕГОШ 1847: *Горскій виѣнацъ. Историческое событіе при сврщѣику XVII вѣка. Сочинѣніе П. П. Н. владыке црногорскоѣ*. У Бечу: словима ч. о. о. мехитариста.
- ПЕТРОВИЋ-ЊЕГОШ, Петар II. *Горски вијенац*. Критичко издање. Приредио Радмило Маројевић. Београд: Фонд истине – БИГЗ – Епархија врањска, 2004.
- ПЕТРОВИЋ-ЊЕГОШ, Петар II. *Горски вијенац*. Критичко издање. Текстологија. Редакција и коментар Радмило Маројевић. Подгорица: ЦИД, 2005.
- РАДОВИЋ, Ђуза (ред.). Поповић, Владимир. Његош и наше вријеме. *П. Пејровић Њеџош, Горски вијенац. 1847–1947*. [Радовић, Ђуза. Редакција и Коментар]. Загреб, 1947.
- РЕШЕТАР, Милан (прир.). *Горски вијенац владике црногорскоѣ Пејѣра Пејѣровића Њеџоша*. Протумачио га Милан Решетар. Једанаесто, државно, издање. [Друго издање с коментаром Милана Решетара]. У Биограду, 1892.
- РЕШЕТАР, Милан (прир.). *Горски вијенац владике црногорскоѣ Пејѣра Пејѣровића Њеџоша* [Пето издање с коментаром Милана Решетара]. У Биограду, 1909.
- РЕШЕТАР, Милан (прир.). *Горски вијенац владике црногорскоѣ Пејѣра Пејѣровића Њеџоша* [Седмо издање с коментаром Милана Решетара]. У Биограду, 1920.
- РЕШЕТАР, Милан (прир.). *Горски вијенац владике црногорскоѣ Пејѣра Пејѣровића Њеџоша* [Осмо издање с коментаром Милана Решетара]. Бионарад, 1923.
- РЕШЕТАР, Милан (прир.). *Горски вијенац владике црногорскоѣ Пејѣра Пејѣровића Њеџоша* [Девето издање с коментаром Милана Решетара]. Бионарад, 1928.
- РЕШЕТАР, Милан (прир.). *Горски вијенац владике црногорскоѣ Пејѣра Пејѣровића Њеџоша* [Десето издање с уводом и коментаром Милана Решетара]. Београд, 1940.
- СБР I: *Старобългарски речник*. Том I. а–н [от. ред. Дора Иванова-Мирчева]. Софија: БАН, 1999.
- СБР II: *Старобългарски речник*. Том II. њ–џ [от. ред. Дора Иванова-Мирчева]. Софија: БАН, 2009.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *Језичка тумачења у коментарима Њеџошева Горског вијенца*. Београд: САНУ, 1976.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *О језику Горског вијенца*. Београд: САНУ – Научна књига, 1990.

- СТЕВАНОВИЋ, Михаило, Радосав Бошковић. П. П. Његош. *Цјелокујна дјела. Књ. 6. Рјечник* (уз прјесничка дјела П. П. Његоша) [Рјечник саставили Михаило Стевановић и Радосав Бошковић]. Београд: Просвета, 1954.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило, Радосав Бошковић. П. П. Његош. *Цјелокујна дјела. Књ. 6. Рјечник* (уз прјесничка дјела П. П. Његоша) [Рјечник саставили Михаило Стевановић и Радосав Бошковић]. Београд: Просвета, 1957.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило, Радосав Бошковић. *Речник уз Целокујна дела Пејтра Пејтровића Њеџоша*. [Саставили Михаило Стевановић и Радосав Бошковић уз сарадњу Радована Лалића. Целокупна дела Петра Петровића Његоша. II изд. Књ. седма]. Београд – Цетиње – Сарајево: Просвета – Обод – Свјетлост, 1967.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило, Радосав Бошковић. *Речник уз Целокујна дела Пејтра II Пејтровића Њеџоша*. [Саставили Михаило Стевановић (од А до О) и Радосав Бошковић (од О до Ш) уз сарадњу Радована Лалића. Целокупна дела Петра II Петровића Његоша. III изд. Књ. седма]. Београд – Цетиње: Просвета – Обод, 1974.
- СТЕВАНОВИЋ, Стевановић, Милица Вуланић, Милан Одавић, Милосав Тешић. *Речник језика Пејтра II Пејтровића Њеџоша. Књ. I* [На корицама: Речник Његошева језика. Израдили Михаило Стевановић и сарадници Милица Вуланић, Милан Одавић и Милосав Тешић]. Београд: Српска књижевна задруга, 1983.
- ТОМОВИЋ, Слободан. *Коменџар Горскоџ вијенца*. Никшић, 1990.
- ТОМОВИЋ, Слободан. *Коменџари: Лажни цар Шћепан Мали. Луча микрокозма. Горски вијенац* [На корицама: Коментари Слободана Томовића Лажног цара Шћепана Малог, Луче микрокозма, Горског вијенца Петра II Петровића Његоша]. Београд – Цетиње, 1990.
- ТОМОВИЋ, Слободан. Његошев Горски вијенац. Слободан Томовић (гл. ур.). *Енциклопедија Њеџош. Први ѿом*. Подгорица, 1999.

*

- BARAC, Antun (priř.). P. P. Njegoš. *Gorski vijenac*. U spomen stogodišnjice prvog izdanja [Priredio: Antun Barac]. Zagreb, 1947.
- BARAC, Antun. *Prilozi o Njegošu* [Priredio i predgovor napisao Krsto Pižurica]. Podgorica: ICJK, 2013.
- LJUBIŠA, S. (priř.). *Gorski vijenac* [Historički dogagjaj pri svršetku sedamnaestog vijeka. Sačinio Petar Petrović Njeguš vladika crnogorski. Prenio s ćirilice na latinicu s tumaćenjem S. Ljubiša]. Zadar: Matica Dalmatinska, 1868.
- RJEČNIK JAZU: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Dio VI. Svezak 28 (5). Zagreb: JAZU, 1909, 641–800.
- RJEČNIK JAZU: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Dio VIII. Svezak 38 (4). Zagreb: JAZU, 1922, 641–960.

Радмило Мароевич

ИНВЕРСИЈА ПОДЛЕЖАЩЕГО И ПРЯМОГО ДОПОЛНЕНИЯ И ПОЭТИКА «ТЕМНЫХ МЕСТ»

Резюме

В настоящей работе рассматривается толкование двух стихов поэмы «Горный венец» Петра Негоша (поэма написана в 1846 г., а первое её печатное издание вышло в свет в феврале 1847 г.): поругани олтар јазичеством / на милост ће окренут небеса! [ст. 2359–2360]. Большинство исследователей и авторов комментариев поэмы, начиная с Милана Решетара, исходит из обычного, прямого порядка членов предложения, считая, что существительное *олтар* употреблено в форме им. п. ед. ч. в роли подлежащего, в то время как существительное *небеса* – вин. п. мн. ч. в роли прямого дополнения. Это толкование отражено в трех русских переводах: Пусть алтарь язычеством поруган, / небеса преклонит он на милость! (П. Негош, Горный венец /перевод Мих. Зенкевича/, М., 1955, с. 126); Хоть алтарь язычеством поруган, / но он склонит небо к милосердию! (П. Негош, Горный венец /перевод Ю. Кузнецова/, М., 1988, с. 133); Язычеством алтарь оскверненный / вас услышать набесам поможет! (Петр II Петрович-Негош, Горный венец /перевод А. Шумилова/, Подгорица, 1996, с. 182).

Противоположную грамматическую трактовку рассматриваемых нами стихов предложил Данило Вушович, считающий, что существительное *олтар* употреблено в форме вин. п. ед. ч. в роли прямого дополнения, в то время как существительное *небеса* – вин. п. мн. ч. в роли подлежащего. Автор настоящей статьи приводит доказательства в пользу этого последнего толкования, исходя из того, что в рассматриваемых стихах представлена инверсия, перестановка членов предложения. Данной статьей продолжается рассмотрение автором типов инверсии в поэтических произведениях в стихах в период, когда сербский литературный язык находился на стадии формирования и когда можно говорить о выделении в нем поэтического стиля. Помимо критического рассмотрения толкований одного из «темных мест» в поэме «Горный венец», целью данной работы явилось и теоретическое обоснование поэтики «темных мест».

Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику
Студентски трг 3, 11000 Београд, Србија
radmilo@mail.ru

Рада Стијовић

О ЛЕКСИЦИ СИНОДОВОГ ПРЕВОДА НОВОГ ЗАВЈЕТА У ОДНОСУ НА ЛЕКСИКУ ВУКОВОГ ПРЕВОДА*

У раду се анализира лексика Синодоловог превода Новог завјета у односу на лексику Вуковог превода. Комисија Светог синода држала се у великој мери Вуковог превода, настојећи да осавремени речничку грађу и неким лексемама да прецизнији и тачнији превод. Када је у питању народна лексика, анализа је показала да су замењиване оне лексеме које су савременом читаоцу постале тешко разумљиве или неразумљиве: пре свега покрајинске и архаичне речи или значења. Црквенословенска лексика коју је употребио Вук у великој мери је задржана и у Синодовом преводу и донекле употпуњена појединим сложеницама и терминима. У раду се указује и на нека могућа даља осавремењивања лексичке грађе.

Кључне речи: Нови завјет, превод, лексика, Вук Караџић, Синод.

The paper analyzes the lexis of the Synod translation of the New Testament in comparison with the lexis of Vuk's translation. The committee of the Holy Synod stuck to a great extent to Vuk's translation attempting to modernize the lexical material and translate some lexemes in a more precise and accurate way. With respect to folk lexis, the analysis has shown that the Synod replaced those lexemes that became difficult to understand or completely non-understandable for the contemporary reader: these were primarily regional or archaic words or meanings. The Church Slavonic lexis used by Vuk was retained to a great extent and, in the Synod translation, somewhat completed with certain compounds and terms. The paper also indicates possible further modernization of the lexical material.

Key words: New Testament, translation, lexis, Vuk Karadžić, the Synod.

1. Познато је да је Вук преводом Новог завјета желео да покаже како се и тако сложена материја може исказати на народном језику. Његов превод се одликује узвишеним библијским стилем, молитвено-песничким ритмом, патином, архаичношћу потребном да се искаже новозаветни садржај. Међутим, он се одликује и непрецизношћу и грешкама у значењу, зато што је Вуку недостајало потребно богословско образовање. Осим тога, за 167 година, колико је прошло од његовог објављивања (а знатно више од његовог настанка), дошло је до промена у језику (највише, како су истраживања показала, у синтакси и лексици – исп. Ивић 1957), које су удалиле данашњи књижевни језик од Вуковог. Отуда се јавила потреба за новим преводом – језички осавремењеним, смисаоно јаснијим и богословски тачнијим.

---

* Рад је настао у оквиру пројекта *Савремени српски језик и српска лексикографија* (бр. 178009), које финансира Министарство просвете и науке Републике Србије. Представља проширену верзију реферата прочитаног 14. марта 2014. године на међународном научном скупу у Санкт Петербургу (XLIII Международная филологическая конференция, направление *Славистика*, секција *Библија и хришћанска писменост*, Филологический факултет Санкт-Петербуршкогосударственного университета).

Свети архијерејски Синод Српске православне цркве приступио је поновном превођењу Новог завета.¹ Превод је извршен са изворног грчког текста, и то оног који је *textus receptus* Православне цркве, а консултовани су и сви важнији преводи – од старијих, пре свега словенски и латински, а од новијих, руски (и стари синодални и више нових превода), а затим немачки, француски и енглески. Осим ових, консултовани су и постојећи српски преводи – Вука Караџића, Димитрија Сефановића, Емилијана Чарнића, Луја Бакотића (Буловић 1985: 4–5). Настојало се да нови превод буде што је могуће више лексички и стилски веран Вуковом. Задржан је и Вуков слог српског изговора, ијекавског. Године 1984. објављено је прво издање Синодовог превода Новог завета Господа нашега Исуса Христа, које је потом у неколико наврата дорађивано.

2. Познато је да Вук Караџић није извршио лексичко нормирање језика који је стварао. Сматрао је да треба прикупити све речи из народа, па „кад књижевници ... познаду свој народни језик, онда ће се тек моћи казати које су ријечи свега народа, које ли су предјелне, и које не ваља употребљавати у књигама” (КАРАЏИЋ-СТЕФ. 1845: 75–76). Већ и из те чињенице произлази да је морало у Вуковом књижевном језику бити речи које не припадају општем књижевном фонду, које остају у домену покрајинске лексике.

2.1. Судаћи према критикама Вукових савременика, немали број лексема осећао се покрајинским још у Вуково време. Такав је, нпр., прилог *иџа* (са значењем „далеко од нечега, све (од), све (до), чак”), због кога се Вук својевремено правдао како га је чуо у Дубровнику, Котору и Црној Гори, одбијајући да га замени (ВПНЗ: 17). РМС га доноси с напоменом да је застарео, док га РСЈ не бележи. У Синодовом преводу (у даљем тексту С.) замењен је прилогом *све*: А тако и други, и трећи, *иџа* до седмога → А тако и други, и трећи, *све* до седмога (Мт 22:26), Од крви Авелеве *иџа* до крви *Заријине* → Од крви Авелеве *све* до крви *Захарије* (Лк 11:51). Вуку су замерали и што придев *џријесан* употребљава у значењу „у коме нема квасца” (цсл. *опрѣсноукъ*). Он је објашњавао да је то чуо у неким крајевима Србије. Чињеница је да се у овом значењу он и данас користи у појединим крајевима српског језичког подручја, а потврђују га и РМС и РСЈ. У С. се уместо њега употребљава лексема *бесквасан* (неговањем ове разлике прва лексема може да остане резервисана за значење „недовољно куван или печен”): А у први дан *џријеснијех* хљебова → А у први дан *бесквасних* хљебова (Мт 26:17); овако је и у: Мк 14:1; ДА 12:3. Вук је својевремено објашњавао и употребу покрајинизма *џлеме* за означавање порекла, генеалогije. У С. је она замењена именицом *родослов* (Мт 1:1). Прилог *здраво* у значењима „врло, веома” и „снажно, одлучно”, које

¹ Комисију, састављену за потребе превођења, чинили су најпозванији стручњаци које је СПЦ имала. У њен састав су улазили (од 1961. до 1966) и Милош Ђурић, Петар Ђорђић, Јустин Поповић (као консултант), Богољуб Ћирковић, Стојан Гошевић, затим (од 1968. до 1979) епископ рашко-призренски Павле, шабачко-ваљевски Јован, жички Василије, марчански Данило, као и професори Богољуб Ћирковић, Стојан Гошевић, Емилијан Чарнић, Милан Ердџан, Атанасије Јевтић, Амфилохије Радовић, Иринеј Буловић, Радомир Ракић као секретар (РАКИЋ 1987: 102–103).

налазимо код Вука, данас још постоји у народним говорима, али не припада књижевном језику. РСАНУ га доноси без ограда, а РМС и РСЈ га третирају као покрајинску реч. У С. налазимо различита решења: И пошто их *здрaво избише*, бацише их у тамницу → И пошто им *ударише мно̀го ба̀ишина* (ДА 16:23), И *йовика здраво* → *узви́шеним гласом* (Лк 1:42), А Павле *йовика здраво* → *јаким гласом* (ДА 16:28), Јер *здраво* надвлађиваше Чивуте → Јер је *силно* оповргавао Јудејце (ДА 18:28), Тако *здраво* → *силно* растијаше (ДА 19:20).

2.2. Известан број лексема значењски припада савременом књижевно-језичком фонду, али је захваћен дијалекатским фонетским променама па је у С. преобликован у складу са књижевним језиком или је замењен другом лексемом: *йошљедња* пријевара → *йосљедња* превара (Мт 27:64), до *йошљедњега* динара → до *йосљедњега* новчића (Мт 5:26), на *йошљейку* огладње → на *йосљейку* огладње (Мт 4:2), *йрїљейи* → *йрїјейи* (Мт 17:17; Мк 9:19), *нашљедници* → *наслљедници* (Јак 2:5), не ће *живљейи* човјек о самом хљебу → не живи човјек само о хљебу (Лк 4:4), *оживље* → *оживје* (Лк 15:24; Лк 15:32); *богасїво* → *богаїсїво* (Рим 9:23), жетва је *йошљедак* овога вијека → а жетва је *свршеїтак* вијека (Мт 13:39), на *йошљейку* вијека → на *свршеїку* вијека (Мт 13:49); лексема *йошљедак* није, дакле, преобликована у исправну *йосљедак* већ је, као неуобичајена у савременом књижевном језику, замењена обичнијом *свршеїтак* (мада прву без икаквих ограда доносе речници савременог језика, не може се рећи да је она данас распрострањена). Дијалекатском облику *љевайи* (него се *љева* вино ново – Мт 9:17) могао је бити дат књижевни *лијевайи*, али је уместо ове лексеме у С. употребљена лексема *сийайи* (него се *сија* вино ново); чињеница је да се дистинкција између *лиїи* и *сийайи* готово изгубила у савременом књижевном језику, али би она могла опстати ако би се неговала у читаним делима попут Новог завјета (што би свакако допринело богатству језика и повећању његових изражајних могућности).²

Облици са подновљеним јотовањем које данашња норма не прихвата, а које налазимо код Вука, замењени су облицима са старим јотовањем (понекад и другом лексемом): *крићавацие* их → *криїавацие* их (Мк 1:5); *крићавам* вас → Ја вас *криїавам* (Мт 3:11); *сїуцића се* → *сїуциїа се* на земљу (ДА 10:11); муж да не *йуцића* жене → да не *осїавља* жену (1. Кор 7:11).

Покрајинске су данас и следеће лексеме: *дакле*, у С. промењено у *дакле* (Лк 23:16; 10:36; Јв 18:37), *заисїо* → *заисїа* (Мт 6:2; 6:16), *нигда* → *никада* (Мк 2:12).

2.3. Међу покрајинским речима има известан број турцизама. Познато је да Вук у настојању да језик очисти од страних речи њих није дирао. У Предговору Новом завјету он сам наводи тридесет, док новији истраживачи, а и неки старији, налазе да их је много више (Ђорђевић 1934; RUSEK 2004).

Приметна је тежња Комисије да турцизме замени домаћим речима где год је могуће, без обзира на то да ли се оне могу оквалификовати као покрајинске лексеме или не могу. Именица *ацувани* (према грч. *μαλακοί* „онанисти“;

² На неколико места учили смо омашку у Синодовом преводу, тако у Мт 2:12 уместо *зайовјесї* стоји *зайовјесї* (али је у Мт 2:22; Мт 5:19 итд. *зайовјесї*); Вуков дијалектизам *цїадијацие* (уместо *хоћацие* или *хоїцијацие*) остаје у Јв 7:1 (на другим местима је употребљен аорист).

у РМС дефинисано као „хомосексуални партнери“) преведена је кованицом *рукоблудници* (1. Кор 6:9), лексема *басамаци* замењена је са *сѿејенице*: А кад би на *басамацима* → на *сѿејеницама* (ДА 21:35), стаде Павле на *басамацима* → на *сѿејеницама* (ДА 21:40); уместо *исе* употребљена је именица *удео* (ДА 8:21), *Мисир* је замењен са *Еџијай* (ДА 2:10; Мт 2:13), а придев *мисирски* придевом *еџијайски* (ДА 7:11), конструкција *ѿефѿер од ѿлемена* са турцизмом *ѿефѿер* у С. је замењена са *родослов* (1. Тим 1:4), уместо *ѿазар* налази се црквенословенска реч *ѿрџиѿије* (Мк 7:4), *чарѿија* је замењена са *ѿрѳ* (Мт 20:3), *соба* са *одаја* (Мк 14:14), а *аманеѿ* са *залоѳ* или *завјеѿиѿање*: увјерен сам да је кадар *аманеѿ* мој сачувати за дан онај → увјерен сам да је Он кадар сачувати *залоѳ* мој за онај дан (2. Тим 1:12), Добри *аманеѿ* сачувај Духом светијем који живи у нама → Добро *завјеѿиѿање* сачувај Духом Светим, који обитава у нама (2. Тим 1:14). Архаичне лексеме *Чивуѿин* и *чивуѿски* данас имају пејоративно значење и замењене су са *Јеврејин* (1. Кор 1:21; ДА 24:5), односно *јеврејски* (Гал 2:14). Неодговарајућа је и лексема *хазна* (каса, благајна) када се говори о Богу и зато уместо синтагме *Божија хазна* стоји *храмовна благајна*: И сједавши Исус према Божијој *хазни* ... → И сједе Исус према *храмовној благајни* (Мк 12:41). Стилски је успела замена прилога *бадава* синтагмом *на дар*: за *бадава* сте добили, за *бадава* и дајите → *на дар* сте добили, *на дар* и дајите (Мт 10:8). Уместо сасвим обичне лексеме *мана* у синтагми *без мане* у С. налазимо, опет као успело решење, придев *нейорочна*: да буде света и *без мане* → да буде света и *нейорочна* (Еф 5:27).

Поједини турцизми данас се користе као ознаке одређених историјских појмова. Нису добили шире значење од онога који су имали у одређеном тренутку прошлости и не могу се употребљавати када се говори о Христовом времену. Лексема *хајдук* значи „одметник од турске власти“, а не „разбојник или насилник уопште“, како га употребљава Вук, *харач* је „порез у Османлијском царству“, а не „порез уопште“ и сл. У складу са овим у С. налазимо: Као на *хајдука* (→ на *разбојника*) изишли сте с ножевима (Мт 26:55), И с њим распеше два *хајдука* → два *разбојника* (Мк 15:27), а ви начинисте од њега пећину *хајдучку* → *разбојничку* (Мт 21:13), треба ли ћесару давати *харач* (→ *ѿорез*) или не? (Мк 12:14), Покажите ми новац *харачки* (→ новац *ѿорезни*) (Мт 22:19).

Неки турцизми су замењени као неадекватни преводи. У стиху – царство небеско на силу се узима, и *силеѿије* добијају га (Мт 11:12) уместо лексеме *силеѿија* (домаћа реч с турским суфиксом *-ија*) стоји црквенословенска реч *ѿодвижник*, јер се у царство небеско не улази насиљем, које се подразумева када се употреби реч *силеѿија*, већ „изузетним трудом и подвигом“ (исп. Богдановић 1974: 737). Уместо *ока* употребљена је реч *мјера* (Лк 16:6), а уместо *сандук* – *носила* (Лк 7:14).

Текст С. није сасвим без турцизама. Налазимо у њему следеће: *окречен* (Мт 23:27), *хајде* (Лк 5:4), *кеса* (Лк 10:4), *кула* (Лк 13:4), *бунар* (Лк 9:12; 14:5), *целай* (Мк 6:27), *долама* (Јв 19:23), *алаѿ* (ДА 27:19), *амајлија* (ДА 23:5), *неимар* (1. Кор 3:10), *конак* (Лк 9:12), *чадор* (ДА 7:43), *бар* (ДА 5:15). Неки од њих су потпуно укореењени у савременом језичком изразу и обичан читалац их више не уочава као страну реч, док би се уместо неких могле употребити домаће речи (нпр., *смеѿијај*, *ѿреноѿиѿије* уместо *конак*, *ѳрадиѿељ* уместо *неимар*).

2.4. Не осећају се као позајмице ни грецизми, као што су, нпр., *ѿрїеза* (Мт 8:11) и *хиљада* (Мт 14:21), које је употребио Вук, а остале су и у Синодовом преводу, док су уместо неких нађени адекватнији преводи, нпр. *їодрум* → *ризница* (Лк 12:24), *фењер* → *букїиња* (Јв 18:3).

2.5. Још је Никанор Грујић предлагао Вуку да уместо *зайейи* за *камен ноџом* употреби глагол *сїоїаћи се* (Грујић 1896: 320)³. То је, међутим, остало непромењено и у С., мада *зайейи ноџом* звучи помало народски, упрошћено: и узеће те на руке, да гдје не *зайнеш* за *камен ноџом* својом (Мт 4:6). Грујићев предлог Вуку био је и да придев *наїоварен* замени придевом *оїїерећен*, јер је реч о бремену у духовном смислу. Тако би пример који налазимо и код Вука и у С.: *Ходите к мени сви који сте уморни и наїоварени* (Мт 11:28) могао да гласи: *Ходите к мени сви који сте уморни и оїїерећени* (или: *бремениїи*). Стилски је прихватљивије заменити и глагол *їрубиїи* у значењу „гласно говорити, разглашавати”, који налазимо и код Вука и у С.: *Када, дакле, дајеш милостињу, не їруби* пред собом (Мт 6:2). С друге стране, сасвим је успела замена речи *јаукање*, коју налазимо код Вука, лексемом *нарицање*, коју срећемо у С.: *Глас у Рами чу се, плач и ридање и јаукање* много → *Глас у Рами чу се, плач и ридање и нарицање* много (Мт 2:18), као и употреба старинских, поетичних речи као *дом* и *чедо* насупрот Вуковим *кућа* и *дијете* или *синко* (Лк 13:35; Мт 2:5). Глагол *мрмљаїи* данас значи, пре свега, „нејасно, неразговетно говорити”, док *џунђаїи*, који у С. стоји наместо њега значи „изражавати незадовољство полугласно, прикривено”: Будите гостољубиви међу собом без *мрмљања* → *џунђања* (1. Петр 4:9); у савременом вокабулару постоји и глагол *роїїаїи*, који изражава већи степен незадовољства, протеста од претходна два. На месту Вукове творенице *їрељубочинци* у С. се налази лексема *їрељубници* (1. Кор 6:9). Вукова кованица *їрељубоїворни* у С. стоји на месту истоимене речи код Вука (Мт 12:39; Мк 8:38) и уместо придева *курварски* (Мт 16:4). У овом другом случају придев *їрељубоїворни* (цсл. *прелюбоѣїнїїй*, *μοχαλїς*) има значење „неверни, покварени, вероломни” (исп. Богдановић 1974: 745): Род зли и *їрељубоїворни* тражи знак (Мт 16:4), што би требало да уврсте у свој корпус савремени речници (РМС овај придев упућује на *їрељубнички*, који има значење „који се односи на прељубника, на онога који чини прељубу”, док у РСЈ ова лексема није забележена). Није остала у језику Вукова кованица *їоїркалицїи*, сачињена попут других простонародних мерних јединица. У С. је замењена грецизмом *сїадиј* (Лк 24:13). Савременом читаоцу је прихватљивија реч *миља* (за грч. *μїλον* одн. лат. *mille*), како стоји у С., од Вуковог *сахаї*, за одређивање просторног растојања: Ако те потјера један *сахаї* → И ако те ко потјера једну *миљу* (Мт 5:41).

Вук је грчку реч *μεριστης* превео речју „кмет”, која ни у његово време није значила „делилац наслеђа”, већ, у различитим крајевима, „знатнији сељак” или „судија” или „поданик” (СР). У С. је употребљена лексема *дјелиїељ*, коју бележе и савремени речници, а чије су варијанте постојале и у Вуково време⁴: Ко је мене поставио судијом или *кметїом* над вама? → Ко мене постави судијом или *дјелиїељем* над вама? (Лк 12:14).

³ О Грујићевим примедбама Вуку и Вуковим одговорима исцрпније пише В. Мошин у својој познатој студији о Новом завјету (1974).

⁴ У Срему је постојала реч *делици*, а у Хрватској *диоц* (Богдановић 1974: 826).

2.6. Вуков придев *времений*: Жена је моја *временийа* (Лк 1:18) није уобичајен, али има поетску ноту због које би ова реч могла да остане у наведеном примеру. У С. је замењена синтагмом у *годинама*. Могао је да остане и Вуков превод стиха: ти која не *ириши* муке *йорођаја* (или, боље, с придевом → *муке йорођајне*) (Гал 4:27), уместо кога у С. долази: ти која *немаш* муке *йорођаја*. На место Вукове именице *бјежан* у С. се налази глаголска именица *бјежање*, а могла би да дође и именица *бексйво* (цсл. бѣгство): Него се молитe Богу да не буде *бјежан* ваша → *бјежање* ваше у зиму ни у суботу (Мт 24:20). У примеру: Онај што долази за мноm *јачи* је од мене (Мт 3:11) могло је да стоји *силнији* од мене или *моћнији* од мене, јер придев *јак* значи, пре свега, „који има физичку снагу” и „истрајан, трпелјив”, а овде је у питању значај онога који долази после Јована Крститеља. Стих у Вуковом преводу: Кад се Јосиф *йробуди од сна* (Мт 1:24) у С. гласи: *Усйавши* Јосиф *од сна*. Вуково решење, уз замену предлога *од* предлогом *из*, чини нам се прихватљивим: *йробудивши се из сна*; у савременом српском књижевном језику није уобичајена конструкција *усйаши од сна/из сна*.

2.7. Уместо појединих грубих и(ли) непристојних, и стога непримерених речи у Вуковом преводу, у С. налазимо прихватљивија решења: *курва* → *блудница* (3. Јов 17:16), *курвар* → *блудник* (Јев 13:4; 1. Кор 5:11), *курварсйво* → *блуд* (ДА 15:20; ОЈ 17:4), *курваши се* → *блудничийи* (1. Кор 6:18), *йсовайи* → *ружийи*: који *ойсује* (→ који *ружи*) оца или матер смрћу да умре (Мт 15:4).

3.1. Немали је број лексема, или значења појединих лексема, који данашњи говорник српског књижевног језика сматра застарелим и не употребљава их или их чак и не разуме. Без обзира на то што неке од њих савремени речници не квалификују као архаизме, оне се таквима морају сматрати (додуше, наши речници, због концепције на којој су засновани, а по којој у савремени књижевнојезички вокабулар спада све од Вука до данас, а поготово оно код Вука, ретко кад обележавају као архаичну лексему коју нађу код Вука; осим тога, треба имати у виду да је повелик временски размак од објављивања одн. почетка објављивања наших речника до данас⁵). Тако, нпр., глагол *йрикучийи се* у значењу „прићи, примаћи се” бележе савремени речници, али га данашњи говорник не употребљава; у С. је замењен уобичајеним глаголом *йрићи*: И *йрикучивши се* (→ *йришавши*) ученици његови пробудише га (Мт 8:25). Слична је и лексема *заћи* у значењу „залутати”: Кад има један човјек сто оваца па *заће* једна од њих, не остави ли он деведесет и девет у планини, и не иде да тражи ону што је *зашла* → Ако неки човјек има сто оваца па *залућа* једна од њих, не остави ли деведесет и девет у планини, и иде те тражи ону *залућалу* (Мт 18:12), као и *огледаши* у значењу „осмотрити”: дође Марија Магдалина и друга Марија да *огледају* гроб → дођоше Марија Магдалина и друга Марија да *осмойре* гроб (Мт 28:1). Глагол *намјесийиши се* данас се не користи у значењу *насийиши се*, што срећемо код Вука (РСАНУ доноси овај глагол и потврђује са пет примера, али од тога су три Вукова): *Намјесйи се* у граду који се зове Назарет → *насийани се* у граду званом На-

⁵ Први том РСАНУ изашао је 1959, а РСМ 1968. Чак је и РСЈ мало лексички осавремењиван од последње деценије XX века, када је његова израда заправо била готово завршена.

зарет (Мт 2:23). Глагол *йрејисаџи* не употребљава се у значењу *йойисаџи*: да се *йрејише* свијет → да се *йойише* сва васељена (Лк 2:1). Употреба именице *нијемац* за означавање „онога који говори страним језиком” такође је застарела: Ако дакле не знам силе гласа, бићу *нијемац* онеме коме говорим, и онај који говори биће мени *нијемац* → Ако, дакле, не знам значење гласа, бићу *шуђин* онеме који говори, и онај који говори биће мени *шуђин* (1. Кор 14:11). Већина савремених говорника неће употребити глагол *одрећи* у значењу *йорећи*: И не можемо *одрећи* → *йорећи* (ДА 4:16); чини нам се да је стих 36/19 у ДА и сувише осавремењен, да је и ту могао да се употреби глагол *йорећи*; Вуково: То не може нико *одрећи* у С. гласи: Па кад је *йо неосйорно*. Већини данашњих читалаца биће непознати глаголи: *сйраџиџи се*: не могаху ни пред вратима да *се сйраше* → да *се смјесте* (Мк 2:2), *намагнуйи*: И *намагоше* на друштво → *дадоше знак* друштву (Лк 5:7), *занијеџи*: и ако сам кога *занио*, вратићу онолико четворо → и ако кога нечим *ошијеџих*, вратићу четвороструко (Лк 19:8), *сйојаџи*: Рави! ... Гдје *сйојиц*? → Рави! ... Гдје *сйанујец*? (Јв 1:38). Тешко ће савременом читаоцу бити разумљива именица *невјерсйво* у значењу у ком је Вук употребљава: И не створи ондје чудеса многијех за *невјерсйво* њихово → И не учини ондје чудеса многа због *невјерја* њихова (Мт 13:58), као и прилог *уйраво*: Тада им Исус каза *уйраво*: Лазар умрије → Тада им Исус рече *оџворено*: Лазар умрије (Јв 11:14). Није разумљива ни именица *круџ* у примеру: Донесоше главу његову *на круџу* → *на шањуру* (Мт 14:11). Прилог *насамо* у значењу које налазимо код Вука, у савременом језичком изразу можемо исказати предлошко-падежном синтагмом *на осам/осаму, на усамљеном месџу/усамљено месџо*, како је учињено у С.: Дођите ви *насамо*, и почините мало → Пођите ви сами *на усамљено мјесџо*, и отпочините мало (Мк 6:31). Именица *љевака* да се значи лева рука сасвим је неуобичајена, па се у С. преводи са *љевица* (Мт 6:3). Као архаичне оправдано су изостале лексеме *сйражџиџи* у значењу *биџи будан*: Благо онијем слугама које нађе господар кад дође а они *сйраже* → Благо слугама оним које господар дошавши *нађе будне* (Лк 12:37), *обрећи* у значењу *обећаџи*: С клетвом *обрече* јој дати → са заклетвом *обећа* јој дати (Мт 14:7), *сујроџиџи се* у значењу *йроџиџи се* (ДА 13:8), *мјед* у значењу *бакар* (Мт 10:9; ДА 23:9), *мрџиџина* → *бора* (Еф 5:27). Лексема *йримакнуйи* данас се не користи у значењу *йридодаџи* (мада је доноси РМС): А ко од вас бринући се може *йримакнуйи* расту својему (→ *йридодаџи* расту своме) локат један? (Мт 6:27). Глагол *изумреџи* у савременом српском књижевном језику значи, пре свега, „ишчезнути (о породицама потомака којих више нема)” и зато је у С. за значење „умрети сви редом” оправдано употребљен глагол *йомреџи*: јер су *изумрли* који су тражили душу дјетињу → јер су *йомрли* они који су тражили душу дјетета (Мт 2:20). Лексема *йриџремџиџи* обичнија је од лексеме *йриџравиџи*, коју налазимо код Вука: *йриџравиџе* пут Господу → *йриџремџе* пут Господњи (Мт 3:3), али си ми тијело *йриџравио* → али си ми тијело *йриџремџо* (Јв 10:5). Глагол *йохраниџи* такође није уобичајен у данашњем српском књижевном језику, па је у С. замењен глаголом *сачуваџи*: Она је то *йохранила* за дан мојега погребца → Она је то *сачувала* за дан мојега погребца (Јв 12:7). Именица *крд* данас је средњега рода: Навали сав *крд* → (у С.) све *крдо* (Мт 8:32), а именица *завјес* женског: И гле, *завјес црквени* → *завјеса храма*

раздрије се на двоје (Мт 27:51). Именицу *скленица*, сачињену према црквенословенском (а среће се и у народним говорима, често са почетном групом *цкл-*), савремени говорник неће употребити, у С. је замењена са *ѿсуда*: Приступи њему жена са *скленицом* мира → Приступи му жена са алавастровом *ѿсудом* мириса (Мт 26:7). Мада придев *храйав* у значењу „нераван” и када се односи на пут доносе речници савременог српског језика (РМС и РСЈ), С. га оправдано замењује именицом *неравнине* (на путевима), јер се *храйав* данас употребљава да означи неравнине на неким мањим површинама (лицу, рукама, тканини, папиру), а не и на путу: *храйави* путеви нека буду глатки → *неравнине* на путевима нека буду глатке (Лк 3:5). Именица *ѿриушак* („шамар, заушница, ћушка”) такође се доноси без ограда у РМС, РСЈ је не бележи, а С. је замењује изразом *биѿи ѿ образама*: а једни му даше и *ѿриушке* (Мт 26:67) → а други га *бијаху ѿ образама* (С.). Као архаичне осећају се данас и лексеме *дослије* → *до сада* (Јв 2:10; 16:24), *одселе* → *од сад(а)* (Мт 23:39; 26:29), *ѿакођер* → *ѿакође* (Мт 27:57), *ѿмрчѿи се* → *ѿмрчѿи се* (Мт 24:29). Придев *знаѿан* данас се више не користи у значењу *ѿознаѿ*: А тада имаху *знаѿнођа* (→ *ѿознаѿнођа*) сужња по имену Вараву (Мт 27:16), нити глагол *ѿођинуѿи* у значењу *ѿројасѿи*: Тако није воља Оца нашега небескога да *ѿођине* један од овијех малијех → Тако није воља Оца нашега небескога да *ѿројадне* један од ових малих (Мт 18:14). Придев *љубазан* данас је обичан у значењу „предусретљив, срдчан, пријатан у опхођењу”, док се значење „драг, мио, вољен”, које налазимо код Вука, осећа као архаизам. У С. углавном уместо ове налазимо лексему *љубљен*, која је унеколико и сама архаична, али је у складу са свечаним старинским тоном који текст треба да има. У неким примерима уместо ње употребљена је лексема *вољен*: Знајући, браћо *љубазна*, од Бога избор ваш → Знајући, браћо *љубљена* од Бога, да сте изабрани (1. Сол 1:4), Ово је син мој *љубазни* (→ *љубљени*) који је по мојој вољи (Мт 3:17), А ви дакле, *љубазни* (→ *вољени*) ... чувајте се (2. Петр 3:17). Лексеме *цјелив* и *цјеливаѿи*, које налазимо код Вука, у С. се употребљавају онда када се жели исказати осећање посебног духовног пијетета, нарочито када се радња односи непосредно на Исуса Христа: *Цјелива* ми ниси дао, а она, откако уђе, не преста *цјеливаѿи* ми ноге (Лк 7:45), и *цјеливаше* ноге његове (Лк 7:38), И одмах приступивши Исусу рече: Здравно, Учитељу! И *цјелива* га (Мт 26:49; Мк 14:45), Поздравите један другога *цјеливом* светим (Рим 16:16; 1. Кор 16:20), Поздравите једни друге *цјеливом* љубави (1. Петр 5:14). Када та димензија изостаје, јавља се глагол *ѿољубиѿи*: Угледа га отац његов и сажали му се, и потрчавши загрли га и *ѿољуби* (Лк 15, 20). Стихом са другачијим решењем: и приближи се Исусу да га *ѿољуби* (Лк 22:47), као да нам преводиоци наговештавају да Јудин *ѿољубац* није израз љубави, да није *целив*. У складу са тим је стих који следи: Јудо, зар *цјеливом* издајеш Сина Човјечијега? (Лк 22:48); њиме се сугерише да не би требало да постоји *ѿољубац* који није *целив*, да форма и суштина морају бити подударне. Оваква употреба глагола *цјеливаѿи* и именица *цјелив* и *цјеливање* налаже да ове лексеме, као незамењиви део религијског дискурса, савремени лексикографи не третирају као архаизме, већ да их уврсте у савремени језички корпус⁶.

⁶ РМС *целив* квалификује као архаизам, док га РСЈ и не бележи, а *целов* карактерише као архаичну лексему.

3.2. У Вуковом преводу јеванђеља су насловљена са Јеванђеље *йо Маџеју*, Јеванђеље *йо Марку* и сл. У С. је предлог *йо* замењен предлогом *од*: Јеванђеље *од Маџеја*, Јеванђеље *од Марка*. Вук је употребио локатив критеријума. Предлог *йо* у овој конструкцији показује основу, извор на основу кога се нешто дешава, закључује, тумачи и сл. Може се заменити предлогом *йрема* или конструкцијом *на основу йоџа щйю* (ВАТИСТИЋ 1972: 172–173; ИВИЋ 1951–1952: 181–182). Тако Јеванђеље *йо Марку* значи – јеванђеље *йрема* Марковом казивању, јеванђеље дато на основу онога што је апостол Марко казивао, проповедао и сл.⁷ У С. је употребљен посесивни генитив с предлогом *од* (Јеванђеље *од Марка*), који сугерише ауторство, припадност дела аутору.

3.3. У ретким случајевима изостала су нека лексичка осавременавања у С. Тако се, нпр., глагол *врѣнуџи (се)* данас осећа као архаизам или бар као нераспрострањена лексема, па ипак у С. није замењен: у тамницу да те не *врѣну* (Мт 5:25); уобичајено је *баџиџи у џамницу*. Глагол *раскајаџи се*, који такође налазимо и код Вука и у С. (неће се *раскајаџи* – Јевр 7:21), а наводи се и у савременим речницима, није уобичајен у данашњој употреби, у којој се среће глагол *йокајаџи се*. Стара словенска реч *клеџ/клијеџ* (цсл. *кљѣтъ*) такође је архаична, мада је без ограда доноси и РСАНУ, и РМС, и РСЈ: А ти кад(а) се молиш, уђи у *клијеџ* своју (Мт 6:6). Именица *крвник* данас је обична пре свега у значењу „непомирљиви, заклето непријатељ”, али је Вук користи у значењу „убица”. И у С. на неким местима налазимо такав превод: погуби *крвнике* (Мт 22:7), мада је чешћа замена лексемом *убица*: испросисте човјека *крвника* да вам поклони → испросисте човјека *убицу* (ДА 3:14), Он је *крвник* људски → он бјеше *човјекоубица* (Јв 8:44). Од глагола *домейнуџи* обичнији је глагол *додаџи* па би се могао заменити у примеру који налазимо и код Вука и у С.: ако ко *домейне* овоме, Бог ће на њега наметнути муке (ОЈ 22:18). Могла би се заменити и речца *еда* са *да* или *зар* или само глаголом и речцом *ли*. Ова лексема је у РСАНУ дата без ограда и добро потврђена, али је у РМС оквалификована као застарела, а у једном значењу и као покрајинска. РСЈ је не доноси. У С. налазимо: *Еда* ли од вас ријеч Божија изиђе? (могло би се осавременити са: *Да ли* од вас...) (1. Кор 14:36). Моли се Богу *еда* би ти се опростила (→ *да* би ти се опростила) помисао срца твојега (ДА 8:22). *Еда* ли могу (→ *да ли* могу / *моџу ли*) сватови бити жалосни док је са њима женик? (Мт 9:15).

4. Да би обогатио свој књижевни израз, Вук се, као што је познато, користио и старијим књижевнојезичким наслеђем. Осим појединачних лексема, уносио је и одређене лексичке категорије којима је требало надоместити оне изражајне типове који су били својствени напуштеном књижевнојезичком наслеђу, као и обогатити нови књижевни језик како би он могао да прати савремене цивилизацијске токове (такве су бесуфиксне девербативне именице – *избор*, *излаз*, *измак*, *искуџи*, *исход*, *исџок*, затим именице на *-осџи* – *јединосџи*, *ревносџи*, *йремудросџи*, *йокорносџи*, *расџадљивосџи*, именице од

⁷ Сличну предлошко-падежну конструкцију налазимо у оба превода у стиху: *По вјери вашој нека вам буде* (Мт 9:29).

свршених глагола, којима обилује стари књижевни језик, али не и народни говори – *избављење, искушање, обновљење, ойрошћјење, ѿознање, уздржање*, девербативни придеви – *неисћийљив, неисћиражљив, расћадљив, свадљив, ѿроћадљив* и др.) (Пешикан 1988). Све ове категорије речи живе у савременом српском језику и налазимо их и у С. Понекад се јавља и другачије решење: од *ѿостѿања* → од *ѿостѿанка* свијета (Јев 9:26), *ѿресћуљјење* → *ѿресћуљ* (Еф 2:1).

4.1. Познато је и да се Вук опредељивао за српкословенско језичко наслеђе, придруживши се на тај начин оним писцима који су и у време изразите употребе славеносрпског језика (у коме је доминирала рускословенска и руска лексика) употребљавали српкословенску лексику и тако допринели да она буде сачувана до данашњих дана (СТИЈОВИЋ 2008 и 2012). Црквенословенска лексика коју је Вук употребио у преводу Новог зајета задржана је у највећој мери и у С. (ако је одговарала значењу које се желело исказати). У ретким случајевима замењивана је другим облицима или другим лексемама: *вавијек* (Јев 7:24; 1:8; Јев 5:6; 7:17), у С. је понекад замењено са – у *вијекове* (Мт 6:13; Јев 13:8), поред *ваисћину* (Мт 26:73; 14:33) у С. налазимо и народни облик *заисћја* (Лк 4:25; Мк 3:28), а поред лексеме *васиони* (свијет) (ОЈ 12:9), у С. се среће лексема *цијели* (ДА 11:28; 17:6). У С. не налазимо лексему *сабор*, коју срећемо код Вука, већ грчку реч *синедрион* (као име за сенат у Јерусалиму, који је имао врховну судску функцију код Јевреја под римском управом) (Мт 26:59; ДА 5:21; 5:27). Глагол *саврщиии* Вук употребљава у два значења: „постати савршен; довести до савршенства” и „завршити”, што може да изазове недоумице. У С. се прави ова разлика тако што се у другом значењу користи народни облик *сврщиии*. Тијем се љубав у нама *сврщује* → Тиме се љубав *ѿоказала савршеном* у нама (ПЈ 4:17), Јер закон ништа није *саврщиио* → Јер закон ништа није *довео до савршенствѿа* (Јев 7:19), И *саврщивщии се*, постаде свима ... узрок спасенија вјечнога → И *ѿоказавщии се савршен*, постаде свима који су му послушни узрок спасења вјечнога (Јев 5:9), Јер се у њима *саврщии* гњев Божиј → Јер се у њима *сврщии* гњев Божији (ОЈ 15:1). Глагол *сзријешиии* у С. чешће има овај српкословенски облик као код Вука (ПЈ 1:10; Рим 2:12; 1. Кор 7:28), али се среће и народни облик *ззријешиии* (Мт 18:15; 18:21). Српкословенски облик *самрћи* задржан је у српском језику у изразу *бићии на самрћии*, како га доноси и С., док Вук и у том изразу употребљава облик *смрћи*: Бијаше *на смрћии* (Јв 4:47).

4.2. Лексеме са суфиксом *-ије* у С. доследно долазе у понародњеном облику: *јеванђеље* (Мт 24:14), *сћасење* (Сол 5:9), *васкрсење* (Рим 1:4), за разлику од Вуковог превода, у коме се срећу и црквенословенски облици (*јеванђелије, сћасеније, васкрсеније*) и народни (*јеванђеље*).

4.3. Код Вука срећемо и хибриде на основи рускословенског, као: *јављење* (Титу 2:13) и *намјерење* (Рим 8:28), које су у С. замењене облицима: *јављање* и *намјера*.

4.4. Облик *соѿона*, који је ушао у народне говоре из црквеног језика, па их је као такве и Вук употребио преведећи Нови зајет, у С. је замењен обликом *саѿана*.

СКРАЋЕНИЦЕ

ДА: Дјела апостолска
 Еф: Посланица Св. апостола Павла Ефесцима
 Јак: Саборна посланица Јаковљева
 Јв: Свето јеванђеље од Јована
 Јев: Посланица Св. апостола Павла Јеврејима
 Јуд: Саборна посланица Јудина
 Кол: Посланица Св. апостола Павла Колошанима
 Кор: Посланица Св. апостола Павла Коринћанима
 Лк: Свето јеванђеље од Луке
 Мк: Свето јеванђеље од Марка
 Мт: Свето јеванђеље од Матеја
 ОЈ: Откривење Јованово
 Петр: Саборна посланица Петрова
 ПЈ: Саборна посланица Јованова
 Рим: Посланица Св. апостола Павла Римљанима
 Сол: Посланица Св. апостола Павла Солуњанима
 Титу: Посланица Св. апостола Павла Титу
 Фил: Посланица Св. апостола Павла Филиплјанима

ИЗВОРИ

ВПНЗ: *Нови завјей Госјода нащеџа Исуса Хрисџа*. Предео Вук Стеф. Караџић. *Сабрана дела Вука Караџића* X. Београд: Просвета, 1974.
Нови завјей. Превод Комисије Светог архијерејског Синода СПЦ. Београд: Издавачка фондација Епископије београдско-карловачке, 2014.
 РМС: *Речник срјскохрвајскоџа књижевноџ језика*, I–III. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967–1969. IV–VI. Нови Сад: Матица српска, 1971–1976.
 РСАНУ: *Речник срјскохрвајскоџ књижевноџ и народноџ језика*, I–XVIII. Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српски језик, 1959–2010.
 РСЈ: *Речник срјскоџа језика*. Нови Сад: Матица српска, 2007.
 СР: *Срјски рјечник исџумачен њемачкијем и лајинскијем ријечима*. Скупио га и на свијет издао Вук Стеф. Караџић. Београд, 1935.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Богдановић, Димитрије. Напомене и објашњења [уз Нови завјет]. *Сабрана дела Вука Караџића* X. Београд: Просвета, 1974, 713–1102.
 Буловић, Иринеј, епископ. Нови превод Светога Писма Новог Завета. *Гласник* 66 (1985): 3–28.
 Грицкат, Ирена. Вуков превод Новог завета као споменик великог филолошког настојања. *Јужнословенски филолоџ XXVI/1–2* (1964): 219–245.
 Грулић, Никанор. *Грамајички и џолемички сјиси Вука Сџеф. Караџића III/2*. Београд, 1896, 310–336.
 Ђорђевић, Петар. О Вукову Новом завјету. *Богословље* 9/2 (1934): 97–115.
 Ивић, Милка. О предлогу *јо* у српскохрватском језику. *Јужнословенски филолоџ XIX/1–4* (1951–1952): 173–212.
 Ивић, Милка. Једно поређење Вуковог језика са нашим данашњим књижевним језиком. *Зборник за филолоџију и лингвистџику* I (1957): 114–126.
 Ивић, Павле. *О Вуку Караџићу*. Целокупна дела VIII. Александар Младеновић (прир.). Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1991.
 КАРАѢИЋ–СТЕФ., ВУК. *Вука Сџеф. Караџића и Саве Текелије јисма високојпреосвещџеноме џосјодину Плајџону Ајшанаџковићу јравославноме владици будимскоме о срјскоме јравосјису са особиијим додаџима о срјскоме језику*. Беч, 1845.

- Мошин, Владимир. Поговор [уз Нови завјет]. *Сабрана дела Вука Караџића* X. Београд: Просвета, 1974, 489–710.
- Пешикан, Митар. Типолошка допуњавања Вуковог народног лексичког система за потребе књижевног језика. *Научни састајанак славистија у Вукове дане* 17/1 (1988): 33–42.
- РАКИЋ, Радомир. Нови преводи Новог завета у нас. *Боџословје XXXI (XLV)/2* (1987): 93–106.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *Савремени српскохрватски језик* II. Београд: Научна књига, 1974.
- СТИЛОВИЋ, Рада. О неких сербскославјанских словах в современном сербском литературном языке. *Материјали Међународној научно-практичкој конференцији предавачатељей историји, језыков и културы славјанских народоѵ*. Самара: СНЦ РАН, 2008, 164–169.
- СТИЛОВИЋ, Рада. Српскословенска лексика у Вуковом преводу Новог завета. Гордана Јовановић (ур.). *Средњи век у српској науци, историји, књижевности и уметности* III. Деспотовац: Народна библиотека „Ресавска школа”, 2012, 203–218.
- *
- ВАТИСТИЋ, Tatjana. *Lokativ u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku*. Biblioteka južnoslovenskog filologa, n. s. 3. Београд: Institut za srpskohrvatski jezik, 1972.
- RUŠEK, Jerzy. Turcyzmy w Nowym testamencie Wuka Karadžicia. *Jужнословенски филолоџ* LX (2004): 21–40.

Рада Стийович

О ЛЕКСИЦИ В „НОВОМ ЗАВЕТЕ” В ПЕРЕВОДЕ
СВЯЩЕННОГО СИНОДА СЕРБСКОЙ ПРАВОСЛАВНОЙ ЦЕРКВИ
В СОПОСТАВЛЕНИИ С ПЕРЕВОДОМ ВУКА КАРАДЖИЧА

Резюме

В настоящей работе рассматривается лексический состав перевода „Нового Завета”, выполненного Вуком Караджичем, в сопоставлении с синодальным переводом Сербской Православной Церкви. Автор указывает на изменения, внесенные Комиссией Святого Синода в лексический состав перевода.

В ходе анализа установлено, что были заменены прежде всего те лексемы, которые современному читателю стали трудны для понимания или совсем непонятны. Это слова, характерные для определенных областей, такие как *ија* „све, чак” (даже), *ијед* „отров” (яд), *басамаци* „степенице” (лестница), *исе* „део, удео” (участие). Лексемы диалектной фонетической формы заменены литературными (*иошљедњи* преобразован в *иосљедњи*, на *иошљейку* – в на *иосљейку*). Отдельные лексемы носят архаический характер: *сйражии* „бити будан” (быть бдительным, не спать), *заћи* „залутати” (заблудиться), *оґледаји* „осмотрити” (осмотреть). Некоторые слова воспринимаются как непристойные или грубые и поэтому заменены более нейтральными: *курва*, *курвар* – на *блудница*, *блудник*. Также подверглись замене лексемы с ярко выраженным просторечным оттенком, относящиеся к более низкому разговорному стилю: *бадава* сте доби́ли : на *дар* сте доби́ли.

Церковнославянская лексика, использованная Вуком, в большей степени и сегодня употребляется в повседневном общении, также она осталась и в переводе Синода. Те лексемы, которые Вук использовал под влиянием церковнославянского языка, но которых нет в современном сербском языке, в переводе Синода заменены лексемами, известными современному читателю: вместо слов *образ*, *бријеџ*, *скленица*, *дажд* употреблены *лик*, *обала*, *иосуда*, *кица*.

Анализ показал, что Комиссия Святого Синода сделала новый перевод, придерживаясь в значительной степени перевода Вука Караджича и стремясь при этом сделать лексический состав более современным, придав некоторым словам более конкретный и точный переводный смысл.

Институт за српски језик САНУ
Ђуре Јакшића 9, 11000 Београд, Србија
stijovicr@yahoo.com

Марина Николић

О ТЕОРИЈСКИМ АСПЕКТИМА ПРОУЧАВАЊА СЕМАНТИЧКЕ КАТЕГОРИЈЕ СТЕПЕНА*

Основни циљ рада је утврдити место семантичке категорије степена у кругу савремених лингвистичких теорија, као и њен однос са функционално-семантички блиским категоријама – носиоцима квалитативно-квантитативне семантике.

Кључне речи: семантичка категорија степена, квалитативност, квалитативност, интензивност, категорија оцене, српски језик.

The main goal of this paper is to determine the place of the semantic category of degree in modern linguistic theory, as well as its relationship to other functionally and semantically related categories with qualitative and quantitative semantics.

Key words: semantic category of degree, qualification, quantification, intensity, evaluation, Serbian language.

1. Увод. У раду ће бити представљено неколико теоријских проблема који се јављају приликом истраживања категорије степена у језику. То су, на првом месту, појмовно утврђивање поља истраживања и одговарајуће методологије истраживања, затим могућност и начини теоријског проучавања семантичке категорије степена, као и однос између функционално-семантички блиских категорија, категорија са квалитативно-квантитативном семантиком. Истраживање је вршено у светлу изучавања језичке семантике, у односу између реченичне структуре и садржаја исказа. Такође, пажња је посвећена и односу категорије степена с другим семантичким категоријама (интензивношћу, квантификацијом, категоријом оцене, модалношћу и др.).

У овом раду интерпретација смисаоно-говорног садржаја категорије степена тумачи се почев од значења (садржаја, семантичке функције) ка форми њеног изражавања. У складу с тим ослањамо се на теорију функционално-семантичког поља А. В. Бондарка (Бондарко 1984). Значење степена посматра се, с једне стране, из аспекта мисаоно-говорне активности као процес

---

* Овај чланак је резултат рада на пројекту „*Опис и стандардизација савременог српског језика*” (178021) који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. Рад представља део резултата постигнутих на шестомесечном постдокторском усавршавању на Филолошком факултету Државног универзитета у Санкт Петербургу, као и измењену и допуњену верзију реферата изложеног на Међународној научној конференцији *XV Славистическије чтения памяти проф. П. А. Дмитриева и проф. Г. И. Сафронова* одржаној 12. септембра, на Филолошком факултету СПбУ.

сравњивања, а с друге – као резултат (као смисао већ постојећег, реализованог исказа, односно текста).

Узајамни однос објективног (концептуални свет објекта локализације) и субјективног (интелектуална и емоционална сфера субјекта локализације) стварају градуелни фрагмент језичке слике света, његову променљиву мерљивост у језичкој и мисаоно-говорној реализацији. Важност градуелног елемента у језичкој слици света читава се и у мноштву термина који су настали у проучавањима: градуелност, градациони односи, градација, степен.¹

Оцигледност градуелности у језичкој слици света у вези је са психолошким, емоционалним, интелектуалним и аксиолошким ставовима говорног субјекта, па је стога логично појављивање такве функционално-семантичке категорије која обухвата субјективност градуелног значења и објективност њених изражајних средстава на разним језичким нивоима. Ова проблематика представља једну од грана општих проблема функционално-семантичких истраживања, самим тим што је мерљивост онтолошка категорија.

1.2. У последњим деценијама јача интересовање за градуелност у језику, која се може посматрати на готово свим нивоима и у свим сегментима језика. Семантичка истраживања у оквирима граматике функционално-семантичких поља, теорије прототипа и когнитивне лингвистике утицала су на то да се различити језички процеси (на пример еволутивни, дијахрони) и односи (деривациони, трансформационо-генеративни, контекстуално-лингвистички, али и они који се тичу употребе језика и језичке културе) посматрају као градуелни.

Анализирајући поједине елементе који су у вези с изражавањем мере и степена особине или дејства, лингвисти су се сусретали с проблемом градације. Због тога су се у науци формирала два вида посматрања градације, типолошки и семантички.²

1.2.1. На типолошком плану градуелност се тумачи као универзално својство језика, што значи да се појаве и особине у језику морају тумачити као градуелне у зависности од њихове испољености у језику, тј. према сте-

¹ На пример, М. Катнић Бакаршић (1996) користи термин *градација*, но сматрамо да то није најбољи термин јер се везује за појам стилске фигуре. *Градуелност* је термин који се прежежно користи у руској лингвистици (у енглеском еквивалент је *gradience*), одговарајући је као назив семантичке категорије. Међутим, ми градуелност не посматрамо као синоним за степеновање, већ као подврсту степеновања за коју је карактеристична било каква промена (разлика) у степену изражености неке особине, док је степеновање надређени појам у односу на градуелност и обухвата и једнакост у степену изражености особине (еквативност), в. ниже. Слично је мишљења и Воротников који се служи термином *степенни квалитети*. У англосаксонској литератури доминирају два термина – *gradation* и *gradience*. Први се најчешће односи на граматичку градуелност, на степене поређења придева и прилога, а други се везује за описивање нејасних граница међу категоријама (фонетским, граматичким, семантичким и др.) (CRYSTAL 2008.)

² Ранија литература је категорију степена/градуелности проучавала искључиво са когнитивног и функционално-семантичког аспекта, док у последње време доминирају проучавања на типолошком плану, где се степеновање посматра као онтолошка категорија, као универзално својство језика, односно мишљења – градација је свуда, све је подложно мерењу; глобалност градационог значења (Сапир); функционална и прагматичка анализа градуелног значења речи, фази лингвистика (Радовановић, Артс и др.).

пену изражености, затим интензитету, фреквенцији, продуктивности, употребљивости, сврсисходности и другим критеријумима који су важни за одређену појаву. У складу са тим приступом, термин *џрадуелносѝ* (и њему синонимични) не користи се само у сфери семантике, већ и у случајевима када се говори о већем или мањем степену испољености различитих категорија и параметара у фонетици, лексици, морфологији итд., али и у дијалектологији, историји језика, у проучавањима граматичких категорија, синтакси, теорији језичке културе, социолингвистици. Стога се помоћу градуелности долази до класификација које верније преносе слику света која се реализује у језику (или се, пак, класификације као чврсте структуре више не признају као такве).

1.2.2. Други приступ укључује у себе истраживања која се тичу изражавања градационих значења у различитим средствима и на различитим језичким нивоима, која су обједињена општим и доминантним обележјем – степеном. Таква су истраживања вршена у вези са фонетским, лексичким, творбеним, морфолошким и синтаксичким средствима. Комплексним проучавањем средстава с градуелном функцијом највише су се бавили Ј. Л. Воротников и С. М. Колесникова, као и њихови ученици.³

2. МЕТОДОЛОГИЈА. Савремена лингвистичка истраживања базирају су, уз остале, доминантно на три аспекта проучавања – функционални, комуникативни и когнитивни. Све је ово у вези с развојем лингвистике, новим сазнањима, кретањима у разним правцима, кохезијом или, пак, колизијом различитих теорија и методологија.

У савременој лингвистици проблематика градуелности постаје веома актуелна, понајвише захваљујући развоју когнитивне лингвистике, семантичке типологије и функционалне граматике. То је резултирало јављањем тенденције интеграција тих лингвистичких дисциплина које се занимају односом мишљења и језика. Аспект такве интерграције дозвољава нам приступ проблему истраживања категорије степена у тријединству „семантика – граматика – прагматика”, што би могло омогућити комплексну анализу градуелног елемента језичке слике света. (КОЛЕСНИКОВА 2010: 18)

Из наведеног се види да и у складу с предметом и теоријско-методолошки оквир мора бити веома комплексан, и да стога он мора подразумевати комбинацију достигнућа, сазнања и резултата и традиционалних и најновијих синтаксичких теорија и методологија (на пример теорије семантичких локализација, теорије семантичких поља, теорије функционалне граматике, когнитивне граматике и др.).

3. СЕМАНТИЧКА КАТЕГОРИЈА СТЕПЕНА И КОГНИТИВНОЛИНГВИСТИЧКИ ПРИСТУП. Когнитивистички приступ компаративности подразумева да је поређење сазнајни поступак, којим се долази до спознаје света повезивањем непознатог са познатим, најчешће, конкретним, чулно сазнатљивим, опазивим и сл. Нпр.

³ Може се рећи да је С. М. Колесникова каријеру посветила тој области – од кандидатске, преко докторске дисертације до данас. За собом оставља бројне младе научнике који пишу дисертације у вези с овом темом. Пре ње ова питања су разматрана само епизодично и фрагментарно.

Корачала је тихо и опрезно, као што се грабљивица прикрада своје плену.
Предано ради као да јој живот зависи од тог посла.

Когнитивистички аспект изучава поређење као менталну операцију. Поређење се у когнитивној лингвистици схвата као процес сазнања, па се тако поредбена конструкција може посматрати као структура којом се изражава резултат познатог.

Термин *концепт* може се употребити у објашњавању поређења, али само поређење није концепт. Поређење је операција (когнитивни механизам), а концепт је резултат. Упоредивање, то јест идентификовање помоћу идентичности/сличности/различитости је операција, док би се идентичност, сличност и различитост могли тумачити као различити концепти (ДЕВЯТОВА 2010: 51–60).

Методологија и резултати когнитивне лингвистике успешно се могу примењивати у тумачењима још неких компоненти категорије степена. Рецимо, *норме*. Савремени проучаваоци, посебно они когнитивних усмерења, тврде да норма настаје захваљујући категоризацији, при том не одбацујући њену утемељеност у искуству (појединачном или колективном). Тако К. Расулић норму посматра као један од исхода поређења: „Predstava o normi je rezultat jedne od osnovnih kognitivnih radnji – *poređenja*. Nепrestano poređenje jednog entiteta sa drugim ili sa општом predstavom o типичном predstavniku klase kojoj pripada предуслов је organizovanja iskustva“ (RASULIĆ 2004: 74), а категоризација управо почива на поређењу. Поређење као такво врши се не само као поређење различитих ентитета, већ и као поређење ентитета у оквиру исте класе.

Функционално-семантички и когнитивни приступ укрштају се и у домену проучавања *метафора*. Метафора је когнитивни механизам за структурирање и разумевање апстрактних појмова и појава, помоћу конкретнијих и приступачнијих. И традиционално се поређење и метафора сврставају у врло блиске лингвистичке појаве, с тим што су у когнитивистици поредбене конструкције и метафора у језику само израз менталних процеса.

Метафора скале, тј. *схематски приказ односа на скали* заједнички је методолошки поступак оба приступа. Тумачење градуелних односа врши се помоћу замишљене ненумеричке скале на којој се позиционира поређена особина, односно семантички потенцијал исказује се на скалама.

У истраживањима семантичких категорија користи се и когнитивнолингвистички термин *прошодни* у домену категоризације појава. Поједине појаве, иако задовољавају одређене услове да би биле сврстане у одређену категорију, немају исти значај, нису све једнаки представници поменуто категорије. У центру семантичке категорије налази се прототип – јединица која представља најбољи пример за ту категорију, која носи најјача обележја те категорије и која обележава најчешће значење такве категорије. Теорија прототипа корисна је зато што се помоћу ње типичним представницима посвећује највише пажње.⁴

⁴ *Прошодни* користимо у значењу ‘конкретан, најбољи пример неке категорије’.

4. СЕМАНТИЧКА КАТЕГОРИЈА СТЕПЕНА. Говорећи о дијапазонима градуелности, Сапир (Сэпир 1985: 46) разликује речи којима се изражава имплицитно градирање (пореди два појма, релативно) и експлицитно градирање (пореди се један појам у односу на опште знање – на норму, на апсолутно).⁵

У већини студија које се баве градацијом, градација (која се у литератури различито назива *џрадирање* или *џрадуелноси*) схваћена је као степеновање разлике.⁶ Међутим, нас интересују и средства једнаког степена испољавања неке појаве или обележја (што не значи одсуство степена, него одсуство разлике), а не само неједнака, те смо се, у складу са реченим, одлучили за шири термин степеновање којим се изражава и једнакост (еквативност) и неједнакост (диферентивност), док под термином градуелност подразумевамо само изражавање разлике (диферентивности).

Могло би се претпоставити да људи психолошки осећају да су комуникативно обавезни да уоче количину или бројност неког или неких ентитета. На тај начин они наглашавају да су извршили категоризацију ентитета, да су их препознали као различите од других ентитета, идентификовали их (Вилвија 2003: 135), што упућује на то да се одређивање квантитета обавезно врши поређењем. Док је у неким језичким ситуацијама и елементима поређење имплицитно, у сложеним реченицама поређење је очигледније. Степеновање се у језику испољава као поређење у најширем смислу, то поређење схвата се као нумеричко квантификовање.⁷ Нумеричко квантификовање у оквиру степеновања представља степеновање које може бити приближно и са ограниченом могућношћу позиционирања на замишљеној скали.⁸ Карактеристични знак градуелности јесте резултат градационих односа субјекта и објек(а)та који га окружују – предмети, особине, активности, догађаји итд. с тачке гледишта односа степена особине с нултим ступњем мере – тј. с нормом, који тако формирају апстрактну скалу градације. Јединице заузимају различита места на тако замишљеној градационој скали, у зависности од смера градације, али и говорникове тачке гледишта. Због таквих, прагматских фактора долази до реализовања различитих прагматских и функционалностилских значења, садржаја, ефеката.⁹

Поређење према критеријуму идентитета допушта само две могућности – јесте исто, или није исто, на пример *Беоџрад је џлавни џрад Србије* ('Београд и главни град Србије су исти град') / *Бон (виџце) није џлавни џрад Немачке* ('Бон и главни град Немачке (данас) јесу различити градови', односно 'Бон и главни град Немачке нису исти градови'), док је за поређење квантитета и

⁵ Мада се ови појмови користе и са другим значењима (на пример, Колесникова 2010; Воротников 1999: 33)

⁶ На пример, Колесникова 2010, Катнић-Вакаршић 1996: 23; Ковачевић 1998: 42–58.

⁷ Степеновање је тако у најужој вези с категоријом квантитета, а квантификује се одређени квалитет, па се тако уочава повезаност квантитета и квалитета управо преко категорије степена.

⁸ „Isto kao što i kod spoznavanja sličnih, odnosno različitih entiteta, govornici nailaze na *nejasnoće* u oštini granica kategorija, tako isto te nejasnoće, odnosno nepreciznosti, mogu postati svjesni i kod uočavanja neke količine u odnosu na druge količine” (Вилвија 2003: 135).

⁹ Градација у језику веома је подложна утицају прагматских фактора, па због тога долази до константне промене у смислу реорганизације система јединица за изражавање градационих односа. О прагматици и степеновању, тј. о утицају прагматике на градуелност у језику в. у Ристић 2010: 131–155.

квалитета, могуће успоставити више нивоа различитости у значењу ‘више’, ‘мање’, ‘највише’, ‘најмање’, ‘слично’, ‘доста друкчије’, ‘супротно’.¹⁰

Приликом степеновања, објекат степеновања пореди се (експлицитно или имплицитно) с неким другим објектом, који има функцију полазне вредности на једноставној, ненумеричкој скали од само неколико сегмената, а то су обично нулти или еквативни степен, и степени мањег, већег и потпуног, односно максималног отклона од полазне вредности, с тим да се, у зависности од језичког нивоа на коме се испољава степен, не могу остварити (или бар не на исти начин) све вредности које би се могле очекивати, или које се могу остварити на неком другом нивоу. На пример нулту, малу и велику разлику можемо у српском језику изразити сложеним реченицама с компаративном клаузом, али највећу разлику (суперлативност) не можемо исказати сложеним реченицама с компаративном клаузом, и сл.

Основну поделу конструкција за изражавање степена представља подела на еквативне и диферентивне конструкције (Пипер 2009). Еквативне конструкције подразумевају значење једнаког степена испољености неке особине или појаве у два члана поређења, док диферентивне конструкције изражавају значење различитог (неједнаког) степена испољености неке особине у два члана поређења.

4.1. У српском језику еквативност се може изразити компаративним реченицама (*Све је мање њаквих људи као што је био твој покојни деда*); консекутивним реченицама (*Све мора бити толико кувано да се распада*); затим компаративним конструкцијама (које могу бити фразеологизоване у мањем или већем степену) (*тврдо као камен, уши као Турчин*); предлошко-падежним конструкцијама: компаративним (еквативним) генитивом (*има поглед несрећног човека, био је пошри оца*), компаративним акузативом (*он личи на оца*), локативним конструкцијама (*сликао је у стилу импресионизма*), идиоматизованим изразима у акузативу и инструменталу и сл. (*сликао је по узору на Пикаса*); текстуално (конекторима: *то јест, односно, украјко и сл.*), метатекстуалним конструкцијама: апозицијски (*Београд, главни град*), посебним лексичким средствима (*једном речју, да закључимо и сл.*).

4.2. Диферентивност се, пак, у српском језику изражава помоћу компаративних конструкција (*он брже лива него ја*); суперлативних конструкција (*он је највиши у породици*); лексички – заменичким речима, апсолутним квантификаторима (*све, свако, ништа, нико и сл.*); предлошко-падежним конструкцијама: у генитиву (*он је бржи од мене*), акузативу (*он је вреднији у односу на мене*) и др.; фразеологизмима (*скупила дара него масло*); елативним и експресивним конструкцијама на нивоу прости реченице (*добро да боље не може бити, десило се изнад очекивано*); а на нивоу сложене реченице бројним (под)типovima и напореднословених и зависнословених реченица (адверзативним, концесивним, градационим, компаративним и др.), негацијом (*не онаца се као што би иребало*); текстуално – конекторима (*с друге стиране, насупрот томе и сл.*), метатекстуалним средствима – на пример негацијом истоветности (*иреалност није исто што и хипотетичност*) и др.

¹⁰ Више о метатекстуалном изражавању истоветности и различитости в. Пипер 2011.

5. Однос између СЕМАНТИЧКЕ КАТЕГОРИЈЕ СТЕПЕНА И БЛИСКИХ КАТЕГОРИЈА. Полазна тачка за проучавање категорије степена налази се у категоријама квалитативности и квантитативности. Категорија степена и њој блиске – категорија интензивности, односно категорија оцене (као део модалности) припадају тзв. квалитативно-квантитативним категоријама, те има мишљења да би се квалитет и квантитет могли тумачити као надкатегорије у односу на поменуте (Федяева 2009: 240).

5.1. Количина и степен: Основна разлика састоји се у томе што је количина најчешће избројива или релативно избројива, док је у степеновању количина уствари изражена кроз поређење, нпр. *Он има (скоро) максималан број ђоена на ѿесѿу. / Он има више ђоена на ѿесѿу од мене // неџо ѿѿо ја имам.* Или нпр. *У Риму је куйшла чеѿири хаљине. / У Риму је куйшла исѿи број хаљина као (и) у Паризу.*

5.2. Исти је случај између начина и степена. За категорију квалификативности централно је експлицитно изражавање начина, док се у категорији степена начин уствари изражава кроз поређење. *Она (веома) добро кува. / Кува (добро) као њена мајка.* Или нпр. *Она ѿако ѿлеще да је сви ѿрѿмеђују. / Она ѿако ѿлеще како није никада ѿлесала до сад.*

5.3. Категорије степена, интензивности и оцене се на првом месту могу раздвојити на основу критеријума субјективности. Тако би се за означавање семантичке категорије која представља језичку интерпретацију нераздвојивог онтолошког јединства квалитета и квантитета (изражава степен измене особине) користио термин *ѿрадуелносѿ*, док би се термин *инѿензивносѿ* користио за именоване категорије експресивно-стилског карактера код које је у првом плану субјективност, тј. субјективни став говорника према објекту који се градира, тј. интензивира. С те је стране интензивност блиска категорији оцене, у смислу да је категорија оцене део категорије интензивности, која се огледа у испољавању позитивне или негативне оцене (става) говорника према предмету говора. Међутим, о јасним се границама овде не може говорити пошто су ове категорије сродне.¹¹ Томе у прилог говоре и следеће заједничке особине категорија степена и категорије оцене:

- постојање бинарне опозиције која представља принцип организације семантичког простора и једне и друге категорије;
- могућност различитог степена испољавања особине, укључујући и различите степене модалности, одн. оцене;
- могућност исказивања семантичког потенцијала у виду замишљене динамичке скале у смислу смањивања, нарастања или било каквог постојања особине у њеним различитим појавним облицима;
- субјективно-објективни карактер скале: субјекат градације, односно оцене ослања се на свој однос према објекту и на постојећа стереотипна

¹¹ Једна од разлика која се може утврдити међу поменутим категоријама је однос према норми (Федяева 2009: 246). Док је код градуелности и оцене норма саставни део односа, код интензивности она је имплицирана (пресупонирана), у односу постоји само оно што је преорачење од норме, у смислу подразумеваног оријентира.

знања о њему, у објекту су пак садржане комбинације и субјективног и објективног елемента;

- значење концепта норме – у обе категорије постоји корелација реалних/правих особина с нормом одређене класе појава.

Тако, све ове три категорије имају исти основ. Категорија степена се испољава у способности особине да се изрази у различитом степену у једном појму (субјекту, носиоцу) у односу на другог носиоца или у односу на норму дате особине, с могућношћу преласка од једног степена ка другом. Интензивност и модалност се тако могу посматрати као деривати категорије степена; иако и оне подразумевају исказивање степена особине, за њих је карактеристично не само изражавање степена неке појаве, него пре свега однос субјекта према тим појавама.

Ако бисмо покушали да разграничимо сродне категорије, могло би се рећи да разлика међу њима лежи у центру категорије, док се на периферији оне изразито укрштају. Тако, за категорију градуелности најважнија је промена, градирање (које се врши преко поређења), позиционирање појаве у односу на норму, за категорију компаративности најважнија је идеја поређења, квантитативност у центар смешта количину, док је начин у другом плану, за категорију степена важни су објективни показатељи степена особине (исто, слично, различито, недовољност, довољност и прекомерност и сл.), а за категорију интензивности најважнији је прагматички аспект – субјективни значај који промена степена особине има за учеснике у комуникацији. И ако интензивност посматрамо у оквиру семантике, може се рећи да је она део семантичке категорије степена, а она се може посматрати и као самостална прагматичка категорија, чији се садржај може поставити у оквиру теорија когнитивне лингвистике (Родионова 2005: 155–156).

Основна разлика, дакле, између категорије интензивности и њој сродних категорија није у сфери денотативне семантике, него у сфери субјективне интерпретације. Из тог угла посматрања, интензификација је количинска модификација особине (која изражава отклон од норме), која је важна за субјекат у комуникацији, и има за циљ истицање у први план важност те промене.

На пример, уколико посматрамо степеноване лексеме *мало* – *средње* – *велико*, на избор одређене лексеме с ове скале утиче степен, али се овде не може говорити о интензификацији. У синтагмама типа *мала љлаиша* или *велика љлаиша* нема испољене семантике интензивности. Но, уколико кажемо *веома* // *изузетно мала љлаиша* или *веома* // *врло велика љлаиша* помоћу специјалних прилошких маркера (интензификатора) *веома*, *изузетно* и *врло* израз обogaћујемо значењем интензификације. Интензификација се још може постићи и другим средствима – лексемама субјективне оцене с позитивним, односно негативним карактером, што доприноси експресивизацији исказа, нпр. *мизерна* (-) // *смешна* (-) ‘лоша’ *љлаиша* или *одлична* (+) // *безобразно велика* (-) *љлаиша*, те тако ови искази добијају значење субјективне оцене, па као резултат у овим примерима можемо видети двојаку функцију интензификације: с једне стране изражен је отклон од норме у смислу увећања степена особине, а с друге стране изражена је и модификација исказа у смислу значаја промене степена за учеснике у комуникацији (Николаевна 2011).

Међу сложеним реченицама носиоци интензивности су, пре свих, последичне реченице: *Ајмосфера је била њолико узаврела да нико није осећао хладноћу*, док су основно средство исказивања степена поредбене и градационе реченице: *Ајмосфера је била (њоко) узаврела као да се боре на живој или смртј*. Уколико је присутно обележје субјективне оцене реченица би могла гласити: *Ајмосфера је била одлична (јрава навијачка), ња нико (на стадиону) није осећао хладноћу*.

Разлике између категорије степена и категорије интензивности налазе се осим на синтаксичком и на другим језичким нивоима, рецимо на морфолошком – степен изражавају компаратив и суперлатив, а интензивност елатив.

6. ПЕРСПЕКТИВА ДАЉЕГ ПРОУЧАВАЊА. У раду је представљен тек први корак, то јест издвајање категорије степена из круга сличних или сродних категорија, док ће у будућим проучавањима бити неопходно утврђивање центра и периферије категорије, њене парадигматске и синтагматске особености, затим узајамни однос категорије степена и окружења (контекста), описивање фактора који утичу на реализацију категорије. Однос између когнитивнолингвистичких истраживања и категорије степена који је заснован на корелацији сликовних схема вертикалности и скала, идејама метафора, когнитивног локализма и другим теоријама, заслужује да буде посебно и темељно истражен. Уопште, само постојање великог броја питања намеће потребу систематичног описа категорије степена.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Бондарко, А. В. (ред.) *Функциональная грамматика*. Ленинград: Наука, 1984.
- Бондарко, А. В. (ред.) *Теория функциональной грамматики: Качественность. Количественность*. Санкт-Петербург: Наука, 1996.
- Воротников, Ю. Л. *Степени качества в современном русском языке*. Москва: Азбуковник, 1999.
- Девятова, Н. М. *Сравнение в динамической системе языка*. Москва: URSS, 2010.
- Князев, Ю. П. *Грамматическая семантика. Русский язык в типологической перспективе*. Санкт-Петербург: Языки славянской культуры, 2007.
- Ковачевић, Милош. *Синџакса сложене реченице у српском језику*. Београд – Србиње: Рашка школа – Просвјета, 1998.
- Колесникова, С. М. *Функционально-семантическая категория градуальности в современном русском языке*. Москва: Высшая школа, 2010.
- Николаевна, С. Т. К вопросу определения категории интенсивности, Материалы международной заочной научно-практической конференции „Современные тенденции общественных наук: Политология. Социология. Философия”, Новосибирск: СибАК, 2011.
- Пипер, Предраг. О изражавању истог и различитог у српском језику. *Грамајшика и лексика у словенским језицима*. Нови Сад – Београд: Матица српска – Институт за српски језик САНУ, 2011, 177–188.
- Пипер, Предраг. О семантичкој категорији степена у српској сложеној реченици. *Јужнословенски филолоџ*, LXV (2009): 65–88.
- Пипер, Предраг и др. *Синџакса савременога српског језика. Простја реченица* [ред. Милке Ивић]. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 2005.
- Радвановић, Милорад. *Увод у фази лингвистичку*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2009.

- Ристић, Стана. *Модификација значења и лексички модификајтори у српском језику*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2010.
- Родионова, С. Е. Семантика интензивности и ее выражение в современном русском языке. *Проблемы функциональной грамматики (полевые структуры)*. Санкт-Петербург: ИЛИ РАН – Наука, 2005.
- Сэпир, Эдуард. Градуирование. *Новое в зарубежной лингвистике*. Вып. 16. Лингвистика и прагматика, Москва, 1985.
- Федяева, Н. Д. Норма в кругу семантических категорий русского языка. *Вестник Волгоградского государственного университета*. Серия 2: Языкознание, 2 (10) (2009): 240–246.
- Федяева, Н. Д. *Нормы в пространстве языка*. Москва: Флинта, 2011.
- *
- AARTS, Bas. *Syntactic Gradience. The Nature of Grammatical Indeterminacy*. Oxford: Oxford University Press, 2007.
- Вилбија, Snežana. Izražavanje aproksimacije količine u srpskom jeziku. Duška Klikovac, Katarina Rasulić (ur.) *Jezik, društvo, saznanje*. Beograd: Filološki fakultet, 2003, 135–147.
- CRYSTAL, David. *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. Oxford: Blackwell Publishing, 2008⁶.
- КАТНИЋ-БАКАРШИЋ, Marina. *Gradacija (Od figure do jezičke kategorije)*. Sarajevo: Međunarodni centar za mir, 1996.
- RASULIĆ, Katarina. *Jezik i prostorno iskustvo*. Beograd: Filološki fakultet, 2004.

Марина Николич

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ СЕМАНТИЧЕСКОЙ КАТЕГОРИИ СТЕПЕНИ

Резюме

Главной целью данной работы является определение места семантической категории градуальности в современной лингвистической теории и выявление ее связи с другими функционально-семантическими категориями качественной и количественной семантики.

В работе представлен ряд теоретических проблем, возникающих при исследовании категории градуальности в языке. Это прежде всего определение концептуальных исследований и обоснование необходимости изучения методологии; возможности и методы теоретического описания семантического уровня категории; анализ взаимосвязи функциональных и семантически близких им категорий, в частности категорий качественной и количественной семантики.

Исследование проведено в аспекте лингвистической семантики, взаимосвязи между формально-синтаксической структурой и содержанием предложения-высказывания. Кроме того, внимание уделяется взаимодействию категории градуальности с другими семантическими категориями (интензивности, оценки, модальности и т.д.).

Институт за српски језик САНУ
Кнез Михаилова 36, 11000 Београд, Србија
marina.nikolic@isj.sanu.ac.rs

Дејан Средојевић

ИНТОНАЦИЈА УПИТНИХ ИСКАЗА*

У раду су анализирани резултати експериментално-фонетских испитивања интонације упитних исказа у српском језику и у различитим језицима света. Посматрано је да ли искази с лексичко-граматичком ознаком упитности имају узлазне крајеве или друге интонационе карактеристике које се сматрају универзалним показатељима упитности, у складу с Охалином хипотезом о *фреквенцијском коду*. Резултати наведених истраживања поређени су са резултатима истраживања представљеног у овом раду, које је вршено на материјалу српског језика, изговореном од стране осам млађих говорница из Новог Сада. У анализираним примерима из српског језика узлазна интонација није обавезан показатељ упитности, а два посматрана типа упитних исказа имају интонацију као обавештајни искази с уским фокусом.

Кључне речи: интонација, упитни искази, обавештајни искази, фреквенцијски код, уски фокус.

This paper examines the results of experimental phonetic analyses of intonation of interrogatives in the Serbian language and in different world languages. We observe whether the utterances in which interrogativity was expressed by lexical and grammatical markers have rising terminals or some other intonational features regarded as universal markers of interrogativity, according to the Ohala's hypothesis on the *Frequency Code*. The results of the abovementioned research are compared with the results of the research presented in this paper, which was conducted on samples from the Serbian language, uttered by eight young female speakers from Novi Sad. It was determined that in the analysed samples from the Serbian language the rising intonation was not necessarily a marker of interrogativity and that two analysed types of interrogatives had the same intonation as declaratives with a narrow focus.

Key words: intonation, interrogatives, declaratives, the Frequency Code, narrow focus.

1. Увод. Упитне исказе најједноставније бисмо могли описати као исказе које – из прагматичке перспективе гледано – реализује говорник коме недоштају одређене информације (о некоме или нечему), он жели да добије те информације и због тога подстиче саговорника да му их да. Ови искази имају одређене формално-структуралне карактеристике: у њиховој се основи налазе упитне реченице (које могу имати специфичан ред речи и(ли) могу садржати упитне речи/изразе), у говору су реализовани узлазном интонацијом, уз употребу карактеристичних гестова и мимике, док су у писању реченице које им леже у основи посебно означене знаком питања на свом крају (Пипер 2005: 670–671).

---

* Део прелиминарних резултата истраживања представљеног у овом раду изложен је на VIII међународном научном скупу *Српски језик, књижевност, уметност*, Крагујевац, Филолошко-уметнички факултет, 25–26. октобар 2013. године. Рад је урађен у оквиру пројекта *Дигиталне медијске технологије и друштвено-образовне промене* (ИИИ 47040), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Ако бисмо желели да прецизирамо овај опис, рекли бисмо – упитни могу бити и искази који немају ниједну од наведених прагматичких карактеристика упитности (РАКИЋ 1987: 90), као и искази који немају наведене морфосинтаксичке карактеристике.¹ Без обзира на ову, како се на први поглед чини, недоследност у дефинисању упитних исказа, судећи према описима који се најчешће дају у граматицима и језичким приручницима (на пример, у српском језику: СТАНОЈЧИЋ – ПОПОВИЋ 1994: 334; ПИПЕР 2005: 671; СТЕВАНОВИЋ 1989⁴: 8–9; SUBOTIĆ et al. 2012: 113; у хрватском језику: BARIĆ et al. 2005: 75, 447; BAVIĆ et al. 2007: 140–141; JELASKA 2004: 202), али и према интуитивном осећању говорника (STUDDERT-KENNEDY – HADDING 1973: 311), једна се одлика упитних исказа сматра прототипичном. Реч је о узлазној интонацији. Међутим, у фонетско-фонолошким истраживањима, идеја о узлазној интонацији као универзалном показатељу упитности – под знаком је питања. Чињеница да се узлазна интонација јавља у упитним исказима у великој већини језика света (HIRST – DI CRISTO 1998: 25), послужила је неким лингвистима, попут Халидеја (HALLIDAY 1967a: 10 према HAAAN 2002: 36), као доказ о постојању специфичне упитне интонације и као основа за тврдњу да се различити типови реченица у говору јасно разликују на основу изгледа интонационих контура. С друге стране, резултати истраживања који показују да узлазна интонација карактерише и велик број обавештајних и заповедних исказа, затим чињеница да постоје језици у којима упитни искази уопште немају узлазну интонацију, као што је то случај у данском (GRØNNUM 1998: 140), као и специфичне ситуације, попут оне у чикасау језику (енг. *chickasaw language*)², у којем само обавештајни искази имају узлазну интонацију (GORDON 1993) – учврстили су велики број истраживача у уверењу да не постоји специфична упитна интонација и да се интонационе контуре које се јављају у упитним исказима – јављају и у другим типовима исказа (CRUTTENDEN 1981; BOLINGER 1998).³

С циљем да испитамо интонацију упитних исказа у српском језику – предузели смо ово истраживање.⁴ Посебно смо желели да испитамо да ли

¹ Искази који немају ниједну од формалних карактеристика упитности – на прагматичком нивоу могу бити актуализовани као упитни на основу уклопљености у контекст. Овакви искази називају се и *индиректним питањима* (Пипер 2005: 676–677), а у радовима на енглеском језику употребљава се и назив *concealed questions* (на пример, исказ *I can't remember the kind of pizza she likes* [‘Не могу да се сетим какву пицу воли’] у говорној ситуацији најчешће има значење *What kind of pizza she likes?* [‘Какву пицу воли?’] (HUDDLESTON 1994: 430–431)). Међутим, важно је напоменути да искази који имају наведене формалне карактеристике упитности – прагматички гледано уопште не морају бити реализовани као упитни. Такав тип исказа представљају, на пример, *питања изненађења* (енг. *surprising questions*). Такав је последњи исказ у комуникационој ситуацији у којој муж саопшти жени *Љујрос су убили краља*, а она одговори *Боже! Убили?* (WILSON – SPERBER 1988). Слична је ситуација и са изразом који се у енглеском користи при упознавању *How do you do* (HUDDLESTON 1994: 429–430).

² Припада мусоги језичкој породици (енг. *the Muskogean language family*), говори се у југоисточним деловима Сједињених Америчких Држава (BROADWELL 2006: 405–409).

³ Ови истраживачи, наравно, одбацују идеју о узлазној интонацији као универзалном показатељу упитности, што Гелојкенс, на пример, сликовито демонстрира још у наслову свог рада *On the myth of rising intonation in polar questions* (GELUYKENS 1988).

⁴ За разлику од других лингвистичких истраживања (на пример, социолингвистичких или дијалектолошких), која су обично заснована на анализи материјала прикупљеног од великог броја испитаника, фонетска су истраживања, готово по правилу, заснована на корпусу

искази у којима је упитност изражена лексичко-граматичким средствима имају специфичну упитну интонацију коју одликују узлазни крајеви интонационих контура или су интонационе контуре ових исказа, заправо, сличне контурама обавештајних исказа. Због тога смо посматрали различите типове упитних исказа, поредили их међусобно и поредили их са обавештајним исказима. За разлику од претходних истраживања упитних исказа у српском језику, овим смо истраживањем желели да утврдимо не само у чему се огледају разлике између упитних и обавештајних исказа, већ и да ли су те разлике статистички, али и перцептивно значајне. Како бисмо установили да ли упитни искази у српском језику показују извесне специфичности, анализирали смо како су они реализовани у различитим језицима света. Поред тога, анализирали смо и фонолошка тумачења о томе како су настали и како функционишу одређени интонациони обрасци који се сматрају универзалним показатељима упитности, а те смо обрасце посматрали и у реализацијама упитних исказа из нашег корпуса.

Резултати истраживања биће представљени на следећи начин. Након увода, у другом поглављу укратко ћемо изложити поделу упитних исказа и називе који се за ове исказе користе. Како бисмо могли да установимо да ли упитни искази у српском језику поседују извесну специфичност, у трећем поглављу упознаћемо се са реализацијама упитних исказа у различитим језицима света, док ћемо се у четвртном поглављу упознати са резултатима досадашњих истраживања упитних исказа у српском језику. Испитивање фонетских специфичности упитних исказа биће вршено у складу с одређеним фонолошким теоријама, које ће бити представљене у петом поглављу, у ком ћемо представити и полазне основе нашег истраживања. Подаци о говорницима, посматраним параметрима, методама и техникама истраживања биће представљени у шестом поглављу. У наредном, седмом поглављу биће презентовани измерени подаци и резултати статистичке анализе, као и тумачења добијених података и њихово поређење са резултатима других истраживача. У осмом поглављу издвојићемо најважније закључке истраживања.

2. Типови упитних исказа. Упитне исказе, за које ћемо у наставку рада (у истом значењу) користити и назив *йипитања*, могуће је класификовати на различите начине, што додатно усложњава већ богату (и неуједначену) терминологију која се користи у фонетско-фонолошким, морфосинтаксичким и прагматичким описима ових исказа. У циљу лакшег праћења и поређења резултата досадашњих испитивања интонације питања у српском језику,

---

прикупљеном од мале групе испитаника, пре свега зато што је минуциозна анализа грађе, какву захтевају фонетска истраживања, и поред савремених техничких средстава – дуготрајан процес. Да би добијени бројчани подаци могли бити поуздано протумачени, они се подвргавају статистичкој анализи, која захтева да и тај невелики узорак буде хомоген. Због таквих (методолошких) ограничења, фонетска истраживања, обично, не одсликавају довољно прецизно раслојеност говорника језика који се испитује. Имајући то у виду, без жеље да генерализујемо резултате нашег истраживања на српски језик у целини, у наставку рада представимо податке добијене од осам млађих говорница пореклом из Новог Сада. Наравно, потпуни опис интонације упитних исказа у српском језику могуће је дати тек кад сличним истраживањима буду обухваћени говорници различитих старосних доби и образовања из различитих области српског језичког подручја.

као и у различитим језицима света, са резултатима нашег истраживања, укратко ћемо представити основне типове питања и називе који се за њих користе.

2.1. Основна подела упитних исказа који имају формалне и функционалне одлике питања, тзв. *директивних њишања*, јесте према опсегу ситуације на коју се односе: *ојшћиа њишања* односе се на читаву ситуацију означену упитним исказом, а *јосебна њишања* – на један њен део.

За *ојшћиа њишања* (Станојчић – Поповић 1994: 334; KRISTAL 1988: 23⁵) у србистичкој литератури користе се и називи: *ситуајивно ојшћиа њишања* (ПИПЕР 2005: 672), *јојшћална њишања* (Поповић 2005: 1044; MRAZOVIĆ – VUKADINOVIĆ 2009: 702) и *ујшћини искази са јојшћуном јројозицијом* (MIRIĆ 2013: 55). У основи ових упитних исказа могу се налазити различите упитне реченице, у којима упитност може бити означена на синтаксичком нивоу (обрнутим, тј. инверзним редом речи, као што је, на пример, случај у енглеском језику) и(ли) на лексичком нивоу (употребом посебних упитних речи и израза, на пример, *да ли*⁶ и *ли* у српском језику), али и упитним реченицама које су у потпуности једнаке обавештајним реченицама, а реализују се специфичном „упитном” интонацијом. На ова је питања могуће одговорити са *да* или *не*, па се она називају *да/не њишањима*⁷ (ПИПЕР 2005: 673), а тај назив се среће као равноправан називу *ојшћиа њишања*, иако се, заправо, ради о различитим критеријумима класификације (према ситуативном опсегу : према степену информативности, односно, према очекиваном одговору). У радovima на енглеском језику за оваква питања најчешће се користи назив *yes/no questions* (*yes–no questions*), а у зависности од облика упитне реченице која је у основи исказа користе се и други, прецизнији називи (тако, на пример, Гелојкенс ова питања назива *polar questions*, а разликује подтипове: *inversion-questions* и *declaratives* (упитне реченице једнаке обавештајним, а упитност се остварује употребом специфичне интонације)⁸ (GELUYKENS 1988)). На основу анализе питања у двадесет и три језика, утврђено је да је ово основни и најзаступљенији тип упитних исказа (SADOCK – ZWICKY 1985: 178–179). У наставку рада, по узору на истраживања с којима смо поредили неше резултате, за ова ћемо питања користити назив *да/не њишања*.

За *јосебна њишања* (Станојчић – Поповић 1994: 335; KRISTAL 1988: 281) у србистичкој литератури срећу се и називи: *ситуајивно јосебна њишања* (ПИПЕР 2005: 672), *јарцијална њишања* (Поповић 2005: 1045; MRAZOVIĆ – VU-

⁵ Кристал ова питања примарно назива *алтернајивним њишањима* (KRISTAL 1988: 23), што је иначе назив за подврсту *изборних њишања* и користи се, заправо, када се говори о класификацији питања према степену информативности, а не према ситуативном опсегу (ПИПЕР 2005: 673; НААН 2002: 14–15).

⁶ За конструкцију *да ли* срећу се различити називи: „сложени упитни везник” (СТЕВАНОВИЋ 1989⁴: 13), „упитна речца” (ПИПЕР 2005: 673; Станојчић – Поповић 1994: 334), „upitna partikula” (MRAZOVIĆ – VUKADINOVIĆ 2009: 518) и „složena partikula” (MIRIĆ 2013: 104). У наставку рада за *да ли* користимо назив *ујшћини израз*.

⁷ Обележава се и као „питање ‘да или не’” (ИВИЋ – ЛЕХИСТЕ 1996: 204; 2002: 309) и „‘da ili ne’ pitanje” (KRISTAL 1988: 23).

⁸ Ова се питања називају и *declarative questions* (НААН 2002: 16), *syntactically-unmarked yes-no questions* и *intonation questions* (ЛЕЕ 2005), а у србистичкој литератури *декларативним њишањима* (ПИПЕР 2005: 676) или *јонским њишањима* (РАКИЋ 1987: 92–94; MIRIĆ 2013).

KADINOVIĆ 2009: 702), *специфична питања* (KRISTAL 1988: 281) и *упитни искази са пропозиционом функцијом* (MIRIĆ 2013: 241). Посебним питањима не именује се оно што је предмет одговора, па су – с обзиром на степен информативности питања, односно према типу одговора који се очекује – ово, заправо, *отворена питања* (ПИПЕР 2005: 673), што се некад јавља и као њихов алтернативни назив, иако се, у ствари, ради о другачијем типу класификације. У основи ових питања леже упитне реченице са упитном речи, која се, у највећем броју језика, налази на самом почетку исказа.⁹ У српском језику, у функцији упитних речи јављају се именичке *упитне заменице*, придевске *односно-упитне заменице* или *прилози*. Без обзира на то која им је од наведених врста речи у основи и којим словом почиње, за ова питања се користе и нешто мање прецизни називи *заменичка питања* (ПИПЕР 2005: 672) и *к-питања* (већина упитних речи почиње сугласником *к* (РАКИЋ 1987: 109)). У литератури на енглеском, ова се питања називају *wh-questions* будући да у енглеском језику већина упитних речи почиње овим словима (*who, what, which, why, where...*). Сматра се да се овај тип питања готово универзално јавља у језицима света (SADOCK – ZWISKY 1985: 178–179). У наставку рада за ова ћемо питања користити назив *заменичко/прилошка питања* (скраћено *з/п питања*).

2.2. Поред ове основне поделе упитних исказа, у литератури се срећу и много детаљније класификације. *Наводећа питања* (ПИПЕР 2005: 678), која се још називају и „*tak-pitanjima*” (РАКИЋ 1987: 93), према енглеском *tag questions*, затим *ехо-питања* (ПИПЕР 2005: 678; MIRIĆ 2013: 44; РАКИЋ 1987), као и специфична питања за која се у србистичкој литератури нису усталили посебни називи (на пример, *exam questions, guess questions, surprise questions, expository questions, self-addressed questions, speculative questions* (WILSON – SPERBER 1988)), но како ова питања нису била у фокусу нашег истраживања – изоставићемо њихов опис.

3. ФОНЕТСКИ ОПИСИ ИНТОНАЦИЈЕ УПИТНИХ ИСКАЗА У ЈЕЗИЦИМА СВЕТА. Најчешће спомињана карактеристика упитних исказа јесу узлазни крајеви интонационих контура.¹⁰ Према налазима Болинџера (BOLINGER 1978 према HIRST – DI CRISTO 1998: 25), у чак 70% – од 250 испитаних језика – упитност се овако манифестује.

3.1. Да/не питања овакву узлазну интонацију имају у немачком (GIBBON 1998: 88), шведском (GÄRDING 1998: 121), шпанском (ALCOVA – MURILLO 1998: 160), португалском (и европског (CRUZ-FERREIRA 1998: 171) и бразилског варијетета (DE MORAES 1998: 184)), француском (DI CRISTO 1998: 202), италијанском (ROSSI 1998), румунском (DASCALU-JINGA 1998: 249), грчком (BOTINIS 1998: 303), јапанском (АВЕ 1998: 370; ТАКАДА – АЈУСАВА 2006: 260), вијетнамском (DUNG

⁹ У неким језицима, попут кинеског и вијетнамског, упитне се партикуле најчешће налазе на самом крају исказа (DUNG et al. 1998: 409; HU 2002).

¹⁰ Током VII и VIII века, у рукописима на латинском језику, на крају упитних реченица почео се писати знак питања. Он је, као и други знаци, имао функцију да читаоцима означи како треба да изговоре текст (LURTON – MILLER 2003: 4). Овај је знак првобитно писан водоравно, а извијеном линијом, сличној тилди (~), сликовито је представљена упитна узлазна интонација.

et al. 1998: 413), (мандаринском) кинеском (LEE 2005: 154–155) и тај језику (LUKSANEYANAWIN 1998: 388).¹¹ Овакве су реализације забележене и у једном броју примера из енглеског језика (и америчког (BOLINGER 1998: 49–50) и британског варијетета (HIRST 1998: 65)). У питањима без морфосинтаксичких ознака упитности узлазна интонација може бити главни или чак једини показатељ упитности (DE MORAES 1998: 184; BOLINGER 1998: 49–50). Ипак, већина истраживача налази да оваква интонација не карактерише само упитне исказе, већ пре свега недовршене исказе било ког типа (GELUYKENS 1988: 483; CRUTTENDEN 1981; HIRST 1998: 64; ALCOBA – MURILLO 1998: 160; BOLINGER 1998: 48; LUKSANEYANAWIN 1998: 388). На прагматичком нивоу узлазност може да има различита значења („одговори на моје питање”, „недовршен исказ”, „превише узбуђен да бих се смирио”, „дај ми повратну реакцију” (BOLINGER 1998: 48)), а дистинкције се успостављају на основу величине узлазног интервала, при чему се мањим интервалима означава недовршеност исказа, а већим – упитност (HIRST 1998: 63; DI CRISTO 1998: 202; ABE 1998: 370; SVETIZAROVA 1998: 272). Колико ће велик бити део исказа над којим се јавља узлазно тонско кретање зависи од тога да ли је у питању језик са слободним или везаним нагласком (у том случају, битно је на ком се слогу налази нагласак), да ли је у питању тонски или динамички нагласак, где је позиционирана упитна реч / упитни израз и који је део исказа у фокусу.¹² По наведеним критеријумима језици могу знатно да се разликују.¹³

Неки од наведених истраживача у анализираним корпусима забележили су и велики број да/не питања без узлазне интонације. У енглеском језику

¹¹ Подаци наведени за шведски, шпански и француски језик односе се на да/не питања без лексичко-граматичких ознака упитности.

¹² На основу информационе структуре, у исказу се разликују два дела: једним делом исказује се оно што је слушаоцу већ познато, „стара” информација, која је предмет разговора, тј. полазна тачка комуникације (тај део се обично зове *тема* (KRISTAL 1988: 256) или *дајто* (eng. *given* (HALLIDAY 1967b; SNAPE 1994))); другим делом исказује се оно што је у комуникацији „ново”, а овај се део исказа назива *ремом* (KRISTAL 1988: 226) или *фокусом* (LADD 1980; SNAPE 1994). Одређене конституенте говорник ставља у фокус да би један део информације контрастирао другом, да би представио нову информацију, да би поново увео у причу информацију која је раније била споменута (али је у даљем току приче напуштена), да би усмерио слушаочеву пажњу на другу тему разговора или да би нагласио део информације (MILLER 2006: 511). Фокус је релациони феномен; колико је информација представљена у фокусу „нова” – може бити одређено једино на основу контекста у ком се реализује фокус (BÜRING 2012).

¹³ Тако, на пример, и у бугарском и у мађарском језику узлазно тонско кретање јавља се над последњим наглашеним слогом у фрази, међутим, уколико се иза овог слога налази још слогова – у бугарском ће се и над њима задржати висок тон (MISHEVA – NIKOV 1998: 281), док ће у мађарском они имати силазну интонацију (FÓNAGY 1998: 336–337). Занимљиво је да у португалском језику (бразилског варијетета) узлазна интонација над структуром последњег наглашеног слога није довољна за перцепцију упитности исказа. Наиме, када се над структуром последњег наглашеног слога налази узлазно тонско кретање, а средња вредност f0 над овим слогом остаје ниска – исказ ће бити перципиран као обавештајни; када је над структуром овог слога силазно тонско кретање, али средња вредност f0 остаје висока – исказ ће бити перципиран као упитни (DE MORAES 1998: 184). С друге стране, у неким језицима узлазна интонација може да се протеже над великим делом исказа. У кинеском језику да/не питања најчешће имају упитну партикулу на самом крају, али узлазно тонско кретање није реализовано само над тим сегментом већ над читавим именским изразом који има и највећу информативну вредност у исказу (LEE 2005: 154–155), док у шведском језику узлазност, такође, може да обухвати део од фокуса до краја фразе, али и читаву фразу (GÄRDING 1998: 121–122).

такве примере налазе Болинцер (1998: 49–50) и Хирст (1998: 65), који закључује да узлазна интонација није обавезан показатељ упитности, нити је довољна да би исказ био перципиран као упитан, док Гелојкенс (GELUYKENS 1988: 479) иде и корак даље тврдњом да је узлазна интонација у да/не питањима, чак и онима без формално-лексичких ознака упитности – ирелевантна, а разликовање упитних и обавештајних исказа који имају исти састав речи омогућавају неки прагматички показатељи, пре свега уклопљеност исказа у контекст (GELUYKENS 1988: 468, 482).

У неким језицима, попут холандског и финског, узлазни крајеви интонационих контура опционално се могу јавити у да/не питањима, али не сматрају се типичним показатељем упитности (Т HART 1998: 103; IIVONEN 1998: 322). Да/не питања имају силазну интонацију у данском (GRØNNUM 1998: 140), западном арапском (мароканског варијетета) (BENKIRANE 1998: 357–358) и руском језику (SVETOZAROVA 1998: 271). Могли бисмо рећи да се у овој групи налази и чикасау језик, будући да у њему питања увек имају силазну интонацију, међутим, овај је језик специфичан у типологији интонационих система, јер у њему обавештајни искази – имају узлазну интонацију (GORDON 1993).

3.2. 3/п питања, која у већини језика имају упитну реч на самом почетку, имају силазне крајеве интонационих контура у шпанском (ALCOBA – MURILLO 1998: 160), француском (DI CRISTO 1998: 205), италијанском (ROSSI 1998), румунском (DASCALU-JINGA 1998: 246), руском (SVETOZAROVA 1998: 271–272), бугарском (MISHEVA – NIKOV 1998: 282–283), грчком (BOTINIS 1998: 303), западном арапском (мароканског варијетета) (BENKIRANE 1998: 357–358) и мађарском језику (FÓNAGY 1998: 340). Према Болинцеровим описима, такве се реализације често срећу и у енглеском језику (1998: 50). Положај упитне речи у великој мери условљава изглед интонационе контуре.¹⁴

3.3. Ипак, у језицима света, и у да/не и у 3/п питањима, упитност се може остварити и другачијом употребом интонационих средстава. Анализом описа 250 језика, Болинцер је установио да се у 30% њих упитни искази од других исказа разликују по томе што су реализовани на већој тонској висини¹⁵ (VOLINGER 1978 према HIRST – DI CRISTO 1998: 25).¹⁶ Поред тога, прецизним фонетским истраживањима утврђено је да упитни искази могу имати низ

¹⁴ У вијетнамском језику, на пример, 3/п питања – структурално гледано – изгледају као обавештајне реченице које на крају садрже упитну реч, што се очитује и на плану интонације. Иако се истраживачи не слажу око тога да ли су овакви искази реализовани једном или двема интонационим контурама, они налазе да оваква питања имају интонациону контуру карактеристичну за обавештајне исказе, над делом којем је у основи обавештајна реченица, и узлазну интонацију (или узлазну интонациону контуру) над делом којем је у основи упитна реч (DUNG et al. 1998: 411–413).

¹⁵ Фреквенција основног тона (f_0) јесте акустички одредљив појам, а тонска висина његов аудитивни корелат. У наставку рада, више из стилских разлога, биће коришћен и израз *џонска висина*, иако се мисли на f_0 . Како је истраживање базирано искључиво на акустичким мерењима, ово неће унети никакву забуну.

¹⁶ У шпанском језику упитне су реченице у писању означене и (обрнутим) знаком питања на свом почетку (STEIN 2005: 183). Ово је правило уведено у XVIII веку, како би у тексту било означено где почиње упитна интонација, тј. како би, при читању наглас, реченици од почетка био дат упитни тон (HAAN 2002: 47).

специфичних одлика. У неким језицима упитни искази – у односу на обавештајне исказе – имају виши тонски почетак (таква је ситуација, на пример, у португалском језику (бразилског варијетета) (DE MORAES 1998: 184), западном арапском (мароканског варијетета) (BENKIRANE 1998: 356), (мандаринском) кинеском (LEE 2005: 158; KRATOCHVIL 1998: 430)). У португалском језику упитни искази у односу на обавештајне имају већу средњу вредност f_0 (DE MORAES 1998: 184). У руском језику тонски врхунац фокуса има већу вредност у упитном него у обавештајном исказу (SVETOZAROVA 1998: 271–272), а таква је реализација и у (мандаринском) кинеском у коме да/не питања карактеришу и виши тонски врхунци и повећање распона (LEE 2005: 158; KRATOCHVIL 1998: 430). Последње две особине карактеришу интонационе контуре упитних исказа и у шведском језику (GÄRDING 1998: 121).

Сасвим је другачија ситуација у афричким језицима. Наиме, установљено је да у чак 36, од 78 испитаних језика, упитни искази немају узлазну интонацију нити било какво повишење тона (RIALLAND 2007).

4. ФОНЕТСКИ ОПИСИ ИНТОНАЦИЈЕ УПИТНИХ ИСКАЗА У СРПСКОМ И ХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ. Ивићеви и Лехистини резултати испитивања интонације донесени су на основу анализе примера које је, углавном, изговорио сам Ивић и мањег броја примера које је изговорила професионална спикерка, која је пореклом Београђанка, али је значајан део живота провела и у Новом Саду (Ивић – ЛЕХИСТЕ 1996; 2002). У упитним исказима без лексичко-граматичке ознаке упитности они су констатовали специфично тонско кретање „инверсну кривуљу”, која неутралише све тонове у речи, има ниско-високи модел f_0 , а положај јој зависи од положаја фокуса у исказу (Ивић – ЛЕХИСТЕ 2002: 575–576). 3/п питања из Ивићевог и Лехистиног корпуса немају „инверсну кривуљу”, већ имају интонацију сличну интонацији обавештајних исказа (Ивић – ЛЕХИСТЕ 2002: 575).¹⁷ Упитне су речи донекле истакнуте вишим тоном, док је остатак фразе реализован на нижој тонској висини (Ивић – ЛЕХИСТЕ 2002: 578). И да/не питања са упитним изразом *да ли* имају интонацију сличну интонацији обавештајних исказа. Међутим, уколико у овим исказима није у фокусу упитни израз већ друга реч, над том речи ће бити реализована „инверсна кривуља” (Ивић – ЛЕХИСТЕ 2002: 575).¹⁸

Анализирајући говор професионалних говорника на радију и телевизији са београдског подручја, Јокановић-Михајлов је установила да упитни искази са лексичком ознаком упитности имају интонацију сличну интонацији обавештајних исказа. И упитне и обавештајне исказе карактерише почетни успон за којим следи силазна интонација, али питања имају израженији успон, који следи бржи пад (ЈОКАНОВИЋ-МИХАЈЛОВ 2006: 233).

¹⁷ Како налазе Ивић и Лехисте, обавештајни искази у чијој су основи просте реченице имају силазну интонацију (1996: 227). Истакнута реч има виши тонски врхунац и реализована је у највећем распону, изузев када је у питању последња реч (1996: 234; 2002: 574).

¹⁸ Лид је испитивао интонацију да/не питања у српско-хрватском језику (LEED 1968 према Ивић – ЛЕХИСТЕ 1996: 254). Он је анализирао снимке осморо говорника који су се служили западном варијантом, као и снимке представника источне варијанте. Лид налази да је упитна интонација много чешћа у западној варијанти, док се у источној варијанти оваква питања чешће остварују конструкцијом *да ли*, праћеном интонацијом обавештајних исказа.

Приликом испитивања акцената и интонације код говорника новосадског порекла, Средојевић је установио да да/не питања са лексичко-граматичком ознаком упитности имају силазну интонацију. У контури се истиче део којем је у основи упитни израз *да ли*, тај део је реализован у највећем распону, док остатак контуре има силазну интонацију реализовану у малом распону. З/п питања карактеришу сличне интонационе контуре. Ипак, ретко, да/не питања у којима је упитност означена формалним, лексичким средствима имају узлазну интонацију, попут недовршених обавештајних исказа. Приликом слушања таквих примера, стиче се утисак да је, заправо, реализован само почетни део алтернативног питања, те да се узлазна интонација јавила као последица недовршености исказа (Средојевић 2011б: 215–220).¹⁹ Треба напоменути да да/не питања без лексичко-граматичких ознака упитности најчешће немају узлазне крајеве, карактерише их изразито тонско кретање, при чему је реч која је у фокусу реализована на већој висини и у великом распону, док је остатак контуре интонационо неизразит.

У хрватском језику, Позојевић-Тривановић је запазила да упитне реченице с лексичко-граматичком ознаком питања имају „*valovitu intonaciju*” силазног смера, а већа узлазност може да карактерише наглашене слогове речи на коју је усмерено питање (Pozojević-Trivanović 2007: 35).

5. Фонолошка тумачења и језичке универзалије. Нема сумње да је интонација важан показатељ упитности у говорној комуникацији. Истраживања су потврдила да одређене исказе искључиво интонација конституише као упитне. Тако је, на пример, приликом испитивања мађарског језика, Фонађи (Fónagy 1998: 332) испитаницима пуштао „минималне” парове обавештајних и упитних исказа који нису садржали никакву лексичко-граматичку ознаку упитности. Сви су примери били изговорени шапатам – што значи да гласне жице током њихове реализације нису биле активне, па, самим тим, није било промене *f0*, тј. интонације. Фонађи је установио да без интонације испитаници нису могли да уоче разлику између различитих типова исказа.

5.1. Ипак, не треба сметнути с ума чињеницу да се у фонетско-фонолошким испитивањима, попут Фонађијевог, често занемарује визуелни канал у комуникацији и поруке које се њиме преносе. Болинџер, на пример, налази да се некад искази којима у основи стоји обавештајна реченица и који су реализовани без узлазне интонације – само на основу покрета мишића лица, подигнутих обрва и подигнутих крајева усана – перципирају као упитни (Bolinger 1998: 45). Потврду за овакав став на изванредан начин могу да пруже и обимна истраживања о говорном изразу емоција. У тим је истраживањима запажено: без обзира на то што значајан број информација о емоцијама говорника пружа акустички сигнал (истраживања показују да је препознатљивост емоција на основу акустичког сигнала – универзална (Banse – Sherer 1996; Pell – Skorup 2008; Pell et al. 2009a; 2009b)) – у комуникацији су ипак

¹⁹ Тако, на пример, исказ *Да ли је он дошао?* звучи као почетни део исказа *Да ли је он дошао или није дошао?*. Став по коме да/не питања са упитним изразом треба тумачити као алтернативна питања у којима други део није изговорен, па се узлазна интонација, заправо, јавља због недовршености исказа – међу првима је изнео Кречмер (Kretschmer 1938 према Naan 2002: 37) још 1938. године.

информативнији подаци о изразима лица, који се преносе визуелним каналом (ЕКМАН – ОСТЕР 1979; РОБСОН – МАКЕНЗИЕВЕСК 1999). Наравно, јасно је да се информација о упитности истовремено преноси и на акустичком плану (пре свега преко интонације) и на визуелном плану (преко мимике и гестова) и да се те информације међусобно допуњују (VAISSIÈRE 2006: 251). Међутим, извесно је и да сваки од ових информационих канала може да замени други.

Када је акустички канал у питању, како смо видели у претходном поглављу, у различитим језицима света постоје готово истоветни интонациони обрасци у питањима истог типа и та чињеница говори у прилог тези о универзалној улози интонације у реализацији упитности. Међутим, поставља се питање како тумачити чињеницу да постоје језици у којима се питања остварују другачијом употребом интонационих средстава, али и језици у којима интонациони обрасци којима се реализују питања карактеришу и друге типове исказа.²⁰

5.2. Универзалност значења одређених интонационих образаца савремене фонолошке теорије објашњавају хипотезама о (трима) *биолошким кодovima* (енг. *Biological Codes*), наслеђеним, нејезичким обрасцима, заједничким свим људима (и свим језицима), по којима је однос облика и значења условљен физиолошким својствима фонационог апарата и карактеристикама процеса настанка гласа (GUSSENHOVEN 2004: 80, 93–94; 2006: 172). За разумевање улоге интонације у реализацији упитности значајна је прва од ових хипотеза (енг. *The Frequency Code* (*фреквенцијски код*)) коју је уобличио Охала (OHALA 1996). Он је снимке разговорног језика четворо говорника (два мушкарца и две жене) дигитално обрадио тако што је из звучног сигнала уклопио све информације о сегментним јединицама (гласовима), а задржао само информације о амплитуди и фреквенцији. Од испитаника је тражено да одреде који им искази делују доминантније тј. који су искази изговорени с већим самопоуздањем. Испитаници су таквим сматрали исказе који су били реализовани тонски ниже или су имали стрмији пад интонације – такве исказе реализовали су мушкарци (OHALA 1996: 327–329). Ова запажања Охала је повезао са законитостима утврђеним посматрањем птица и сисара: мање животиње имају мањи ларинкс који производи више тонове – веће животиње имају већи ларинкс који производи ниже тонове. У комуникацији животиња, високим тоновима показује се подређеност/покорност, а ниским тоновима – доминантност/самоувереност (OHALA 1996: 329–332). Високи и ниски тонови слично се тумаче и у људској комуникацији. Наиме, виши тонови сматрају се „женственијима”, њима се означава „пријатељски став”, „љубазност”, али и „рањивост”; док су ниски тонови „мужевнији” и њима се означава „доминантност”, „самопоуздање”, али и „агресивност” (OHALA 1996: 327; GUSSENHOVEN 2004: 82). Високи тонови и узлазна интонација настају и као резултат велике напетости мишића у ларинксу и повезују се са узбуђеношћу говорника, као и са неизвесношћу коју он осећа (GUSSENHOVEN – CHEN 2000: 91). Охала сматра

²⁰ Линдси, на пример, сматра да постоји „континуум” на ком се налазе језици и да се они разликују по томе да ли су „интонационо богати” или „интонационо сиромашни”, тј. да ли се користе већим или мањим бројем могућих комбинација сличних интонационих средстава (LINDSEY 1985: 49 према HAAK 2002: 41).

да се у употреби високих тонова и узлазне интонације у питањима виде наслеђени, нејезички обрасци који су условљени природом и начином функционисања фонационог апарата. Особа која поставља питања је „инфериорна”, тј. подређена особи која има одговор, жели да јој покаже да има добре намере и да је љубазна. Временом су у језицима ови наслеђени интонациони обрасци и граматикализовани. Наравно, они су, као део биолошког кода, и даље одлика многих језика у којима се упитност изражава и лексичким средствима.²¹ С друге стране, у неким језицима узлазна интонација и виши тонски врхунци нису више одлика искључиво упитних исказа (или се чак уопште не срећу код њих), па су у таквим исказима лексички елементи – једини формални показатељ упитности.²²

Иако упитни искази у различитим језицима света заиста имају узлазну интонацију, истина је да се она најчешће јавља на самом крају исказа и да саговорнику оставља мало времена да исказ који је чуо „обрати” као упитни. Због тога се упитност у говору сигнализира и додатним средствима: вишим тонским почетком и вишим регистром читаве фразе. На тај начин саговорник прима већу количину информација и постоји мања могућност да погрешно оцени исказ који чује.

5.3. Како би установили који су од перцептивних показатеља упитности универзални, Гусенховен и Чен (GUSSENHOVEN – CHEN 2000: 91–94) спровели су експеримент у ком су говорницима кинеског, холандског и мађарског језика пуштали парове исказа састављених од по три слога, при чему су се искази у пару разликовали само у погледу интонације.²³ У свим примерима интонација је била узлазно-силазна, а контуре су се разликовале у вредностима тонског врхунца, његовом положају (да ли је ближе почетку или крају контуре), као и по томе да ли се на самом крају контуре јавља узлазна интонација или не. Утврђено је да су виши врхунци, врхунци који се касније јављају, као и виши крајеви интонационих контура – утицали на холандске, мађарске и кинеске слушаоце да поверују да су искази непознатог језика

²¹ Лад, међутим, не сматра да су језичке функције интонације урођене и условљене физиолошким стањем говорника. По њему, чињеница да се исте интонационе контуре јављају у различитим језицима можемо објаснити међујезичким „позајмљивањима”, као што се дешава и на другим језичким нивоима (LADD 1981: 395). Ипак, сматрамо да појаву истих интонационих образаца у језицима који нису сродни и географски су веома удаљени не можемо уверљиво објаснити на тај начин.

²² За нас је у овом истраживању важна и хипотеза о још једном биолошком коду, позната под називом *The Effort Code* (чији је аутор Гусенховен (GUSSENHOVEN 1999; 2002; 2004)), којом се објашњава универзална улога интонације у реализацији фокуса у исказу. Наиме, како би што боље, јасније пренео поруку, говорник ће уложити већи напор приликом фонације. То ће се очитовати у прецизнијој артикулацији, али и на плану интонације – фокус исказа биће реализован на већој тонској висини, уз изразито тонско кретање (тј. у великом распону) (GUSSENHOVEN 2004: 84–89). Важно је напоменути: да би говорници користили наведене биолошке кодове, они не морају увек да „мењају” наведена физиолошка стања, која условљавају специфичне интонационе обрасце (у неким случајевима, као што је величина ларинкса, то је, наравно, и немогуће). Ови универзално препознатљиви интонациони обрасци могу бити реализовани и другачијим функционисањем фонационог апарата (GUSSENHOVEN 2002).

²³ Слововне комбинације нису имале никакво значење, биле су састављене за потребе истраживања, иако је учесницима представљено да су у питању примери исказа из мало познатог пацифичког језика.

реализовани као питања. Прозодијски гледано, у ова три језика упитност се исказује различито, а с обзиром на то да су они дали статистички значајне одговоре у вези с језиком који им није близак (већ је измишљен за потребе експеримента), резултати указују на то да су параметри које су оценили као значајне за реализацију упитности – универзални. Дакле, перцепција одређених исказа као упитних извршена је на основу универзалног, наслеђеног биолошког кода, како га је дефинисао Охала (GUSSENHOVEN – CHEN 2000: 91–94).²⁴

5.4. Истраживање Гусенховена и Чена посматраћемо у светлу резултата до којих су дошли Стадерт-Кенеди и Хадингва (STUDDERT-KENNEDY – HADDING 1973), који су вршили експерименте над шведским и америчким испитаницима. Они су показали да се интонациона контура опажа као целина, а за перцепцију упитности важна су два сигнала који се међусобно допуњују: крајеви контура и величина тонског врхунца контуре. Иако су крајеви контура значајнији сигнал упитности, и искази који имају силазне крајеве и не садрже лексичко-граматичке ознаке упитности – могу бити препознати као питања. Потребно је да у таквим исказима силазно кретање на крају контуре не обухвата велики интервал, док је на наглашеном вокалу (тонском врхунцу контуре) изразито повишење тона (STUDDERT-KENNEDY – HADDING 1973: 309–312).²⁵

5.5. Како ћемо у нашем истраживању посматрати упитне исказе са лексичко-граматичком ознаком упитности, напоменућемо и да се у фонетским истраживањима често полази од претпоставке да су морфосинтаксички и интонациони показатељи упитности међусобно комплементарни, па искази који имају лексичко-граматичку ознаку упитности углавном имају интонацију обавештајних исказа, док искази без таквих ознака имају специфичну, упитну интонацију.²⁶ Једна од потврда оваквог запажања дата је у Хановом (НААН 2002) испитивању интонације питања у холандском језику. Хан је установио да је израженост упитности на морфосинтаксичком плану обрнуто пропорционална изражености упитности на интонационом плану. Интонациони показатељи упитности били су најизраженији у да/не питањима без лексичко-граматичких ознака упитности, мање су били изражени у да/не питањима која су садржала формалне ознаке питања, док је у з/п питањима упитност била најслабије изражена специфичном интонацијом (НААН 2002: 215–219).

²⁴ Иако се говорници различитих језика, при препознавању питања, ослањају на исте интонационе обрасце, они се, у зависности од тога који им је језик матерњи, разликују по томе колико су осетљиви у препознавању тих универзалних образаца (CHEN – GUSSENHOVEN 2004: 313).

²⁵ Изузетно је важан још један налаз ових научника: испитаници некад мисле да чују узлазну интонацију, иако она у говорном сигналу уопште не постоји. Стадерт-Кенеди и Хадингва испитаницима су пуштали и дигитално обрађене исказе, а један број примера имао је одређене карактеристике које су се показале као важне за реализацију упитних исказа, али ти примери нису имали узлазне, већ силазне крајеве интонационих контура. Испитаници су овакве реализације заиста и препознали као упитне, али су тврдили и да су опазили узлазну интонацију (STUDDERT-KENNEDY – HADDING 1973: 311). Исказима које су препознали као упитне – испитаници су, дакле, приписали и узлазну интонацију, јер је сматрају типичном одликом питања.

²⁶ Овакав је став одавно познат у лингвистици. Руски синтаксичар Пешковски износи га још 1928. године (Пешковский 1928: 464). Говорећи о интонационим контурама, Муљачић износи став да су оне „redundantne ako se iz ‘segmentalnih’ sredstava može predvidjeti koja će se kontura upotrijebiti” (МУЉАЧИЋ 1972: 187).

Наше је мишљење да се узлазном интонацијом у српском језику, као и у многим језицима света, примарно означава недовршеност исказа. Питања овакву интонацију могу да имају када су реализована као недовршена алтернативна питања или када преносе специфичне поруке: љубазност, рањивост и сл. Полазна претпоставка, која је потврђена прелиминарним истраживањима (слушањем снимљених примера), јесте да је у да/не и з/п питањима лексичко-граматичка ознака упитности фокус исказа (прецизније, *уски фокус*)²⁷, а остатак језичке структуре – информациони фон.²⁸ Желели смо да испитамо да ли питања у којима је упитност изражена на лексичко-граматичком нивоу имају силазну интонацију (слично обавештајним исказима), да ли је лексичко-граматичка ознака упитности истакнута интонацијом у односу на остатак исказа и да ли контуре оваквих исказа имају неке интонационе карактеристике које се сматрају универзалним показатељима упитности.

6. МЕТОДЕ И ТЕХНИКЕ ИСТРАЖИВАЊА

6.1. **Говорници.** У овом раду биће представљени резултати анализе упитних и обавештајних исказа које је реализовало осам говорница старих од 19 до 28 година, рођених у Новом Саду, који им је све време и пребивалиште. Оне говоре стандардним српским језиком екавског наречја, с донекле измењеним појединим елементима на сегментном и супрасегментном плану, као што је и карактеристично за млађе генерације образованих Новосађана (СРЕДОЈЕВИЋ 2011а; 2011б; СРЕДОЈЕВИЋ 2013; СРЕДОЈЕВИЋ – СУБОТИЋ 2011; МАРКОВИЋ – БЈЕЛАКОВИЋ 2009а; 2009б; СТОКИН 2009). У време снимања корпуса шест говорница су биле студенткиње Филозофског факултета, а две су већ дипломирале на истом факултету.

Снимање је извршено у Фонетском студију Филозофског факултета у Новом Саду, уз стручну помоћ професионалног сниматеља. Време реверберације у студију износи 0,3 s, што омогућава верност снимањем говора. Материјал је дигитално снимљен (фреквенција семпловања: 44,1 kHz, резолуција: 16 бита, софтвер: Sound Forge 8,0, микрофон: Neumann U-67). За аудиограме коришћен је софтвер Audiorpingvin, а анализа спектрограма извршена је уз помоћ програма PRAAT верзија 4.6.06 (Paul Boersma and David Weenink, 2007).

²⁷ Разликују се *широки фокус* (енг. *broad* или *wide focus*), који се још назива и *презентационим* или *информационим*, и *уски фокус* (енг. *narrow focus*), који се назива и *контрасивним* или *идентификационим* (KISS 1998: 245). Семантички гледано, између ових типова фокуса не постоји суштинска разлика (ZIMMERMAN 2008). Ипак, *широким фокусом* представља се у потпуности нова информација („nonpresupposed information” KISS 1998: 245), односно њиме се један појам издваја из мање-више неограниченог скупа елемената (LADD 2001: 163). С друге стране, појам који је реализован као *уски фокус* супротставља се скупу с тачно одређеним бројем елемената (LADD 2001: 163). Прецизније, гледано из семантичко-комуникативне перспективе, *уски фокус* можемо описати као онај конституент којим је представљен подскуп скупа контекстуално или ситуационо датих елемената за које предикатска фраза потенцијално може да важи, такав подскуп има исцрпан број елемената и за њих предикатска фраза заиста и важи (KISS 1998: 245).

²⁸ Тако, на пример, говорник који у комуникационој ситуацији реализује исказе *Да ли је Марија ситигла кући?* и *Када је Марија ситигла кући?* – јесте упознат са идејом да Марија треба да стигне кући, али не зна да ли се то заиста и догодило и, ако се догодило, не зна када се догодило и сл. Дакле, информативно нови, важан елемент оба његова исказа јесте једино упитна реч / упитни израз.

Добијени су подаци статистички обрађени. За тестирање разлика између обележја примењен је параметријски ANOVA test, док је за утврђивање разлике између два обележја групе обележја коришћен Bonferroni post hoc test.

6.2. Корпус. Анализирано је деведесет и шест примера дванаест различитих исказа: четири обавештајна исказа (скраћено, *O*), четири да/не питања са упитним изразом *да ли* (*YI*) и четири з/п питања са прилогом *када* (*Y2*):

- 1) *Цицина суседа куйила чесницу.*
- 2) *Сѣанки су раднице шѣамѣале наѣраду.*
- 3) *Каћа је добила дозволу скуйшѣине.*
- 4) *Свейлана је носила свечане минђуше.*
- 5) *Да ли је суседа куйила чесницу?*
- 6) *Да ли су раднице шѣамѣале наѣраду?*
- 7) *Да ли је добила дозволу скуйшѣине?*
- 8) *Да ли је носила свечане минђуше?*
- 9) *Када је суседа куйила чесницу?*
- 10) *Када су раднице шѣамѣале наѣраду?*
- 11) *Када је добила дозволу скуйшѣине?*
- 12) *Када је носила свечане минђуше?*

Свака реченица била је изговорена у оквиру целовите интонационе фразе.²⁹

6.3. ФРЕКВЕНЦИЈА ОСНОВНОГ ТОНА. Сви снимљени примери пажљиво су послушани. Спектрограмски снимци детаљно су прегледани како би се установило да ли упитни искази имају узлазне крајеве интонационих контура.

На основу анализе спектрограма, у свакој интонационој фрази, за сваку фонетску реч, израчунате су максимална и минимална вредност f_0 ($f_{0_{max}}$, $f_{0_{min}}$). На основу тих података израчунат је и распон у ком је остварена свака фонетска реч (R), при чему су коришћене ознаке: R_1 – распон у ком је остварена прва фонетска реч, R_2 – распон у ком је остварена друга фонетска реч итд. Вредности распона изражене су у *ѣолусѣейенима* ($R = (12 \log_{10}(f_{0_{max}}/f_{0_{min}})) / \log_{10} 2$ (BAKEN – ORLIKOFF 2000: 148)), што је омогућило поуздано поређење резултата добијених од различитих говорника (’т HART et al. 2006: 24). Приликом анализе података обратили смо пажњу на то да ли су разлике између два распона веће од једног и по полустепена, будући да је утврђено да се промене интонације које се одигравају у интервалима мањим од једног и по полустепена не могу поуздано опазити као промене у истицању и оне немају значаја у говорној комуникацији (RIETVELD – GUSSENHOVEN 1985: 304; NOOTEBOM 1997: 645).

6.4. Како бисмо утврдили да ли је у упитним исказима упитна реч / упитни израз реализован као фокус, морали смо да испитамо да ли је тај део

²⁹ Интонациона се фраза, између осталог, препознаје по томе што има неке од наведених акустичких карактеристика: 1) обележена је паузом на почетку и крају; 2) говорни одсечак је обједињен јединственом интонационом контуром која најчешће има већу тонску висину на почетку него на крају; 3) током интонационе фразе интензитет опада, а то је најоучљивије на њеном крају; 4) почетак фразе може бити реализован бржим говорним темпом, а крај спорим (што обично прати дужење финалног слога); 5) на крају интонационе фразе може да дође до промене начина фонације (CHAFE 1994: 58–60; WENNERSTROM 2001: 30–31; Du Bois et al. 1993: 47; GRICE – BAUMANN 2007: 25–52; CRUTTENDEN 2001: 255–263).

исказа истакнут у контури на локалном и глобалном нивоу ($X_U - X_U$ 2005; X_U 1999). Гледано на локалном нивоу, реч која је у фокусу реализована је у великом распону (што смо представили измереном вредношћу R1). Гледано на глобалном нивоу, део фразе који представља тему исказа реализован је у малом распону (што смо представили измереном вредношћу R2) и тонски је нижи од дела фразе којем је у основи фокус (то је представљено распонем између тонских врхунаца прве и друге фонетске речи ($R (f01_{max} - f02_{max})$). Такође, посматрали смо и неке интонационе карактеристике које истраживачи углавном сматрају универзалним показатељима упитности. Како бисмо видели да ли су упитни искази реализовани тонски више од обавештајних исказа, посматрали смо $f0_{av}$ – средњу вредност $f0$ читаве интонационе фразе. Да бисмо установили да ли је у упитним исказима тонски врхунац виши него у обавештајним, посматрали смо $f01_{max}$. По наведеним параметрима поредили смо два типа упитних исказа са обавештајним исказима, али и упитне исказе међусобно.

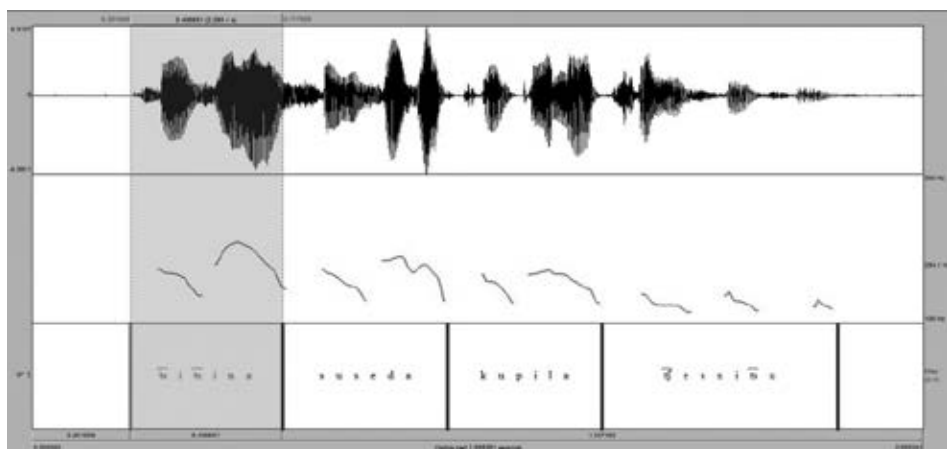
7. РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИЈА

Табела 1

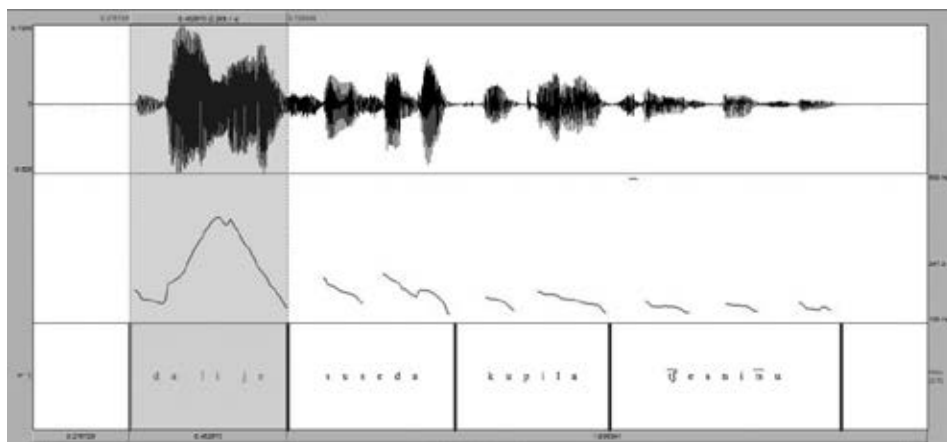
Параметар	Тип	$\bar{X}$	SD	ANOVA	p	Статистички значајно	
R1	O	6,22	1,99	F = 4,519	p < 0,05	Да	
	Y1	7,46	2,60				
	Y2	8,02	2,42				
	O : Y1					Не	
	O : Y2					p < 0,05	Да
Y1 : Y2					Не		
R2	O	4,93	1,52	F = 6,493	p < 0,01	Да	
	Y1	3,25	1,08				
	Y2	3,87	2,40				
	O : Y1					p < 0,01	Да
	O : Y2					Не	
Y1 : Y2					Не		
R (f01max-f02max)	O	1,95	1,11	F=37,804	p < 0,01	Да	
	Y1	5,73	2,36				
	Y2	6,22	2,46				
	O : Y1					p < 0,01	Да
	O : Y2					p < 0,01	Да
Y1 : Y2					Не		
f0av	O	205,36	18,84	F = 6,168	p < 0,01	Да	
	Y1	191,08	15,89				
	Y2	192,77	15,37				
	O : Y1					p < 0,01	Да
	O : Y2					p < 0,05	Да
Y1 : Y2					Не		
f01max	O	279,24	36,81	F = 1,157	p > 0,05	Не	
	Y1	286,10	44,00				
	Y2	295,94	44,97				

7.1. Прегледом спектрограма снимљеног материјала установили смо да ни у једном примеру упитних исказа интонационе контуре нису имале узлазне крајеве. Дакле, узлазна интонација није обавезан показатељ упитности з/п питања и да/не питања са упитним изразом *да ли*. По силазним крајевима интонационих контура, у нашем корпусу упитни искази подсећају на обавештајне исказе. Као што смо навели у поглављу 3, овакве се реализације упитних исказа могу срести у многим језицима света (BOLINGER 1998: 49–50; HISRT 1998: 65; GELUYKENS 1988: 479; 'T HART 1998: 103; IIVONEN 1998: 322; BENKIRANE 1998: 357–358; ALCOBA – MURILLO 1998: 160; DI CRISTO 1998: 205; ROSSI 1998; DASCALU-JINGA 1998: 246; SVETOZAROVA 1998: 271–272; MISHEVA – NIKOV 1998: 282–283; BOTINIS 1998: 303; FÓNAGY 1998: 340).

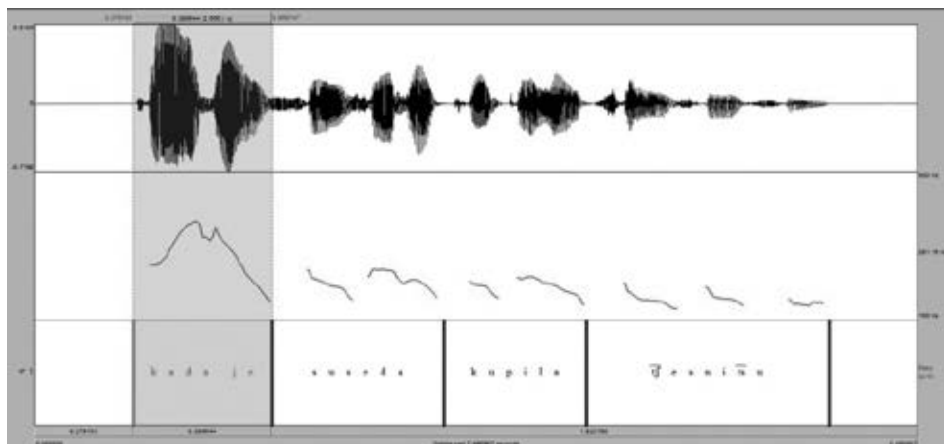
Слика 1: *Цицина суседа купила чесницу.*

Слика 2: *Да ли је суседа купила чесницу?*

Слика 3: Када је суседа кувала чесницу?

7.2. На основу анализе измерених података установили смо да између три типа исказа постоји статистички значајна разлика у средњим вредностима параметра R1 (распон у ком је реализована прва фонетска реч) ($F = 4,519$; $p < 0,05$ (Табела 1, параметар R1)). Средња вредност параметра R1 има већу вредност у упитним него у обавештајним исказима. У упитним исказима прва фонетска реч има реализацију која је типична за реализацију речи у уском фокусу (Xu – Xu 2005: 177). Разлике у параметру R1 које постоје између два типа упитних исказа, као и између обавештајних исказа и упитних исказа У1 – не могу се опазити у говорној комуникацији, а нису ни статистички значајне. Међутим, разлике које постоје између обавештајних исказа и упитних исказа У2 – дистинктивне су у комуникацији и статистички су значајне (за ниво значајности $p < 0,05$).³⁰ Дакле, гледано на локалном нивоу, када поредимо изговор прве фонетске речи у обавештајним исказима и у упитним исказима У2 – можемо запазити да је у упитним исказима ова реч истакнутија.

7.3. Анализирани подаци показују да између три типа исказа постоји статистички значајна разлика у средњим вредностима параметра R2 (распон у ком је реализована друга фонетска реч) ($F = 6,493$; $p < 0,01$ (Табела 1, параметар R2)). Средња вредност параметра R2 има мању вредност у упитним него у обавештајним исказима. У упитним исказима друга фонетска реч има реализацију која је типична за реализацију речи у постфокалном положају (Xu – Xu 2005: 173–177). Као и у случају параметра R1, разлике које постоје између два типа упитних исказа веома су мале. Те разлике, као и разлике које постоје између обавештајних исказа и упитних исказа У2, нису дистинктивне у комуникацији, а нису ни статистички значајне. С друге стране, разлике које постоје између обавештајних исказа и упитних исказа У1 – у комуникацији се опажају као промене при истицању и статистички су значајне (за ниво значајности $p < 0,01$).³¹

³⁰ Упоредити реализацију прве фонетске речи на сликама 1 и 3. При транскрипцији примера коришћени су симболи Међународног фонетског алфавета (НРА 2007).

³¹ Упоредити реализацију друге фонетске речи на сликама 1 и 2.

7.4. Анализом измерених података утврдили смо да између три типа исказа постоји статистички значајна разлика у средњим вредностима параметра $R (f01_{\max} - f02_{\max})$ (распон између тонских врхунаца прве и друге фонетске речи) ($F = 37,804$; $p < 0,01$ (Табела 1, параметар $R (f01_{\max} - f02_{\max})$)). Средња вредност овог параметра има већу вредност у упитним него у обавештајним исказима. Разлике између два типа упитних исказа мале су и нису статистички значајне. Међутим, разлике које постоје између обавештајних исказа и упитних исказа У1, као и разлике које постоје између обавештајних исказа и упитних исказа У2 – у комуникацији се опажају као промене при истицању и статистички су значајне (за ниво значајности $p < 0,01$). Велики тонски пад који постоји између врхунаца прве и друге фонетске речи показатељ је фокализованости прве речи на глобалном нивоу (на нивоу читаве фразе).

7.5. Резултати статистичке анализе параметара који се тичу распона (прве и друге фонетске речи и распона између тонских врхунаца ових речи) – веома су значајни. Наша претпоставка да ће упитни искази с истом информативном перспективом имати и исту фонетску реализацију – показала се као тачна. Подаци су показали да се анализирана да/не питања и з/п питања не разликују по посматраним параметрима распона.³² Интонационе контуре ових питања личе на интонационе контуре обавештајних исказа са уским фокусом у иницијалној позицији. Истраживања су показала да повећање распона у ком је реализован фокус, смањење распона у остатку фразе и велики тонски пад између ова два дела – јесу типичне реализације обавештајних исказа са фокусом на првој речи у бројним језицима света: енглеском (ХУ – ХУ 2005: 162, 173; ЕАДY et al. 1986: 241; БОЛИНГЕР 1998: 52), кинеском (ХУ 1999: 58; ЈИН 1996: 205; ЛЕЕ 2005: 157–158;), француском (ДИ КРИСТО 1989: 210–211), шведском (ГАРДИНГ 1989: 124), данском (ГРОННУМ 1998: 140), грчком (ВОТИНИС 1989: 312), западном арапском (БЕНКИРАНЕ 1989: 361).³³

Наши су описи сагласни са описима датим у ранијим истраживањима упитних исказа у српском језику (ИВИЋ – ЛЕХИСТЕ 2002: 575–578; ЈОКАНОВИЋ–МИХАЛЛОВ 2006: 233; СРЕДОЈЕВИЋ 2011б: 215–220).³⁴

Описи интонационих контура упитних исказа из нашег корпуса одговарају описима неких да/не и з/п питања у руском (СВЕТОЗАРОВА 1998: 271–272), као и описима з/п питања у грчком (ВОТИНИС 1998: 303), западном арапском (БЕНКИРАНЕ 1998: 357–358) и румунском језику (ДАСКАЛУ–ЈИНГА 1998: 246).

7.6. Наш циљ је био и да утврдимо да ли анализирани упитни искази имају неку од универзалних карактеристика упитности. На основу анализе измерених података установили смо да између три типа исказа постоји статистички значајна разлика у средњим вредностима параметра $f0_{av}$ (средња вредност $f0$ читаве интонационе фразе) ($F = 6,168$; $p < 0,01$ (Табела 1, пара-

³² Упоредити реализације на сликама 2 и 3.

³³ Оваква је фонетска реализација фокуса у потпуности у складу са хипотезом Гусенховена познатом под називом *The Effort Code* (ГУССЕНHOVEN 1999; 2002; 2004).

³⁴ Реализације да/не питања из нашег корпуса одговарају Ивићевим и Лехистиним примерима да/не питања са фокусом на првој речи. Реализације у којима фокус није на упитном изразу (такве реализације у Ивићевом и Лехистином корпусу имају „инверсну кривуљу” (Ивић – Лехисте 2002: 575)) – у нашем корпусу нису забележене.

метар $f0_{av}$). Средња вредност параметра $f0_{av}$ има мању вредност у упитним него у обавештајним исказима. Разлике које постоје између два типа упитних исказа нису статистички значајне, док су разлике које постоје између обавештајних исказа и упитних исказа У1 статистички значајне (за ниво значајности $p < 0,01$), као и разлике које постоје између обавештајних исказа и упитних исказа У2 (за ниво значајности $p < 0,05$).³⁵ Дакле, наши су подаци показали да су анализирани упитни искази реализовани, у просеку, тонски ниже од одговарајућих обавештајних исказа, што, према налазима Болинџера (BOLINGER 1978 према HIRST – DI CRISTO 1998: 25), није карактеристично за питања у великом броју језика света. Ово је још једна потврда нашег става да су з/п питања и да/не питања са упитним изразом *да ли* реализована као обавештајни искази са уским фокусом.

7.7. Подаци добијени читавањима спектрограма показују да су средње вредности параметра $f01_{max}$ (тонски врхунац прве фонетске речи) веће у упитним него у обавештајним исказима. Како је разлика између средњих вредности $f01_{max}$ у упитним и обавештајним исказима већа од једва приметне разлике фреквенције између два тона (т HART et al. 2006: 27–28), могуће је и опазити да је тонски врхунац упитних исказа виши него код обавештајних. Иако перцептибилне, ове промене нису статистички значајне. Како су показали Гусенховен и Чен (2000), виши тонски врхунци јесу један од универзалних показатеља упитности. Међутим, по резултатима Стадерт-Кенедија и Хадингове (1973), ова интонациона карактеристика сигнализира упитност у исказима који имају узлазне крајеве интонационих контура, као и у исказима који имају силазне крајеве контура са малим тонским падом, али није довољна да би означила упитност у исказима који имају изразито силазне крајеве контура, а такве реализације карактеришу све наше упитне исказе. И ово је још једна потврда наше претпоставке да су анализирана питања у српском језику реализована попут обавештајних исказа са уским фокусом.

8. ЗАКЉУЧАК. Наша претпоставка да да/не и з/п питања која су слична на синтаксичком нивоу (имају исти састав и ред речи након упитног израза), као и на прагматичком нивоу (имају исти распоред „нових” и „стarih” информација), имају и исту интонацију – показала се као тачна. Наше истраживање је показало да између два типа питања не постоје статистички значајне разлике у посматраним параметрима. Ни у једном примеру ових питања нису

³⁵ Иако наши упитни искази имају виши тонски врхунац од обавештајних исказа, они ипак имају нижу средњу вредност $f0$ читаве контуре. У обавештајним исказима, интонација је силазна, са благим падом, а средње вредности $f0$ сваке фонетске речи у оквиру фразе мало се међусобно разликују (на пример, у обавештајном исказу приказаном на слици 1: $f01_{av} = 254$ Hz; $f02_{av} = 231$ Hz; $f03_{av} = 208$ Hz; $f04_{av} = 147$ Hz, средња вредност $f0$ за читаву фразу, $f0_{av} = 213$ Hz). С друге стране, у упитним исказима, интонација јесте силазна, али њен пад није равномеран, а између првог дела фразе (којим је реализован фокус) и остатка фразе – постоји велика тонска разлика (на пример, у упитном исказу У2 приказаном на слици 2: $f01_{av} = 281$ Hz; $f02_{av} = 204$ Hz; $f03_{av} = 187$ Hz; $f04_{av} = 153$ Hz, средња вредност $f0$ за читаву фразу, $f0_{av} = 207$ Hz). Дакле, дужи и информативно мање важни делови упитних исказа реализовани су нижим вредностима $f0$, што је довело до смањења средње вредности $f0$ читаве фразе; обавештајни искази немају овако велик тонски пад и то се огледа и у средњој вредности $f0$ читаве фразе.

забележени узлазни крајеви интонационих контура, и по том сегменту анализирани упитни искази подсећају на анализирани обавештајне исказе. На основу анализе з/п питања и да/не питања са упитним изразом, закључили смо да узлазна интонација није обавезан показатељ упитности у српском језику. Могуће је да се узлазном интонацијом у српском језику, као и у великом броју језика света, сигнализира недовршеност исказа, као и нека специфична значења, али за потврду таквог става потребна су додатна фонетска истраживања. Резултати фонетских мерења потврдили су да је у анализираним упитним исказима лексичко-граматичка ознака упитности – фокус исказа. Тај је део исказа реализован вишим тонским врхунцем и у већем распону, а између дела исказа којим је реализован фокус и остатка исказа – постоји велики тонски пад. Посматрани параметри који се тичу распона (прве и друге фонетске речи и распона између тонских врхунаца ових речи) статистички се значајно разликују у обавештајним и упитним исказима, али не и између два типа упитних исказа. Интонационе су контуре упитних исказа, заправо, сличне интонационим контурама обавештајних исказа са уским фокусом у иницијалној позицији. Желели смо да проверимо да ли два типа упитних исказа у српском језику имају и неке од универзалних показатеља упитности, како их је описао Охала у својој хипотези о фреквенцијском коду. Због тога смо посматрали средњу вредност f_0 читаве фразе и максималну вредност f_0 прве фонетске речи. Утврдили смо да су анализирани упитни искази реализовани, у просеку, тонски ниже од одговарајућих обавештајних исказа, што није типична одлика питања у језицима света. Тонски врхунац прве фонетске речи у упитним исказима јесте, у просеку, виши од врхунца у обавештајним исказима, што одликује питања у бројним језицима света, али овај чинилац није довољан да сигнализира упитност на интонационом нивоу ако је крај интонационе контуре изразито силазан, као што је случај у свим нашим примерима. Дакле, ова су мерења потврдила да два типа питања у српском језику имају интонацију као обавештајни искази са уским фокусом. Интонација која карактерише два типа упитних исказа у српском језику јавља се и код сличних упитних исказа у другим језицима света (тако су реализована да/не питања у данском (GRØNNUM 1998), западном арапском (BENKIRANE 1998) и руском језику (SVETOZAROVA 1998), као и з/п питања у румунском (DASCALU-JINGA 1998), руском (SVETOZAROVA 1998), грчком (BOTINIS 1998) и западном арапском (BENKIRANE 1998)). Наши су описи сагласни са описима датим у ранијим истраживањима упитних исказа у српском језику (Ивић – Лехисте 2002; Јокановић-Михаллов 2006; Средојевић 2011б). Међутим, за разлику од претходних истраживања, овим је истраживањем испитано и у којим се сегментима упитни искази разликују од обавештајних исказа, као и да ли су те разлике статистички, али и перцептивно значајне.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Ивић, Павле, Илсе Лехисте. *Прозодија речи и реченице у српскохрватском језику*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1996.
- Ивић, Павле, Илсе Лехисте. *О српскохрватским акценцима*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2002.

- ЛОКАНОВИЋ-МИХАЉОВ, Јелица. *Акцентна и интонационална структура говора на радију и телевизији*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2007.
- МАРКОВИЋ, Маја, Исидора БЈЕЛАКОВИЋ. Квантитет дугих посттоничних вокала у говору Новог Сада. Жарко Бошњакковић (ур.). *Говор Новоџ Сада. Св. 1, Фонетске особине*. Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику, 2009а, 141–147.
- МАРКОВИЋ, Маја, Исидора БЈЕЛАКОВИЋ. Квантитет наглашених вокала у говору Новог Сада. Жарко Бошњакковић (ур.). *Говор Новоџ Сада. Св. 1, Фонетске особине*. Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику, 2009б, 148–158.
- ПЕШКОВСКИЙ, А. М. Интонация и грамматика. *Известия по русскому языку и словесности Академии наук СССР*. Т. I. Кн. 2. (ред. Е. Ф. Карский), 1928, 458–476. <<http://feb-web.ru/feb/izvest/1928/02/282-458.htm>> 22. 1. 2010.
- ПИПЕР, Предраг. Семантичке категорије у простој реченици: синтаксичка семантика. Предраг Пипер и др. *Синтакса савременога српског језика. Просја реченица* (ред. Милка Ивић). Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 2005, 575–982.
- ПОПОВИЋ, Људмила. Муникативне функције просте реченице. Предраг Пипер и др. *Синтакса савременога српског језика. Просја реченица* (ред. Милка Ивић). Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 2005, 983–1060.
- СРЕДОЈЕВИЋ, Дејан. Препознавање новосадског изговора и ставови према њему. Вера Васић, Гордана Штрбац (ур.). *Говор Новоџ Сада. Св. 2, Морфосинтаксичке, лексичке и прагматичке особине*. Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику, 2011а, 378–398.
- СРЕДОЈЕВИЋ, Дејан. Експериментално-фонетско испитивање прозодичких карактеристика новосадског говора. Нови Сад, 2011б. Докторска дисертација. Библиотека Филозофског факултета у Новом Саду.
- СРЕДОЈЕВИЋ, Дејан, Љиљана Суботић. Дугоузлазни акценат у новосадском говору: фонетске карактеристике и фонолошка интерпретација. *Зборник Машице српске за филологију и лингвистику* LIV/2 (2011): 108–133.
- СТАНОЈЧИЋ, Живојин, Љубомир Поповић. *Грамајика српскога језика: уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе* [треће прерађено издање]. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1994.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *Савремени српскохрватски језик (Грамајички системи и књижевно-језичка норма). II Синтакса*. Београд: Научна књига, 1989⁴.
- СТОКИН, Маја. Прозодичке особине морфолошких категорија у говору старог Новог Сада. Жарко Бошњакковић (ур.). *Говор Новоџ Сада. Св. 1, Фонетске особине*. Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику, 2009, 192–214.
- *
- АВЕ, Isamu. Intonation in Japanese. Daniel Hirst, Albert Di Cristo (eds.). *Intonation Systems: A Survey of Twenty Languages*. Cambridge University Press, 1998, 363–378.
- АЛCOBA, Santiago, Julio MURILLO. Intonation in Spanish. Daniel Hirst, Albert Di Cristo (eds.). *Intonation Systems: A Survey of Twenty Languages*. Cambridge University Press, 1998, 152–166.
- ВАВИЋ, Stjepan, Dalibor BROZOVIĆ, Ivo ŠKARIĆ, Stjepko TEŽAK. *Glasovi i oblici hrvatskoga književnoga jezika*. Zagreb: Nakladni zavod Globus, 2007.
- BAKEN, Ronald J., Robert F. ORLIKOFF. *Clinical Measurement of Speech and Voice* (2nd Edition). San Diego: Singular Thomson Learning, 2000.
- BANSE, Rainer, Klaus R. SCHERER. Acoustic Profiles in Vocal Emotion Expression. *Journal of Personality and Social Psychology* 70/3 (1996): 614–636.
- БARIĆ, Eugenija, Mijo LONČARIĆ, Dragica MALIĆ, Slavko PAVEŠIĆ, Mirko PETI, Vesna ZEČEVIĆ, Marija ZNIKA. *Hrvatska gramatika* [4. izdanje]. Zagreb: Školska knjiga, 2005.
- BENKIRANE, Thami. Intonation in Western Arabic (Marocco). Daniel Hirst, Albert Di Cristo (eds.). *Intonation Systems: A Survey of Twenty Languages*. Cambridge University Press, 1998, 348–362.
- BOLINGER, D. L. Intonation Across Languages. J. H. Greenberg, C. A. Ferguson, E. A. Moravcik. *Universals of Human Language, Phonology*, 2. Stanford: Stanford University Press, 1978, 471–524.
- BOLINGER, Dwight. Intonation in American English. Daniel Hirst, Albert Di Cristo (eds.). *Intonation Systems: A Survey of Twenty Languages*. Cambridge University Press, 1998, 45–55.
- BOTINIS, Antonis. Intonation in Greek. Daniel Hirst, Albert Di Cristo (eds.). *Intonation Systems: A Survey of Twenty Languages*. Cambridge University Press, 1998, 291–313.
- BROADWELL, G. A. Muskogean Languages. Keith Brown (ed.). *Encyclopedia of Language and Linguistics*, 2nd Ed. Oxford: Elsevier, 2006, Volume 7, 405–409.

- BÜRING, Daniel. Focus and Intonation. Gillian Russell, Delia Graff Fara (eds.). *The Routledge Companion to the Philosophy of Language*. London: Routledge, 2012, 103–115.
- CHAFE, Wallace. *Discourse, Consciousness, and Time: The Flow and Displacement of Conscious Experience in Speaking and Writing*. Chicago: University of Chicago Press, 1994.
- CHEN, Aoju, Carlos GUSSENHOVEN, Toni RIETVELD. Language-Specificity in the Perception of Paralinguistic Intonational Meaning. *Language and Speech* 47/4 (2004): 311–349.
- CRUZ-FERREIRA, Madalena. Intonation in European Portuguese. Daniel Hirst, Albert Di Cristo (eds.). *Intonation Systems: A Survey of Twenty Languages*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998, 167–178.
- CRUTTENDEN, Alan. Falls and Rises: Meanings and Universals. *Journal of Linguistics* 17/1 (1981): 71–99.
- CRUTTENDEN, Alan. *Gimson's Pronunciation of English (Sixth Edition)*. London: Edward Arnold, 2001.
- CRYSTAL, David. *Prosodic Systems and Intonation in English*. Cambridge: Cambridge University Press, 1969.
- DASCALU-JINGA, Laurentia. Intonation in Romanian. Daniel Hirst, Albert Di Cristo (eds.). *Intonation Systems: A Survey of Twenty Languages*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998, 242–263.
- DE MORAES, João Antônio. Intonation in Brazilian Portuguese. Daniel Hirst, Albert Di Cristo (eds.). *Intonation Systems: A Survey of Twenty Languages*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998, 179–194.
- DI CRISTO, Albert. Intonation in French. Daniel Hirst, Albert Di Cristo (eds.). *Intonation Systems: A Survey of Twenty Languages*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998, 195–218.
- DU BOIS, John W., Stephan SCHUETZE-COBURN, Susanna CUMMING, Danae PAOLINO. Outline of Discourse Transcription. J. A. Edwards, M. D. Lampert (eds.). *Talking Data. Transcription and Coding in Discourse Research*. Hillsdale: Lawrence Erlbaum, 1993.
- DUNG, I. T., T. T. HUONG, G. BOULAKIA. Intonation in Vietnamese. Daniel Hirst, Albert Di Cristo (eds.). *Intonation Systems: A Survey of Twenty Languages*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998, 398–420.
- EADY, Stephen J., William E. COOPER, Gayle V. KLOUDA, Pamela R. MUELLER, Dan W. LOTT. Acoustic Characteristics of Sentential Focus: Narrow vs. Broad and Single vs. Dual Focus Environments. *Language and Speech* 29/3 (1986): 233–251.
- EKMAN, Paul, Harriet OSTER. Facial Expressions of Emotion. *Annual Review of Psychology* 30/1 (1979) 527–554.
- FÓNAGY, Ivan. Intonation in Hungarian. Daniel Hirst, Albert Di Cristo (eds.). *Intonation Systems: A Survey of Twenty Languages*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998, 331–347.
- GÄRDING, Eva. Intonation in Swedish. Daniel Hirst, Albert Di Cristo (eds.). *Intonation Systems: A Survey of Twenty Languages*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998, 112–130.
- GELUYKENS, Ronald. On the Myth of Rising Intonation in Polar Questions. *Journal of Pragmatics* 12/4 (1988): 467–485.
- GIBBON, Dafydd. Intonation in German. Daniel Hirst, Albert Di Cristo (eds.). *Intonation Systems: A Survey of Twenty Languages*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998, 78–95.
- GORDON, Matthew K. The Intonational Structure of Chickasaw. John Ohala, Yoko Hasegawa, Manjari Ohala, Daniel Granville, Ashlee C. Bailey (eds.). *Proceedings of the 14th International Congress of Phonetic Sciences*. Berkeley: University of California, 1993.
- GRICE, Martine, Stefan BAUMANN. An Introduction to Intonation – Functions and Models. J. Trouvain, U. Gut (eds.). *Non-Native Prosody. Phonetic Description and Teaching Practice*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 2007.
- GRØNNUM, Nina. Intonation in Danish. Daniel Hirst, Albert Di Cristo (eds.). *Intonation Systems: A Survey of Twenty Languages*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998, 131–151.
- GUSSENHOVEN, Carlos. Discreteness and Gradience in Intonational Contrasts. *Language and Speech* 42/2–3 (1999): 283–305.
- GUSSENHOVEN, Carlos. Biology and Intonation. H. Jacobs, W. L. Wetzels (eds.). *Liber Amicorum Bernard Bichakjian*. Maastricht: Shaker, 2002, 59–82.
- GUSSENHOVEN, Carlos. *The Phonology of Tone and Intonation*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- GUSSENHOVEN, Carlos. Semantics of Prosody. Keith Brown (ed.). *Encyclopedia of Language and Linguistics*, 2nd Ed. Oxford: Elsevier, 2006, Volume 11, 170–173.
- GUSSENHOVEN, Carlos, Aoju CHEN. Universal and Language-Specific Effects in the Perception of Question Intonation. *Sixth International Conference on Spoken Language Processing, ICSLP 2000 / INTERSPEECH 2000*, 2000, 91–94.

- HAAN, Judith. *Speaking of Questions. An Exploration of Dutch Question Intonation*. Utrecht, The Netherlands: LOT, 2002.
- HALLIDAY, M. A. K. *Intonation and Grammar in British English*. The Hague: Mouton, 1967a.
- HALLIDAY, M. A. K. Notes on Transitivity and Theme in English: Part 2. *Journal of Linguistics* 3/2 (1967b): 199–244.
- HIPA: *Handbook of the International Phonetic Association: A Guide to the Use of the International Phonetic Alphabet*. International Phonetic Association (ed.). Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- HIRST, Daniel. Intonation in British English. Daniel Hirst, Albert Di Cristo (eds.). *Intonation Systems: A Survey of Twenty Languages*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998, 56–77.
- HIRST, Daniel, Albert Di CRISTO. A Survey of Intonation Systems. Daniel Hirst, Albert Di Cristo (eds.). *Intonation Systems: A Survey of Twenty Languages*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998, 1–44.
- HU, Fang. A Prosodic Analysis of Wh-words in Standard Chinese. *Speech Prosody 2002, International Conference*, 2002.
- HUDDLESTON, Rodney. The Contrast between Interrogatives and Questions. *Journal of Linguistics* 30/2 (1994): 411–439.
- IIVONEN, Antti. Intonation in Finnish. Daniel Hirst, Albert Di Cristo (eds.). *Intonation Systems: A Survey of Twenty Languages*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998, 314–330.
- JIN, Shunde. *An Acoustic Study of Sentence Stress in Mandarin Chinese*. The Ohio State University, 1996. [PhD thesis]
- JELASKA, Zrinka. *Fonološki opisi hrvatskoga jezika: glasovi, slogovi, naglasci*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2004.
- KISS, Katalin E. Identificational Focus versus Information Focus. *Language* 74/2 (1998): 245–273.
- KRATOCHVIL, Paul. Intonation in Beijing Chinese. Daniel Hirst, Albert Di Cristo (eds.). *Intonation Systems: A Survey of Twenty Languages*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998, 421–436.
- KRISTAL, Dežvid. *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*; predgovor Ranko Bugarski; preveli Ivan Klajn i Boris Hlebec. Beograd: Nolit, 1988.
- KRETSCHMER, P. Der Ursprung des Fragesatzes. Ambrogio Ballini et al. (eds.). *Scritti in Onore di Alfredo Trombetti*. Milano: Ulrico Hoepli, 1938: 27–50.
- LADD, Robert. *The Structure of Intonational Meaning*. Bloomington: Indiana University Press, 1980.
- LADD, D. Robert. On Intonational Universals. Terry Myers, John Laver, John Anderson (eds.). *Advances in Psychology Volume 7. The Cognitive Representation of Speech*. 1981, 389–397.
- LADD, Robert D. *Intonational Phonology*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- LEE, Ok Joo. The Prosody of Questions in Beijing Mandarin. Ohio State University, 2005. [PhD thesis]
- LEED, Richard L. The Intonation of Yes-No Questions in Serbo-Croatian. *SEEJ* 12 (1968): 330–336.
- LINDSEY, G.A. Intonation and Interrogation: Tonal Structure and the Expression of a Pragmatic Function in English and Other Languages. Los Angeles: University of California, 1985. [PhD thesis]
- LUKSANEYANAWIN, Sudaporn. Intonation in Thai. Daniel Hirst, Albert Di Cristo (eds.). *Intonation Systems: A Survey of Twenty Languages*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998, 379–397.
- LUPTON, Ellen, Abbot J. MILLER. Period Styles: A Punctuated History. Linda H. Peterson (ed.). *The Norton Reader* 11th edition. Norton, 2003.
- MILLER, Judith. Focus. Keith Brown (ed.). *Encyclopedia of Language and Linguistics*, 2nd Ed. Oxford: Elsevier, 2006, Volume 4, 511–518.
- MIRIĆ, Dušanka. *Upitni iskaz u ruskom i srpskom jeziku* [Elektronski izvor]. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2013.
- MISHEVA, Anastasia, Michel NIKOV. Intonation in Bulgarian. Daniel Hirst, Albert Di Cristo (eds.). *Intonation Systems: A Survey of Twenty Languages*. Cambridge University Press, 1998, 278–290.
- MRAZOVIĆ, Pavica, Zora VUKADINOVIĆ. *Gramatika srpskog jezika za strance* [drugo, prerađeno i dopunjeno izdanje]. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2009.
- MULJAČIĆ, Žarko. *Opća fonologija i fonologija suvremenog talijanskog jezika*. Zagreb: Školska knjiga, 1972.
- NOOTEBOM, Sieb. The Prosody of Speech: Melody and Rhythm. William J. Hardcastle, John Laver (eds.). *The Handbook of Phonetic Sciences*. Oxford: Basil Blackwell Limited, 1997, 640–673.
- OHALA, John J. The Frequency Code Underlies the Sound Symbolic Use of Voice Pitch. L. Hinton, J. Nichols, J. J. Ohala (eds.). *Sound Symbolism*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996, 325–347.

- PELL, Marc D., Vera SKORUP. Implicit Processing of Emotional Prosody in a Foreign versus Native Language. *Speech Communication* 50/6 (2008): 519–530.
- PELL, Marc D., Silke PAULMANN, Chinar DARA, Areej ALASSERI, Sonja A. KOTZ. Factors in the Recognition of Vocally Expressed Emotions: A Comparison of Four Languages. *Journal of Phonetics* 37/4 (2009a): 417–435.
- PELL, Marc D., Laura MONETTA, Silke PAULMANN, Sonja A. KOTZ. Recognizing Emotions in a Foreign Language. *Journal of Nonverbal Behavior* 33/2 (2009b): 107–120.
- POZOJEVIĆ-TRIVANOVIĆ, Marija. *Integritet govora*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, FF press, 2007.
- RAKIĆ, Stanimir. Srpskohrvatska pitanja i teorija govornih činova. *Delo* XXXIII/4 (1987): 89–111.
- RIALLAND, Annie. Question Prosody: An African Perspective. Tomas Riad, Carlos Gussenhoven (eds.). *Tones and Tunes, vol 1: Typological Studies in Word and Sentence Prosody*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 2007, 35–62.
- RIETVELD, A.C.M., Carlos GUSSENHOVEN. On the Relation between Pitch Excursion Size and Pitch Prominence. *Journal of Phonetics* 13 (1985): 299–308.
- ROBSON, Julie, Janet MACKENZIEBECK. Hearing Smiles – Perceptual, Acoustic and Production Aspects of Labial Spreading. John Ohala, Yoko Hasegawa, Manjari Ohala, Daniel Granville, Ashlee C. Bailey (eds.). *Proceedings of the 14th International Conference on Phonetic Sciences*. San Francisco, 1999.
- ROSSI, Mario. Intonation in Italian. Daniel Hirst, Albert Di Cristo (eds.). *Intonation Systems: A Survey of Twenty Languages*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998, 219–241.
- SADOCK, Jerrold M., Arnold M. ZWICKY. Speech Act Distinctions in Syntax. Timothy Shopen (ed.). *Language Typology and Syntactic Description*. Cambridge: Cambridge University Press, 1985, Vol. 1, 155–196.
- SREDOJEVIĆ, Dejan. Neakcentovane dužine i jezik medija. Vesna Krčmar (ur.). *Zbornik radova Akademije umetnosti*. Novi Sad: Akademija umetnosti, 2013, 205–224.
- STEIN, Gail. *Webster's New World Spanish Grammar Handbook*. Hoboken, NJ: Wiley, 2005.
- STUDDERT-KENNEDY, Michael, Kerstin HADDING. Auditory and Linguistic Processes in the Perception of Intonation Contours. *Language and Speech* 16/3 (1973): 293–313.
- SUBOTIĆ, Ljiljana, Dejan SREDOJEVIĆ, Isidora BJELAKOVIĆ. *Fonetika i fonologija: ortoepska i ortografska norma standardnog srpskog jezika* [Elektronski izvor]. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2012.
- SVETOZAROVA, Natalia. Intonation in Russian. Daniel Hirst, Albert Di Cristo (eds.). *Intonation Systems: A Survey of Twenty Languages*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998, 264–277.
- 'T HART, Johan. Intonation in Dutch. Daniel Hirst, Albert Di Cristo (eds.). *Intonation Systems: A Survey of Twenty Languages*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998, 96–111.
- 'T HART, Johan, René COLLIER, Antonie COHEN. *A Perceptual Study of Intonation: An Experimental-Phonetic Approach to Speech Melody*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- TAKADA, Mieko, Takako AYUSAWA. The Intonation of Interrogative Utterances in the Japanese Dialogs – Analysis of the “TUFS Language Module”. Yuji Kawaguchi, Ivan Fonágy, Tsunekazu Moriguchi (eds.). *Prosody and Syntax: Cross-linguistic Perspectives*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2006, 239–264.
- VAISSIÈRE, Jacqueline. Perception of Intonation. David B. Pisoni, Robert Remez (eds.). *The Handbook of Speech Perception*, 3rd Ed. Malden, MA: Blackwell Publishing, 2006, 236–263.
- XU, Yi. Effects of Tone and Focus on the Formation and Alignment of f_0 Contours. *Journal of Phonetics* 27 (1999) 55–105.
- XU, Yi, Ching X. XU. Phonetic Realization of Focus in English Declarative Intonation. *Journal of Phonetics* 33 (2005): 159–197.
- WENNERSTROM, Ann. *The Music of Everyday Speech. Prosody and Discourse Analysis*. Oxford: Oxford University Press, 2001.
- WILSON, Deirdre, Dan SPERBER. Mood and the Analysis of Non-Declarative Sentences. J. Dancy, J. Moravcik and C. Taylor (eds.). *Human Agency: Language, Duty and Value*. Stanford: Stanford University Press, 1988, 77–101.
- ZIMMERMAN, Malte. Contrastive Focus and Emphasis. *Acta Linguistica Hungarica* 55/3–4 (2008): 347–360.

Dejan Sredojević

INTONATION OF INTERROGATIVES

S u m m a r y

This paper examines the results of experimental phonetic analyses of intonation of interrogatives in the Serbian language and in different world languages. We analyse whether the utterances with interrogativity expressed by lexical and grammatical markers have rising terminals or some other intonational features which are recognised as the universal markers of interrogativity, pursuant to the Ohala's hypothesis on the *Frequency Code*. The results of the abovementioned research were compared with the results of the research presented in this paper. This research had been conducted on the samples from Serbian containing the pronunciation of eight young female speakers originating from Novi Sad. We studied the spectrographs of 96 samples of eight interrogatives and four declaratives. After this, a statistical analysis of the measured data for five observed parameters was conducted. Our assumption that yes/no questions and wh-questions, which are similar at the syntactic and pragmatic level, also have the same intonation proved to be true. In the analysed interrogatives, the focus of the utterance was a lexical and grammatical marker of interrogativity. As far as the parameters of the pitch range are concerned, it was determined that there was a statistically significant difference between the interrogatives and declaratives, while there was no statistically significant difference between two types of interrogatives compared. On average, interrogatives are realised with a lower pitch than the corresponding declaratives, which is not a typical feature of questions in world languages. The peak height of the first phonetic word in interrogatives is higher than the peak height in declaratives but this element is insufficient for marking interrogativity at the intonational level. It was determined that in analysed samples from the Serbian language the rising intonation was not necessarily a marker of interrogativity and that two analysed types of interrogatives had the same intonation as declaratives with a narrow focus.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија

Академија уметности
Департаман драмских уметности
Ђуре Јакшића 7, 21000 Нови Сад, Србија
dsredojevic@yahoo.com

Нада Арсенијевић

(СУП)СТАНДАРДНА УПОТРЕБА ГЕНИТИВА С ПРЕДЛОГОМ *од**

У раду се разматра употреба генитивне конструкције с предлогом од посесивног и агентивног значења како би се сагледале околности у којима се појављују, а тиме допринело решавању њиховог (суп)стандардног статуса у српском језику.

Кључне речи: стандардни српски језик, синтакса, посесивни и агентивни генитив с предлогом *од*.

This paper discusses the use of possessive and agentive genitive constructions with a reposition *od* in order to examine the circumstances in which they appear in. This research should contribute to the explanation of their (sub)standard status in the Serbian language.

Key words: standard Serbian language, syntax, possessive and agentive genitive with preposition *od*.

1. Овим истраживањем обухваћене су генитивне конструкције с предлогом од које су по мишљењу дела стручне јавности на граници супстандардног, а неким од њих требало би и потпуно укинати легитимитет. На пример, према препорукама нормативне граматике посесивну конструкцију типа син *од учитељице* боље је заменити неким другим обликом, као и агентивно употребљену конструкцију типа прогањан *од полицаје*, док се употреба конструкције од СТРАНЕ + генитив оправдава чињеницом да се на овај начин – примерима као што је преузимање власти *од СТРАНЕ официра*, истиче семантичка дистинкција у односу на аблативну конструкцију – преузимање власти *од официра* (Антонић 2005: 128; 2005а: 135). С обзиром на то да се ове генитивне конструкције данас све чешће запајају не само у разговорном језику, којем је веома блиска комуникација и електронским путем, већ и у писаној форми готово у свим функционалним стиловима, Одбор за стандардизацију српског језика сврстао је ову појаву у картотеку језичких недоумица (Одбор).

Конкурентна употреба предлошког генитива с одговарајућим беспредлошким обликом као и са придевским образовањем,¹ односно напоредна појава предлога од с предлошким изразом од СТРАНЕ у комбинацији с генитивом, унети су и у квестионар који је састављен под руководством профе-

---

* Овај рад је настао у оквиру пројекта *Стандардни српски језик – синтаксичка, семантичка и изражајичка истраживања* (178004), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ М. Ивић (1967: 262) истиче да се генитив и придев налазе „у односу комбинаторичних варијаната (у смислу термилошке дистинкције „комбинаторична варијанта” / „факултативна варијанта” коју је унела класична прашка фонологија).”

сорке М. Ивић (1971), а својевремено је био намењен проучавању савременог српскохрватског књижевног језика послератног периода. С обзиром на то да је обрада падежа постављена као први задатак овог истраживања, у квестинару су се нашли сви проблемски значајнији видови употребе падежних облика међу којима и поменуте форме. Иако је питање „моде генитива” (КЛАЈН 1980: 20) донекле превазиђено скретањем пажње на могућност и потребу да се испољи емпатијски однос говорника (Ивић 1995), и даље као веома упадљива појава у српском језику остаје управо замена беспредлошког посесивног генитива (или одговарајућег придева) конструкцијом овог падежа с предлогом од (СТАНОЧИЋ 1996: 131).

2. Ово истраживање спроведено је без намере да се говори у корист било којег од конкурентних језичких решења, или да се проверава основаност сумње у њихов легитимитет, већ са жељом да се сагледавањем релевантних чињеница у вези са датом предлошком конструкцијом допринесе разрешавању могућих недоумица. Кренућемо од оне која је везана за старину и распрострањеност ове појаве. На основу коментара и критика у вези са ширењем предлошког генитива на рачун конкурената могао би се стећи утисак да се ради о једној од негативних тенденција које се тренутно региструју у савременом језику, и то првенствено у неформалном говору (СТОЈАНОВИЋ 1996: 439). Ситуација у српском језику, међутим, идентична је оној коју потврђују и хрватски извори где се дата конструкција бележи у различитим функционалним стилевима (KUNA 1999: 42), што показују и наши примери, и то не само из неформалне комуникације остварене електронским путем: Гале је ујак од моџ ориџака (www.vukajlija.com/forum); Овај роман, похваљен од стране Стивена Кинга (www.sr.wikipedia.org), или из новинских чланака: Супруга од Терија побегла у Дубаи (*Блиц*, 2. II 2010); Мандат није ствар, већ од народа поверено овлашћење (*Блиц*, 18. IX 2012), већ и из књижевних дела: Само како си обрадио женске ликове у Рату и миру од Лава Толстоја (К, 41); И тако, ето, за тај мудри и срачунати корак ка оплемењењу соја, учињен од оноџ џрејџка који није хтио да плаћа сталије и контрасталије (Д, 11).

2.1. Такође, паралелизам првенствено придева и генитива, а затим и двају генитивних облика – беспредлошког и везаног предлогом од, има своју историју и није одлика само актуелне употребе језика. И сасвим летимичан осврт на дијахрона истраживања падежних синтагми показује да није у питању никаква новина² која својом појавом нарушава тренутну норму, већ да се ради о синтагматском односу репрезентованом предлошком конструкцијом чији корени досежу до далеке прошлости.

Појава овог генитива доводи се у везу са древним етапама развоја словенских језика и представља архаичну црту (ВЕЧЕРКА 1963: 211–216). Продирање предлога од у синтагме које су првобитно биле без њега везује се за старословенску епоху (ГРИЦКАТ 1972: 64; ГРКОВИЋ-МЕЉОР 1993: 164).

² Иако појаву посесивног генитива с предлогом од укључује у синтаксичке иновације у хрватском језику, И. Прањковић (PRANJKOVIĆ 2001: 99) ипак наглашава да се ради о конструкцији која је архаична, али да се у новије време у датом значењу поново појављује, нарочито у разговорном језику, и то најчешће за обележавање посесивно-родбинских односа.

Спорадична појава посесивног генитива с предлогом од у 13. веку показује тенденцију ширења, нарочито на територији под романским утицајем, као што је био Дубровник, да би се, на пример, у актима насталим у 15. веку усталиле конструкције типа: име *од оног човека*, запис *од цара Стефана* (Павловић 2006: 370). Поред несумњивог романског утицаја на подручјима додира српског с несловенским језицима, па и са грчким оригиналом који је помињан као могући извор (Грицкат 1972: 64), њена распрострањеност у словенском језичком свету иде у прилог Галисовом тумачењу (Павловић 2006: 371 нап. 476 према Gallis 1954: 34) да се с једне стране ради о интерференцији која је подстакнула романским језичким залеђем, али и о општеиндоевропској тенденцији.

У праћењу историјског развоја ове конструкције драгоцено је поменути и Стевановићево запажање (1963–1964: 116–117) да се и у Вуковом језику „као застарела, иако не тако ретка” појављује генитивна конструкција с предлогом од у примерима типа: *господар од своје жене*, *командант од шанца*, *имена од месџа*, али да је она и у народним умотворинама и у књижевном језику замењена обликом беспредлошког генитива који се и код Вука напоре до појављује. И Даничићев опис (Даничић 1858: 222–223; 251–254) српског падежног система обилује примерима у којима су генитивом с предлогом од исказани и посесум (*цар од оне земље*, *господар од Залије*, *од ђејџеја рука*, *крај од ђејине*) и агенс (*стражар послат од Шћејана*, *покаран од свију*, *опкољен од његови војника*).

Историјски континуитет посматране генитивне конструкције ову анализу усмерава ка проучавању природе настанка и развоја дате структуре. Од пресудног је значаја свакако било удруживање старог генитива и старог аблатива у јединствени генитивни падеж, што је по Белићевом мишљењу (1999/4: 293–296) очљиво и у његовом облику. Сусреле су се том приликом синтагме међу чијим субординираним члановима постоји семантичка конекција – појма чији део бива парцијално обухваћен и оног који представља полазиште – појма од којег нешто потиче. Преклапање основних семантичких концепата двају падежа, нарочито када је у питању испољавање посесивности као „припадања неком” с једне стране, и аблативности као „потичања од некога” с друге, представља повољну околност и за ширење предлога од као спецификатора аблације и ван примарно аблативних структура.³

Као морфолошки знак одвајања и удаљавања (Геродес 1963: 336), без специфичне маркације у односу на остале сличне предлоге којима се упућује и на нека друга обележја, предлог од постаје најпродуктивније средство општеаблативне спецификације. Његова улога у маркирању аблативног просторног односа шири се и ван ове сфере обухватајући све сличне ситуације, па и однос између посесора и посесума који подсећа на просторну релацију с истакнутим објектом транслокације (A1) и полазиштем (A2)⁴ којем се при-

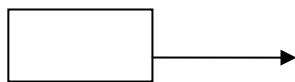
³ У руској лингвистичкој литератури (Головачева 1989: 154) генитивне конструкције с предлогом од сврстане су у тзв. *несобственно посесивные конструкции* за које се констатује следеће: „Как уже говорилось, это синтаксические конструкции, основным значением которых не является посесивность, но которые одновременно со своим основным значением выражают также и одно из посесивных отношений”.

⁴ Полазни аргумент може бити и посесум а релациони однос тог смера се терминолошки разликује, па се у односу на *поседовање* (посесивност) обележава као *припадање* (припадност) (Stojanović 1996: 14).

дружује предлог као спецификатор датог општег значења. Локалистички заснована концептуализација посматране посесивне релације огледа се и у њеној класификацији која представља метафоризацију просторних односа.⁵ Оваква природа параметара уочљива је већ на први поглед – између чланова посесивне релације – посесора и посесума, постоји одвојива (*индиректна*) или неодвојива (*директна*) веза у којој они могу бити повезани у *вертикалном* као и у *хоризонталном* низу.

2.2. Свест о посесивности као логичкој категорији која се темељи на односу између субјекта и објекта посесивности (посесума и посесора), укључује и један вид тог односа заснован на (не)отуђивости. То је однос припадности неживог појма неком живом, при чему он може бити маркиран ограниченим бројем неодвојивих ентитета, али и немаркиран с обзиром на неограничен број предмета одвојивих од свог власника, којег могу привремено или трајно променити (FRLETA 2008: 163; МЕЗЕНЦЕВА 2009: 67–69). Флексибилност посесивне релације и њена интерференција с аблативношћу нарочито је изражена у ситуацијама у којима је ова врста корелације успостављена међу неживим појмовима, јер је у том случају посесивност више формалне природе и испољава се само као нека врста додира, односа (KUNA 1999: 41). Ипак, чини се да је подударност с просторном аблативном транслокацијом најочигледнија у случају корелације неког природног или вештачког извора енергије – светлосне, топлотне и сл. и ефекта који му се приписује, на пример:

кућа

свећа

он (A1) одлази *од* куће (A2)   светлост (A1) [се шири] *од* свеће (A2)

Овако концептуализовану посесивну релацију илустровали би и следећи примери:

Мало шта остаје: неки траг *од сјаја* (ВЈ, 33); Грмљавина *од експлозије* (Ћ, 86); Топлота *од њећи* бацаше га у неки заношљив сан (Стевановић 1979, 259; Глишић); Ја сам сваки час покушавао да кроз дим *од дувана* прочитам штогод (Стевановић 1979, 259; Глишић); Трепери блиједо-модра свјетлост *од уздрхћалих зрака* (Стевановић 1979, 259; Кочић).

Семантичка синонимија алтернативних облика, предлошког (светлост *од свеће*) и беспредлошког генитива (светлост *свеће*), заснована је на постојању истих обележја, али са разликом у њиховој хијерархизацији, на коју утиче управо предлог од као спецификатор општеаблативног значења, као

⁵ По А. В. Головачевој (1989: 45; 218) однос просторног, екзистенцијалног и посесивног значења представља језичку универзалију. Ова ауторка сматра да и сама посесивност има антропоцентричну концептуализацију тако да се од центра у којем се налази човек са својим духовним и телесним бићем („посесивно пространство“), шири концентрично стварајући односе са вањским светом.

примарног, у односу на посесивно у конструкцијама без овог предлога. Оно што такође подржава егзистенцију оба ова облика јесте чињеница да посесивност беспредлошког генитив интерферира и с квалификативним значењем, па се светлост *свеће*, прасак *експлозије* може протумачити и као специфична појавна врста (слаба светлост, јака експлозија) за разлику од референцијално обележеног предлошког облика.

Говорећи о генитивној конструкцији с предлогом од, Фелешко (1995: 110–111) износи претпоставку А. Хајнца „да су партитивност, посесивност (припадност) и аблативност (растојање) једноставно различити аспекти једне исте појаве какав је општи однос два појма”. Том приликом Фелешко у свом корпусу уочава чешћу појаву предлошког облика при изражавању односа међу стварима, за разлику од лица, а позадина указане чињенице – да је у тада западној варијанти српскохрватског језика то уочљивије, може бити у самој норми која и данас у хрватском стандарду промовише конструкцију с предлогом у ако је то живи посесор, док ону с предлогом од забрањује, остављајући јој опонентну улогу заступника посесивне релације са неживим посесором (ТЕЖАК-ВАВИЋ 1992: 254). С друге стране, у српском стандарду однос двеју конструкција није овако прецизиран нити нормативно уређен, а у пракси посесивни генитив с предлогом у има ограничену употребу – обично се оцењује као архаизам (СТЕВАНОВИЋ 1979: 227), или се у новије време везује углавном за научне текстове из области медицине, на пример: *Кожа у дејџеџа* је глатка и еластична (АНТОНИЋ 2005: 146).

3. РЕЛАЦИЈА НЕЖИВО ~ НЕЖИВО. Иницијације за појаву предлога од су различите. Треба поменути и аналогију према синтагмама у којима ово решење понекад и нема алтернативу. То су пре свега синтагме с израженијом могућношћу аблације (Гужва кићанку *од феса*), која се често укршта с партитивним и посесивним значењем, што у својој студији констатује Фелешко (1995:110).

3.1. Избор предлошког решења у односу на беспредлошко,⁶ које се у граматици помиње као алтернација (АНТОНИЋ 2005: 145) може бити чисто формалне природе, тј. засновано на стеченој навици, па стога иницирано говорниковом потребом да изостанак детерминатора (огрисци [дет] *јабука*, глава [дет] *џусала*), који се иначе сматра обавезним у већини генитивних синтагми поседничког односа (АНТОНИЋ 2005: 144, напомена), надомести предлогом (огрисци *од јабука*, *даска од клуџе*):

Узе кључеве друге *од кайџе* (Н, 5); Опалимо у горњу даску *од клуџе* (К, 160); Главу *од џусала* притиште брадом (А, 25); Расече сукно *од чакџира* (Ћ, 42); Гађају се огрисцима *од јабука* (К, 60); У фригосу откријемо ... повећу кожу *од бивџе сланине* (К, 114); У плитком цепу *од џуња* (А, 49); Вукла [је] шлеп *од аљине* (К, 145); Поред рингли *од џиорџа* (К, 29); Притисне ногом папучицу

⁶ Једно од могућих објашњења која се нуде у литератури (KUNA 1999: 41) могло би се тицати партитивног односа у којем је истакнута одвојивост посесума од посесора, као што су кључеви одвојиви од врата, или чеп од боце, међутим, примери сакупљени овом приликом показују подједнако честу употребу истог предлошког облика и када је ова веза, такорећи, нераскидива, на пример: глава *од џусала*, сукно *од чакџира*, или мање или више раскидива: чеп *од џуња*, шлеп *од аљине*.

од *џаса* (К, 107); Да покупим кирију од *куће* (К, 74); Ту је она књига од *ауџа* и за мој ауто пише (www.groups.google.com).

У односу на опонентна предлошка решења којима се у некима од примера спецификују сасвим одређена значења – просторно, наменско и нека друга (рингла на *џиорейџу*, џеп у/на *џуњу*, папучица за *џас*, кирија за *кућу*) предлог од се издваја својом немаркираношћу у погледу семантике (рингла од *џиорейџа*, џеп од *џуња*, папучица од *џаса*, кирија од *куће*), што му омогућава да повеже већ помињана интерферентна обележја – посесивност, партитивност и аблативност, па тако потисне конкуренте.

3.1.1. У алтернацији с предлошким обликом у појединим случајевима могао би се наћи и одговарајући придев, као рецимо у следећим примерима:

Узе гајтан од *џелефона* (К, 134); Из амбара [изнесе] велику гранату од *хаубице* (Ћ, 84); Трескамо вратима од *кујайџила* (К, 110).

Двојака интерпретација посесивног односа у којем поред одабраног облика постоји и могућност идентификације неживог посесора придевским образовањем може оправдати њихову напоредну појаву. *Телефонски* гајтан у односу на гајтан од *џелефона*, као и *хаубичка* граната и граната од *хаубице*, па и евентуално *кујайџилска* врата и врата од *кујайџила* представљају две врсте изражавања посесивности – припадности врсти, типу, одређеном квалитету, што је и морфолошки регистровано придевским наставком, и у другом случају припадности одређеном, референцијално употребљеном појму. Одабир једног од могућих језичких решења заснован је управо на тој семантичкој дистинкцији.

3.2. Предлог од региструје се и у синтагмама у којима је релација између двају неживих појмова транслокативне природе. Ради се о привременом локализаторском односу где зависну улогу добија појам који садржајно испуњава какав простор, мартирајући га тиме чак и након повлачења, тј. када је тај простор већ испражњен, на пример:

У клавиру држимо празне тегле од *зимнице* (К, 116); Калеми од *конца* (К, 140); Газио до колена по љускама од *јаја* (К, 144); Све засуто љупинама од *ораха* (Ћ, 122); Стају и у кутију од *џибица* (К, 7); Мазне у неком магазину картонску кутију од „*Иџнисове*” *машине* за прање веша (К, 90).

У таквим случајевима генитив с предлогом од представља примарно језичко средство, које понекад и нема конкуренцију (љуске од *јаја* ~ љуске *јаја* (?) ~ *јајчане љуске), или његов алтернативни облик има другачије значење – означава меру (и облик) (тегле од *зимнице* ~ тегле *зимнице*, кутија од *џибица* ~ кутија *џибица*, калемид од *конца* ~ калемид *конца*). Уколико су имене у комбинацији с генитивом хомонимичне, тако да се могу појавити и као локализатори и као партикуларизатори (Ivić 1983: 21–23), што је овде случај; регулативну улогу преузима предлог као маркер аблативног, у ширем смислу локализаторског односа. С обзиром на то да је у овим примерима говорник управо то и имао на уму, разумљива је појава предлошког, а не беспредлошког генитива.

4. РЕЛАЦИЈА ЖИВО ~ НЕЖИВО. Да последице интерференције помињаних генитивних значења имају тенденцију ширења сведоче и следећи примери у којима долази до колебања при граматикализацији односа између живог појма и његовог интегралног дела:

Заповедила му је да даје много благо млеко и од *йаџке* крв (Н, 35); Дуго је трљао кољено (фаза мађионичар: маст од *шишмица*, с длаком *крстаче*, коријеном *траве-обезнанке*, и три листа траве од непомисли, седам капи крви од *некршћена дјеиџа*) (Д, 19).

Посебну пажњу привлаче различита граматичка решења посесивно-партитивних појмова у оквиру исте реченичне структуре. Иако би се то могло приписати колебању и несигурности говорника, претпоставка је да за одабрана решења постоји још неко објашњење. Довољно је да посматрамо други пример у којем се на синтагму с предлошким генитивом (маст од *шишмица*), надовезују две синтагма с генитивом без предлога (длака *крстаче*, па и коријен *траве-обезнанке*). Разлог се може тражити само у разлици међу сегментираним ентитетима и њиховом партонимијском односу⁷. Од раније је познато да нису сви делови неке целине једнако у њу укључени. Неки су мање докучиви, теже их је запазити и одвојити, у менталном, па и у физичком смислу, док код других, доступних чулима, то није проблем.

Иако се о језичком нотирању стања у српском језику можемо обавестити код Стевановића (1979: 227), који каже да се аблативна природа сегмената лакше одвојивих од целине језички обележава присуством предлога од, док је за теже одвојиве делове карактеристична комбинација с конструкцијом у + генитив, његови примери, а и малопре поменути случај то не потврђују сасвим. Наиме, дискутабилна је разлика у погледу одвојивости између примера типа: прозор *од кола*, угао *од йостјеље*, који су сврстани у прву групу – лакше одвојивих, и примера типа: у *Милице* дуге трепавице, којим је илустрован други случај – делова теже одвојивих од целине. На основу ових неколико примера пре би се могло рећи да предлог од ступа у везу с теже одвојивим ентитетима, творећи тако аблативно обележену конструкцију, док се код оних лакше одвојивих делова та особина већ препознаје у њиховој релацији са целином. Отуда би била схватљива појава предлога од и у синтагми маст од *шишмица*, јер се ради о партонимијском односу у којем део није тако лако доступан и чија је аблација теже изводљива за разлику од оног у синтагми длака *крстаче*. Ову констатацију поткрепљује и пример у којем је за реализацију предлога од пресудан био управо моменат теже одвојивости, иако су постојали граматички услови за изостављање овог предлога (крв од *некршћена дјеиџа*), што је и учињено у примеру длака [жабе] *крстаче*, али не захваљујући имплицитној детерминацији појма у генитиву већ лакшој одвојивости његовог интегралног дела са којим чини посматрану синтагму.

Такође, давање предности предлошком генитиву у односу на придевски облик овде се може се оправдати мањом информативном способношћу придева који се због граматичког ограничења не комбинује с детерминатором

⁷ О партонимијском односу веома детаљно нас обавештава М. Ивић (2006) у раду „Когнитивни аспекти феномена партонимије”.

гола, па аниматни појам заступљен посматраним генитивом – као субјекат те предикације (окривљени), није више истога ранга са субјектом управног предиката (инспектор). Овакву хијерархизацију аргумената применићемо највероватније у случају када не знамо ништа о начину преноса информација и о евентуалном укључивању посредника у процес признавања. Да ли је и говорник имао на уму ту чињеницу може показати шири контекст.

Могло би се закључити да се, захваљујући томе што у овој групи примера постоји могућност двојакe перспективизације релационог односа, у алтернацији могу наћи оба генитивна облика – предлошки са спецификацијом аблативно-адлативне релације (признање *од окривљеноџ*, помоћ *од рођака*) и онај други без такве спецификације (признање *окривљеноџ*, помоћ *рођака*), при чему је за први карактеристично обележје непосредности, док други није маркиран у том погледу.

4.2. У пракси се појава предлога од проширила и на друге атрибутске синтагме у којима имамо релацију резултативног типа (Павловић 2006: 352) где спада и однос ауторства (приповетке *од Радоја Домановића* [Радоје Домановић (A1) је написао приповетке (A2)]). Иако су у овом случају аутор и његово дело блиско повезани, концептуализују се као два ентитета, јер дело може егзистирати и ван сфере свог творца од којег потиче и којем по природи заувек припада, без обзира на неке нове будуће релације¹⁰. Управо та константа, заснована на преклапању потицања и посесије у односу ауторства, одваја ове примере од примера стечене посесивности где посесум не мора обавезно и потицати од посесора, нити му посесор мора бити трајни власник, па се ни граматичка диференцијација која важи за стечену посесивност, на пример: *капут моџ брајша* [капут припада мом брату] ~ *капут од моџ брајша* [брат ми је дао капут], не очекује при обележавању природне и сталне везе у односу ауторства. Међутим, пракса показује да се и у таквим примерима напоредо појављују оба генитивна облика (приповетке *Радоја Домановића* ~ приповетке *од Радоја Домановића*) и граматичари их наводе као прихватљива решења приликом идентификације припадности дела аутору. Проучавајући генитивну конструкцију с предлогом од, Стевановић (1965: 260–261) још запажа да посесор не мора бити заступљен обавезно именом и презименом, па наводи и примере типа: Травничка хроника *од Андрића*, Немањина биографија *од Доментијана*.

Иако је највећи број таквих примера забележен у неформалној комуникацији електронским путем, посесивно-ауторски однос овако је граматикализован и у књижевним текстовима, што показују неки од следећих примера:

Списак књига, *од Еве Рас* (www.knjizevnost.org); Дакле, купујем књигу *од Miriam Delly*: „Magali” (www.croportal.net); Скенирао сам књигу *од Karla Maya* „Црни мустанг” (www.freelists.org); Прочитај приповетку *од Радоја Домановића*, „Вођа” (www.engforum.pravda.ru); Најбоља песма *од Рибље чорбе* (www.vojvodinacafe.rs1); Која вам је омиљена песма *од Нурване* (www.mondo.rs); Песма *од Рамонеса* као инспирација за тему (www.forum.krstarica.com);

¹⁰ Аниматни члан се као аутор остварује само у оквиру резултативне релације (књига *Маиџе Бећковића*), што се и семантички и формално разликује од других његових улога у посесивним односима (на пример: ту књигу [неког другог аутора] сам добио *од Маиџе Бећковића*).

Будући је од сулџана амнестија читана (Н, 17); Како си обрадио женске ликове у „Рату и миру” од Лава Толстоја (К, 41); Прочитао сам интересантан чланак од веома уваженог њисца (Д, 156).

Док актуелне граматике српског језика (СТЕВАНОВИЋ 1979: 213–232; СТАНОЈЧИЋ и др. 1989: 273) помињу само појаву поменуте конструкције, не бавећи се улогом нити разлогом употребе предлога од, питање оправданости његове појаве остаје отворено. Ипак, Ивана Антонић (2005: 145) примећује да се овај предлог по правилу комбинује с именицом која представља наслов неког дела, што се може схватити као констатација, али и као извесна препорука.

Да би се пажњи приближиле најбитније чињенице, целокупну ситуацију требало би посматрати из угла „синтаксичке стратегије” (IVIĆ 2006a: 44–45) чијом се применом предупређује недовољна информативна прозирност исказа и при чијој су опсервацији у лингвистичкој литератури као двосмислене помињане управо именице *picture* (слика) и *poet* (јесма). Ауторска остварења, међу којима се појављују такви појмови, природни су и стални посесуми својих креатора, али се исто тако могу наћи у поседу и неких других појединаца. Такву семантичку хомонимију језички је тешко разграничити, нарочито када се као у српском језику у оквиру истог језичког обрасца, (нпр. слика *моџа друџа*), нађу три семантички различите релације – резултативна посесија [мој друг је насликао слику], стечена посесија [слика припада мом другу] и стечена посесија репрезентативног типа [мој друг је приказан на слици].

Судећи према забележеним примерима, у таквој ситуацији на сцену ступа морфолошка структура као регулативни фактор лексичке семантике именица укључених у дате односе. Убацивањем предлога од, било то оправдано или не, потенцира се значење потицања од оног појма уз који се овај предлог реализује, чиме се искључује чисти однос поседовања у којем је посесор немаркиран у погледу свог ангажмана, за разлику од оног који на било који начин учествује у креирању¹¹ поседованог појма: књига од *Еве Рас* [Ева Рас је написала књигу]; слика од *Микеланђела* [Микеланђело је насликао слику]; песма од *Рамонеса* [Рамонес пева песму], или се појављује у улози дародавца: књига од *моџ друџа*; слика од *моџ друџа* [књига/слика коју ми је поклонио мој друг].

Мање спутан нормом, разговорни језик је у стању да открије неке од резултата своје унутрашње стратегије. Међутим, таквих примера има и у другим функционалним стилевима. Служећи се предлогом од као маркером резултативног односа и онда када је он на друге начине сугерисан, на пример, стављањем у позицију посесора познатог аутора у односу на његово познато остварење (Рат и мир од *Лава Толстоја*), претпоставка је да говорник не испољава потребу наглашавања датог односа¹² већ на овај начин открива

¹¹ Осим самих аутора поједине творевине подједнак однос могу успоставити и са оним појединцима који учествују у њиховом даљем креирању. На пример, у креирању инструменталне или вокална интерпретације музичког дела учествује пре свега њен извођач, тако да њега можемо сматрати аутором интерпретације.

¹² Код билингвалних говорника којима је матерњи (први) језик мађарски појава овог предлога се запажа готово у свим посесивним синтагмама, јер је у њиховом примарном језику посесивност обележена посебним знаком. С обзиром на то да у српском језику падежни наставак није средство којим се граматикализује искључиво посесивност, они решење налазе у

постојање одговарајућег системског обележја. На то указује чињеница да га налазимо и тамо где предлог не обавља дистинктивну улогу тј. и тамо где овај облик нема алтернативу, а за тај однос је специфична резултативност, нпр.: Сакривао је готово све рупице *од мољаца* (Д, 104) [мољци су направили све рупице] ~ (*рупице *мољаца*).

5. Релација живо ~ живо. Појава генитивне конструкције с предлогом од везује се и за синтагме са специфичним односом реципрочне посесије, када је у питању идентификација родбинских и социјалних веза успостављених у хоризонталном или вертикалном низу¹³ (према квантитативном и хијерархијском принципу), као што илуструју примери:

Ђерка *од Шер* и законски постала мушко (www.organvlasti.com); Студирао син *од Пироћанца* у Београду на неком Факултету (www.pinkradio.com); Супруга *од Терија* побегла у Дубаи (www.sport.blic.rs); У колима је на челу ишао, најчешће ујак *од младожење* са барјаком (www.licka-sarenica.com); Син *од Ере Ојданића* (www.movies.top-space.com); Син *од њркача Noriyuki Hage* мирише ауспух (www.benzinukrvi.com); Знам доста тога о Наталији Куних (млађа ћерка *од Сузане Манчић* (www.formspring.me)); Да је то ни мање ни више него ујна *од моџ момка* (www.psihologijaonline.com); Гале је ујак *од моџ орњака* (www.vukajlija.com/forum); Ухапшен телохранитељ *од Бијонсе* (www.smesne-slike.net); Ова са наочарима је М.К., супруга *од Б. К.*, а М. М. је супруга *од ухайщеноџ „Пуџара”* (www.svet.rs).

Сви наведени примери забележени су у електронским издањима различитих извора у којима преовлађује неформални говор. У прегледаним књижевним текстовима предлошки генитив углавном није био средство за исказивање родбинског односа. Детерминисани посесор је репрезентован генитивом: Још само млађи брат *будућеџ књаза* (ВЈ, 8); Изгледа као жена *некоџ украјинишеља зверади* (А, 196); То су биле већином жене, понајвише мајке, бабе и сестре *ојјејтих дечака* (А, 15), а онај без одговарајућег детерминатора придевом: *Поморачки* син, ниједном није подузео какво дуље путовање морем (Д, 24); Ова *Авдаџина* кћи била је на оца (А, 104); *Миланов* отац доселио се у касабу (А, 150).

Тамо где има одступања у односу на књижевне текстове доминација предлошког генитива омогућена је одређеним језичким ограничењима при реализацији његових опонената. На пример, када је посесор заступљен властитим именом страног порекла, његов облик посесивног придева, због свог обличког неуклапања у систем, донекле замагљује идентификацију посесора (*Шерина* ћерка, *Бјонсин* телохранитељ), или се то дешава када је придев изведен од појединих етника сложене фонетске структуре, незгодне за изговор (*Пироћанчев* син). Такође, увођењу предлога од прибегава се највероватније

додавању предлога. Међутим, ову потребу да истакну дату врсту односа могу имати и изворни говорници.

¹³ Потпуна симетрија се постиже међу генерацијски подударним појмовима, који су и потпуно идентични (нпр. *брајт* ~ *брајт* и *сесџира* ~ *сесџира* представљају улоге које остварују оба члана релације), док другачије семантизоване улоге не остварују ову симетрију (*џурак* ~ *зејт*). Веза међу релационим појмовима у којој је један подређен другом, према својим годинама (*ћерка* ~ *мајка*) или статусу (*шеф* ~ *радник*), има одлике вертикалног низа.

због непостојања детерминатора, који у српском језику уз именице општер значења и уз властита имена, према ономе што нам литература нуди, не би требало изостављати (*ујак *младожење*), осим у специјалним околностима. Нарочито би тешко било разумевање односа у које ступају именице страног порекла (супруга *Терија*), поготово оне које на неки начин остају ван уобичајеног система, што може утицати на адекватно разумевање синтагматског односа (ћерка *Шер*, телохранитељ *Бјонсе*).

Ипак, на ширење предлошке генитивне конструкције утичу и неке друге околности, јер има примера у којима је предлог од реализован и уз детерминисану именицу у својству посесора (*Син од њиркача Noriyuki Hage*). Оно што одмах пада у очи, јесте чињеница да се углавном ради о релацији вертикалне узајамности међу појмовима устројеним према принципу квантитативне, генерацијске неуједначености засноване на природном односу потицања (*оџац ~ син, мајка ~ кћи*). У питању су појмови за које је у лингвистичкој литератури већ констатовано да спадају у тзв. транзитивне именице (Ivić 2006a: 9–17), у овом случају такве које успостављају биолошки однос са особом мушког (отац) или женског пола (мајка) од које воде порекло. Очигледно је да наметање ове чињенице код појединих говорника за последицу има употребу предлога од и у оним синтагмама у којима је његова појава непотребна¹⁴.

С друге стране, у савременом језику су општеприхваћене синтагме брат од *сџрица*, сестра од *шејке*, претпоставља се, настале као последица редуквања и нестајања родбинских назива (PRAJKOVIĆ 2001: 99). И поред дистинктивне улоге коју обавља предлог у синтагми брат од *сџрица*, да би се она разликовала од синтагме брат *мога сџрица*, овакви примери су могли послужити као модел за маркирање порекла предлогом од и у свим осталим случајевима у којима је његова улога дискутабилна и међу језичким стручњацима различито оцењена. Међу онима за које генитив с предлогом од представља прихватљиво решење налази се С. Стојановић (STOJANOVIĆ 1996: 439). Иако синтагмама типа брат од *шејке* приписује класификаторска својства за разлику од синтагме пиле од *сокола*, која заступа реципрочну посесију, она сматра да је ова структура с предлогом од прихватљива уколико се као управна реч појави било који релацијски термин, тј. онај којим се обележава сродство или социјална улога, и то илустрјује примерима: Срела сам брата од *оне Мире* из самопослуге; Ево чекам неку другарицу од *кеве*.

Све ово сведочи да се ширење предлога од у синтагмама посматраног типа одвија у условима језичких ограничења за појаву другачијег решења, било придевског облика или беспредлошког генитива, понекад и једног и другог, а уз подстицај синтагми оправдано реализованих с овим предлогом као дистинктивним семантичким елементом.

6. Историјски гледано, за старословенску епоху (Грковић-Мелџор 2010: 51) подједнако се везује и агентивно значење посматране генитивне конструкције у оквиру пасивних структура (језик прихваћен од *свих*), где се напоредо

¹⁴ Изузетно, улога предлога као неопходног маркера примарног аблативног значења запажа се у изразу употребљеном у примеру: Играо се заједно са другом нижеразредном децурлијом од *зла оца* и од *џоре мајке* (К, 28).

реализује са инструменталом. Према Ходовој (1971: 175) у тој улози се веома ретко појављује и генитив с предлогом *у*. С обзиром на алтернацију са субјекатским конституентом у активној структури (*сви* прихватају језик), по Фелешковом мишљењу (1995: 109) ову конструкцију могуће је довести у везу са објектом. Међутим, на основу блискости са значењима околности у којима се радња врши, он овом генитиву „са пограничја објекта и прилошке одредбе” ипак приписује адвербијалну функцију. Томе у прилог иде и објашњење М. Ивић (1954: 62) у вези са промоцијом предлошког генитива на рачун субјекатског инструментала, при чему ова ауторка за генитив каже да се појављује „само као извор – неактивна јединка дакле – из кога потиче обавезна акција”.

6.1. С обзиром на ту чињеницу да самоактивност – релевантна за некадашњи субјекатски инструментал, није основно обележје генитива с предлогом од, запажа се знатан број примера у којима је генитивни субјекат као аниматни појам граматички или семантички плурализован, нпр.:

Понесени својом страшћу или натерани од *јиројивника* (А, 81); Његова бака и њене сестре биле су натеране од *шадашње власћи* да потпишу уговор о продаји (Блиц, 24. IX 2012); Због свега тога он је био човек који је прогањан од *многих режима* (Блиц, 15. II 2012); Како су хришћани у то време били прогањани од *римске власћи* (www.novosti.rs); Левски кажњен од *ФС Буџарске* (www.sportsport.ba); Лишен свега, протеран од *свих*, бајковити младић је остао без ичега (www.politika.com); Одатле је протеран од *усџаца* 1941. године (www.rastko.rs); Јелен је некад био чест становник јужноамеричких пампаса, али сада је протеран од *зоведа и друге сџоке* (www.biologija.rs); Да је мој отац од *Турака* рањен (Н, 18); Мандат није ствар, већ од *народа* поверено овлашћење (Блиц, 18. IX 2012); Зато се све што је угрожено од *нејријашеља* склања под окриље бригаде (Ћ, 114); А бићеш проклет од *свију Срба и од све сиројшње* (Н, 82); Сходно величини буџета, Зајечар је похваљен од *Националне службе* (www.naslovi.net); Филм је добро примљен од *румунске јублике* (www.palicfilmfestival.com); Хари Мартинсон је био у тој мери малтретиран од *својих колеџа* после добијања Нобелове награде (www.amika.rs/Stokholm).

6.2. Иако посматрани генитив кореспондира са субјектом активне реченице, његово примарно обележје аблативности карактерише га пре свега као „појам неке врсте одређеног објекта од кога потиче акција” (Ивић 1954: 62), тако да то може бити и појам којим се само конотира вршилац (*власћ, режим, јиројивник, служба, јублика, народ*). Међутим, у овом корпусу се као вршилац радње у пасивној структури на исти начин идентификује и живи појединац:

А Маријана расте и цилита се, мажена од читаве куће, нарочито од *моје сџрине Саве* (Ћ, 45); Протеран од *Фредерика Саксонског*, Мартин Лутер се повлачи (www.sh.wikipedia.org); Посебно је похваљен од *Ђорђа Андрејевића Куна* (www.montenegrina.net); Као замјеник командира чете писмено је похваљен од *Врховног команданџа* (www.znaci.net); И тако, ето, за тај мудри и срачунати корак ка оплемењењу соја, учињен од *оног јрејка* који није хтио да плаћа сталије и контрасталије (Д, 11); Два пута кажњен од *исџоџ јолицајца* на два континента (www.net/news); Обучена и нахрањена од *мојеџ сина!* (www.svetosavlje.org); Када је суфражеткиња Emily Davison, искочила и била насмрт прегажена од *краљевоџ коња* (www.sh.wikipedia.org/wiki); На самом почетку битке пре-

гажен *од слона* (www.sh.wikipedia.org); При чему их храни женка која је претходно, са полусвареном храном, нахрањена *од мужјака* (www.weebly.com).

6.3. С обзиром на то да се генитивом заступљеним појмовима може написати и узрочно значење, као што у неким примерима чини Стевановић (1965: 249), који их сматра „изазивачима оног што се казује у реченици”, односно види их као појмове за исказивање потицања (радње, стања, расположења), потребно је осврнути се на случајеве који могу довести до забуне. Уз глаголе у чијем је семантичком потенцијалу садржано и значење аблативности, аргумент у генитиву с предлогом од може упућивати управо на то значење, а не агентивно ангажовани појам. О томе је већ било речи у нашој лингвистичкој литератури (Танасић 1982: 117–119; Антонић 2005а: 134–135), али пре свега то су биле пасивне структуре с дворекцијским глаголима типа *преузимајти*, *примајти* (од некога нешто), уз које је за обележавање агентивне улоге прихваћена конструкција од СТРАНЕ + генитив, што илуструју и следећи примери:

Стратешко партнерство може да буде лакши пут за преузимање Железаре Смедерево *од стране неке руске компаније* (Блиц, 6. IX 2012); Двеста комада јаја, купљених *од стране моје бакује* (К, 144).

6.4. С друге стране, Одбор за стандардизацију српског језика (Одбор) сматра да ова гломазна и стилски неприкладна конструкција, која по мишљењу надлежних представља калк према немачком *seit(en)s*, није неопходна замена агентивном инструменталу (Наша делегација, предвођена *министром Јовановићем*, допутовала је у Беч), или генитиву с предлогом од уколико је дистинкција поменутих значења контекстуално обезбеђена, као у неким од примера забележених овом приликом у којима је реализован глагол *примијти* (некога) у једнорекцијској употреби, или та дистинкција није релевантна с обзиром на природу појма у генитиву (нпр. *спржено од сунца*, последњи пример):

Пашеко је, као је и сам изјавио, лепо примљен *од саиграча и људи из клуба* (www.cvvenazvezdafk.com); Где је лепо примљен *од тамошњег бискупа Срема* (www.turizambac.org/Istorija); Као кад нам полагају руку на раме *спржено од сунца* (Д, 93).

Погрешна интерпретација није могућа ни у оним случајевима где је аблативно значење у односу на агентивно потенцирано денотативном или конотативном семантиком именског појма у генитиву, јер би он, искуствено гледано, као агенс био у колизији са значењем предиката и контекста у којем се реализује (Алексинач је заштићен *од њролећних њојлава* [* Алексинач су заштитиле поплаве], што илуструју и следећи примери:

Алексинач је заштићен *од њролећних њојлава* (www.rts.rs/page/stories/ci/story); Само ако је ум човеков уперен у живога Бога, човек ће бити сачуван *од ових њојасних њејријатјеља* (www.istinoljublje.wordpress.com); Београд тако никад није ослобођен *од Немаца* (К, 163); Да се наш главни град ослободи *од окујашора* (К, 164).

Подједнако су илустративни и примери у којима је поменутом предлошком конструкцијом од СТРАНЕ замењен предлог од иако унутарсинтагматски односи јасно упућују на значење, па није потребно његово додатно маркирање

на овај начин. На пример, разумљиво је да генитивна допуна глагола *чуи* представља извор информација у примеру типа: Кошаркашки клуб Црвена звезда огласио се саопштењем за јавност поводом увреда које су могле да се чују од *сйране њублике* током званичног представљања тима Партизана за нову сезону (*Блиц*, 26. IX 2012). Агентивно значење појма у генитиву није спорно ни у следећим примерима, па је употреба конструкције од СТРАНЕ с овим обликом сувишна. Међутим, вероватно би требало размотрити потребу и могућност другачијег стилизовања информације како би се облик генитива потпуно избегао:

Местимично изједеној од *сйране мољаца* (К, 125); Ово је још један у низу вандалских и кукавичких чинова, извршених од *сйране оних који не желе мир и сйабилносй* (*Полиџика*, 12. IX 2011); Прогањана од *сйране моћника* (www.vesti-online.com); Кошаркашки клуб Партизан опет је кажњен од *сйране Евролиге* (www.mondo.rs); Приказ романа Исидоре Бјелице „Мој деда Луј Витон”, награђен од *сйране часописа „Лиса”* (www.анаатанасковиц.рс); Док италијански тим који је похваљен од *сйране сйручног жирија* (www.designed.rs).

6.5. Разматрање овог типа примера, као и претходног, спроведено је не само да би се обележја генитивне конструкције с предлогом од у посесивној и агентивној употреби истакла већ и да би се довела у везу са обележјима њој конкурентних синтаксичких облика. Намера је била да се на тај начин помогне при процени статуса који ове конструкције треба да имају у стандардном српском језику.

ИЗВОРИ

- А: Иво Андрић. *На Дрини ћурија*. Сабрана дела Иве Андрића. Београд, 1981. <www.ebook-browse.com/ivo-andric-na-drini-ciprija-pdf-d31207186> 2.02. 2011.
- Блиц. Дневне новине (2. фебруар 2010; 15. фебруар 2012; 6. септембар 2012; 18. септембар 2012; 24. септембар 2012; 26. септембар 2012).
- ВЈ: Светлана Велмар-Јанковић. *Дорћол*. Антологија српске књижевности. <www.ask.rs> 2009.
- Д: Владан Десница. *Прољећа Ивана Галеба*. Антологија српске књижевности. <www.ask.rs> 2010.
- К: Момо Капор. *Белешке једне Ане*. Антологија српске књижевности. <www.ask.rs> 2011.
- Н: Матеја Ненадовић. *Мемоари*. Антологија српске књижевности. <www.ask.rs> 2009.
- Полиџика*. Дневне новине (12. септембар 2011).
- С: Стеван Сремац. *Пој Тира и њой Сйра*. Антологија српске књижевности. <www.ask.rs> 2009.
- Ћ: Ћопић, Бранко. *Баџића сљезове боје*. Антологија српске књижевности. <www.ask.rs> 2010.
- Електронски извори: www.vukajlija.com/forum, www.sr.wikipedia.org, www.groups.google.com, www.knjizevnost.org, www.croportal.net, www.freelists.org, www.engforumpravda.ru, www.vojvodinacafe.rs1, www.mondo.rs, www.forum.krstarica.com, www.organvlasti.com, www.pinkradio.com, www.sport.blic.rs, www.movies.top-space.com, www.licka-sarenica.com, www.benzinukrvi.com, www.formspring.me, www.psihologijaonline.com, www.vukajlija.com/forum, www.smesne-slike.net, www.svet.rs, www.novosti.rs, www.sportsport.ba, www.politika.com, www.rastko.rs, www.biologija.rs, www.naslovi.net, www.palicfilmfestival.com, www.amika.rs/Stokholm, www.sh.wikipedia.org, www.montenegrina.net, www.znaci.net, www.net/news, www.svetosavlje.org, www.sh.wikipedia.org/wiki, www.sh.wikipedia.org, www.weebly.com, www.crvenazvezdafk.com, www.turizambac.org/Istorija, www.rts.rs/page/stories/ci/story, www.istinoljublje.wordpress.com, www.vesti-online.com, www.mondo.rs, www.анаатанасковиц.рс, www.designed.rs

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- АНТОНИЋ, Ивана. Синтакса и семантика падежа. Предраг Пипер и др. *Синџакса савременога српског језика. Простја реченица* (ред. Милка Ивић). Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 2005, 127–175.
- АНТОНИЋ, Ивана. Субјекатски генитив у стандардном српском језику. *Јужнословенски филолоџ* LXI (2005а): 125–143.
- БЕЛИЋ, Александар. *Историја српског језика*. Изабрана дела Александра Белића. Четврти том. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999/4.
- ВЕЧЕРКА, Радослав. Синтаксис беспредложног родитељног падежа в старославянском языке. Иосиф Курц (ур.). *Исследования по синтаксису старославянского языка*. Прага: Чехословацкая академия наук, 1963, 183–220.
- ГЕОРГИЈЕВИЋ, Светозар. Атрибутске синтагме у нашем језику. *Јужнословенски филолоџ* XX/1–4 (1953–54): 289–306.
- ГЕРОДЕС, Станислав. Старославянские предлоги. Иосиф Курц (ур.). *Исследования по синтаксису старославянского языка*. Прага: Чехословацкая академия наук, 1963, 313–368.
- ГРИЦКАТ, Ирена. *Акџуелни језички и џексџолоџки џроблеми у сџтарим српским ћирилским сџоменџцима*. Београд: Народна библиотека Србије, 1972.
- ГРКОВИЋ-МЕЈДОР, Јасмина. *Језик „Псалџира“ из сџџамџарије Црнојевића*. Подгорица: ЦАНУ, 1993.
- ГРКОВИЋ-МЕЈДОР, Јасмина. Когнитивни аспекти развоја транзитивности. Јасмина Грковић-Мејдор, Милорад Радовановић (ур.). *Теорија дијахронијске лингвџистџике и џроучавање словенских језика*. Београд: САНУ, 2010, 43–62.
- ГОЛОВАЧЕВА, Арина Витальевна, *Категорија посесивности в славянских и балканских языках*. Москва: АНССР, Институт славяноведения и балкановедения, 1989.
- ДАНИЧИЋ, Ђуро. *Србска синџакса*. Део првиј. Београд, 1858.
- ИВИЋ, Милка. *Значења српскохрватског инстџруменџала и џњихов развој* (синтаксичко-семантичка студија). Београд: САНУ, 1954.
- ИВИЋ, Милка. Квестџонар за употребу падежа у савременом српскохрватском књижевном језику. *Зборник за филолоџију и лингвџистџику* XIV/1 (1971): 159–170.
- ИВИЋ, Милка. Когнитивни аспекти феномена партонимџе. *Зборник Маџице српске за славџистџику* 70 (2006): 13–19.
- ИВИЋ, Милка. *Језик о нама*. Лингвџистички огледи, шест. Београд: Библиотека XX век, 2006а.
- МЕЗЕНЦЕВА, Ирина Ивановна. Производное слово как средство выражения посесивных отношений в русском языке. *Современность в зеркале рефлексии: язык – культура – образование*. Иркутск: Иркутский государственный университет (2009): 62–70.
- ОДБОР за стандардизацију српског језика. Картотека језичких недоумџца. <http://www.rastko.rs/filologija/odbor/odluka012_c.html> 15. XI 2012.
- СКОУ МЕСЕН, Мартин. Посесивни придев, џегово значење и употреба. *Зборник Маџице српске за славџистџику* 70 (2006): 333–347.
- СТАНОЈЧИЋ, Живојин, Љубомир Поповић, Стеван Миџић. *Савремени српскохрватски језик и кулџтура изражавања*. Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Завод за издавање уџбеника, 1989.
- СТАНОЈЧИЋ, Живојин. Морфологија, синтакса и фразеологија. Милорад Радовановић (ур.). *Српски језик на крају века*. Београд: Институт за српски језик САНУ – Службени гласник, 1996, 111–143.
- ПАВЛОВИЋ, Слободан. Посесивност. *Детџерминаџивни џадеџи у сџтаросрпској џословнојравној џисменосџи*. Нови Сад: Матица српска, 2006, 349–395.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. Језик у Вукову делу и савремени српскохрватски књижевни језик. *Јужнословенски филолоџ* XXVI/1–2 (1963–64): 73–150.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. Значења и функције генитивне синтагме с предлогом *од*. *Наџ језик* XIV/4–5 (1965): 239–262.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *Савремени српскохрватски језик (Грамаџички сџстџеми и књижевно-језичка норма)*. II Синџакса. Београд: Научна књига, 1979, 174–359.
- ТАНАСИЋ, Срето. Исказивање агенса уз девербативне именице. *Јужнословенски филолоџ* LII (1996): 79–87.
- ХОДОВА, Капитолина Ивановна. *Падеџи с предлогами в старославянском языке (Опыт семантической системы)*. Москва: Наука, 1971.

*

- FRLETA, Tomislav. O neotudivosti i otudivosti. *Jezik* 55 (2008): 161–170.
- IVIĆ, Milka. Genitivne forme srpskohrvatskih imenica i odgovarajuća pridevska obrazovanja sufiksom *-ov* (*-ev*, *-ovljev*, *-evljev*), *-in* u odnosu „kombinatoričnih varijanata”. *Godišnjak filozofskog fakulteta u Novom Sadu* X (1967): 257–262.
- IVIĆ, Milka. O nekim gramatičkim fenomenima uslovljenim empatijom. *O zelenom konju*. Novi lingvistički ogledi. Beograd: Biblioteka XX vek, 1995, 206–217.
- KLAJN, Ivan. Moda genitiva. *Jezik oko nas*. Beograd: Nolit, 1980, 20.
- KUNA, Branko. O izricanju posvojnosti prijedložnim genitivnim izrazima. *Jezikoslovlje* II/2–3 (1999): 34–44.
- PRANJKOVIĆ, Иво. *Druga hrvatska skladnja, Sintaksičke rasprave*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2001.
- STOJANOVIĆ, Smiljka. *Binarne relacije posesije u engleskom i srpskohrvatskom jeziku*. Beograd: Filološki fakultet, 1996.

Nada Arsenijević

(SUB)STANDARD USE OF THE GENITIVE WITH THE PREPOSITION *OD*

S u m m a r y

This analysis discusses possessive and agentive genitive phrases with the preposition *OD*, which were added to the list of language dilemmas by the Committee for Standardisation of the Serbian Language. The author emphasizes that these genitive prepositional phrases represent an archaic phenomenon, which has lasted to the present time not only in informal speech but in literary texts as well. The aim of the research is to highlight the features of the genitive prepositional phrase in correlation with its equivalents – the genitive without a preposition and the possessive adjective. Another aim was to establish possible reasons of their parallel existence (*granata OD haubice* ~ *granata haubice*, *haubička granata*), also in the cases in which the prepositional phrase includes the expression *OD STRANE* (*preuzimanje železare OD jedne ruske kompanije* ~ *preuzimanje železare OD STRANE jedne ruske kompanije*). The research results could be useful in studying the status of the observed genitive phrase in the standard Serbian language.

Универзитет у Новом Саду
 Филозофски факултет
 Одсек за српски језик и лингвистику
 Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
 mikinada@yahoo.com

Душанка Звекић-Душановић

О ГЛАГОЛУ *МОЋИ* У АПОДОЗИ ИРЕАЛНИХ КОНДИЦИОНАЛНИХ РЕЧЕНИЦА*

Фокус овога рада је на иреалним кондиционалним реченицама с предикатом протазе у перфекту и перфектом модалног глаголом *моћи* у предикату аподозе. Тражи се одговор на питање улоге овог модалног глагола у тим конструкцијама, одређује се тип модалности који се њиме у таквим случајевима исказује и дефинишу околности које утичу на одабир глаголског облика.

Кључне речи: српски језик, синтакса и семантика, кондиционалност, модалност, потенцијал, перфекат, глагол *моћи*.

The focus of this paper is on unreal conditional sentences with the predicate of protasis in perfect and the perfect of the modal verb *moći* in the predicate of apodosis. The paper investigates the role of this modal verb in such constructions, it determines the type of modality which is expressed with it in such cases and defines the circumstances which affect the choice of the verb form.

Key words: Serbian language, syntax and semantics, conditionality, modality, potential, perfect, verb *moći*.

1. Увод. Предмет анализе овога рада јесу кондиционалне реченице с везником *да* у којима се радња протазног предиката, тј. предиката зависне реченице смешта у прошлост. Подстицај за детаљнију синтаксичко-семантичку анализу овог типа реченица налази се, с једне стране, у чињеници да се у литератури констатује обавезност (ОСТОЈЉ 1975–76: 54–55; BOŠKOV 1978: 281; IVIĆ 1983: 146; СТАНОЈЧИЋ – ПОПОВИЋ 2002: 320–322; SILIĆ – PRANJKOVIĆ 2005: 349; КЛАЈН 2006: 272; МРАЗОВИЋ 2009: 601; ПАВЛОВИЋ 2009: 331; 2013: 327–328; ПИПЕР – КЛАЈН 2013: 519) или уобичајеност (СТЕВАНОВИЋ 1969: 867; ТОМИЋ 1952: 260–261; КАТИЋИЋ 1984–1985: 342)¹ употребе потенцијала у аподози,

---

* Овај рад настао је у оквиру пројекта *Синтаксичка, семантичка и њрајмајичка истраживања стандардног српског језика* (бр. 178004), који финансира Министарство за просвету и науку Републике Србије.

¹ Од прегледане литературе, само сам код М. Стевановића (1969: 867) пронашла пример с модалним глаголом *моћи* у перфекту: *Да сам се сећила, могла сам и ја да се боље обучем*. Ј. Томић (1952: 260) износи начелно правило да иреалне погодбене реченице почињу везником *да* и да се главна налази у кондиционалу. Поредџи са ситуацијом у латинском и француском језику, он проналази могућност употребе аориста уместо кондиционала у примеру *Da imam (ili: da sam imao) 500 000 dinara, odoh u Australiju* (Томић 1952: 261). Не даје објашњење о значењу аориста, које је, према мом мишљењу, у овом примеру модално, има значење високог степена уверености. Катичићев рад (1984–1985: 339–342) представља један приступ класификацији погодбених реченица, не претендује исцрпном опису, ошртава само „glavne obrise suštava” (Катичић 1984–1985: 341), а у вези с иреалним кондиционалним реченицама констатује

тј. главној реченици, а, са друге стране, у чињеници да постоје реченице у којима се, уместо потенцијала, појављује комплексни предикат с модалним глаголом *моћи* у перфекту и допуном:²

1а) Да си рекао да си крив, још *сам могао да ти њусџим*, јер кривих овде има много (Андрић, *Проклеја авлија*).

2а) Да сам се сетила, *могла сам и ја да се боље обучем* (Стевановић 1969: 867).

Познато је да кондиционалне реченице с везником *да* припадају оном типу кондиционалних реченица у којима говорник зна да „не постоји ни радња именована протазним, ни радња именована аподозним предикатом” (Ivić 1983: 147). Оне исказују иреалну радњу, обележене су „наглашеном контрадикцијом стварног и zamišljenog” (Ivić 1983: 149), односно „ono što se protaznim predikatom izriče kao da jeste (ili da je bilo), nije (nije bilo), odnosno obratno” (Ivić 1983: 147). Само се у овом типу кондиционалних реченица зна шта стварно јесте (или није), односно шта је било (или није било). Објективна датост кондиционалних реченица с везником *да* може се сместити у садашњост или у прошлост. У зависности од тога протазни предикат се остварује као презент или перфекат. У раду ће се разматрати само ова друга ситуација.

Уколико је, дакле, радња протазног предиката смештена у прошлост и зна се да она није остварена, преостаје питање временске локализације радње аподозе и у односу на протазу и у односу на моменат говора. Контрафактуалност и перфекат протазе допуштају следеће комбинације, тј. моделе:³

да је „karakterističan potencijal” (Катић 1984–1985: 342) без потврде примером за неку другу чињу могућност.

² Примери на којима ће се базирати анализа у овом раду забележени су у делима Иве Андрића *Проклеја авлија* и *Травничка хроника* као и у говору Новосађана. На постојање таквих примера у *Травничкој хроници* скренуо ми је пажњу Миливој Алановић који их је забележио анализирајући кондиционалне реченице у овом роману. Напомињем да за потребе овога рада није формиран обимнији корпус из књижевних дела и других стилова. Провера резултата на већем корпусу може бити један од наредних задатака у анализи кондиционалних реченица.

Осим глагола *моћи* до сада је у овим типовима кондиционалних конструкција регистрован само један пример с глаголом *ћребаџи* у перфекту: *И џек једна бурна сцена са ћуковником у којој му је ћребаџила све оно џићо је он, да је хџео и могао, ћребало да ћребаџи њој, дала јој је довољно снаге и подџицаја да оћџочне ћаковање* (Андрић, *Травничка хроника*).

³ В. Храковски (Храковски 2005: 29–35) је, на основу три класификациона параметра: 1) остваривости ситуације (на основу којег постоје два алтернативна значења: хипотетичко, тј. оствариво и контрафактуално, тј. неоствариво), 2) хронолошке релације између протазе и аподозе (на основу којег постоје три значења: а) протазе пре аподозе, б) протазе после аподозе и в) протазе симултана с аподозом) и 3) апсолутне локализације протазе и аподозе на временској оси (на основу којег, узимајући у обзир будућност, садашњост и прошлост, настаје девет значења), установио да су логички могућа 54 модела кондиционалних конструкција, од којих је 16 пронађено у природним језицима. За овај рад релевантна су контрафактуална значења у којима протазе претходи аподози или је симултана с њом и у којима је протазе смештена у прошлост. Искључена су инкомпатибилна значења условљена појединим временским релацијама параметара 2 и 3.

Таксичке ситуације симултаности и суксесивности предиката главног и зависног дела погодбених реченица анализира Д. Војводић (2007: 206–222) истичући и значај аспектуалних својстава за опис и дубљи увид у ову област синтаксичких односа. Аутор напомиње да појединостављени модели које приказује не представљају исцрпан попис могућих таксичких ситуација „јер у конкретним случајевима њихова структура може да буде врло сложена, вишеслојна и

I Аподо́за се смешта у будућност, протаза претходи аподози:

*Да је Џон добио њлајџу, суџра би својој жени куџио њоклон.*⁴

II Аподо́за се смешта у садашњост, протаза претходи аподози:

Да се Џон враџио са сасџанка, сада би седео на исџиџу.

III Аподо́за се смешта у прошлост, протаза претходи аподози:

Да је Џон добио њлајџу, већ би куџио својој жени њоклон.

IV Аподо́за се смешта у прошлост, протаза је симултана с аподозом:

Да је Ана њевала, Марија би је њраџила на клавиру.

Примери потврђују карактеристику српског језика – употребу потенцијала у аподози ових типова кондиционалних конструкција независно од временске релације према протазу и у односу на моменат говора. Као што је у литератури већ констатовано (Танасић 2005: 460), сâм потенцијал футурски је оријентисан, а другачија временска перспектива исказује се синтаксичким показатељима у самој реченици или у оквиру ширег контекста. У контрафактивним кондиционалним конструкцијама с протазом у перфекту најчешће се и радња аподозе интерпретира као прошла, уколико није другачије спецификовано.⁵ Изостављање временске одредбе *суџра* у моделу I вероватно би довело до такве интерпретације, а партикула *већ* може се и изоставити без промене значења у моделу III. За утврђивање синтаксичко-семантичких карактеристика реченица које су предмет овога рада показаће се да је релевантна временска локализација аподозе у односу на моменат говора.

Битно је, такође, сагледати однос реченица 1а) и 2а) спрам оних с очекиваним потенцијалом у аподози. Наиме, уколико у примерима 1а) и 2а) применимо правило да предикат аподозе овог типа кондиционалних реченица мора стајати у потенцијалу, и у њима задржимо модални глагол, добијамо:

1б) Да си рекао да си крив, још *бих могао да ње њусџим*, јер кривих овде има много.

2б) *Да сам се сетила, *могла бих и ја да се боље обучем*.

Ако пак изоставимо модални глагол, а задржимо правило о обавезности потенцијала добијамо:

1в) Да си рекао да си крив, још *бих ње њусџио*, јер кривих овде има много.

2в) Да сам се сетила, и ја *бих се боље обукла*.

Говорни представници српског језика не доводе у питање граматичност и смисао реченица под в). Ситуација је, међутим, другачија код оних означених са б). Реченица 1б) сматра се прихватљивом, за разлику од 2б).

не тако транспарентна као што се то понекад, барем на први поглед, чини” (Вољводић 2007: 212) и указује на потребу шире разраде ових односа да би се добила коначна типологија условних реченица која би обухватила и модални и временски аспект, с посебним акцентом на видска значења.

⁴ Примере сам преузела од В. Храковског (2005) и превела према правилима српског језика с неопходним елементима за идентификацију модела.

⁵ Оваква интерпретација очекује се на основу учесталости појављивања, а може се поткрепити и специфичним карактеристикама појединих језика. В. Храковски (Храковски 2005: 42–43) примећује да су модели с различитим временским релацијама протазе и аподозе (горенаведени модели I и II) мање фреквентни од модела у којима су обе клаузе смештене у прошлост (модели III и IV), при чему је модел III (у којем протаза претходи аподози) чешћи и представља центар поља контрафактуалних кондиционалних конструкција.

Имајући у виду карактеристике ових типова кондиционалних реченица, као и уочене трансформационе могућности и рестрикције, циљ овога рада јесте да се утврди улога модалног глагола *моћи* у предикату аподозе овог типа кондиционалних реченица као и околности које захтевају, допуштају или искључују употребу перфекта овог модалног глагола у тој функцији. Посматрају се само афирмативни облици овог глагола.

У ту сврху неопходно је најпре дефинисати кључне синтаксичко-семантичке карактеристике глагола *моћи* и потенцијала.

2. О Глаголу *моћи* и о потенцијалу. За глагол *моћи*, као лексичку јединицу, али и за потенцијал, као глаголски облик, везује се појам могућности, а појам могућности се свакако везује за појам модалности. Савремена лингвистичка литература обилује различитим теоријама о самом феномену модалности и разумљиво је да таква ситуација резултира различитом типологијом модалних значења (уп. детаљнији преглед у ZVEKIĆ-DUŠANOVIĆ 2011: 62–75). С тим у вези јесте и питање да ли појмови ‘могућност’ и ‘нужност’, који се неизоставно укључују у дискусију о модалности, припадају модалним типовима или модалним нивоима. Досадашњи покушаји успостављања једног релативно стабилног и прегледног модалног система, којим би се избегло преплитање модалних значења и нивоа модалности, довели су до закључка да је појмове ‘могућност’ и ‘нужност’ исправније резервисати за нивое у оквиру оних модалних типова који су градуативне природе (ZVEKIĆ-DUŠANOVIĆ 2011: 75, 83).

2.1. Глагол *моћи* типичан је представник модалних глагола којима се означава ниво ‘могућност’, а значења која му се додељују зависе од модалних типова утврђених у неком од понуђених модалних система. Не улазећи детаљно у проблематику типологије модалних значења, а с циљем да разјасним употребу овог модалног глагола у реченицама које су у фокусу овог рада, приказаћу његову улогу у исказивању епистемичке и тзв. неепистемичке модалности. Поћи ћу, ипак, од неепистемичке модалности, не само зато што се сматра да она има хронолошки приоритет у односу на епистемичку, већ и зато што је семантички комплекснија. Осим тога, употреба глагола *моћи* далеко је фреквентнија у овом модалном типу.

Термин ‘неепистемичка модалност’ транспарентан је само утолико што би требало да обухвати све оно што се искључује из епистемичке модалности, али сâм по себи не говори ништа о њеној семантици. У понуди су различита терминолошка решења, између осталог и ‘мотивациона модалност’ (ZVEKIĆ-DUŠANOVIĆ 2011). Семантичка структура мотивационе модалности заснива се, с једне стране, на разликовању ‘подстицаја’ и ‘могућности’ (што се у извесној мери подудара с разликовањем модалних нивоа) и, с друге стране, на разликовању ‘спољашње’ и ‘унутрашње’ мотивације (што првенствено зависи од тога да ли се подстицај/могућност налазе у самом вршиоцу пропозиције или подстицај/могућност потичу од неког другог извора).

У тако постављеном систему глагол *моћи* најчешће изражава:

а) спољашњу могућност, у којој се могу разликовати: деонтички тип, тј. дозвола, нпр. *Лекар се оџласио из ординације: Можеће ући*; и ситуацио-

ни тип, тј. могућност која настаје стицајем околности, нпр. *Сѝиџла је ѝлаѝа. Моџу да ѝлаѝим рачуне.*

б) унутрашњу могућност, тј. способност, нпр. *Моџу да једем љуѝо, не смеѝа ми.*⁶

Осим тога, њиме се може исказати и:

в) спољашњи подстицај слабијег интензитета као што су предлог и савет, нпр. *Моџао би да их одведеѝ на вечеру.*

г) унутрашњи подстицај, тј. потребу или жељу, нпр. *Сад бих моџла мало и да се одморим.*

Епистемичка модалност „представља степеновану квалификацију уверености говорног лица у истинитост онога што је означено исказом” (ПИПЕР 2005: 643). У функцији исказивања овог типа модалности најчешће се употребљавају модалне партикуле (поређани од већег ка мањем степену дистанцираности говорног лица од истинитости пропозитивног садржаја, представници су: *ѝеѝко (да), можда, веровајѝно, сиџурно*),⁷ а уобичајени су и модални глаголи *моћи, ѝребайѝи и морайѝи*. Овај тип модалне квалификације обично се везује за садашњост, што значи да одређени степен уверености у истинитост исказа постоји у моменту говора, а ситуација на коју се односи не мора се подударати с овим моментом, може му претходити, а може бити и замишљена у будућности.

Ако говорник исказује епистемичку могућност везану за ситуацију у прошлости, глагол *моћи* ће се употребити:

а) безлично, у презенту, с инфинитивом глагола *биѝи*, при чему ће се пропозиција појавити у перфекту: *Може биѝи да сам ѝоџреѝила*, или

б) лично, у перфекту, с пропозицијом у виду конструкције *да + презент* или у инфинитиву: *Сама ѝрича моџла је, али није морала биѝи ѝачна (...). Моџла је биѝи и џлуѝа ѝала.*⁸

Постоји сложена веза између типа модалног значења исказа с глаголом *моћи* и глаголског облика у којем се он појављује. За овај рад битна су значења која може имати када је реализован у перфекту или потенцијалу.

Перфектом овог модалног глагола првенствено се исказује могућност која је постојала у прошлости.⁹ Сѝм облик перфекта глагола *моћи* не пружа поуздану информацију о томе да ли је ситуација у допуни и реализована. Ову дилему може разрешити увид у контекст и указати на то да:

а) ситуација јесте реализована: *Време се ѝролейѝало, моџла сам на миру да насѝавим ѝеѝѝу; Сѝиџла је ѝлаѝа ѝа сам најзад моџла да ѝлаѝим рачуне.* У овим примерима експлициране су неопходне околности за реализовање

⁶ Унутрашња и ситуациона могућност одговарају Палмеровој (PALMER 2001: 10) динамичкој модалности, оним категоријама овог типа модалности којима су обухваћене способности и околности које омогућавају/допуштају остваривање неке ситуације.

⁷ Ове модалне прилоге наводи И. Трбојевић-Милошевић (TRBOJEVIĆ-MILOŠEVIĆ 2004: 169–170) као представнике епистемичких скаларних вредности. Сваки од њих има и сопствени синонимски ред.

⁸ Пример забележен у роману *Беснило*, Б. Пекића и наведен у Звекић-Душановић 2006: 261.

⁹ Има говорника српског језика који прихватају употребу перфекта овог модалног глагола у реченицама којима се нешто предлаже, у примеру типа *Моџли смо оѝиѝи на кафу.* Мишљења сам да ово није раширена појава и да би је требало додатно истражити.

радње означене у допуни глагола *моћи*. Околности су се оствариле (*време се њролейшало* и *сѣишѣла је љлаиѣ*) и отвориле могућност која је искоришћена.

б) ситуација није реализована: *Моѣла си и овде да се љаркираш*. Овде говорник констатује да постоји боље место за паркирање у моменту говора, али је паркирање већ обављено на неком другом месту, могућност дакле није искоришћена. У оваквим примерима често је присутна и нијанса незадовољства због нереализоване могућности. Ово незадовољство може прерасти и у прекор у којем се значење могућности већ и изгубило: *Моѣла си да ми јавиш да нећеш доћи* (= *Није лејо шѣио ми ниси јавила*).

Потенцијал овог глагола типичан је за значења подстицаја слабијег интензитета и по правилу су такви искази футурски оријентисани, односно подстицај је на снази у моменту говора, а остваривање именоване ситуације смешта се у будућност. Сâм облик потенцијала, без других лексичких или синтаксичких показатеља, или чак ширег контекста, као што је већ споменуто, није погодан за исказивање ситуација које припадају прошлости, изузев његове временске употребе која је немодална.

2.2. У српској лингвистичкој литератури термин кондиционал, уобичајен у многим језицима, замењен је термином потенцијал, што се образлаже чињеницом да се овим глаголским обликом не изражава само услов, тј. погодба, већ и многа друга модална значења, као и тиме да се он не појављује само у зависним условним реченицама већ и у независним, самосталним. А кондиционалне реченице могу бити и без потенцијала, међу којима су управо и реченице које се у овом раду анализирају.

Преимућство термина потенцијал над термином кондиционал доказао је А. Белић. Као најчешћа значења овог глаголског облика наводи могућност извршења извесне радње или жељу да се она изврши, а затим и значења очекивања, допуштања, сумње, ублаженог тврђења (Белић 1962²: 170–171). Списак значења оставља отвореним, напомињући да се сва она могу свести на једно опште модално значење, а да је задржао назив потенцијал „због тога што се у значењу потенцијала овај облик најчешће употребљава” (Белић 1962²: 170). Док А. Белић значење могућности издваја као једно од најчешћих, М. Стевановић га препознаје у свим значењима потенцијала: „једно од модалних значења присутно је у свима посебним таквим значењима. То је значење могућности” (Стевановић 1969: 684). Граматичари углавном следе ову традицију и у навођењу значења потенцијала полазе од могућности (Станојчић – Поповић 2002⁸: 396; Танасић 2005: 457). Од овог значења потиче и домаћи термин „могућни начин”.

У наведеној литератури нема разграничавања типова могућности, нити издвајања епистемичке од неепистемичке модалности. То је, међутим, неопходно учинити да би се прецизније објаснила значења потенцијала. Наиме, у поменутих граматикама, поред могућности, говори се и о значењима претпоставке, несигурности, сумње, уверениости, сигурности – значењима која припадају епистемичкој модалности.

С обзиром на то да се овај рад бави само иреалним кондиционалним реченицама, наводим неколико примера забележених у литератури у којима су потенцијалу додељена ова значења када се он јавља у аподози. Они исто-

времено указују и на потребу за прецизнијим критеријумима у идентификовању нивоа уверености. Потенцијалом се тако, према М. Стевановићу (1969: 688), исказује „претпоставка да ће се нека радња (из)вршити, несигурност у то да ли ће се (из)вршити, односно сумња да ли ће до њеног (из)вршења доћи” у примерима:

Да сам рекла само једну ријеч, *била би*, ваљда, и данас *њеџова* (Стевановић 1969: 688)

Он *би*, можда, *џлакао* да је имао суза (Стевановић 1969: 688)

Да нисам пио вина, не *бих* можда *данас ни живио* (Стевановић 1969: 867)

Можемо се сложити с тим да у наведеним реченицама постоје ова значења, али не и с тим да су она исказана употребљеним потенцијалом. Наиме, у њима се појављују модалне речи *ваљда* и *можда* које су заправо носиоци поменутих значења. Њиховим изостављањем губе се значења претпоставке, несигурности и сумње, односно смањује се степен дистанцираности од истинитости пропозитивног садржаја:

Да сам рекла само једну ријеч, *била би* и данас *њеџова*.

Он *би* *џлакао* да је имао суза.

Да нисам пио вина, не *бих* *данас ни живио*.

Управо примерима без ових модалних речи М. Стевановић (1969: 689) илуструје значење уверености:

Да се то којим случајем догађало другим маскама, *било би ми смијешно* (Стевановић 1969: 689)

Боље би му било сто пута да је умро (Стевановић 1969: 689)

Уколико им се додају модалне речи *можда* и *ваљда*, добијају се значења претпоставке, несигурности и сумње, тј. повећава се епистемичка дистанца:

Да се то којим случајем догађало другим маскама, *било би ми* ваљда/можда/вероватно *смијешно*.

Можда би му било боље да је умро.

Да ли потенцијал без других модалних показатеља има епистемичко значење зависи преваходно од схватања епистемичке модалности. Један од приступа јесте разликовање епистемичке модалности у ужем и ширем смислу. У том случају сâм потенцијал означава епистемичку модалност у ширем смислу будући да га одликује хипотетичност, а епистемичку модалност у ужем смислу изражавају „*samo oni primeri gde je oblik potencijala u harmoničnoj kombinaciji sa nekim drugim sredstvom za epistemičku modalizaciju, kao što su modalni adverbii, od kojih su najčešći adverb MOŽDA i oblik MOŽE BITI da + potencijal, ili potencijal modalnih glagola*” (Трбојевић-Милошевић 2004: 151).

Има аутора који иреални тип кондиционалних реченица и не убрајају у оне с модалним значењем. И. Трбојевић-Милошевић (2004) разматра услове под којима кондиционалне клаузе имају епистемичко значење и мишљења је да у реченицама у којима говорник зна у каквој је релацији са стварношћу протазни предикат, „*uprkos visokom stepenu hipotetičnosti (bolje rečeno kontrafaktualnosti) nema epistemičke modalizacije*” (Трбојевић-Милошевић 2004: 152). Насупрот томе, М. Стевановић сматра да „иако нису с предикатом у облику

глаголског начина, за казивање погодбе, увек су модалне – кондиционалне реченице с везником *да*” (СТЕВАНОВИЋ 1969: 867), а у вези с аподозом констатује да у „закључници најчешће долази облик потенцијала, којим се износи могућност, сигурност или што слично” (СТЕВАНОВИЋ 1969: 867).

3. УЛОГА ГЛАГОЛА *МОЋИ* У ПРЕДИКАТУ АПОДОЗЕ ИРЕАЛНИХ КОНДИЦИОНАЛНИХ РЕЧЕНИЦА. Ако сâм потенцијал у аподози не означава могућност, онда се функција убацаивања глагола *моћи* налази управо у потреби да се она истакне. У томе је несумњиво разлика између примера а) и в) с почетка овога рада:

1а) Да си рекао да си крив, још *сам могао да те њусѝим*, јер кривих овде има много (Андрић, *Проклеѝа авлија*).

2а) Да сам се сетила, *могла сам и ја да се боље обучем* (Стевановић 1969: 867).

1в) Да си рекао да си крив, још *бих те њусѝио*, јер кривих овде има много.

2в) Да сам се сетила, и ја *бих се боље обукла*.

Додајмо овима, као потврду, и следеће примере:

3а) Да си била вредна, *могла си и факулѝеѝ да завршиш*.

4а) Да нисам заочила, *могла сам га ѝрегазиѝи*.

5а) Да сам знао да ћете доћи, *могао сам скуваѝи више чорбе*.

6а) Да ниси дошао тако касно, *могли смо оѝићи у биоској*.

7а) Да сам хтео да будем главосек и тиранин, *ја сам могао осѝаѝи на овом месѝу и заувек ѝокориѝи ове ѝразноглаве и надмене бежеве* (Андрић, *Травничка хроника*).

8а) *Е, ѝо око Беча још је могло неѝѝио и биѝи* – каже Хамза смешкајући се – да си се сјетио док је било за времена (Андрић, *Травничка хроника*).

Сви они допуштају употребу потенцијала без модалног глагола *моћи* и тада резултирају већим степеном уверености. У њима се и даље зна да ни једна од клауза није остварена у моменту говора:

3в) Да си била вредна, *и факулѝеѝ би завршила*.

4в) Да нисам заочила, *ѝрегазила бих га*.

5в) Да сам знао да ћете доћи, *скувао бих више чорбе*.

6в) Да ниси дошао тако касно, *оѝишли бисмо у биоској*.

7в) Да сам хтео да будем главосек и тиранин, *ја бих осѝао на овом месѝу и заувек ѝокорио ове ѝразноглаве и надмене бежеве*.

8в) *Е, ѝо око Беча још би неѝѝио и било* – каже Хамза смешкајући се – да си се сјетио док је било за времена.

С обзиром на то да могућност одређујемо као ниво модалности, требало би одредити и који је тип модалности присутан у овим реченицама.

3.1. Модални глагол *моћи*, речено је, може имати епистемичку интерпретацију. У овим примерима била би то епистемичка интерпретација лично употребљеног глагола *моћи* с допуном *да* + презент / инфинитив. С обзиром на то да се њиме исказује нижи ниво уверености одговара му и модална партикула *можда*. Заменом овог глагола модалном партикулом добијамо:

1г) Да си рекао да си крив, још *бих те можда и њусѝио*, јер кривих овде има много.

2г) Да сам се сетила, *и ја бих се можда боље обукла*.

3г) Да си била вредна, *можда би и факулѝеѝ завршила*.

- 4г) Да нисам заочила, *можда бих ља љреџазила*.
 5г) Да сам знао да ћете доћи, *можда бих скувао више чорбе*.
 6г) Да ниси дошао тако касно, *можда бисмо оиџцили у биоској*.
 7г) Да сам хтео да будем главосек и тиранин, *можда бих осџао на овом месџу и заувек љокорио ове љразноџлаве и надмене беџове*.
 8г) Е, *џо око Беча јоџ би можда неџџо и било* – каже Хамза смешкајући се – да си се сјетио док је било за времена.

Предикат аподозе и даље се налази у потенцијалу, што је у складу с правилом о употреби потенцијала у овом типу реченица, само је степен уверености умањен.

Овде се примећује још један моменат. Безлично употребљен модални глагол *моћи* с епистемичким значењем (*може биџи...*) захтева пропозитивни део у перфекту, уколико говорник исказује епистемичку могућност везану за ситуацију у прошлости. Ова трансформација, међутим, није адекватна у наведеним примерима јер они не носе информацију о говорниковом непознавању ситуације, већ о њеној неостварености и у аподози и у протази, с чим је говорник упознат. Није, дакле, могуће рећи:

- 1д) *Да си рекао да си крив, још *сам џе*, *може биџи*, и *џусџо*, јер кривих овде има много.
 2д) *Да сам се сетила, и *ја сам се*, *може биџи*, *боље обукла*.
 3д) *Да си била вредна, *може биџи да си и факулџеј заврџила*.
 4д) *Да нисам заочила, *може биџи да сам ља љреџазила*.
 5д) *Да сам знао да ћете доћи, *може биџи да сам скувао више чорбе*.
 6д) *Да ниси дошао тако касно, *може биџи да смо оиџцили у биоској*.
 7д) *Да сам хтео да будем главосек и тиранин, *може биџи да сам осџао на овом месџу и заувек љокорио ове љразноџлаве и надмене беџове*.
 8д) *Е, *џо око Беча јоџ је*, *може биџи*, *неџџо и било* – каже Хамза смешкајући се – да си се сјетио док је било за времена.

Насупрот томе, могућа је уколико је предикат у потенцијалу, што је опет у складу с правилом о употреби потенцијала у аподози и ставом да сâм потенцијал означава висок степен уверености који је, сада, умањен епистемичком конструкцијом *може биџи*:

- 1ђ) Да си рекао да си крив, још *бих џе*, *може биџи*, и *џусџо*, јер кривих овде има много.
 2ђ) Да сам се сетила, и *ја бих се*, *може биџи*, *боље обукла*.
 3ђ) Да си била вредна, *може биџи да би и факулџеј заврџила*.
 4ђ) Да нисам заочила, *може биџи да бих ља љреџазила*.
 5ђ) Да сам знао да ћете доћи, *може биџи да бих скувао више чорбе*.
 6ђ) Да ниси дошао тако касно, *може биџи да бисмо оиџцили у биоској*.
 7ђ) Да сам хтео да будем главосек и тиранин, *може биџи да бих осџао на овом месџу и заувек љокорио ове љразноџлаве и надмене беџове*.
 8ђ) Е, *џо око Беча јоџ би*, *може биџи*, *неџџо и било* – каже Хамза смешкајући се – да си се сјетио док је било за времена.

Ипак, када се упореде реченице с модалним глаголом *моћи* у перфекту (примери а) с реченицама у којима је он замењен епистемичким показатељем нижег степена уверености (примери г и џ), може се уочити да оне не носе у потпуности идентичну информацију, нису сасвим синонимичне. Говорник

заправо и није имао намеру да толико умањи ниво уверености. Овај моменат, као и немогућност употребе допуне у перфекту (примери д), наводе на то да у њима глагол *моћи* није епистемички употребљен, или макар на то да епистемичка интерпретација није једина или једина могућа.

Уколико претпоставимо да је глагол *моћи* неепистемички употребљен, једино је динамичка могућност, тј. ситуациона могућност и могућност типа способност, тип модалности који може бити присутан у овим примерима. Деонтичка интерпретација је искључена, будући да је она по правилу футурски оријентисана, а овим реченицама свакако није исказана ни дозвола, нити подстицај било унутрашњег, било спољашњег типа. У литератури је већ уочено да је понекад тешко разликовати епистемичку од динамичке могућности када је глагол *моћи* употребљен лично (Трвојевић-Милошевић 2004: 159–160).

Ако је тачно да је глаголом *моћи* исказана динамичка могућност, разлог за његову употребу у овим реченицама налази се у потреби да се истакне постојање одговарајућих околности/способности за остваривање дате ситуације. Једна од неопходних околности јесте и она означена протазом. Од свих неопходних околности једино она не постоји и она је та која спречава, омета остваривање ситуације означене аподозом. Али то још не значи да би остваривање ситуације у протазу поуздано довело до остваривања ситуације у аподози. Она само не би спречила могућност коју стварају остале околности/способности које постоје независно од ситуације у протазу. Ово се може илустровати примерима којима су додата образложења могућности:

Да сам се сетила, *могла сам и ја да се боље обучем*. Имам одговарајућу одећу. Да си била вредна, *могла си и факултет да завршиш*. Паметна си, живиш у универзитетском граду, могли смо ти и материјално помоћи.

Да нисам заочила, *могла сам ја прегазиши*. Кренуо је на црвено.

Да сам знао да ћете доћи, *могао сам скуваши више чорбе*. Имао сам довољно материјала.

Да ниси дошао тако касно, *могли смо оићи у биоскоп*. Ја нисам имала других обавеза, било је још карата.

3.2. Перфекат овог модалног глагола, речено је, исказује могућност која је постојала у прошлости, али се без контекста најчешће не може знати да ли је она и искоришћена, односно да ли је ситуација означена допуном и остварена. Када се он појављује у аподози посматраних кондиционалних конструкција, у питању је неостварена могућност, на шта указује контрафактивност протазе која представља неопходан контекст за такву интерпретацију. Примеру којим је илустрована нереализована могућност *Могла си и овде њаркирати* може се додати иреална условна реченица *Да си била сирљивија / да си боље њогледала / да ниси журила / да си најправила још један круг, могла си и овде њаркирати*.

Поуздано се, дакле, зна да у моменту говора могућност није реализована. Да се ситуација не може променити, јасно је у примерима где је ситуација означена аподозом смештена у прошлост у односу на моменат говора (модели III и IV с почетка овог рада):

2а) Да сам се сетила, *могла сам и ја да се боље обучем* (Стевановић 1969: 867).

3а) Да си била вредна, *могла си и факултет да завршиш*.

- 4а) Да нисам заочила, *могла сам да прегазићу*.
 5а) Да сам знао да ћете доћи, *могао сам скуваћу више чорбе*.
 6а) Да ниси дошао тако касно, *могли смо оићи у биоској*.
 7а) Да сам хтео да будем главосек и тиранин, *ја сам могао осћаићу на овом месциу и заувек йокорићу ове йразноглаве и надмене бежове* (Андрић, Травничка хроника)

Ово су примери у којима није могућа употреба потенцијала глагола *моћи*, што наводи на закључак да се потенцијалом овог глагола у оваквим реченичним конструкцијама не може исказати прошла радња која у моменту говора више не важи:

- 2б) *Да сам се сетила, *могла бих и ја да се боље обучем*.
 3б) *Да си била вредна, *могла би и факултет да завршиш*.
 4б) *Да нисам заочила, *могла бих да прегазићу*.
 5б) *Да сам знао да ћете доћи, *могао бих скуваћу више чорбе*.
 6б) *Да ниси дошао тако касно, *могли бисмо оићи у биоској*.
 7б) *Да сам хтео да будем главосек и тиранин, *ја бих могао осћаићу на овом месциу и заувек йокорићу ове йразноглаве и надмене бежове*.

Да ли ове констатације вреде и онда када се ситуација означена аподозом подудара с моментом говора? Односно, да ли се перфекат глагола *моћи* може појавити у реченицама модела II (уп. пример тачке 1. овога рада *Да се Џон враићу са сасианка, сада би седео на исцићу*)? У говору су забележени и такви примери, а и неки од наведених, уз одређене модификације, показују такву могућност:

- 9а) Да сам се сетила, *сад сам могла бићи боље обучена*.
 10а) Да си била вредна, *сад си могла имаћи факултетску диплому*.
 11а) Да ниси дошао тако касно, *сад смо већ могли бићи у биоској*.
 12а) Да смо кренули на време, *сад смо већ могли бићи на йола йућа*.

Реалност је и овде супротна замишљеној ситуацији, могућност није остварена и не може се остварити, разлика је само у томе што је смештена у садашњост. Ово су примери у којима је прихватљив и потенцијал модалног глагола *моћи*:

- 9б) Да сам се сетила, *сад бих могла бићи боље обучена*.
 10б) Да си била вредна, *сад би могла имаћи факултетску диплому*.
 11б) Да ниси дошао тако касно, *сад бисмо већ могли бићи у биоској*.
 12б) Да смо кренули на време, *сад бисмо већ могли бићи на йола йућа*.

Упоредимо још и ове примере с перфектом и потенцијалом глагола *моћи*:

- 13а) Да си завршила факултет, *сад си могла добићи йосао*.
 13б) Да си завршила факултет, *сад би могла добићи йосао*.
 14а) Да ми је стигла плата, *сад сам могла йлаићу рачуне*.
 14б) Да ми је стигла плата, *сад бих могла йлаићу рачуне*.

У обе варијанте се зна да могућност за добијање посла или плаћања рачуна не постоји. Разлике су минималне, у истим околностима можемо употребити и перфекат и потенцијал. Перфекат ћемо одабрати, на пример, ако је разговор за посао управо завршен или се приводи крају, ако сам управо прошла поред поште, а потенцијал ако је разговор још у току, ако се налазимо близу поште.

У овоме се може тражити и објашњење за прихватљивост примера:

1а) Да си рекао да си крив, још *сам могао да те њусѝим*, јер кривих овде има много (Андрић, *Проклеѝа авлија*).

1б) Да си рекао да си крив, још *бих могао да те њусѝим*, јер кривих овде има много.

Наставак текста примера 1а) гласи: *Сви су криви. Али баш нам један невин ѝреба. И заѝо те не моѝу ѝусѝиѝи. Да ниси сам рекао, јоѝ би неѝиѝо и моѝло биѝи. Из овог контекста се види да се ситуација означена аподозом подудару са моментом говора. Андрић је у образложењу поступка поновио иреалну кондиционалну реченицу, само ју је преобликовао у негирану *Да ниси сам рекао* (имплицирано је *да ниси крив*), а предикат аподозе употребио у потенцијалу.*

Није немогуће замислити околности у којима се, у односу на моменат говора, протаза смешта у прошлост, а аподоза у будућност (модел I – *Да је Џон добио ѝлаѝу, суѝра би својој жени куѝио ѝоклон*). Ни ова временска релација не искључује употребу глагола *моћи* у перфекту:

15а) *Могао сам суѝра кренуѝи на ѝуѝ* да ми је стигао нови ауто.

Ипак, између футурске оријентисаности аподозе са глаголом *моћи* и контрафактуалности целе кондиционалне конструкције може постојати несклад који употребу перфекта овог глагола доводи у питање, чини га чак неприхватљивим у примерима:

13а) *Да си завршила факултет, *суѝра си моѝла добиѝи ѝосао*.

14а) *Да ми је стигла плата, *суѝра сам моѝла ѝлаѝиѝи рачуне*.

Таква временска релација допушта појављивање потенцијала глагола *моћи*, али ни овакви примери нису чести:

13б) Да си завршила факултет, *суѝра би моѝла добиѝи ѝосао*.

14б) Да ми је стигла плата, *суѝра бих моѝла ѝлаѝиѝи рачуне*.

15б) Да ми је стигао нови ауто, *суѝра бих могао кренуѝи на ѝуѝ*.

Ово је несумњиво условљено и чињеницом да контрафактуалне конструкције са футурски оријентисаном аподозом нису карактеристичне ни за реченице без глагола *моћи*. Наиме, прихватљивост примера са овим модалним глаголом у аподози контрафактуалних кондиционалних конструкција са протазом у перфекту подудару се са општим запажањима о временским релацијама протазе и аподозе у овим типовима реченица: центар контрафактуалних кондиционалних конструкција представља модел са обе клаузе смештене у прошлост и у којем протаза претходи аподози, мању фреквенцију имају они у којима се аподоза везује за садашњост и будућност, при чему је футурска оријентисаност најмање прикладна за исказивање контрафактуалности (уп. напомену 5 овога рада).

4. ЗАКЉУЧАК. На основу поређења аподоза иреалних кондиционалних реченица са модалним глаголом *моћи* и оних без њега, у раду је показано да он има функцију да у исказ унесе значење могућности, а да сâм облик потенцијала нема ово значење. Односно, иако се и за потенцијал и за глагол *моћи*

везује појам могућности, сâм облик потенцијала у овим типовима реченица носи висок степен уверености. И глагол *моћи* може имати епистемичко значење, али је анализа указала на то да епистемичка интерпретација (која није искључена) није примарна у овим реченичним моделима, већ је првенствено реч о могућности динамичког типа (могућности која проистиче из стицаја околности или способности).

Перфекат овог модалног глагола најпогоднији је за ситуације које се на временској оси смештају у прошлост у односу на моменат говора. Употребљава се и у онима које досежу до момента говора. Нетипична је, али могућа, његова употреба у перфекту у футурски оријентисаним аподозама, што се подудара са запажањима о временским релацијама протазе и аподозе у контрафактуалним кондиционалним конструкцијама. Алтернација перфекта и потенцијала глагола *моћи* постоји у презентским и футурским аподозама.

Анализа је у овом раду заснована на релативно малом броју забележених примера и на онима у којима су извршене одређене трансформације да би се илустровали потребни модели. Стога он може послужити као оквир за истраживање на већем корпусу које би верификовало ове закључке, неке евентуално кориговало и прецизирано.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Белић, Александар. *Историја српскохрватског језика књ. II св. 2: речи са конјугацијом*. Београд: Научна књига, 1962².
- Вовводић, Дојчил. О аспектуално-темпоралној корелативности у сложеним (условним) реченицама. *Славистика XI* (2007): 206–222.
- Клајн, Иван. *Грамајика српског језика за сѣранце*. Београд: Завод за уџбенике, 2006.
- Остојић, Бранислав. Синтаксичке функције потенцијала у језику Горског вијенца П. П. Његоша и спјеву Смрт Смаил-аге Ченгића И. Мажуранића. *Зборник радова професора и сарадника Педагошке академије у Никшићу*, св. 5–6 (1975–1976): 41–61.
- Станојчић, Живојин, Љубомир Поповић. *Грамајика српског језика. Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2002⁸.
- Стевановић, Михаило. *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевно-језичка норма) II. Синтакса*. Београд: Научна књига, 1969.
- Танасић, Срето. Синтакса глагола. Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић (у редакцији Милке Ивић). *Синтакса савременог српског језика. Просја реченица*. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 2005, 345–476.
- Павловић, Слободан. *Сѣаросрпска зависна реченица: од XII до XV века*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књијарница Зорана Стојановића, 2009.
- Павловић, Слободан. *Узроци и механизми синтаксичких ѣромена у српском језику*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књијарница Зорана Стојановића, 2013.
- Пипер, Предраг. Модалност. Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић (у редакцији Милке Ивић). *Синтакса савременог српског језика. Просја реченица*. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 2005, 636–649.
- Пипер, Предраг, Иван Клајн. *Нормативна ѣрамајика српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2013.

*

- Bošković, Dana. Potencijal u „Seobama” M. Crnjanskog. *Književnost i jezik*, br. 3–4 (1978): 277–286.
- Ivić, Milka. *Lingvistički ogledi*. Београд: Prosveta, 1983.
- Katičić, Radoslav. Vrste pogodbenih rečenica u standardnom jeziku srpskom ili hrvatskome. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XXVII–XXVIII* (1984–1985): 339–342.

- MRAZOVIĆ, Pavica. *Gramatika srpskog jezika za strance*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2009².
- PALMER, Frank Robert. *Mood and Modality*. Second edition. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- SILIĆ, Josip, Ivo PRANJKOVIĆ. *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga, 2005.
- TOMIĆ, Josip. Jedno gledanje na pogodbene rečenice u francuskom i našem jeziku. *Pitanja savremenog književnog jezika*, god. IV, sv. 2 (1952): 254–263.
- TRBOJEVIĆ-MILOŠEVIĆ, Ivana. *Modalnost, sud, iskaz: epistemička modalnost u engleskom i srpskom jeziku*. Beograd: Filološki fakultet, 2004.
- ZVEKIĆ-DUŠANOVIĆ, Dušanka. *Sintaksičko-semantičke strukture s modalnim indikatorom u srpskom i mađarskom jeziku*. Doktorska disertacija. Filozofski fakultet u Novom Sadu, 2006.
- ZVEKIĆ-DUŠANOVIĆ, Dušanka. *Modalnost: motivaciona modalnost u srpskom i mađarskom jeziku*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2011.
- XRAKOVSKIJ, Viktor S. (ed.). *Typology of Conditional Constructions*. Muenchen: Lincom Europa, 2005.

Dušanka Zvekić-Dušanović

ON THE VERB *MOĆI* IN APODOSIS OF UNREAL
CONDITIONAL SENTENCES

S u m m a r y

The Serbian language has a rule that the predicates of apodosis in unreal conditional constructions, with a protasis introduced by the conjunction *da* and predicate in perfect, are found in potential. It has been noticed, however, that there are sentences that diverge from this rule, sentences in whose predicate of apodosis there is the modal verb *moći* in perfect. The paper explains the role of this modal verb in the said constructions, it determines the type of modality which is expressed in such cases, and defines the circumstances that affect the choice of the verb form.

The analysis has shown that the very form of potential, without this modal verb, bears a high degree of conviction and that the modal verb *moći* is included when it is estimated that it is necessary to express the meaning of possibility. This definitely increases the distance towards the truthfulness of the proposition but the paper shows that the epistemic interpretation (which is not excluded) is not primary in these sentential model; on the contrary, this is primarily about the possibility of a dynamic type (the possibility that stems from circumstances or from abilities).

The perfect of this modal verb is very adequate for the situations which are placed in the past in comparison with the moment of speaking. It is also used in those situations that extend up to the point of speaking. It has an atypical, yet possible use in perfect in the future-oriented apodoses, which coincides with the conclusions relating to the temporal relations of protasis and apodosis in counterfactual conditional constructions. The alternation of the perfect and potential of the verb *moći* can be found in present and future apodoses.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
dusa@neobee.net

Јованка Радић

ИЗ МЕТОДОЛОГИЈЕ ТРАГАЊА ЗА
ПРИМАРНИМ ВРЕДНОСТИМА СУФИКСА
КАТЕГОРИЈАЛНИ ПРИСТУП: ОД УЛ-ИЦА ДО УЧИТЕЉ-ИЦА*

У раду се применом категоријалне (језичко-логичке) истраживачке методе указује на могућност увида у основне вредности суфикса словенског типа. Полазиште је домен у коме два суфикса функционишу као опозити. У случају суфикса *-ица* и *-ина* то је 'простор', где формације са *-ина* репрезентују делове утопљене у основу, *н е о д р е њ е н и х* димензија и граница (дво- и вишедимензионално: *йланина*, *долина*, *йаљевина*, *йишйалина*, *царевина*), а оне са *-ица* делове издвојене из основе, *с а о д р е њ е н и м* (појмљивим) границама (једнодимензионално – *брзица*, *улица*, *џраница* и дводимензионално – *ораница*, *Гњилавица*).

Кључне речи: основна вредност суфикса, суфикс *-ица*, суфикс *-ина*, категорије појмова, категоризација „предметног” света.

The paper seeks to offer an insight into the basic values of suffixes typical of the Slavic languages by applying the categorial (linguistic logical) method. The starting point of the analysis is the domain where two suffixes function as opposites. In the case of the suffix *-ica* (as well as *-ina*), this is space, where the formations ending in *-ina* represent parts integrated into the base; these parts have *u n d e r m i n e d* dimensions and boundaries (they are either two- or multidimensional: *planina* 'mountain', *dolina* 'valley', *krajina* 'region, area', *pištalina* 'quagmire', *carevina* 'empire'), while those with *-ica* designate those parts of space which are distinguished from their matrix by *d e f i n e d* (intelligible) boundaries (one-dimensional – *brzica* 'quick river', *ponornica* 'sinking river', *Belica* (river), *ulica* 'street', *granica* 'boundary', and two-dimensional – *ravnica* 'plain', *oranica* 'plough-land', *Gnjilavica*).

Key words: basic value of the suffix, suffix *-ica*, suffix *-ina*, categories of notions, categorization of the objective world.

У уводном делу рада дајемо осврт на учења о развоју „значања” суфикса у словенским и јужнословенским језицима (Белић 1901; Бошковић 1936), при чему посебно издвајамо сегменте посвећене суфиксима *-ица* и *-ина* и приступе занемарене у савременим описима творбе речи. У склопу тога дела указујемо и на приступ суфиксима словенског типа у општој морфологији (Плунгян 2009), методолошки заснован на поређењу суфикса са граматичким морфемама. У следећем кораку суфиксалну творбу именица повезујемо са категоријама појмова (у класичном смислу), а саме именичке суфиксе са категоријалним типовима предмета као предмета, налазећи да се према основним карактеристикама просторних ентитета моделују категоријални

---

* Прилог је рађен у оквиру научноистраживачког пројекта „Обрада старог српског писаног наслеђа и израда *Речника црквенословенског језика српске редакције*” (178030), који финансира Министарство за просвету и науку Републике Србије.

типови менталних „предмета”, тј. типови оног што стоји у подлози појмова (субјекат појма). Користећи се тим аналитичким оруђем, главни део рада посвећујемо анализи суфикса *-ица* и *-ина* у српском језику. Показује се да увид у разлике које ови суфикси назначавају у домену простора¹ омогућава разумевање осталих њихових употреба.

По страни се оставља чињеница да нас овакав приступ приближава филозофским учењима о „бићу” (онтологији), док се на више места указује на то како би тако усмерена истраживања могла дати допринос савременој „теорији семантичких локализација” (PIPER 2001), тј. показати шта стоји у основи везе између језика и простора.

I-1. О ИСТОРИЈСКОМ РАЗВИТКУ СЛОВЕНСКИХ СУФИКСА СУБЈЕКТИВНЕ ОЦЕНЕ

1. На самом почетку прошлога века А. Белић (1901) у својој докторској дисертацији обрађује, поред осталог, и именичке суфиксе *-ица* и *-ина*. Циљ његовог истраживања је био да открије путеве развојка суфикса са деминутивним и амплификативним² вредностима, односно, да открије механизме који су омогућили развој тих вредности код многих суфикса у словенским језицима. Као најважнији показатељ развојних линија дем. и ампл. суфикса издваја се појава да „један те исти суфикс у једном или у различитим словенским језицима може имати три низа значења: 1) а. детериоративно³, б. детериоративно-амплификативно, ц. амплификативно; 2) а. детериоративно, б. детериоративно-деминутивно,⁴ ц. деминутивно; 3) а. интензивирајуће⁵, б) деминутивно, ц. амплификативно” (Белић 1901: 16).⁶ У суштини, то подразумева два могућа сценарија: (1) да је суфикс имао некакво неодређено (уопштено речено „интензивирајуће”) значење, а да су се током времена код њега развила деминутивна и(ли) ампликативна значења (Белићев 3. низ), или (2) да је примарно детериоративна вредност неког суфикса подразумевала (давала) детериоративно-ампликативне или детериоративно-деминутивне вредности, а да је током времена „код самог суфикса дошло до губитка

¹ Истраживање је започето с намером да се њиме обухвате суфикси *-ина* и *-ица* у топонимији (Суфикси *-ина* и *-ица* као *ојозији* у *географској терминологији* и *топонимији* (У *свећу категорије квантитетива*), Ономатолошки прилози XXII, у штампи).

² Термин „ампликативни” суфикс (у вези са *амплификација* < лат. *amplificatio* – ширење, повећавање) није заживео у лингвистици (нема га нпр. у KRISTAL 1988). У енциклопедијској едисији MZ.SJ: *amplifikacija* се дефинише као уско стилистички („*figura koja se iskazuje gomilanjem atributa sinonimskog karaktera* и *cilju postizanja većeg efekta*”), а не лингвистички термин (в. Белић 1958: 78).

³ Термину „детериоративно” значење (< лат. *deterior* – гори), који је у лингвистици такође изобичајен (в. KRISTAL 1988), одговара савремено *нејопавишван* (в. MZ.SJ: *deteriorativni*) – „који модификује основно значење у погрдном смислу” (MZ.SJ: *pejorativan*; в. Белић 1958: 78).

⁴ Под деминутивне се подводе и сви хипокористици чији се „облици поклапају с онима код осталих деминутива” (Белић 1901: 10).

⁵ Термин „интензивирајуће” подразумева суфиксом појачано (наглашено) значење коренске јединице (в. Белић 1958: 78), без „детериоративне” или „деминутивне” нијансе (као илустрација се даје „рус. *вѣтрищѣ* осредњи, лаган ветар; укр. *друзяка* добри, стари пријатељ, друг; чеш. *člověčisko, člověčište* добар човек, укр. *людина* обичан, доброћудни човек”, Белић 1901: 17).

⁶ Много касније, Белић (1958: 78) ће контаговати да је ово „таблица одговарајућих значења, која се обично срећу код придева”.

деминутивног или амплификативног значења” (Белић 1901: 14) у појединим језицима (Белићев 1. и 2. низ). За нас су посебно важне разлике у тумачењу суфикса *-ица* и *-ина*.

1.1. Суфикс *-ица* се експлицитно укључује у групу „старих деминутивних суфикса” (Белић 1901: 15), тј. посматра се као суфикс коме је основно значење било деминутивно и разматра у групи суфикса који где-где „губе деминутивно или амплификативно значење” (Белић 1901: 14–15, в. 34–35). За наш приступ посебно је важно запажање да се тај суфикс, иако је „у прасловенском имао деминутивно значење” (Белић 1901: 17), „каткад појављује и код амплификатива” (Исто). Та појава се објашњава преласком „м а л о – п р е з р и в о или сл.”, где је (у томе „презриво”) било „присутно детериоративно значење које је, ако предмет пружа основа за то, могло да пређе у амплификативно” (Белић 1901: 17). Чини се, међутим, да „предмети” којима се то илуструје, усамљени „примери попут белор. *баби́ца* презриво *ба́ба*; пољ. *iglica* = *wielka igła*, *chmurzyca* (*chmura*) страшни, тамни, густы кишни облак” (Белић 1901: 17–18),⁷ не дају основ за такав прелазак (в. IV, 2-3). Са овим је у вези и нејасна нам тврдња да се „детериоративно и интензивирајуће значење налазе у основи других значења; то, међутим, још увек не значи да су она увек представљала и првобитна значења тих суфикса” (Белић 1901: 17).

Указујемо и на запажање да „код *улица* у већини словенских језика више немамо деминуирање, пошто је основни облик сачуван само још у руском: *ула*, исп. и пољ. *zaulek*, рус. *йереулокъ*, украјински *йроулок* сокак” (Белић 1901: 10). Овим примером, уз *вѣпъсъ*, *вѣпъкъ* (: *вѣпъ* ‘венац’, очувано у рус. народним песмама), псл. *отъсь* (: алб. *at*, лат. *atta* и сл.) и др., Белић поткрепљује хипотезу да „када основинска именица нестане, тада и изведеница губи деминутивно или амплификативно значење, пошто више није могуће успоставање везе између ње и основинске речи” (Белић 1901: 9–10).

1.2. Супротно суфиксу *-ица*, *-ина* стоји у групи суфикса за које се „деминутивно значење не може установити у самом корену”, што се „види по осцилацији у значењу” (Белић 1901: 15):

„Значење овог суфикса није сасвим истоветно у разним словенским језицима: Р у с к и детер., детер.-ампл., укр. интензивирајуће, дем., детер., са споредним значењем ‘добро, сирото, слабо, лоше’, веома ретко ампл.; Ч е ш к и детер.; С л о в е н а ч к и, с р п с к и ампл. Тешко је рећи како је *-ина* добило ово значење. У литванском га нема уопште” (Белић 1901: 48).

Објашњење амплификативног значења суфикса *-ина* се налази „у томе што се овим суфиксом граде апстрактне именице од придева, које добијају и конкретно значење” (као примери се наводе стсл. *širina*, *unъšina*, *bystrina*,

⁷ Како ћемо видети (т. IV, 3), пољ. *iglica* и *chmurzyca* се могу схватити као сасвим регуларан продукт суф. *-ица*, са вредностима ‘интензивно издужен’, односно, ‘ограничен’ предмет. Битно је друкчије белор. *баби́ца*, где се *-ица* не тиче предмета, већ је усмерено на неку од семантичких компоненти основинског дела речи. То *баби́ца* је могло настати на сличан начин као и *маји́ца*: ако се *баба* узимало као квалитет ‘стара жена’ (без релационе компоненте типа *баба* ↔ *унук*), *-ица* је могло доћи да интензивира неку од квалитативних компоненти основе *баб-*: да „издужи” неке од негативних особина жене у позним годинама (исп. срп. *сѣпаркеља*).

raspalina), на основу чега се закључује „да су се овим суфиксом могле градити и апстрактне именице од именица” (Белић 1901: 19). Као могуће значење таквих изведеница наводи се:

„нешто што се односи на основинску реч, нешто што је по својој природи истоветно оном што означава основинска реч; одатле се развило значење ‘нешто слично основинској речи’, нпр. *človečina* ‘нешто слично човеку’. Међутим, пошто је ова конструкција увек била повезана са основинском речју, ова апстрактна именица је добила конкретно значење, овде нпр. ‘скоро као човек, али ипак не човек’. Даљи развој се подразумева” (Белић 1901: 19).

За словенске „секундарне изведенице” са овим суфиксом Белић издваја четири главна „значења”, која наводи у низу:

„1) Збирно значење, 2) суфикс *-ина* означава нешто ‘од онога што је изражено неком темом’, 3) индивидуализује именице, 4) грађење апстрактних именица” (Белић 1901: 49).

Тражећи могући основ за развој амплификативности, он одмах искључује два средишња значења, док „збирно” (/ „колективно”) значење препознаје као оно које је „могло довести до амплификативног”. И њега, потом, искључује због тога што би се, у том случају, морало очекивати 1) да се амплификативност „појављује и код других колективних суфикса, и 2) да и у литванском постоји овај суфикс са амплификативним значењем пошто тамо има веома изражено колективно значење” (Белић 1901: 49). Определује се, стога, за апстрактне именице, верујући да су се, на самом почетку, „овим суфиксом могле градити и апстрактне именице од именица” (Белић 1901: 19).

1.3. Претпоставке о битно различитим примарним вредностима суфикса *-ица* и *-ина* условиле су и разлике у обради ова два суфикса. Уверње да је *-ица* у псл. био деминутивни суфикс, тј. да му је деминутивност старија од осталих вредности које има у словенским језицима, ослободила је Белића обавезе да, водећи рачуна о наслову своје студије, покуша објаснити шта је томе суфиксу омогућило да у јужнословенским језицима развије изразито широку скалу вредности: да поред општесловенских изведеница типа *улица* и *Белица* (река), твори и *nomina loci* типа *џоворница*, *nomina attributiva* типа *сйавалица*, *скийницица*, учествује у оба типа моције рода (*сйарица* : старац, *йасйирица* : пастир), твори тзв. бројне именице (*йейорица*, исп. *йейица*) итд.

I-2. О РАЗВИТКУ СУФИКСА У ЈУЖНОСЛОВЕНСКОЈ ЈЕЗИЧКОЈ ЗАЈЕДНИЦИ

1. У студији о развоју суфикса у јужнословенској језичкој заједници (такође докторска дисертација, 1936) Р. Бошкових највише простора посвећује пореклу и развоју суфикса *-ица* у словенским језицима, који је у српском и осталим јужнословенским језицима развио изразито широку скалу вредности. Полази се од налаза Ј. Розвадовског да суфикс *ica*, по „*џенейичкој сйирани* својој”, представља формални склоп „завршетка *i* именица женскога рода [...] и наставка *ca* (< *ka*) [...]”: прасловенски однос *vьlči-ca* : *vьlkъ* дао је, дакле, путем *йеринйеџрације* наставак *ica*” (Бошкових 1936: 59). Ова формална питања се у даљој анализи узимају као решена, да би се у центар пажње

поставили „функционално-семантички” (вредносни) аспекти јединица садржаних у **-ica* (питање примата везе: **-i-ca* > **-ica*, или **-i-ka* > **-ika* > **ica*?), а потом и семантички аспекти везани за јединице из основе и за суфиксалне формације.

1.1. Р. Бошковић изводи закључак да је овај суфикс у прасловенском имао најмање три основна значења (моција рода, деминуција и творба *nomina loci*), али примат даје његовој граматичкој (структурној) функцији: код суфикса **-ica* „у односу *čрънь – čръnica* [...] граматичка функција [је] – *rgius*, а моционо значење у случајевима суплетивне моције – *posterius*” (Бошковић 1936: 92). Рану Белићеву претпоставку о примату деминутивног значења овога суфикса, која је већ била оспорена, Бошковић у потпуности занемарује: основни циљ му је био да покаже да се примат мора дати граматичкој функцији а не моционом значењу, како је сматрао пољски лингвиста Дорошевски (Бошковић 1936: 60–63).

1.2. Говорећи о граматичкој функцији, он врло често подвлачи да „однос изведене према основној речи не значи нигде *само* однос именице према придеву” (Бошковић 1936: 66). То је, свакако, повезано са његовим увидом да су псл. именице типа **žlti* (функционално поименичење) биле примењиве на само један предмет, обухватајући „цео ‘комплекс’ особина датог предмета”, док се именица типа **žltica* (суфиксална творба) могла „употребити за *сваки* предмет за који је била карактеристична особина изражена основним придевом **žltь*”.⁸ Таква формација је почињала „да живи у другом ‘језичком *свећу*’ и изгубила је ону [...] одређеност коју је имала док је гласила **žlti*” (Бошковић 1936: 67).

Бошковић, међутим, није покушао ближе одредити тај „други језички свет”, нити је трагао за оквирном (основном) вредношћу било ког суфикса.

1-3. ТЕЗЕ О СУФИКСИМА КАО „ПРВОБИТНО ПРАЗНИМ” НАСТАВЦИМА И НЕ-КАТЕГОРИЈАЛНИМ ЈЕДИНИЦАМА

1.1. У свом потоњем раду и сам А. Белић је одбацио главну поставку своје ране студије (тезу о примату детериоративног значења именичких суфикса, која је подразумевала примат творбе од именичких основа), закључивши да су „наставци индивидуалне оцене код именица увек *секундарни*” (Белић 1958: 81).⁹ Његова истраживања језичке природе и језичког развика, у чијој се основи препознају најважнији Бошковићеви увиди (в. фус. 8), су указивала на примат придевских и глаголских вредности у језику, адјективних и адвербијалних основа,¹⁰ те и на примат структуралног значења (/ гра-

⁸ Неколико година касније А. Белић (1941: 43) ће на скоро исти начин објашњавати разлику између „правих” и „неправих” именица: праве су „за наше језичко осећање немотивисане речи које значе реалне предмете или такве појмове којима се обележава збир особина каквог предмета”, док неправе значе „ма које лице које носи дану особину или ма који предмет извесне врсте” (Белић 1941: 46; спац. Ј. Р).

⁹ Упркос овом, деминутивност се у прегледима творбе речи и даље наводи као главна (по следу прва) функција суфикса *-ица* (в. Стевановић 1975: 124, Клајн 2003: 115).

¹⁰ На појединим местима, углавном у вези са творбом сложеница, Белић (1949: 108) говори о времену „када није било засебних падежа и других облика флексије и када су се односи

матичка функција) самих суфикса. Кад је у питању положај суфикса у изведеној речи, Белић (1949: 114) констатује да та јединица има „у п р а в н у и л и г л а в н у ф у н к ц и ј у”, односно, да се именица помоћу суфикса „обличава добијајући предметно значење у вези са првим делом (структурно значење)” који је „детерминативног карактера” (Белић 1958: 77). Осврнувши се после више од пола века на предмет своје докторске дисертације, Белић (1958: 77) запажа да се „именице субјективне оцене” разликују од свих осталих изведених именица по томе што само оне „добијају своје специфично значење од суфикса”: код њих је „први део увек именица [...] која чува значење именице и у изведеној речи, док је код других овај део увек одређујућег, детерминативног карактера”.

1.2. Дошло се, дакле, до налаза да у творби именица примат има градња од неименичких основа, што подразумева примат структуралне (граматичке) функције суфикса. Бошковић (1936: 63) појашњава да „граматички моменат *суфиксне* употребе наставка *ica* [...] значи прављење именица од придева, прављење, дакле, нових речи, *ѝроменом ѓрамаѝичке каѝеѓорије*”. Слично овом, и Белић подвлачи да тако „саграђена именица увек значи или какав предмет или какво биће које се у извесној мери одређује придевом” (Белић 1949: 115), а да сам суфикс у тако изведеној речи има „управну или главну функцију” (Белић 1949: 114). Као аргумент за примат граматичке (а не моцио-не) функције суфикса *-*ica*, Бошковић (1936: 63) истиче да се не може претпоставити „да један наставак који је, од самога свога постанка, био изразито реалног значења добије у току свога развитка и општесуфиксну, граматичку функцију; или бар не може се то претпоставити за наставке који нису постали од посебних речи”.

Посебно је важно указати на то да се под овим „структур(ал)на” (или „граматичка”) функција / „значење” подразумевало да суфикс у тој функцији представља јединицу без икакве вредности семантичког типа. Наиме, Белић (1949: 116) је сматрао да су суфикси словенског типа постали од „каквих речца без нарочитог значења”, тј. да су развијени из структуралних, „п р в о б и т н о п р а з н и х наставка”. О суфиксима као „*ѝразним* наставцима” неретко је говорио и Р. Бошковић (1936: 62), тврдећи да је именички суфикс у „*ѓрамаѝичкој* употреби [...] значио само формалну супстантивизацију [...] и ништа више” (Бошковић 1936: 59).¹¹

2. У савременој општој морфологији (Плунгян 2009) о суфиксима се суди на основу поређења творбених и граматичких морфема у истој позицији. Примера ради, на основу чињенице да суфикс није обавезан структурни део

делова сложенице одређивали према њиховом значењу (унутрашњим, а не спољашњим обликом). Ипак, у својим главним радовима о творби Белић доследно дели основе према врстама речи – као да су „делови говора” а не делови речи (о томе у Радић 2013в: 35–36). На могуће нове увиде, тј. на увид да у творби речи нема оштре границе између именичких и придевских јединица, може указивати образложен налаз да је „пренос наставка с придева на именице природан” (Белић 1958: 78–81).

¹¹ Данас постоји и мишљење да је с в а к и о с н о в н и суфикс настао граматикилизацијом пунозначне речи, што је праћено њеном „фонетском и семантичком ерозијом” (Грковић-Мелѓор 2013: 207).

речи и да суфикси не чине затворене системе јединица („парадигме”), изводи се закључак да самим суфиксима није својствен никакав вид парадигматске организације: суфикси се разликују од граматичких морфема по томе „что они не являются обязательными и в силу этого не образуют ни категорий, ни парадигм” (Плунгян 2009: 120, спац. Ј. Р.). Указује се и на разлике у чврстости веза са „лексичким значењем” основе: за разлику од граматичких морфема, које су минимално повезане с лексичким значењем речи, суфикси преображавају значење мотивне речи „склонны оказываться в его ‘derivационной’ части” (Плунгян 2009: 122; исп. Белићев став да суфикси „предметно значење” добијају „у вези са првим делом”). Поред овог, запажа се да суфикси „устанавливают отношения *производности* (‘быть более / менее сложным’) и формируют *привативные оппозиции*” (Плунгян 2009: 121, спац. Ј. Р.), те да материјал класичних ие. језика допушта идентификацију два супротна својства суфиксалних изведеница: „привативный характер оппозиции между исходным и производным элементом и семантическую *непредсказуемость* производного элемента” (Плунгян 2009: 134, спац. Ј. Р.).

3. Иако консултовани део *Ойциће морфологије* припада целини под насловом „Класификација морфолошких значења”, потцелина о суфиксима носи наслов „Класификација неграматичких (творбених и лексичких) значења”. Већ овај поднаслов сведочи о томе да се творбена „значења” суфикса посматрају паралелно са лексичким, што је уобичајен приступ суфиксима у лингвистици: суфикси се посматрају у односу према основи или у односу изведене према мотивној речи, а не као суфикси – засебан систем истоврсних јединица чије вредности морају почивати на међусобним односима и разликама утврђеним у парадигматској димензији, тј. у језику.¹²

Како се до познавања фонолошког система није дошло посматрањем односа између гласа и речи, нити се до знања о лексичком систему долазило упоредном анализом значења речи и реченица, – тако се ни до познавања „значења” суфикса не може доћи посматрањем суфиксалне у односу на коренску морфему, а још мање посматрањем односа између мотивне и изведене речи. Јер, до знања о врсти (скупу) и јединкама (јединицама) одређене врсте долазимо на основу посматрања истоврсних а не разноврсних ентитета.

Ако се уобичајеном приступу суфиксима придода чињеница да се суфикси као везане јединице никад не остварују самостално и не показују своју стварну вредност, онда је јасно да наука о језику не може имати ни приближна знања о њиховом вредносном систему, а тиме ни о развоју „значења” суфикса. Тиме су узроковане представе о суфиксима као „првобитно празним” јединицама, које „не образују категорије” и у непредвидљивом смеру преображавају значење мотивне речи. Не опажа се да би у том случају форма-

¹² У граматикама и студијама посвећеним творби речи по правилу се води рачуна само о вредностима готових формација, и то независно од тога да ли су прегледи организовани по суфиксима (в. SP; Стевановић 1975; Вавић 1986; Клајн 2003) или по тзв. семантичким категоријама (в. *РУССКАЯ ГРАММАТИКА*; Станолчић – Поповић 2008). Изостају, дакле, покушаји да се суфикси посматрају као свет засебних ентитета, или да се, пак, трага за једном нити која повезује све формације са одређеним суфиксом.

ције изведене различитим суфиксима од исте основе (нпр. *белина* – *белица*, *младина* – *младица*, *луковина* – *луковица*, *ѿоѿлавина* – *ѿоѿлавица*) морале бити једна лексема, што би нужно водило уопштавању једног, односно, у српском језику највише три наставка. Именички суфикси би у том случају били сведени на завршетке типа *-ø*, *-a*, *-o/-e*, формативна средства и основни маркер њиховог рода (исп. адаптационе форме лексеме *бицикл-ø* / *бицикл-а* / *бицикл-о* : фр. *bicycle*).

II-1. СУФИКСИ КАО ПОСЕБАН ЈЕЗИЧКИ СВЕТ (ОРГАНИЗАЦИЈА, КАТЕГОРИЈАЛНОСТ, НЕПОСРЕДНОСТ)

1. Чињеница да различити суфикси у већини случајева образују различите лексеме, што није случај и са граматичким морфемама, говори да системи тих јединица живе у две одвојене језичке димензије – једни у семантичкој, а други у граматичкој димензији. Већина лако уочљивих разлика између граматичких и творбених морфема произилази, ипак, из разлика у њиховој парадигматској организацији. Наиме, слично фонолошком систему, граматичке категорије чине затворени системи са малим бројем јединица чије су вредности утврђене у чврсто увезаним структурама типа ж.р. || м.р. – ср.р. (в. Радић 2013в: 30–33), СУПЕРЛАТИВ || КОМПАРАТИВ – ПОЗИТИВ, БУДУЊНОСТ || ПРОШЛОСТ (аорист || ПЛУСКВАМПЕРФЕКАТ – ПЕРФЕКАТ) – САДАШЊОСТ ИТД. Таква организација условљава аутоматизам у „избору” и истовремено омогућава лак аналитички увид у вредност сваке јединице.

Супротно овом, суфикси чине отворене системе (исп. уплив суфикса страног порекла у српском језику, нпр. турско *-ѿија*, *-лија*, *-ли*, *-(х)ана*), што подразумева битно сложеније односе и вишеструку међусобну повезаност јединица у парадигматској димензији, те и нужност да успостављање нових веза и уплив нових јединица утиче на промену постојећих вредности у систему. То ствара привид да се вредности суфиксалних јединица из корена мењају у зависности од њихових остварених парадигматских односа са другим истоврсним јединицама.

2. По томе су суфикси сличнији лексичким него граматичким јединицама: како је тешко утврдити да ли су вредности асуфиксалне именице *коса* окупљене у једној лексеми или су раздвојене у два или три хомонима (в. Скок 1972: *kos²*, *kosa¹*, *kosa²*), још је теже утврдити да ли у *бресје*, *ѿрње*, *ѿрчање*, *дуѿа*, *млаћ* итд. имамо један или више суфикса *j*-типа. Да би се о томе имао утемељен став, услов је да се и у једном и у другом случају на неки начин дође до знања о примарној (основној, оквирној) вредности посматране јединице. Уз одговарајуће логичке процедуре, помоћ се у првом случају налази у етимологији, док нам у другом случају тешко може помоћи ишта друго сем одговарајућег аналитичког оруђа.

Примера ради, познавање читаве лепезе смислова лексеме *човек*, који се утврђују у њеним многобројним парадигматским везама (нпр. *жена* || *људи* – *људи*, *жена* || *човек* – *човек*, *жена* || *деѿе* – *човек*, *младић* || *сѿарац* – *човек*, *муж* || *жена* – *човек*), омогућено нам је „знањем” основног (примарног и хијерархијски највишег) значења именице *човек*, утврђеног у логичкој струк-

тури *човек* || ‘не-човек’ (*живо / живоџиња*) – *живо*. Како језичка компетенција говорника савременог српског језика у случају ове појединачне лексема почива на „знању” основне разлике (*човек* || *живоџиња* ‘с в е што је ж и в о (самоактивно) а н и је ч о в е к’), тако и разумевање готових изведеница и спремност да градимо нове суфиксалне формације мора почивати на сличном типу језичког знања, тј. на нашем језичком осећају за основну вредност суфиксалне јединице, утврђеном у једној сличној структури.

3. Колико нам је познато, у науци није било покушаја да се словенски суфикси посматрају као посебан језички свет, независно од њихових остварених (синтактичких) веза.¹³ Чини се да је такав приступ суфиксима могућ упркос томе што су њихове вредности утврђене у најдубљим, а тиме и најтеже нам доступним слојевима језичке свести, и што се већ тако скривене вредности у примени додатно муте – стапају са вредностима коренских, других творбених и граматичких морфема. Да би се спознале вредности суфикса, неопходно је, најпре, издвојено их посматрати, тј. анализом одвојити вредност коју у изведену реч уноси одређени суфикс од вредности које уносе друге јединице. Надомак таквом поступку стоји увид да се именица помоћу наставка „убличава добијајући предметно значење у вези са првим делом” (Белић 1958: 77): потребно је било направити још само један корак, тј. склонити ово „у вези са првим делом” и запитати се какво је то „предметно значење” што га носи сам суфикс. Методолошко оруђе коришћено у овом раду говори да се најпре могу разоткрити вредности именичких суфикса, вероватно из разлога што именице као „предметне речи” стоје у непосредној вези с појмом – јединицом свести чији се један структурни део („предмет”) може довести у непосредну везу са суфиксом (в. т. III-1, III-2). Издвојено посматрање суфикса и тог дела појма може омогућити да се сазна шта стоји у надлежности суфикса, те и допринети да се, корак по корак, дође до знања о вредносним односима у систему суфиксалних јединица.

4. Нарочито је важно имати на уму то да суфикси словенског типа као везане јединице морају подразумевати н е п о с р е д а н (нерепрезентативан, н е с и м б о л ч а н, в. т. II-2, I.1) начин класирања предметног света и односа у њему, тј. деобе категоријалног (чулно-опажајног) типа. Реч је, наиме, о вредностима које се не могу узимати као значење, јер с у ф и к с и као везане јединице заиста н е з н а ч е: они тек назначавају, тј. собом подразумевају неку вредност категоријалног типа. Као што заменице непосредно категоришу нашу мисао (исп. разлику *ко* ‘што се по себи зна као једно и јединствено (људско)’ || *шта* ‘што се на неки други начин зна или узима као једно (не-људско)’ – *ø* ‘све што јесте’, о томе у Радић 2013б), тако и суфикси морају непосредно категорисати (типолошки делити, класирати) предметни свет (именички суфикси) и односе у њему (придевски и придевско-именички суфикси).

¹³ Поједини етимолошки приступи суфиксима указују на живо интересовање за реконструкцију која би омогућила откривање примарних афикса: „Имајући у виду да извор сваког афикса није пунозначна лексема, задатак реконструкције у овом случају јесте да, у мери у којој је то могуће, открије извор *примарног* афикса, аутосемантичну реч од које он потиче” (Грковић-Мелџор 2013: 210, за више детаља в. 206–218).

5. Ако ово повежемо са „принципом семантичког раста”, тј. налазом да „су когнитивно једноставније категорије историјски примарне у односу на сложеније” (што се да превести на налаз да су придевске вредности старије од именичких) и да „прототипски темељ у метафоризацији чине појмови из сфере елементарног физичког искуства, као концептуални извор апстрактног појмовника” (Грковић-Мелдор 2008: 54, спац. Ј.Р.) – указује се могућност да су јединице суфиксалног типа изражавале разлике које су се увиђале мимо (нужно и пре) свих анализа којима је физички свет дељен у родове и врсте (в. т. I-3, 1.1; III-3). То, даље, говори да су те разлике могле бити успостављане само на основу чулног доживљаја стварности, те и да су јединице које подразумевају такве разлике трајно остале неосетљиве на родовско-врсну (хијерархијску) класификацију предметног света. Од свега што нам је познато, нашој представи о типу суфиксалних вредности најближе је оно што Л. Виготски подводи под комплексе (Vigotski 1996: 108–114): мишљење у комплексима је „опажајноконкретно и чулнопредставно” (112); комплекс „се не заснива на апстрактној и логичкој, него на конкретној и стварној povezanosti pojedinih elemenata od kojih se sastoji”; „у појму се испољјавују суштинске, jednoобразne veze i odnosi među predmetima – а у комплексу – stvarne, slučajne, konkretne” (109); комплекс је „stvarno neodvojiv od konkretne grupe predmeta koje spaja i neposredno se sjedinjuje s tom opažajnom grupom, često postaje neodređen, reklo bi se razliven” (113, спац. Ј.Р.).¹⁴

II-2. СТРУКТУРА ПОЈМА, КАТЕГОРИЈЕ ПОЈМОВА И КАТЕГОРИЈЕ ПРЕДМЕТА КАО ПРЕДМЕТА

1. Како је неспорно да су именице „предметне речи” или речи-појмови, у трагању за одговором на питање шта стоји у надлежности суфиксалних јединица поћи ћемо од структуре појма, „основне форме мишљења” коју савремена логика одређује као „мисао о бити предмета”.¹⁵ Ово, поред осталог, и из разлога што верујемо да је потпуно разумевање те јединице и раздвојено посматрање делова њене структуре омогућило античким мислиоцима да (1) издвоје родове „имена”, (2) спознају начин устројства појмова и (3) утврде основне категорије појмова као „бића” свести.¹⁶

¹⁴ Накнадна сазнања (в. т. III-3, 1) нам говоре да типу суфиксалних вредности у свему одговарају системи тзв. *класификацијора*, уочени у граматици више језика.

¹⁵ Логичка дефиниција појма („мисао о бити предмета”) указује на то да појмовну вредност не могу имати граматичке речи (нпр. *џи*, *због* или *према* није повезано са „мишљу о бити предмета”), као ни већина лексичких речи. Разлика која се повлачи у оквиру лексичких речи, независне или предметне речи (именице и делом бројеви) – зависне или не-предметне речи (глаголи, придеви, прилози, делом бројеви), говори да је појам неодвојив од предмета, тј. да опојмљење подразумева поименичење, било функционално (типа *добро*, *зло*, *дуга*), било формално (типа *доброћа*, *дужина*, *дужица*). Разлика предметне – не-предметне лексичке речи одговара разлици која је у Категоријама означавана као *џојам* – *џароним* (в. Радић 2010).

¹⁶ Класификација појмова као појмова је неосетљива на класификацију појмова по значењу, тј. на хијерархијско устројство које почива на груписању предметног света у родове и врсте по суштинским карактеристикама предмета представљених речима-појмовима. То само по себи говори да се Аристотелове категорије појмова не могу тумачити као „највиши родови” (в. коментаре преводиоца у *Кат.*(2008): 59).

1.1. Наиме, следећи Аристотела (в. т. 1.2), сам појам посматрамо као језичко-менталну јединицу у чијој структури стоји и з р а з (изражајна форма, реч), „м њ е њ е” („унутрашња форма”, значење, „одредба”) и „с у б ј е к а т”.¹⁷ Уместо данас уобичајеног термина *предмет*, који углавном подразумева предмет као ‘објекат посматрања’, нашем разумевању појма више одговара термин *субјекат* ‘оно што стоји у подлози појма, што је *подмет* изразу и мисли’.¹⁸ Правимо, дакле, разлику између предмета-објеката, које у језику репрезентују (представљају, означавају) речи-појмови (целовите менталне јединице типа ‘жена’, ‘женка’, ‘грана’, ‘граница’), и предмета-субјеката појма, који се у структури појма или подразумевају (данас асуфиксално *жена*, *грана*, *бело*) или непосредно назначавашу (суфиксално *женка*, *граница*, *белина*). Ово преваходно из разлога што налазимо да је класификација предмета-објеката, која почива на логичком (аналитичко-синтетичком) сазнавању света (класирање предмета и појава из физичке и метафизичке сфере у родове и врсте), битно различита од прикривене типологије субјеката појма. Учешће суфикса у тој паралелној типологији омогућено је тиме што, за разлику од семантичких јединица, творбене јединице не представљају ниједан одређен сегмент реалности (не значе „ово” или „оно”), већ непосредно назначавашу (собом подрозумевају) одређене типове „предмета”, тј. одређене типове (класе) субјеката појма.¹⁹ Кад наглашавамо ово *назначавају* или *подразумевају*, у виду имамо то да „родрозумевање није апстракција. То је *čak suprotno od apstrakcije*” (SOSIR 2004: 100).

Примери које је А. Белић наводио као потврду хипотезе да „када основинска именица нестане, тада и изведеница губи деминутивно или ампликативно значење”, у ствари су добра илустрација могућности да се у једном језику (или једном „стању језика”, SOSIR 2004: 32–33) категоријални тип предмета само подразумева, а у другом назначавашу: нпр алб. *at*, лат. *atta* : псл. *otъсь; псл. *ulъ или *ula* ‘улица’ : *ulica*; псл. *věнь* ‘венац’ : *věпъсь* или *věпъкъ* (в. т. I-1, 1.1).

1.2. О томе да је Аристотел појам разумевао као трочлану структуру сачињену од компоненти *израз*, *значење* (/ „одредба”) и *субјекат*, сведоче многа места у Категоријама, спису посвећеном категоризацији појмова („бића

¹⁷ Структура појма („концепта”) је на сличан начин приказана у једном од најутицајнијих нововековних учења о значењу, где је та тријадична ментална јединица („Symbol”, „Referencija ili Misao” и „Referent”) представљена скицом троугла (OGDEN – RICHARDS 2001: 19). Битна разлика између тога и античког приступа појму садржана је у томе што се „предмет” овде не узима као *предмет* (ентитет који може постојати независно од језика) нити као субјекат појма, већ као „Referent” – ентитет зависан од наше *референце* (оцена) и „Referencije” („Misao” или значење, тј. знање о предметима одређене врсте). Таква представа о појму у последње се време изнова преиспитује (о томе в. PRČIĆ 2008: 43–50), али без полагања од античких увида.

¹⁸ Према Аристотелу, субјекат појма је ментални ентитет који не подразумевао никакву одређену слику, па ни ону „прототипичну”, какву је подразумевало Платоново учење о идејама (тзв. „трећи човек”, в. MET.990b15–20). У граматографији се термин *субјекат* везао само за реченичну функцију: прави се разлика *логички субјекат* – *граматички субјекат*, при чему се обично занемарује то да је сваки субјекат логички.

¹⁹ Имајући у виду то да именички суфикси са собом носе и разлику у роду (именички *род*), они би се у српском језику могли посматрати као творбено-граматичка средства. То би омогућило да се из исте перспективе посматрају суфиксалне и асуфиксалне именице, те да се обједињено трага како за начинима обележавања типова субјеката појма, тако и за могућим формалним обележјима категорија појмова.

као бића”).²⁰ По типу структуре, појам је јединица сачињена од елемената који стоје у односу *ФОРМАЛНО* (језичким средствима) *ОБЕЛЕЖЕНО* || *НЕОБЕЛЕЖЕНО* – НЕУТРАЛНО, те истовремено и *ОДРЕЂЕНО* || *НЕОДРЕЂЕНО* – НЕУТРАЛНО, дакле: израз || значење – субјекат („предмет”). Као и у свим другим оваквим структурама (нпр. *она* || *он* – *оно*, *ово* || *оно* – *џо*, *човек* || *живојшња* – *живо*, *жена* || *човек* – *ЧОВЕК* и сл., в. Радић 2013а: 386–393), позиција НЕУТРАЛНО, коју у структури појма заузима субјекат, подразумева неутралност на разлику *ОДРЕЂЕНО* || *НЕОДРЕЂЕНО*.²¹ Као добра илустрација карактера неутралне јединице у оваквим логичким структурама могу послужити заменичке структуре *она* || *он* – *оно* и *ово* || *оно* – *џо*.

(а) Деиктички примењени елементи прве структуре непосредно указују на предмет у реалности, при чему опозитно повезани елементи долазе као реакција на пол бића (*она* → /биће женског пола/ || *он* → /биће мушког пола/), док је елемент *оно* неутралан на ту разлику.

(б) Функционални однос елемената појма боље одсликава структура *ово* || *оно* – *џо*: одређено *ово* користимо да укажемо на све што је доступно „мојим” примарним чулима (додир, укус, мирис, осећај бола, тренутна „моја” мисао и сл.); (2) са *оно* указујемо на све што је изван домена „мојих” примарних чула (што стоји у „моме” видном или слушном пољу, памћењу и искуству које делим са другима), док је (3) *џо* неутрално на разлику између *ово* и *оно*, те и способно да у говору испуни функцију неодређеног елемента ‘оно’, али и сједињено узетих опозита ‘ово и оно’.

2. Како смо нагостили, издвојено посматрање предметне сфере појма било је основ за увид у категоријалне разлике међу појмовима (в. напомене преводиоца у *Кат.*(2008): 58–64).²²

2.1. Наиме, основна разлика између категорија (1) с у п с т а н ц и је или б и в с т в а (гр. *οὐσία*) и (2) к в а н т и т е т и или к о л и ч и н е (гр. *ποσόν* ‘колико’) садржана је у томе што је предметна сфера (субјекат) појмова прве категорије повезана са јединичним (дискретним) ентитетима (*човек*, *чаща*, *сџвор*, *сџвар*, *храсџ*), док је предметна сфера појмова друге категорије повезана са квантитативним (не-јединичним – просторним, протежним или колективним) ентитетима (*џадина*, *месџо*, *време*, *вода*; *улица*, *џраница*, *река*; *народ*, *живина*, *џрање*).

²⁰ Примара ради, у одељку о бивствима се истиче како је „*nižno da se i ime i odredba [λόγος, значење] onog što se pridaje podmetu [субјекат појма] isto tako pridaju tom podmetu [стварни, физички субјекат]”* (*Кат.* 2а: 20–25), или, место на коме се говори о томе да однос између значења и субјекта зависи од категоријалне припадности појма (*Кат.* 4а30–4б).

²¹ На сличан се начин представља и однос елемената у оквиру тзв. „семиотичког троугла” (Прћић 2008: 204). Наиме, OGDEN – RICHARDS (2001: 19) увиђају да су „*Misao ili Referencija*” и „*Simbol*” тесно повезани, налазећи да се између њих упостављају „каузални односи”. Посматрајући *субјекатни појма* као *Referent*, они налазе да су *Simbol* и *Referent* повезани „*indirektno, naokolo, preostalim dvema stranicama trougla*”, док у односу *Referent* – *Referencija* препознају „*manje-vise direktan*” или „*indirektan*” однос (OGDEN – RICHARDS 2001: 20). Да је то тако, тј. да увек постоји тесна веза између субјекта појма („референт”) и значења, именице не би могле бити примењиве сад са не-референцијалном (нпр. *вук* ‘животињска врста’), сад са референцијалном вредношћу (*вук* ‘овај’ *вук*).

²² Наше разумевање Аристотелових категорија излагали смо у више наврата, најпре у Радић 2007. О разлици између категорија појмова и категорија мисли в. Радић 2013б: 6–8.

2.1.1. Кад су у питању појмови прве категорије („бивства” – репрезентанти јединичних ентитета), ту се исцрпљује важност свих разлика међу субјектима појма, будући да организација таквих појмова почива на хипонимно-хиперонимним односима и хијерархијском устројству, и да њихов живот подразумева стално „кретање” између „првог” и „другог бивства”, тј. између референцијалне и нереференцијалне (опште) вредности (означавање и значење). Ту разлику добро илуструје запажање да у „другом бивству” субјекат „није nešto jedno kao što je to prvo bivstvo već se ’čovек’ или ’životinja’ pridaju nekom mnoštvу” (КАТ.3б: 15–20).

2.1.2. Разлике међу предметима важне су, међутим, у даљој класификацији појмова квантитета, где је уочена битна разлика између континуираних („непрекидних”) квантитета у доменима ‘простор’, ‘време’, ‘линија’, ‘површина’, ‘тело’, и дисконтинуираних („прекидних”) квантитета у домену ‘број’ и ‘говор’ (в. КАТ.4б.20–25). Разлике изражене суфиксима словенског типа могле су полазити од конкретно-опажајних разлика између „непрекидних” квантитета типа *ЛИНИЈА* (гр. *γραμμή* – црта, потез; граница која раздваја и спаја делове површине, исп. лат. *līnea*, *līnia* – ланена нит; конач; потез, црта; међа, граница), *ПОВРШИНА* (гр. *ἐπιφάνεια* – показивање, појава; површина) и *ТЕЛО* (гр. *σῶμα* – (опажајно) тело, ограничена количина). Наиме, запажа се да „линија је непрекидна, јер може се ухватити заједничка граница којом су њени делови повезани: тачка. Код површине, то је линија – јер делови површине повезани су заједничком границом – а исто се тако и код тела може ухватити заједничка граница, линија или површина, којом су повезани делови тела. И време и простор су такве /količine/” (КАТ.5а:1–5). Оцртана логика односа између тачке, линије, површине и тела говори да се као полазна разлика између „предмета као предмета” могла наметати разлика заснована на димензији: ‘једнодимензионално’ → ‘(из континуума) издвојено’ → ‘ограничено’ → ‘јединично’ (линија, тело, тачка) || ‘вишедимензионално’ → ‘у континуум утопљено’ → ‘не-ограничено’ → ‘бездимензионално’ (бестелесно). По логици ствари, све чему се опажа граница може се узимати као јединица („једно”) те и обележити суфиксима који примарно категоришу по себи јединичне ентитете (исп. *река*, *рука* – као *сламка*, *женка*, *мајка*), али и обрнуто, суфикси који примарно категоришу једнодимензионалне ентитете у простору, у структури квалитета и релатива могу назначити јединичан ентитет, нпр. *Белица* / *белица* (‘одређена река’, ‘воћка одређене сорте, плод те воћке’), *седмица* (‘одређена временска јединица’, ‘одређена цифра’), *Рајковица* (‘одређено место’, ‘одређена жена’).

Изгледа да на препознавању управо овакве типологије физичког света почива класично (Порфиријево) разумевање *целине* Аристотелових категорија: „Aristotelove kategorije su proste, izvorne semantičke jedinice govora čije *značenje* predstavljaju ‘same stvari’, a не ‘sama bića označena tim rečima” (према С. Благојевић, КАТ. (2008): 60).

2.2. Нама се, међутим, чини да у категоризацији појмова овде престаје важност разлика међу самим предметима (и субјектима појма). Наиме, у конституисању појмова преостале две категорије, (3) *квалитети* (гр. *ποιόν* ‘какво’) и (4) *релативи* (гр. *πρός τι* ‘према-чему’), пресудан значај има неутралан положај субјекта у појмовној структури, тј. његова зависност од

компоненте значење. За разлику од сличних језичких структура, у којима неутрална јединица може представити (или заменити) оба опозита (исп. *велико* || *мало* – *ВЕЛИЧИНА*), или испунити функцију неодређене јединице (в. 1.2. б), – у структури појмова ових категорија субјекат је зависан од компоненте *з н а ч е њ е*, а у неким прелазним случајевима и од сједињено узетих компоненти *и з р а з и з н а ч е њ е*.²³

2.2.1. Изгледа да у делу појмова из категорије „квалитети”, првенствено оних везаних за колорит (*їлаво, свеїлоїлаво, їлавозелено, резедо, небоїлавно, їамнойлаво, їеґеїї* и сл.), израз и значење (изразом означена разлика у спектру) конституишу субјекат. На могућност да ту, у ствари, и нема субјекта, тј. да такве јединице (придеви) нису појмови у пуном смислу, указује Персово запажање да „*mi od boje na zadržavamo apsolutno ništa izuzev svesnosti da bismo je mogli prepoznati*” (PERS 1993: 101).

2.2.2. У делу појмова ових категорија субјекат се конституише као елемент зависан од компоненте „значење”, тј. од мишљу, обичајним нормама, друштвеним или интерперсоналним односима утврђених разлика. Такав је случај са корелативима типа *ґосїодар* ↔ *слуга / роб, краљ* ↔ *народ, учїїељ* ↔ *ученик, браїї* ↔ *сесїра, сїїриц* ↔ *синовац, ујак* ↔ *нећак* и сл.

Ипак, код већине речи-појмова ових категорија субјекат је зависан од смисла у коме се дати израз узима: нпр. квалитет-релатив *СУШИЦА* је „суха *болесїї*, и суха *драча*, и суха *кожа* и *река* која пресушује” (Бошковић 1936: 67), *ЖЕНКА* је *лавица, вучица, мачка* женка, *їаїїка* женка, *канаринка* итд., *БЕЛИНА* је *белина* снега / *млека* / *платна*; релатив *КРИЛО* је *крило* птице / *лептира* / *авиона* / *прозора...* / *материно крило, ГЛАВА* је *глава* човека / *коња* / *слона* ... / *ексера* / *породице* / *народа* / *државе* / *војне формације* итд. Релативи, дакле, почивају или на односима део – целина (тип *глава* човека / *породице*), или на (ко)релацији две истородне или разнородне „ствари” (*учїїељ* ↔ *ученик, їасїїир* → стадо, *ґрадиїељ* → објекат градње). У оваквим се случајевима суфиксом не назначава категоријални тип предмета, већ неке друге дистинкције категоријалног типа.²⁴

2.2.3. Важност оваквих условљености потврдила су многа савремена компаративна истраживања, која су показала да осећај за постојање одређене нијансе из домена ‘колорит’ (нпр. *резедо* или *їеґеїї*) зависи од постојања израза за „ову” или „ону” нијансу боје. Слично овом, потврђено је да могућност поимања (превођења) разлика ‘брат’ – ‘сестра’, ‘стриц’ – ‘ујак’, ‘братић’ – ‘синовац’, ‘братић’ – ‘нећак’ и сл. у одређеном језику зависи од система значења (појмовног система), тј. од конвенционалних деоба спроведених у

²³ Занимљиво је да се функционални однос компоненти оваквих појмова може препознати као у огледалу пресликан однос међу елементима структуре *ово* || *оно* – *їо*, в. т. 1.2(б).

²⁴ Вредности суфикса који учествују у домену ‘људско’, где има и таквих који не излазе из тог домена (нпр. *-їељ*), највероватније би се могле издвојити ако би се полазило од парова релатива типа *учїїељ* – *ученик*, где се сам суфикс може тумачити како назнака разлика типа ‘способност’ (који има способност, умеће да нешто ради, исп. *ґрадиїељ, Сїасїїељ*) – ‘стање’ (који је у стању да се оспособи за нешто, да сазна, научи, ради нешто и сл.), ‘моћ’ – ‘немоћ’, ‘трпљење’ – ‘делање’. На важност таквих разлика указује Аристотелова анализа категорије квалитети (*Кат.8b30–10a5*).

датој сфери именованја. Такав је случај и са деловима чврстих тела, тј. са свим што подразумева однос део – целина (/ потцелина), нпр. *шака – рука, лакај – рука, њодлакџица – рука*.

3. Овом је приликом потребно указати још само на то да неутралан положај субјекта појма, који стоји у надлежности суфикса, омогућава том елементу речи да истовремено буде усмерен на значење и на одређен („овај” или „онај”) стварносни ентитет – да модификује смисао и „смањи” или „повећа” предмет не мењајући категоријални тип мотивне речи (субјективна оцена: *кућица, кућеџина*). Иста та позиција омогућава суфиксу да назначи конкретно-опажајну разлику, тј. да се у референцијалној (не-појмовној) примени речи узме као средство којим се назначава „твар” (‘пол’, не род или врста) различита од оне што је назначава референцијално примењена лексичка јединица (моција рода: *докџор-ица / докџор-ка || докџор-ø – ДОКТОР*, в. т. V-3).²⁵ Таква примена суфикса по свему одговара деиктицима *она* и *он*, који долазе као аутоматска реакција на пол референтног лица (*он-а || он-ø – ко*).

3.1. У предметној сфери појма стоје, дакле, „субјекти” којима у реалном свету одговарају посебни, од језика независни ентитети („бивства” типа ‘вук’, ‘храст’, ‘књига’ и „квантитети” типа ‘планина’, ‘река’, ‘море’), али и субјекти који у реалном свету не постоје као издвојени ентитети, или као посебна врста ентитета, већ као такви постоје само у језичком свету, тј. у језичкој свести („квалитети” и „релативи”).

Независно од статуса у реалности, у подлози свега што се опојми – у језику и свести учврсти као независна јединица (предметна реч, реч-појам) – мора стајати категорисан субјекат, тј. неко јединично (дискретно) или квантитативно „шта”. Још једном подвлачимо да се категоријални тип предмета може само подразумевати (нпр. *човек, људи, жена, слама, ѓрана, до, џуџи, небо*), али се може и експлицитно изразити, тј. назначити суфиксом (*слам-ка, ѓосџод-ин; дол-ина, ѓрање, ѓран-ица, ул-ица*). Стога, у приступу суфиксалној творби именица полазимо од претпоставке да је прва разлика назначена суфиксима могла подразумевати разлику *ј е д и н и ч н о* (дискретно) – *н е - ј е - д и н и ч н о* (квантитативно, ‘мноштва’ и ‘простор’). Јер, ако су иниције предметне речи и ако суфикс има управну а основа одредбену функцију, онда је нужно поћи од разлика које су подједнако важне за све предмете, укључујући и оне створене језиком (*џевање, џесма, џевач, белина, белац, белка, вид, виђење*).

3.2. При свему овом, важно је имати на уму да субјекти појмова из свих домена (створови, ствари, материја, простор, време, и сви други „предмети” које људи упознају или спознају) и категорија подразумевају обједињење у категорији *шта* (у „штаству”), тј. спој најмање две различите категоријалне компоненте. У самим Категоријама је на више места указивано на то да свако „*drugo bivstvo* [...] *pre označava neku kakvoću* – *jer podmet tu nije nešto jedno*

²⁵ Проблему моције рода (углавном у вези са вештачки доследном феминизацијом) досад смо приступали из више различитих углова (в. Радић 2011, са списком дотад објављених радова), док поступак примењен у овом раду указује на могућност да се механизми моције сагледају на непосреднији начин, полазећи од вредносног склопа самог суфикса.

kao što je to prvo bivstvo već se 'čovек' ili 'životinja' pridaju nekom mnoštvu", тј. „означавају *kakvo je neko bivstvo*” (Кат.3б: 15–20). Дакле, сваки општи појам из категорије „бивства” подразумева квалитет (спој ‘шта^{КАКВО} – човек, коњ, бор), као што квалитативност морају подразумевати и сви квантитети (‘шта^{КАКВО}–колико’ – улица, река, њесак).²⁶ Експлицитно је указивано и на то да се „квалитети” типа *бело* поимају као „квантитети” (у свести призвано ‘бело’ је просторно – *белина*), да сваки појам релације подразумева квалитативност, и обратно – већина квалитета подразумева релацију (в. Кат.11а: 20–35). Сви појмови из категорија „квалитети” и „релативи” подразумевају, дакле, спој три или четири категоријалне компоненте: (а) ‘шта–КАКВО^{КОЛИКО}’ – *бело, лејо, добро, круж, коло*; ‘шта–КАКВО^{ПРЕМА ЧЕМУ}’ – *белац, сивалица*; ‘шта–КОЛИКО^{КАКВО}–ПРЕМА ЧЕМУ’ – *лејоша, белина*; (б) ‘шта^{КАКВО}–ПРЕМА ЧЕМУ’ – *крило, злава, њочак*; ‘шта–КАКВО^{ПРЕМА ЧЕМУ}’ – *браћ, мајка* и сл.

3.3. Осећај за категорије мисли које језик предаје у форми засебних речи (*ко, шћа, кад, где, зашћо, чим...*) неупоредиво је боље очуван од осећаја за категоријалне вредности које носе суфикси као везане јединице, што мора бити повезано са разликом у начину њиховог живота. За разлику од речи-категиорија, суфикси се никад не остварују самостално и не показују своју стварну (праву) вредност, већ увек учествују у својеврсним хибриднијим јединицама где своју категоријалну вредност мешају са вредностима других и другачијих јединица (коренске морфеме као семантичке јединице, други суфикси, граматичке морфеме). О томе добро сведоче налази да су поједини именички суфикси настали перинтеграцијом граматичке и творбене морфеме (нпр. псл. **-i-са* ← **-i-ка*), или су деривати настали спајањем два суфикса (нпр. срп. *-ић* ← псл. **-it-ћјб*). Појава суфиксалних спојева овога типа повезана је са учешћем већег броја категоријалних компоненти у структури појма, при чему се придевским суфиксалним елементима по правилу назначавачу компоненте квалитета и(ли) релације.

III. ПРОСТОР КАО „РОДНО МЕСТО” СУФИКСА *-ИЦА* И *-ИНА*

1. Да би се разумела улога суфикса у типологији просторних ентитета, сам простор је потребно посматрати као јединство линија (једнодимензионално), површина (дводимензионално) и тела (тродимензионално), онако како је у антици скицирана структура „непрекидних” квантитета (/ „количина”): „линија је непрекидна, јер може се ухватити заједничка граница којом су њени делови повезани: тачка. Код површине, то је линија – јер делови површине повезани су заједничком границом – а исто се тако и код тела може ухватити заједничка граница, линија или површина, којом су повезани делови тела. И време и простор су такве /količine/” (Кат.5а:1–5). Важна карактеристика појмова из просторне сфере именована је та што њихови с у б ј е к т и (менталне слике или скице које стоје у подлози речи и значења) п р а т е р е а л н е о б л и к е физичких ентитета, сведене на основне елементе континуираних квантитета: „линија”

²⁶ У суштини, на ово се своди и Белићево запажање да основе изведених речи имају детерминативну, а суфикси предметну вредност (Белић 1958: 77).

која пресеца простор (*йуџи, река, Морава*), „линија” са сагледивим границама (нпр. *улица, Сџуденица, йонорница, ѓраница*), „тачка” у простору (нпр. *извор, сџуденац, йројланак*), површина или „тело” са сагледивим границама (*орница, брдо, ѓлавица*), површина или „тело” без сагледивих граница (*йланина, йиџиџалина, море*). Овакав вид повезаности између субјеката појма и представљених физичких ентитета стоји, свакако, у основи Сосировог запажања да „jedino geografske seme i lična imena čine izuzetak” од правила о сталној променљивости и колебљивости „idejne strana znaka” (Sosić 2004: 101).

2. Иако се наше истраживање претежно ослања на у антици утемељене поставке, његови се налази додирују са савременом теоријом семантичке локализације (в. PIPER 2001: 37–62), непосредно сведочећи о узроцима базичног сегмента утицаја који „kategorija prostora izvan jezika ima na strukturiranje i funkcionisanje jezičkih kategorija” (PIPER 2001: 5). Односу језика и простора у лингвистици је приступано из различитих углова, са полазиштима везаним за различите домене језика (в. PIPER 2001: 37–62), али, колико нам је познато, не и за суфиксалну творбу речи или саме суфиксе. Верујемо да би оваква истраживања суфикса, јединица из најдубљих слојева језичке свести, могла показати к а к о „физическое пространство служит своеобразной гносеологической основой познания других аспектов бытия человека и мира” (KPM 2007: 5).

III-1. ПРОСТОРНИ ЕНТИТЕТИ ТИПА „ИНА”

1. Поћи ћемо од учешћа суфикса *-ина* у географској терминологији: *дубина, низина, равнина, сџрмина, чисџина, дивљина, йланина, долина, дубодоллина, дугодоллина, бјелавина, ѓрбавина, удубина, йадина, йржина, йрлина, йучина, врџлина, крчевина, џаложина, йребежина, йојџонина, йролисина, йросјелина, расјелина, усјелина, вододерина, урвина, уџрина, узвисина, йловуџина, коруџина, врџина, ѓрбина, ледина, коџлина, йодбарина, йодина, йу-сџојољина, рудина, слаџина, сџублина, џарина* (ŠiC 1994).²⁷ У свим оваквим формацијама основе имају детерминативну функцију, што се односи како на квалитативно-релационе (*ѓрбав-ина, дивљ-ина, йојџон-ина*), тако и на релационе или (релационо-)квалитативно-квантитативне основе (*џар-ина, дол-ина, йод-бар-ина*), које се са савремене тачке гледишта препознају као именичке. Заједничка карактеристика свих таквих термина је да репрезентују предео који се до неодређених граница простире у две (нпр. *чисџина, ледина*) или три димензије (*йланина, йиџиџалина, йојџонина, Прођејина*), тј. простире се пратећи несагледиво ширење особина, процеса или резултата дешавања исказаних основом. Податак ‘што се вишедимензионално простире до неодређених граница’ носи суфикс *-ина*, јединица са управном функцијом и вредношћу категоријалног типа, тј. јединица која непосредно назначавља категоријални тип субјекта појма. Уочљиво је да ниједан од наведених термина не репрезентује реалије са уочљивим или лако појмљивим границама.

²⁷ У раду се без упута на извор наводе и примери потврђени у Поморављу (Радић 2003), као и примери који су општепознати или су аутору познати из родног краја (околина Фоче).

У „центру” просторних ентитета типа „ина” стоји оно што већ подразумева извесну просторност (нпр. ‘грба’, ‘под’, ‘до’, ‘бело’, исп. *црква* : *црквина* ‘простор који се шири око развалина цркве’) или оно чије је остварење незамисливо (непојмљиво) без пратеће квантитативности (*низ-ина*, *сџирм-ина*, *џад-ина*).

2. Оваква вредност суфикса *-ина* у домену ‘простор’ лако је могла послужити као основ за његово учешће у другим доменима, превентивно у домену ‘људи’ (в. т. V-2), те и основ за све остале вредности овога суфикса. Вишедимензионалност и неограниченост се лако претвара у бездимензионалност (*белина*, *ширина*, *величина*), као што се уз помоћ других језичких средстава („падежни” форманти типа *-ејџ-*, *-ов-/-ев-*)²⁸ лако уобличава и свака друга предметност квантитативног типа (материја типа *џел-ејџ-ина*, *свињ-ејџ-ина*; *храсџ-ов-ина*, *смрч-ев-ина*). Једноставан је и пут којим се од ових вредности и оваквих творбених модела дошло до учешћа суфикса *-ина* у творби именица субјективне оцене (‘што је неограничено то је велико, „развучено”), где вредност суфикса бива усмерена на значење основинске јединице, а не на предметност појма.

2.1. А. Белић (1958: 78) је налазио да се именице субјективне оцене разликују од свих осталих изведених именица по томе што је код њих „први део увек именица [...] која чува значење именице и у изведеној речи, док је код других овај део увек одређујућег, детерминативног карактера”. Показује се, међутим, да и речи субјективне оцене подразумевају вредносну модификацију основе и својеврсну детерминативност, тј. одабир позитивних (нпр. *људина*, *сџарина*, *војничина*, *вучина*) или негативних семантичких компоненти (*коњина*, *џина*, *женејџина*, *ножурина*). За афирмативно или пејоративно-аугментативно усмерење одговорни су, по свој прилици, семантичка структура мотивне речи (квантитети ‘људи’, ‘стари људи’) и интерпретација (‘вук’ узето као врста – појмовна вредност; ‘коњ’, ‘пас’ узето као јединка – референција), при чему се референцијална (својеврсна падежна) примена обично назначавала формантом (*-ејџ-*, *-ур-*, *-ес-* и др.). Само *-ина* ту увек долази да прошири семантички просту (*сџарина*, *будалина*) или унапред модификовану (сужену) вредност основинске јединице (не обично *жен-а*, *ноџ-а*, већ *женејџ-ина*, *ножур-ина*).

3. По моделу појмова типа *долина* или *џланина* лако су се могли формирати и сви остали појмови уобличени овим суфиксом. Свима им је заједничко то да им у предметној сфери стоје: (1) ентитети који се простиру у више димензија без јасних граница (*џланина*, *џоврџина*, *ледина*, *којџина*, *џаљевина*, *околина*, *домовина*; кичмена *мождина*, *слабине*, *џолеђина*; *буковина*, *џоведина*); (2) бестелесни ентитети који сами по себи подразумевају безди-

²⁸ Сматрамо да и елеменат *-ов-/-ев-* у многим суфиксалним формацијама треба посматрати као „падежни” формант, тј. јединицу која назначавала како „пад” појма (*џадеж*, употреба именице у не-предметној – не-субјекатској и не-објекатској – функцији) тако и промену категоријалног типа „предмета” (исп. *син*, *синови* : *усиниџи*, *синовџи*; *маџи*, *маџере* : *маџица*, *маџерица*; *џеле*, *џелеџа* : *џелеџина*, *џелеџ-џи* > *телеђи*). О сличним ставовима појединих истраживача в. Грковић-Мелџор 2013: 208.

мензионалност и немерљивост, а тиме и ирелевантност димензија, граница или мера (*белина, сјарина, оморина, својина, истина, њуђина, лејина, врућина, количина, величина, висина, дужина, зайремина*). (3) Исти тип вредности суфикс *-ина* задржава и онда кад „шири” неке од семантичких компоненти из основинског дела речи (не мења предметност појма), у формацијама које подразумевају субјективну оцену (*људина, вучина, краветина, кућетина, будалина*).

Суфикс *-ина* има, дакле, врло једноставан склоп вредности: назначавача вишедимензионалне просторне ентитете без јасних граница, и то најпре (1) у просторној и другим сферама физичког света, потом (2) у метафизичкој као бездимензионалној сфери, и најзад, (3) у семантичкој сфери – неутралној на разлику физичко || метафизичко.

III-2. Просторни ентитети типа „ица”

Супротно формацијама са *-ина*, формације са *-ица* по правилу представљају ентитете који се из предеоне матрице издвајају као оно ‘што се протеже у једној димензији (линија, коридор)’, али и оно што није линеарно али се из простора издваја по лако уочљивим (и лако појмљивим) границама. „Издвојеност” је најизраженија код ентитета типа ‘водни ток (река, поток)’ и ‘пут’, који секу предеону матрицу (*бисјерица, брзица, бујица, бујавица, њојлица; њониквица, њонорница, ујочица; улица*), што указује на вероватноћу да је суфикс *-ица* примарно назначавача управо такве ентитете.

1. На примат ове вредности указује то што су имена мањих река (краћи стални токови) у свим словенским језицима, уз имена многих река на просторима које су у прошлости насељавали Словени, најчешће образована управо помоћу суфикса *-ица* (*Белица, Црница, Брзица, Сијиница, Моравица*). Ово се, дакле, односи како на јужнословенске језике, где је *-ица* изразито продуктиван именички суфикс, тако и на источнословенске и западнословенске језике, где има слабу или знатно слабију продуктивност (не учествује у моцији рода, деминуцији, творби *nomina loci* и др., в. Бошкових 1936: 111–121). Вероватно је непотребно нагласити да су водни токови у пределу (са познатим извором и увиром) били и остали основни извор живота, а напоредо са путевима („улицама”) и најпоузданији оријентир у простору – основ и услов човековог (и не само човековог) сналажења у простору. То само по себи говори да су се такви ентитети међу првима морали „уселити” у језик људских заједница.

2. О примату такве вредности добро сведочи и псл. *улица*, које су као „културну реч” од Словена преузели и народи који су са њима делили исти животни простор (Мађари, Дакорумуни, Арбанаси, Скок 1972: *ulica*), или *џраница*, које су, поред Мађара и Румуна, посудили од Словена и Немци (Скок 1972: *grana*).

2.1. Сагласно увреженим гледиштима, именицу *улица* Скок дефинише као „sveslav. i praslav. deminutiv”, указујући притом на њену повезаност са „stcslav. *ula* ‘Gasse, cesta’”, које је „bez deminutivnog sufiksa”. Као потпуну несловенску паралелу томе *ula* Скок наводи само „arm. *ul, uli* ‘put’”, мада има

и одредницу „*ulak* ‘kurir, tatarin, glasonoša’” (пример из српске епике, протумачен као „balkanski turcizam”, „tur. *ulak* ‘Eilbote’”, Скок 1972: *ulak*), која би се сасвим регуларно могла извести од *ула*. Наиме, то *улак* ‘онај ко носи нешто од полазне тачке А, до просторно неодређене циљне тачке Х (нпр. на ратиште)’ би могло указати на разлику између *улица* ‘пут који подразумева раздаљину између две одређене тачке: полазне А и завршне Б’ и асуфиксалног *ула* ‘пут и кретање од тачке А као просторно одређене до тачке Х као просторно неодређене’. То би истовремено био и уверљив показатељ полазне вредности суфикса *-ица*: ‘линија која се пружа између две одређене тачке’ → ‘путања којом се одвија кретање од једне до друге тачке’.²⁹

3. Дакле, формације са *-ица* репрезентују просторне јединице који се из предела лако издвајају (у пределу лако уочавају) као једнодимензионални ентитети који секу предео, тј. протежу се од тачке А до тачке Б: (1) корито којим вода тече од извора до ушћа или понора, тј. ток воде од тачке А до тачке Б; (2) пут који повезује две просторно одређене тачке, тј. пут којим се креће човек од полазне до циљне тачке (А → Б); (3) сама граница, тј. гранична „линија” која „окувирује” делове простора неодређеног или одређеног облика (*граница*, *кружница*).

3.1. Независно од тога каква семантичка јединица стоји у основи (квантитатив – *ул-ица*, *гран-ица*, квалитатив – *шойл-ица*, *Бел-ица*, *кружн-ица* или релатив-квантитатив – *йо-ребр-ица*, *йо-брд-ица*), она у изведеној речи одређује предмете чији је категоријални тип непосредно назначен суфиксом *-ица*. Као полазиште за настанак формација типа *улица* и *Белица* (географски термин и топоним) може се претпоставити след две логички повезане одредбе:

- (а) неко **ula* се ‘*протеже од тачке А до тачке Б’
 (б) све што се ‘*протеже од тачке А до тачке Б’ (је) **ica*

(в) **ula* које се протеже од тачке А до тачке Б (је) **ica* → *ul-ica*.

- (а) „ово *belo*” се ‘*протеже од тачке А (извор) до тачке Б (ушће)’
 (б) све што се ‘*протеже од тачке А до тачке Б’ (је) **ica*

(в) „ово *belo*” (је) **ica* → *Bel-ica*.

Исход следа оваквих одредби може се препознати као закључак који „*припада prvom, тј. н е р о с р е д о в а н о м ставу: naime, kod odredbi gde postoji srednja, zaključak nastaje posredstvom srednje*” (*ANAL.68b:30–35*, спац. Ј.Р.). Ово „средња” је, у ствари, одредба неутрална на разлику између по дужини одређеног *улица* („закључак”) и неодређеног *ула* (одредба а): *ulica* || **ul-a – *ica*.³⁰

²⁹ Ове вредности указује на системску везу између категоријалног *-ица* и категорије *куда*, која у српском језику одавно обједињује *овамо* (циљ кретања) и *овуда* (путања којом се креће).

³⁰ Међу „ставовима” има и оних у којима не постоји „средња” (или „трећа”) одредба, и где закључак настаје на основу хода „od ројединасног ка орштем” (*ANAL.68b30–35*, в. нап. преводиоца, стр. 330). Тако је у првом по следу силогистичком облику, који почива на противуречној одредби и производи „савршен закључак” (*ANAL.25b30–25*), било „не-посредован” (ко || *шита – ø* ‘све што јесте’, в. т. II-1,4) било „посредован” (*човек* || ‘не-човек’ (*живо* ‘животиња’) – *живо* ‘све живо’).

Такав однос одредби и закључка одговара облику по следу другог силогизма (в. *ANAL.26b35–27a*), у коме је „*srednja izvan krajnjih, ali je prva po položaju*” (*ANAL.27a*).

3.2. Ако је, пак, псл. *ula значило исто што и *улица*, као што је стсл. *granь* могло значити и ‘граница’ (исп. „*gr.-arb. granë ‘Grenze’*”, Скок 1972: *grana*²), – *улица* и *ѓраница* би сведочили да су са промењеним „стањем језика” (в. Сосир 2004: 33) суфикси долазили не само да саграде нов појам (појам нове категорије типа *Белица* : *бело*), већ и да формално назначе већ подразумевањени категоријални тип.

4. Представљена вредност суфикса *-ица* лако је могла послужити као основ за све остале његове вредности у просторној сфери: (4) ‘део предела који се протеже поред, између или у оквиру одређених, мање или више јасних граничника’ (*вододелница, ѓобрежица*); (5) ‘део предела издвојен на основу смера посматрања (кретања погледа)’ (*низбрдица, узбрдица*); (6) ‘део предела који се простире у границама постојања статичног или испољавања динамичног својства, односно, у границама одређене „слике” или облика’ (*равница, ѓолица, јаловица, орница, ѓорица, ѓлавица, ѓоробрница*).

Дакле, вредности суфикса *-ица* у сфери ‘простор’ могуће је свести на три основне компоненте: (1) ентитет и з д в о ј е н из предела као основинске матрице, (2) ентитет који се л и н е а р н о (једнодимензионално) протеже од тачке А до тачке Б, те и (3) о г р а н и ч е н ентитет. Као посебна компонента препознаје се (4) д и н а м и ч н о с т, што, вероватно, није део примарног вредносног склопа овога суфикса већ је примљено од првих предмета типа „ица” (‘река’, ‘улица’).³¹

III-3. О МОГУЋОЈ УНИВЕРЗАЛНОСТИ РАЗЛИКЕ ТИПА „ИЦА” || „ИНА”

1. У вези с представљеним вредностима суфикса *-ина* и *-ица* стоје занимљиви општелингвистички налази који указују на могућност да разлика „ица” || „ина” припада реду језичких универзалија. Наиме, најпре је запажено да језик индијанског народа „Navaho ima prikrivenu klasifikaciju celokupnog sveta predmeta koja je delimično bazirana na živosti, a delimično na obliku. Neživa tela spadaju u dve klase koje su lingvisti nazvali ‘okrugli predmeti’ i ‘duguljasti predmeti’” (VORF 1979: 45–46). Показало се, потом, да су системи назначавања „облика и димензија именованих објеката” (*classifiers*) познати и језицима других народа са простора северне и централне Америке – Хопи и Целтал,

³¹ Модели деоба у простору истовремено су и модели издвајања делова људског тела, које такође припада типу целовитих (недељивих) квантитета. Приметна је, међутим, и једна важна разлика: док су у географској терминологији нешто заступљенија образовања са *-ина*, овде су неупоредиво бројнија она са *-ица*. Ово се, свакако, да објаснити тиме што се границе делова сопственог тела неупоредиво лакше поимају од граница у простору: *мишница, десница, ѓесница, ѓодлакѓица, ѓоѓколеница, занокѓица, ѓреѓавице, ѓласнице, зеница, ресица, вилица, карлица, лоѓаѓица, ѓубица ‘усна’, ѓабучица, ѓаѓодица, брадавица, маѓтерица* (исп. *ѓосѓељица, коѓуљица, масница* ‘део на кожи у границама промењене „масти”, тј. боје’, в. Вавѓ 1986: 16–17). Сасвим је разумљиво и то што малобројне формације са *-ина* именују шире „предеље” (*ѓолеђина, ѓоѓлавина, слабине, буѓина, кичмена можедина*), већином скривене нам од очију.

као и језицима народа југоисточне Азије – кинески мандарински, вијетнамски, лаошки (CLARK – CLARK 1977: 239).³² Како је реч о „прикривеној” разлици, која се у језику „*oseća više nego što se razume*” (VORF 1979: 45–46), Кларкови на истом месту запажају да разлика „дуги” – „округло-лоптасти” предмети подразумева, у ствари, „перцептивно једноставну” разлику *једнодимензионално (линеарно) – вищедимензионално (нелинеарно)*, указујући притом да системи „класификатора” у појединим језицима садрже и трећу јединицу, која назначава припадност класи „равних”, тј. *дводимензионалних* предмета. Судајући по представљеним вредностима суфикса *-ица* и *-ина*, преци Словена су ‘дуго’ и ‘равно’ објединили у ‘димензионално одређено’ (‘једно- и дводимензионално’, исп. *Сийн-ица, ул-ица; равница, орница*), према чему као опозит стоји ‘димензионално неодређено’ (‘тро- и бездимензионално’, исп. *їланина, сийнина, даљина*).

2. Шире анализе би могле показати да се у разлику „ица” || „ина” уклапа и карактеристика „*delimično bazirano na živosti*” (т. 1), схваћено као делимично заснована на разликама ‘живо’, ‘активност’ (исп. *їоџлавица, лисица, веверица, ласїавица, їреїелица*) || ‘неживо’, ‘инактивност’ (исп. *їоџлавина, їшелейїна, буковина; ладовина, ледина, щирина*). Такве вредносне разлике би се, поред осталог (в. у низу четврту вредност суфикса *-ица*), могле темелити и на самој разлици ‘ограничено’ || ‘не-ограничено’, с чиме је повезано и то што формације са *-ица* углавном не иду у сферу метафизичких предмета (тзв. апстрактне именице, в. Бошковић 1936: 66),³³ док оне са *-ина* примарно не значе дискретне физичке предмете.³⁴ Кларкови запажају да су поменути „системи класификатора” делом повезани како са разликом ‘живо – не-живо’, тако и са разликом ‘човек – животиња’ (CLARK – CLARK 1977: 239).

3. Ако се, пак, поклони поверење питагорејцима, који су као полазни принцип (први корак) у људском сазнању света препознали разлику „*grāica – bezgrāično*”, тј. ‘ограничено – без-гранично’ (надкатегоријални и прејезички принцип, в. Радић 2013а: 18), показује се нешто друкчији, можда и унеколико јаснији след вредносних разлика, пре свега оних везаних за суфикс *-ица*. Наиме, иза прве разлике следи низ од девет деобних принципа: „*pararno – parno, jedno – mnoštvo, desno – levo, muško – žensko, mirujuće – pokretno, pravo – zakrivljeno, svetlost – tama, dobro – zlo, četvorouglo – duguljasto*” (према МЕТ. 986а: 25–30). Јасно је да три супротности (‘десно – лево’, ‘светлост – тама’, ‘добро – зло’) потпадају под категоријални принцип о д н о с („према чему”,

³² Захваљујем рецензенту рада који ми је скренуо пажњу на ову библиографску јединицу.

³³ Примери типа *оскудица, доколица, неверица, седмица* (време од 7 дана), *сушица, гро-зница, жуїица* (болести) и сл. су „апстрактни” само у томе смислу што им у предметној сфери не стоји какав физички предмет: они увек подразумевају одређеност (*неверица* је нпр. ‘неверовање у једну одређену ствар’) и лако појмљиву ограниченост у смислу количине, времена трајања и сл.

³⁴ Вероватно је да се све формације са *-ина* које значе (/ могу значити) издвојен физички предмет (нпр. *баїина*, в. ЕРСЈ2: *баїина*¹, *баї*¹, *баї*³) могу објаснити метонимијским односима типа *баї-ине* (‘телесна казна’, метафизички „предмет” – немерљиво) – *баї-ица* (физички предмет, „продужетак” руке), при чему је множинска форма (исп. *їлас-ине, сїлач-ине, баї-ине*; в. ЕРСЈ2: *баїаїи*) могла доћи да примарну вредност обележи као семантички одређенију од секундарне (исп. израз „*баїина* има два краја” и значења уз *баїина*¹).

в. РАДИЋ 2013б: 18, 21), док се пет парова супротности односи на појавни свет, тј. деле их категоријалне основе *о г р а н и ч е н о* и *б е з - г р а н и ч н о*: једни су првенствено (или само) везани за категоријалну основу ‘ограничено’ (‘једно – мноштво’, ‘мушко – женско’, ‘мирујуће – покретно’), док су други примарно везани за основу ‘безгранично’ (‘право – закривљено’, ‘четвороугло – дугуљасто’).³⁵ Посебно нам је важан Аристотелов навод да су питагорејци своје супротности „*postavili kao tvarne, jer tvrde da se na osnovu njih kao uprisutnih bivstvo uspostavila i izgrađuje*” (МЕТ. 896b: 5–10).

Остављајући по страни све друге појединости, у очи пада сличност у низу седме и десете питагорејске супротности („право – закривљено” и „четвороугло – дугуљасто”) са поменутом разликом „дугуљаста” – „округли” / „округло-лоптасти” предмети (т. 1). Наиме, ако бисмо седми питагорејски принцип протумачили као разлику ‘једнодимензионално („право”) || вишедимензионално („закривљено’), показало би се да елеменат „право” у следећем кораку постаје основа на којој се успоставља нова, такође једноставна разлика („четвороугло – дугуљасто”). Не излазећи из домена просторних ентитета, у виду имамо то да у простору нема „линија” у пуном смислу те речи (в. т. II-2, 2.1.2), те и да су *улица* и ‘мала река’ реално дводимензионални ентитети (ограничени по ширини и дужини – „четвороугли”), што говори да би се десета разлика могла схватити као ‘линеарно ограничено („четвороугло”) || линеарно („дугуљасто”)

Ако се, сад, вратимо на изражајни план, и притом имамо у виду упоредно-историјски налаз да је *-ина* по постању старије од *-ица* (*ina је ие., а *ica псл. ← *i-ka; в. SP: 123, 99), указује се могућност реконструкције следа разлика које су на основи ‘простор (без-гранично)’ могле бити назначаване јединицама „ина”, „ка” и „ица”: (1) *ka ‘линеарно (издвојено)’ (исп. псл. *rěka, ие. *roi-qa, Скок 1972: *rijeka*) || *ina ‘не-линеарно’ – ø / *INA ‘без-гранично’, (2) *ica ‘(линеарно) ограничено’ || *ka ‘линеарно (неосетљиво на разлику „ограничено – неограничено’ – *ina ‘не-линеарно (без-гранично)’. На то, поред осталог, указује могућа разлика између *ula* и *ulica* (в. т. III-2, 3.1, 3.2), али и вредности формације *улица* у српском језику: (1) „пут кроз насељено место с кућама с обе стране” (РСЈ: *улица*), и (2) топоним *Улица* – зараван (обично ливада) између или поред сеоских кућа (околина Фоче).

IV. Суфикс *-ица* у осталим сферама именованја

1. Затворен простор и јединични предмети

1.1. Сасвим су прозирни и по себи разумљиви путеви којима су се вредности суфикса *-ица* преносиле са отвореног на затворен простор, а потом и у предметну сферу. Динамична природа првих издужених и *о г р а н и ч е н и х* предмета који су као просторно и *з д в о ј е н е* јединице категорисане са „ица” (‘река’ и ‘улица’) могла је утицати на то да се за „ица” непосредно веже и компонента ‘динамичан ограничен ентитет’, ‘ентитет који нешто садржи, у

³⁵ Судаћи по Платоновом учењу да на почетку људског сазнања стоји „неодређено двојство” (о томе у Радић 2013а: 635), принцип ‘непарно – парно’ је препознат као услов уочавања сваке друге разлике.

оквиру кога се одвија нека активност': (1) 'место, тј. ограничен простор у коме нешто борави, налази се, одвија се нека радња' (*тџамница, самица, болница, сџаница, учioniца, воденица, кошница*); (2) 'предмет помоћу кога (/у коме) се нешто на неки начин носи, помоћу кога се нека радња врши, који има неку улогу у нечему, нпр. у одвијању неког процеса, радње и сл.' (*маџерица, бременица, џосланица, доџисница, зобница, кадионица, косачица*); (3) 'ентитет који има облик, положај или неку од функција дела неког другог тела' (*џлавица купуса, ноџица стола, ручица неког предмета*); (4) 'биће чија је суштина једна наглашена функција' (*маџица* 'пчела мати'), те и врста бића (*веверица, лисица, ласица, џрејелица, ласџавица*).

1.2. У примеру *маџица*, где је *-ица* везано за основу корелатива *маџи* (ШТА-КАКВО-ПРЕМА ЧЕМУ: *маџи* ↔ *кџери* и *синови*), као доминантна се појављује амплификативна функција суфикса *-ица*, тј. усмерење на значење мотивне јединице. У односу на мотивно *маџи*, које подразумева корелацију $M \leftrightarrow C^1 / C^2 / C^3 \dots / K^1 / K^2 / K^3 \dots$ (одређен број синова и(ли) кџери), у *маџица* је суфиксом *-ица* десна страна „издужена” у неизбројиво x (неодређено велики број), чиме се појам аутоматски изводи из категорије корелатива – постаје прост релатив³⁶ или се уводи у квалитете. Мотивна вредност квалитета *маџица* 'пчела матица' могла би се дефинисати као 'она која ствара небројиво мноштво непосредних потомака' (ШТА-КАКВО-ПРЕМА ЧЕМУ) – '„издужено” мати', '„много” мати', а не 'мала мати'. Иста семантичка структура својствена је и срп. *бабица* ('особа која помаже да на свет дође неодређено велики број деце'), од кога се поменуто белор. *бабица* (в. фус. 7) разликује по томе што мотивно 'баба' ту није узето као корелатив (*баба* ↔ *унуци*), већ као квалитатив (: *баба* 'стара жена').

1.3. На сличан се начин може разумети веза суфикса *-ица* са основама релатива типа *рука* (*ручица*), *ноџа* (*ножица*), *џлава* (*џлавица*) и сл. Посебно је занимљив релатив *џлава*, чији преноси могу почивати на функцији и положају (*џлава* породице, *џлава* државе), положају (*џлава* ексера, *џлава* реке), положају и односу (*џлава* као врх брда) или облику (*џлава* шећера). Само ће овај последњи пренос именице *џлава* (вредносна компонента 'облик' + елементи функције) дозволити спој *џлав-ица* 'издвојен ентитет облика прототипичне, тј. људске главе' (*џлавица* купуса, лука). Да би од релатива *џлава* (ШТА-КАКВО-ПРЕМА ЧЕМУ) постало *џлавица* (ШТА-КАКВО-ПРЕМА ЧЕМУ), суфиксом *-ица* се најпре морала „издужити” опажајна квалитативна компонента (облик), чиме су неутралисане све друге, укључујући и ону 'део тела'. Сличан семантички склоп (без елемената функције) својствен је и географском термину *џлавица* 'део простора издвојен у границама облика главе' (ШТА-КАКВО-КОЛИКО-ПРЕМА ЧЕМУ).

Типолошким вредностима суфикса *-ица* (издвојено, издужено, ограничено) може се објаснити и његово учешће у пољ. *iglica* 'велика игла' (← 'издужена игла') или *chmurzusa* „страшни, тамни, густе кишни облак” (← 'облак ограничен простирањем тамне боје', в. т. I-1, 1.1).

³⁶ Исту семантичку структуру подразумева и релатив *маџица* 'све што има улогу средишта са снагом да окупља, обједињује, буде основа и сл.' (нпр. *маџица* реке, шрафа, српска и сл.). Вредност појма *маџи* у односу на *мама* и *мајка* испитивали смо у Радић 2012.

2. Деминутивно-хипокористичка функција суфикса *-ица*

У последњој сталној вредносној компоненти суфикса *-ица* (‘ограничено’) препознаје се основа на којој у прагматичкој димензији лако настаје његова деминутивно-хипокористичка функција (‘оно што је ограничено, то је мало’ → ‘оно што је мало, то „ми” је драго’). Усмерење на физички предмет подразумева двоструко субјективан приступ: (1) опажајни – ‘„ица” је оно што ми изгледа мало или младо’ и (2) емотивни – ‘„ица” је оно што ми је драго и лепо’ (*собица, књижица, ножица, кућица, женица, цурица*). Кад се у интерпретацији искључи емотивна компонента, тада долази до мешања субјективне оцене са функцијом коју *-ица* има у примерима типа *мајица* (нпр. *девојчица* ‘још неизрасла девојка – „тек мало девојка”, или ‘мала девојка’; здравствена, ђачка, војничка *књижица* – ‘„књига у неправом смислу, „мало књига”, или ‘мала књига’), или, пак, до преклапања (хомонимије) форми са *-ица* у семантичкој и прагматичкој функцији (*ручица* ‘део сложених предмета који испуњава једну од „издужених” функција руке’; *ручица / рукица* ‘мала рука’). Кад је значење мотивне именице неосетљиво на опажајно нам доступна својства, *-ица* је усмерено само на значење, тј. подразумева се чист емотивни приступ, чиста хипокористичност (*мамица, мајица, сестрица, дедица*). Сам суфикс је у таквим случајевима способан и да неутралише негативну вредност основинске јединице (*будалица, лудица*).

V. СУФИКС *-ИЦА* (И *-ИНА*) У ДОМЕНУ ‘ЉУДИ’

1. Остало је, најзад, да покушамо разазнати механизме на основу којих се суфикс *-ица* (и *-ина*) укључује у домен ‘људско’. У приступу појмовима из овог домена важно је имати на уму да је род *људи* недељив на врсте (у смислу у коме се на врсте дели род *животиња*) и да се за биће („бивство”) тога рода по себи зна да је „једно” и јединствено, различито од свих других јединки свога рода. Само по себи, то говори да је ‘човек’ неподложен сврставању, те и да у подлози појмова из овог домена мора стајати квантитет ‘људи’, који се од квантитета ‘простор’ разликује утолико што су ‘људи’ дисконтинуиран („прекидан”) квантитет, какви су ‘број’ и ‘говор’ (в. т. II-2, 2.1.2). Прекидна квантитативна основа говори да у подлози свих на њој насталих појмова мора стајати исти субјекат (‘људи’, ‘људско биће’), те и да такви појмови морају почивати на чисто семантичким критеријима, тј. припадати категоријама квалитети и релативи, чије посебности и иначе не почивају на сврставању (груписању) физичког света у родове и врсте, нити на типологији карактеристичној за домен ‘простор’ (в. т. II-2, 2.2).

2. Упркос томе што ‘простор’ и ‘људи’ чине два различита типа квантитета, деобе у људском роду су и на макро и на микро плану упоредиве са деобама у простору. Наиме, основна карактеристика деоба у простору је да не подразумевају деобе у физичком смислу (каква је нпр. деоба јабуке), нити, пак, у метафизичком смислу (какво је нпр. „одвајање” особине ‘бело’ од предмета типа ‘снег’ – *бело, белина*), већ само засебно посматране ентитете који са матрицом из које се издвајају трајно чине једну природну

целину. Слично је и са деобама на основи ‘људи’: упркос непрегледним поделама које се у људском роду и људским заједницама спроводе по различитим критеријима (пол, старосна доб, боја коже, расне и племенске поделе, класне и социјалне поделе, физичке и карактерне особине, улоге итд.), људска бића остају *људи*, један те исти род, јединствен ни мање ни више него што је јединствен простор – једнородан и физички недељив.

3. То говори да се по моделу деоба у простору (континуиран квантитет) праве како деобе у друштву, тако и деобе у језику (дисконтинуирани квантитети), али и непосредно сведочити о томе да „*sve što nalazimo u jeziku ne pripada samo jeziku i da se zato pojedine zakonitosti njegovog funkcionisanja mogu posmatrati kao manifestacije opštih zakonitosti u čovekovom univerzumu*” (PIPER 2001: 17). Иако се подразумева да суфикси *-ица* и *-ина* у домену ‘људско’ не могу назначавати типолошке разлике између предмета као предмета (не може се говорити о физичким ентитетима типа „ина” и „ица”), два битно различита типа деоба које се успостављају на основи ‘људи’ указују на могућност (или и потребу) прављења разлике између деоба типа „ица” (деобе „линеарног” типа) и „ина” (деобе „нелинеарног” типа).

V-2. ДЕОБЕ НЕЛИНЕАРНОГ ТИПА И СУФИКС *-ИНА*

Крупним деобама у простору умногоме одговарају крупне деобе на основи ‘људи’, које су и овде у многим случајевима назначене управо суфиксом *-ина*. „Ентитети” настали таквим деобама на квантитативној основи ‘људи’ такође су примарно квантитети – људске групе или заједнице као својеврсни „предели”: *омладина, дружина, родбина, ѿазбина, ујчевина, дедовина* (исп. *народ, род, чељад, ѿсјода*; *Словени, Срби, Моравци, Беличани, Филијовићи*). Обично је реч о бројчано неодређеним скупинама, што одговара компоненети ‘ширење до неодређених граница’ у просторним деобама типа „ина”. Основне разлике између деоба типа „ина” на основама ‘простор’ и ‘људи’ произилазе отуд што се у примарном домену подразумева нелинеарност и „непрекидност”, а у секундарном често учешће више различитих деобних критерија (нпр. народи се деле по критеријима ‘порекло’, ‘језик’, ‘простор’, ‘вера’, ‘традиција’ и сл.) и „прекидност”, што за последицу има могућност да се суфиксом назначи ‘јединка’ која припада датој групи (*омладина-ац* : *омладина, Срб-ин* : *Срби, Беличан-ин* : *Беличани*).

У деобама овога типа језик често не прави разлику између група које живе на одређеном простору и самог простора (исп. *ујчевина* : *очевина, дедовина; Васојевићи* – област, *Милановац* – град, *Мирићи, Грдијевићи, Филијовићи, Драгошевац* – села).

V-3. ДЕОБЕ ЛИНЕАРНОГ ТИПА И СУФИКС *-ИЦА*

Деобе линеарног типа у домену ‘људско’ подразумевају како неразделјену основу ‘људи’ тако и по обиму сужене основе настале као производ базичних линеарних деоба типа ‘жена’, ‘мушкарац’, ‘девојка’ итд., у чији настанак овом приликом нећемо залазити. Водећи рачуна о формацијама са *-ица*,

указаћемо само на то да се вредносна компонента *линеарно* (*једнодимензионално*) на таквим деобним основама тумачи као 'један критериј' → '„линија” издвојена из „предела” на основу једног критерија' → 'линеарно формиран „скуп” јединки'. Следствено овом, сама компонента 'ограничено' овде се претвара у 'јединично': „тачка / јединица на линији” → 'јединка, референцијално одређена особа'.

1. „Безграничним” линеарним ентитетима типа 'река' и 'пут' одговарају формације које подразумевају груписања на неодређеној основи ('људи' и(ли) 'не-људи') по критерију типа 'ко ради „ово” или „оно”', 'ко је „овакав” или „онакав”'. Груписања овога типа за полазиште имају противуречну разлику типа 'ко не спава превише' || 'ко превише спава' – *сјавалица*; 'ко не зна све' || 'ко зна све' – *свезналица*; 'ко није добар' || 'ко је добар' – *добрица*. У складу са општим законима говора и мишљења (исп. *не љовориџи* || *љовориџи* – *ГОВОР*, *не љисаџи* || *љисаџи* – *ПИСАЊЕ*, *мало* || *велико* – *ВЕЛИЧИНА*), „линију” образује, тј. појмовно рухо поприма само једна јединица (*сјавалица* | ∅, *добрица* | ∅, *свезналица* | ∅, *незналица* | ∅).

2. На исти се начин, али на спецификованим основама као својеврсним пределима ('жена', 'девојка', 'кћи' и сл.), развијају и формације типа *сјарица*, *људница*, *лејоџица*, *домаћица*, *јединица* (кћи). У вези с таквим формацијама Бошковић (1936: 62) запажа да однос типа *сјарица* – *сјарац* „није израз моционе употребе наставка *ица*: *он сам* даје наставку *ица* моционо значење”. Наиме, квалитети типа *сјарица* и *сјарац*, зависни од поларизоване разлике 'мушко' – 'женско', настају на различитим основама као две засебне нити. Однос међу деобним основама на којима таква издвајања настају (*жена* || *човек* 'мушкарац (и жена)' – *људи*) утиче да се у множини, која подразумева неодређену персоналност те обично и престанак важности полне разлике, тако упарене нити „упреду”, тј. уједине на првостепеној основи 'људи': *сјарци*, *сељаци*, *џрађани*.

2.1. Пример *јединица* (кћи), упоређен са примерима типа *љеџица* и *љеџорица*, добро сведочи о томе да само *-ица* (или било који други суфикс у српском језику) не носи вредност 'женско', већ је задобија у вези са другим јединицама, обично у говору: кад не стоји у односу *јединица* – *јединац* и није у референцијалној вези са женском особом, ово *јединица* значи 'назив цифре', 'једноцифрен број' (*јединице*, *десеџице*, *сјоџице*), 'оцена', 'оно што се узима као основна мера', 'посебни део неке целине који има одређену с а м о с т а л н о с т' и сл. (РСЈ: *јединица*). Последње значење именице *јединица* би се могло узети као добра дефиниција свих формација са *-ица* у сфери 'људско', грађених на различитим деобним основама: *љијаница* – линија на основи 'људи', *сјарица* – линија на основи 'жене', *љеџорица* – бројчано одређена група на основи 'мушкарци', *учиџељица* – јединица (или „тачка”) на линији *учиџељ*.

3. Дошли смо, најзад, и до случаја када суфикс *-ица* не назначавача „линију”, већ „тачку” на линији. Наиме, појмови типа *учиџељ* се заснивају на чисто семантичком критерију, који подразумева постојање („испредање”) две ме-

ђусобно условљене „нити”: *учиџељ* ‘ко преноси знање’ ↔ *ученик* ‘ко прима знање’. То је начин на који у језику настају корелативи (*брај* ↔ *сесџра*, *роб* ↔ *џосџодар*), поткатегорија појмова релације у вези с којом и овога пута имамо потребу да пренесемо Аристотелово запажање да је у појму *џосџодар* „*ostavljeno samo bitno svojstvo tačke relacije*”, док су одбачена „*sva druga svojstva koja su akcidentalna za pojam gospodar (kao, naprimer, da je on dvozožac, da je sposoban da prima znanje, da je čovek)*” (КАТ. 1954: 30–31). Корелативи, дакле, не настају издвајањем из основе, већ као јединице зависне само од тачке релације: *учиџељ* || *ученик* – УЧЕЊЕ.

3.1. У српском се језику овакви корелативни појмови на нижим логичким нивоима (референцијални, каткад и одређено-персонални) разлажу у структуре типа *ученица* | *ученик* – УЧЕНИК, *учиџељница* | *учиџељ* – УЧИТЕЉ, које су привидно (формално) сличне структурама типа *вучица* || *вук* – ВУК (или упареним јединицама *сџарџица* || *сџараџ* – СТАРЦИ). Сем тога формалног плана, овде, међутим, нема никакве друге сличности: ‘вук’ је квантитативна основа типа „ина” (животињска врста) из које се ‘вучица’ издваја по моделу типа *жена* || *људи* – ЛУДИ. Издвојено ‘жена’ и ‘вучица’ припада деобама типа „ица” само по одређености значења, и ни по чему другом, посебно не по семантичком склопу. Трагајући за узроцима који су довели до тога да псл. именице ж.р. типа *vьlčī ‘вучица’ добију наставак *ka* → *ica*, Р. Бошковић (1936: 69) закључује да је до тога могло доћи „само негде у реченици, у случајевима аналитичке моџије (типа лат. *civis femina* : *civis*, енглеско *man servant* : *maid servant*)”.

3.2. Како корелативно повезане нити *учиџељ* и *ученик* подразумевају „линеарност”, тј. један семантички критериј (‘учење’ као тачку релације), издвајања на тако зависним линијама могу подразумевати „тачку” на линији, тј. референцијално (у реалности) или персонално одређену особу (в. Ивић 1989: 37-43). Такав начин примене речи омогућава суфиксима који категоришу оно што је јединично или настаје издвајањем (-*ка*, -*ица*) да непосредно назначе одређену „твар”, тј. да по основу полне разлике издвоје („ограниче”) референтно лице различито од оног које означава референцијално примењена лексичка јединица: *ученица* | *ученик* – УЧЕНИК, *учиџељница* | *учиџељ* – УЧИТЕЉ. Паралелно са овим, у појединим српским дијалектима суфикс -*ица* назначава и једну зависну поред једне независне „тачке” (*Рајковица* ‘Рајкова супруга’ : *Рајко*).

* * *

Као основа за кратак закључак може нам послужити Аристотелов навод да су питагорејци своје супротности „*postavili kao tvarne, jer tvrde da se na osnovu njih kao uprisutnih bivstvo uspostavlja i izgrađuje*” (т. III-3, 3), тј. да основе на којима се граде појмови чини десетак једноставних чулно-опажајних („тварних”) разлика. Представљене вредности суфикса -*ица* у српском језику показују да овај суфикс непосредно назначава (1) класу субјеката појма (‘једнодимензионалан ентитет у пределу (ограничено)’ → ‘ограничен димензионалан ентитет (место)’ → ‘део сложеног тела’ → ‘јединка „издвојена” из врсте’ → ‘подврста’), и (2) одређен физички ентитет (лице) који се издваја на основу „тварне” разлике (‘женско – мушко’). Ово говори да су суфикси у српском језику још увек жива средства која непосредно класирају како метафизичке

тако и физичке субјекте, те да је одговарајућим истраживачким процедурама могуће утврдити њихове основне вредности.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Белић, Александар. О историјском развоју словенских деминутивних и амплификативних суфикса (1901). *Изабрана дела Александра Белића, том II*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2000, 9–76.
- Белић, Александар. О језичкој природи и језичком развоју. Лингвистичка испитивања [књ. I, 1941]. *Изабрана дела Александра Белића, том I*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1998, 13–392.
- Белић, Александар. Савремени српскохрватски књижевни језик. Други део: Наука о грађењу речи (1949). *Изабрана дела Александра Белића, том XIV*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2000, 92–213.
- Белић, Александар. Природа и порекло именица субјективне оцене (1958). *Изабрана дела Александра Белића, том II*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2000, 77–81.
- Бошковић, Радослав. Развој суфикса у јужнословенској језичкој заједници (1936). *Одабрани чланци и расправе*. Титоград: ЦАНУ 1978, 45–175.
- Грковић-Мелџор, Јасмина. О когнитивним основама семантичке промене. Милорад Радовановић, Предраг Пипер (ур.). *Семантичка проучавања српског језика*. Београд: САНУ, 2008, 49–63.
- Грковић-Мелџор, Јасмина. *Историјска лингвистика. Когнитивно-типолошке студије*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2013.
- ЕРСЈ: *Етимолошки речник српског језика* (св. 2). Београд: САНУ – Институт за српски језик САНУ, 2006.
- Ивић, Милка. Нека запажања о броју и роду у српскохрватском језику. *Јужнословенски филолог XLV* (1989): 27–44.
- Клајн, Иван. *Творба речи у савременом српском језику. Други део: суфиксација и конверзија*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2003.
- КРМ: З. И. Резанова (Отв. ред.). *Картины русского мира: пространственные модели в языке и тексте*. Томск: UFO Plus, 2007.
- Плунгян, В. А. *Общая морфология*. Москва: Московский государственный университет им. М. В. Ломоносова, Филологический факультет, 2009³.
- Радић, Јованка. Топонимија Белице. *Ономастолошки ирпозити XVI* (2003): 17–322.
- Радић, Јованка. Аристотелово учење о појму, речи и категоријама. *Зборник Машице српске за филологију и лингвистику L* (2007): 715–731.
- Радић, Јованка. Пароним као логичко-граматички термин. *Исследования по славянским языкам [Сеул: Корейская ассоциация славистов] 15/1* (2010): 1–16.
- Радић, Јованка. Именички род у језику и равноправност полова у друштву (Логички ниво и моција рода у српском језику). Милош Ковачевић (ур.). *Књижевни (стандардни) језик и језик књижевности*. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу, 2011, 43–57.
- Радић, Јованка. *Мама, мајки, мајка – три речи за три логичка нивоа. Јелица Стојановић (гл. ур.). Српско језичко наслеђе на ирпозитору данашње Црне Горе и српски језик данас* (Зборник радова). Никшић – Нови Сад: Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори – Матица Српска, 2012, 427–444.
- Радић, Јованка. Тројство као унапред задат модел организације језика. *Српска теологија данас 2012*. Београд: Институт за теолошка истраживања Православног богословског факултета, 2013(а), 631–642.
- Радић, Јованка. Заменички систем – основа језика и говора (теоријско-методолошки приступ). *Зборник Машице српске за филологију и лингвистику LVI/1* (2013б): 7–24.
- Радић, Јованка. Спојни вокал: граматичка реалност или граматичарска конструкција (Од тумачења сложености до језичке политике). Милош Ковачевић (ур.). *Традиција и иновације у савременом српском језику*. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу, 2013(в), 25–42.
- РСЈ: *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2011.

- РУССКАЯ ГРАММАТИКА, том I. (ред. кол. Н. Ю. Шведова и др.). Москва: Академия наук СССР – Институт русского языка, 1980.
- СТАНОЈЧИЋ, Живојин, Љубомир Поповић. *Грамајика српскога језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2008.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *Савремени српскохрватски језик I*. Београд: Научна књига, 1975.
- *
- ANAL.: Aristotel. *Analitika I–II. Kategorije. O izrazu* (prevod, komentari i napomene Blagojević U. Slobodan). Beograd: Paideia, 2008, 121–457.
- BABIĆ, Stjepan. *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*. Zagreb: JAZU – Globus, 1986.
- CLARK, Eve V., Herbert H. CLARK. Universals, Relativity, and Language Processing. Joseph Greenberg (ed.). *Universals of Human Language* (Volume 1). California: Stanford University Press, 1978, 225–277.
- KAT.: Aristotel. *Kategorije* (prevod M. Marković). Beograd: Kultura, 1954; *KAT.* (у ANAL. 2008): 5–74.
- KRISTAL, Dejvid. *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*. Beograd: Nolit, 1988.
- MET.: Aristotel. *Metafizika* (prevod, komentari i napomene Blagojević U. Slobodan). Beograd: Paideia, 2007.
- MZ.SJ: *Srpskohrvatski jezik. Enciklopedijski leksikon Mozaik znanja*. Beograd: Interpres, 1972.
- ODGEN, Č. K., A. A. RIČARDS. *Značenje značenja*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2001.
- PERS, Čarls Sanders. *Izabrani spisi. O pragmatizmu i pragmaticizmu*. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1993.
- PIPER, Predrag. *Jezik i prostor*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2001.
- PRČIĆ, Tvrtko. *Semantika i pragmatika reči*. Novi Sad: Zmaj, 2008².
- SKOK, Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. I–IV. Zagreb: JAZU, 1972.
- SOSIR, Ferdinand. *Spisi iz opšte lingvistike*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2004.
- SP: *Slownik prasłowiański. Tom I*. Wrocław: Polska akademia nauk, 1974.
- VIGOTSKI, Lav S. *Problemi opšte psihologije* (tom drugi). Beograd: Zavod za uđbenike i nastavna sredstva, 1996.
- VORF, Bendžamin Li. *Jezik, misao i stvarnost*. Beograd: BIGZ, 1979.
- ŠIĆ, Jozef. *Geografska terminologija srpskogrvatskog jezika*. G. Milanovac – Beograd – N. Sad: Dečije novine – Vukova zadužbina – Matica srpska, 1994.

Jovanka Radić

ON THE METHODOLOGY OF EXPLORING THE PRIMARY VALUES OF SUFFIXES.
CATEGORIAL APPROACH: FROM *UL-ICA* TO *UČITELJ-ICA*

S u m m a r y

The paper seeks to offer an insight into the covert primary (and defining) values of suffixes typical of the Slavic languages by applying a method based on Aristotle's categorization (the categorial or linguistic logical method). It seems that in order to do this it is necessary to find a domain (a base for division) where the two suffixes function as opposites. In the case of the suffix *-ica* (as well as *-ina*), 'space' (geographical terminology and toponymy) is identified as the initial base for division. It is observed that the formations with the suffix *-ina* designate parts of space with undetermined dimensions and extension (multidimensional, without apparent and intelligible boundaries: *planina* 'mountain', *dolina* 'valley', *krajina* 'area, region', *pištalina* 'quagmire', *carevina* 'empire'), while those with *-ica* designate those parts of space which are perceived as delimited one-dimensional (linearly extending formations such as: 'a river', 'a road', 'a boundary': *brzica* 'quick river', *ponornica* 'sinking river', *Belica* (name of a river), *ulica* 'street', *granica* 'boundary') and two-dimensional entities with clearly intelligible (determined) boundaries (*ravnica* 'plain', *oranica* 'plough-land', *nizbrdica* 'downhill', *porebrica* 'pleura'). Apart from these values, the suffix *-ica* is also associated with the value component 'dynamic' (*govornica* 'pulpit', *učionica* 'classroom', *poslanica* 'epistle'), which is presumably adopted from the former type ('river', 'road').

In analogy to these distinctions, beyond the context of space, various complex divisions, i.e. divisions based merely on perceptual (non-essential) distinctions among individual (discrete) objects (*matica* ‘bee queen’, ‘mainstream’, *materica* ‘womb’, *kosačica* ‘mowing machine’) are made. Special attention is paid to divisions on the quantitative basis ‘people’ with the idea of highlighting the transition from the non-representative connotation of ‘linear, delimited’ in *ul-ica* /street/ to ‘referential, individual’ in *učitelj-ica* (derived from *učitelj* ‘teacher’).

A possible universal character of these distinctions is indicated by the analogous noun classification in the languages with classifier systems, e.g. the language of the Navaho Indians “has a covert classification of the whole world of objects based partly on animation and partly on shape. Inanimate bodies fall into two classes which linguists have styled ‘round objects’ and ‘long objects’” (B. L. Whorf). Having in mind that we are dealing with a “covert” difference, it could probably be more precisely expressed by the relation ‘one-dimensional – multidimensional’, which is the basis of the difference between the Slavic suffixes *-ica* and *-ina*.

Институт за српски језик САНУ
Кнез Михаилова 36, 11000 Београд, Србија
jovanka.radic@gmail.com

Сања Ђуровић
Марина Спасојевић

ЈОШ ЈЕДАН ПОГЛЕД НА ВИДСКЕ ПАРЊАКЕ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ*

Предмет рада јесте анализа два имперфективна глагола: *boleiti* и *pisati* и њихових твореница. На основу литературе о глаголском виду и о видским парњацима, која је превасходно теоријска, на анализи два глаголска гнезда покушаћемо да покажемо у којој мери су перфективизација путем префиксације и имперфективизација граматичка а у којој мери лексичка појава. Полазиште у анализи је мотивни имперфективни глагол а сагледавају се значења префиксираних глагола и од њих имперфективизованих глагола у односу на значења мотивног глагола у циљу одређења видских парњака.

Кључне речи: глаголски вид, префикс, перфективизација, имперфективизација, видски парњак.

The aim of this paper is to analyze two imperfective verbs, *boleiti* and *pisati*, and their forms. By relying on the relevant literature pertinent to verbal aspect and aspectual verbal pairs, of predominantly theoretic orientation, we aim to look into the two verbal paradigms and establish to which extent the perfectivization and imperfectivization of these verbs depend on the grammar and lexical phenomena. The starting point in our analysis are the two target imperfective verbs while the central part is devoted to identifying the meanings of their verbal prefixed derivatives and their contrasting with the meanings of the imperfective verbs, with the aim of establishing aspectual verbal pairs.

Key words: verbal aspect, prefix, perfectivization, imperfectivization, aspectual verbal pairs.

1. Глаголски вид је облигаторна категорија словенског глагола која се исказује кроз бинарну опозицију свршено/несвршено (перфективно/имперфективно). Глаголи који се међусобно разликују само по категоријалном видском обележју¹ чинили би видски пар, међутим, то би представљало идеализовану слику у језичком систему, а реално ови односи су много сложенији². Предмет овог рада је анализа подударности семантичких реализација између

---

* Рад је урађен у оквиру пројекта *Динамика сѝрукѝура савременоѝ срѝскоѝ језика* (бр. 178014) и пројекта *Линѝвистѝичка исѝраживања савременоѝ срѝскоѝ књиѝвеноѝ језика и израда Речника срѝскохрваѝскоѝ књиѝвеноѝ и народноѝ језика САНУ* (бр. 178009), које финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Према различитим теоријско-методолошким приступима, то су трајање (дужина), односно (не)ограниченост глаголског процеса, затим (не)целовитост глаголског процеса (да ли се он сагледава као целина или као структура) итд. (уп. NOVAKOV 2005: 11–25). Такође, у аспектологији су подељена мишљења и о томе да ли је видска опозиција привативна или еквиполентна.

² На сложеност аспектолошких питања указује и чињеница да се глаголски вид проучава у оквиру морфологије, синтаксе и семантике. Сматрамо да је категорија вида гранична и да се не може строго одредити као морфолошка, семантичка или синтаксичка, већ да се сви аспекти морају укључити при њеном сагледавању.

несвршених глагола и њихових префиксираних твореница, које су потенцијално њихови видски парњаци, као и између имперфективизованих твореница од тих префиксираних глагола, с циљем да се утврди постојање видског парњаштва и начини његове реализације. Оправдање оваквог приступа налазимо и у литератури, где се констатује да је неопходно детаљније испитивање семантичког потенцијала глаголске речи, као и њено рекцијско и контекстуално окружење, које би код парњака морало бити идентично, као и да су за осветљење овог питања потребне посебне студије³.

1.1. Наиме, када је реч о видским парњацима, у литератури се најчешће само теоријски разматрају питања перфективизације и имперфективизације, улоге префикса у перфективизацији и сл., док се анализа видских парњака на конкретним примерима ретко среће⁴. Чињеница је да је питање видских парњака и теоријски замађено, јер се срећу различите дефиниције и приступи у одређењу шта је то видски парњак: (а) да ли су то аспектуалне варијанте једне лексеме или су посредни ипак две лексичке јединице (PANEVOVA – ZGAL 1998: 210), (б) који се степен семантичке и синтаксичке подударности мора остварити да би два глагола била видски парњаци (подударање у свим значењима / у примарним⁵ значењима / у било ком значењу) и сл.

2. Видски парњаци су различито дефинисани у србистичкој литератури. Најчешће се каже да видски пар чине глаголи који имају исто значење, а разликују се само по виду (в. СТЕВАНОВИЋ 1991: 541; MRAZOVIĆ – VUKADINOVIĆ 2009: 84; ПИПЕР – КЛАЈН 2013: 177 и сл.). Из овога би произлазило или да су глаголи моносемантични или да су им подударна сва значења. Међутим, сагледавањем хијерархијског поретка полисемантичке структуре многих глагола уочљиво је да су подударања често само делимична: међу примарним и/или међу неким секундарним значењима. У складу с тим је и поимање видских парњака М. Дешића (1985: 85), према коме видски пар чине два глагола којима је исто бар једно значење, а разликују се по виду. У том смислу се може говорити о видским парњацима у ужем и ширем смислу или о правим и неправим или потпуним и непотпуним видским парњацима, али би ово питање са теоријског аспекта, такође, могло бити тема посебног рада.

2.1. Постоје и друга тумачења видских парњака, па тако И. Грицкат истиче да једном имперфективном глаголу може да одговара више перфективних видских корелата, јер они настају перфективизовањем одређеног значења, а нека се значења и не могу перфективизовати (Грицкат 1966–1967: 198). Наиме,

³ На потребу за конкретнијим истраживањима указује И. Грицкат (1967: 124).

⁴ И. Грицкат (1984–1985), на сличан начин, поређењем семантичких реализација, анализира префиксираних глагола и њима одговарајуће секундарно имперфективне. М. Дешић (1985), на нешто мањој грађи и са лексиколошко-лексикографског аспекта, такође разматра префиксираних глагола и од њих имперфективизоване. Видски парњаци се обрађују и у студији Клајн 2011, али са циљем њиховог инвентарисања.

⁵ Под примарним или основним значењем подразумеваћемо значење које се у речницима наводи као прво (1/1а). Семантички примарно значење јесте оно из којег су се радијалном полисемијом развила остала значења и оно се не мора подударати са етимолошки примарним значењем (Драгићевевић 2010: 134).

различитим семантичким реализацијама одговарају различите префиксирани творенице као перфективни видски парњаци (Грицкат 1967: 121). Ова констатација потврђује да видски парњаци не морају имати сва значења иста, већ се могу и делимично семантички подударати.

2.2. У *Нормативној граматици српског језика* (Пипер – Клајн 2013) налазимо нешто другачије третирање видских парњака него у досадашњим српским граматицама, јер се у традиционалној лингвистичкој литератури вид третира увек као класификациона категорија: „Видски пар у ужем смислу чине два облика истог глагола који се на семантичком плану разликују само по видском значењу, а формално само по суфиксу у свом саставу. Суфиксација је најрегуларнији начин изражавања вида. Видским паровима у најужем смислу припадају, дакле, парови као *обрадиџи–обрађиваџи*, *поклонџи–поклањаџи*, *преписџи–преписиваџи*. Видски пар у ширем смислу чине, поред претходно наведеног, и свака два глагола (тј. два облика двеју различитих речи) који се семантички разликују само по видском значењу, а формално само по суфиксу или по префиксу који ту видску разлику изражава, нпр. *чиниџи–учиниџи*. Једни глаголи имају вид као парадигматску категорију (промена вида у оквирима исте речи), а други глаголи имају вид као класификациону категорију (имају видско значење, али немају видски пар, или за видски пар имају неку префиксално друкчију реч са истим кореном)” (Пипер–Клајн 2013: 177). Дакле, имперфективизација суфиксима сматра се морфолошком, обличком појавом, док се префиксацији, судећи по дефиницији и измештању оваквих парова у област парњака у ширем смислу, смешта у сферу творбе/лексике⁶.

2.3. Дакле, иако се на први поглед чини да ту нема недоумица, теоријско питање видских парњака је још увек отворено, што потврђује и Милка Ивић (2001), примењујући најновија теоријска достигнућа модерне лингвистике, претежно когнитивне оријентације, на српске језичке датости.

3. Начинима граматичке промене вида сматрају се чиста (граматичка) префиксација и секундарна имперфективизација.

3.1. Улога префикса у перфективизацији тема је многих радова, али су мишљења и приступи различити. Префикс додат на имперфективни глагол мења вид, али често мења и значење основног глагола. Неки сматрају да поједини префикси додати глаголу не мењају његово значење, већ само имперфективни глагол преводe у перфективни, па у складу са тим говоре о празним префиксима, док други сматрају да префикси, који су већином постали од предлога, не могу бити семантички празни већ да њихово значење може бити или неутрално или да модификује значење глагола уз који стоји (уп. ŠARIĆ 2011). Тако, И. Грицкат говори о префиксима који су „средства чисте граматичке перфективизације” (Грицкат 1966–67), тј. о префиксима квалификаторима, и префиксима модификаторима⁷ (Грицкат 1984–1985: 199), Дики

⁶ Ми ћемо вид сматрати класификационом категоријом, у духу традиционалне граматике.

⁷ „Најбитнија општа констатација је та да префикси који перфективизују приступају основним глаголима било са различитим локалним и њима сличним значењима (према доста

пише о „осамостаљеним префиксима”⁸, који су изгубили семантичку везу са предлозима од којих воде порекло и функционишу као граматичке јединице са аспекатском вредношћу (DISKEY 2012), Спасов о празним префиксима у односу семантике и вида⁹ и префиксима са семантичком и видском функцијом (2002) и сл. Заправо, празни или осамостаљени префикси, тј. префикси квалификатори стварају видске парњаке, а префикси који су задржали значења просторних и других односа модификују значење глагола уз који стоје.¹⁰

3.1.1. На основу ових разматрања говори се о граматичкој и лексичкој префиксацији. Разлику између граматичке и лексичке префиксације разрадио је још Виноградов, који истиче да је празни префикс само онај који је додат несвршеном глаголу и учествује само у стварању видског пара (Виноградов 1947: 514–516). Свакако, природа префикса игра велику улогу. Поједини префикси имају улогу граматичке перфективизације, а други лексичко-граматичке перфективизације. Рецимо, Ирена Грицкат (1966–1967: 202–206) истиче да не учествују сви префикси једнако у граматичкој перфективизацији, већ су неки носиоци лексичког значења, као префикси *до-* и *над-*, који имају конкретна просторна значења, а *до-* и временско (202). Лексичко значење имају и префикси *код-*, *при-*, *у-* (*в-*), *уз-*, већу разноликост функција показују префикси *од-*, *раз-*, *пре-*, *про-*, а поред својих конкретних лексичких значења, као функционалне јединице у граматичкој перфективизацији учествују префикси *из-*, *за-*, *на-*, *по-*, *с-*, *о-*, *у-* (*оу-*).

3.2. Када је имперфективизација путем суфиксације посредни, може се рећи да она није изазивала толико неуједначених ставова. Тако, рецимо, Клајн (2003: 360–374) издваја суфиксе за промену вида – за имперфективизацију (и итеративизацију): *-ајши*, *-јајши*, *-авајши*, *-евајши* ијек. *-ијевајши*, *-ивајши*, *-увајши*, *-иши*, док се код суфикса *-кивајши* среће и улога деминуције; и за перфективизацију *-нуши*.

3.3. Када се сагледа однос мотивни имперфективни глагол – префиксирани перфективизовани глагол – имперфективизовани глагол, може се довести у питање шта су заправо парњаци: „У науци није једнодушно прихваћена поставка да се префиксацијом може остварити чист видски однос између имперфективног и перфективизованог глагола. Као провера граматикалности и замерка

раширеној терминологији – префикси квалификатори), било у временски квантифицирајућој улози (префикси модификатори). Творевине које настају на овај други начин нешто теже подлежу поновној имперфективизацији, јер то онда значи да се у неку путем префикса означену акциону фазу секундарно уноси опет својеврсна фазност: *радиши* – завршити радњу – продужити завршетак радње, или *радиши* – почети радњу – продужити отпочињање радње, или сл.” (Грицкат 1984–1985: 199–200).

⁸ Тзв. *orphan prefixes*.

⁹ Префикси који у глаголску лексему не уносе никакве промене редувантни су. Овакву улогу префикса у српском језику осветлио је М. Ковачевић (2012), образложивши да је исправно говорити о плеонастичкој (не о таутолошкој) употреби префикса. Такву употребу префикса срећемо код перфективних (непрефиксираних, моно и полипрефиксираних) глагола и код деривираних имперфективних, као и код двовидских мотивационих глагола.

¹⁰ Када је реч о префиксима са семантичком вредношћу, Спасов (2002) разликује модификацијске и мутацијске улоге префикса. У првом случају долази до модификације значења мотивног глагола, типа *заболеши* ‘почети болети’, *поседеши* ‘мало седети’, а у другом случају долази до промене десигната *залејши* ‘лепљењем саставити нешто’ итд.

узима се трећи члан – секундарно имперфектизован глагол: *ронији–заронији–зароњаваји*, јер ако он постоји, чист однос постоји између другог и трећег, док непрефиксирани мора да значи нешто друго” (Грицкат 1967: 119).

4. За потребе овог истраживања анализирана су гнезда за два глагола: *болеји* и *иисаји*. Реч је о два фреквентна имперфективна глагола из општег лексичког фонда, који имају развијену полисемантичку структуру. Што се семантике тиче, први глагол припада статичним глаголима, а други динамичким, тј. означава процес, и то ограничени, што наводи на то да ће се код њега јавити видски парњак: перфективни глагол са значењем догађаја (уп. МАРИЋ 2012: 40–41; ШВЕДОВА 1980: 584). Према *Обрајном речнику српског језика* (ОРСЈ), оба ова глагола имају велики број префиксираних твореница, а скоро свака од њих и имперфективизовани дериват, те образују гнезда погодна за анализу. Полазиште је мотивни глагол, чија се појединачна значења упоређују са значењима префиксираних глагола. Утврдиће се која се значења јављају и у перфективном виду, тј. који префикси не уносе промену значења, већ служе за промену вида, а у којим случајевима префиксација има улогу семантичке модификације. Значења, као и примери, преузимана су из РСАНУ, и додатно из РМС, за лексеме које још нису обрађене у овом тезаурусу¹¹.

4.1. Глагол *болеји*, према РСАНУ, има пет нерелексивних семантичких реализација, од којих је једна покрајинска, и једну релексивну. Према ОРСЈ, овај глагол има десет префиксираних деривата: *доболеји*, *заболеји*, *изболеји*, *оболеји*, *йоболеји*, *йреболеји*, *разболеји* (*се*), *уболеји*, *узболеји*, од којих је један двострукопрефиксирани: *йоразболеји се*. РСАНУ још наводи глаголе нераспрострањене употребе: двострукопрефиксирани *исйреболеји*, затим *наболеји се* и покрајински *одболеји*.

4.1.1. Као типичан глагол стања, *болеји* је историјски примарно ‘бити у стању бола’ (Грковић-Мелџор 2013: 184), док се у РСАНУ као основно наводи значење ‘бити обузет болом, бити извор бола’. Међутим, код префиксираних глагола не налази се семантички парњак перфективног вида који одговара овом значењу. Такође, ни за секундарно значење безл. ‘осећати бол’ не налазимо подударна значења код перфективних глагола. За треће значење глагола *болеји* ‘причињавати бол’ срећемо код глагола *заболеји* исту семантичку реализацију (само супротног вида) ‘(2) причинити бол, испунити болом’, што је једини пример чисте граматичке перфективизације овог глагола. За четврто, регионално маркирано значење¹² и није пронађен парњак ‘(са субјектом или безлично) бити болестан, боловати’. Пето значење ‘патити, трпети’ има свој видски парњак у другом значењу глагола *одболеји*, али је

¹¹ Како је примећено (уп. Грицкат 1984–85: 197), речничка грађа оваквих дескриптивних речника највише се приближава чињеничном стању у језику, али се ипак не може изједначити са њим, те се ово ограничење у избору корпуса мора имати на уму. Такође, друга тешкоћа може бити што понекад формулација значења наведена у речничком чланку није довољно прецизна, и у том случају смо прибегавали навођењу контекстуалних реализација датих глагола.

¹² У литератури се среће мишљење да „у случајевима застареле, покрајинске или необичне семантике не би се ни смело са сигурношћу говорити о томе да ли парњак постоји или не” (Грицкат 1984–1985: 199). Ово је потпуно оправдано, јер у таквим ситуацијама говорник није у стању да препозна видске парове.

синтаксичка реализација прелазна ‘(2) преживети, претрпети нешто тешку, душевну патњу, бол, као последицу нечега непријатног; прежалити, прегорети’, као и код *ѝреболеѝи* ‘(2) прежалити, прегорети, заборавити’ и *ѝреболеѝи* ‘(1б) (болест, рану) поднети, претрпети, издржати’. Примарна рефлективна реализација глагола *болеѝи* ‘патити, трпети’ нема свој перфективни рефлексивни парњак.

4.1.2. Префикси не мењају само вид него и модификују значење. Префикси *до-*, *за-*, *о-*, *ѝо-*, *раз-* и *у-* уносе у дериват модификације, везујући је за почетак, те тако добијамо инхоативне реализације у првом, примарном значењу глагола: *заболеѝи* ‘(1) почети болети, постати извор бола; (безл.) настати, појавити се (о болу)’; *оболеѝи* ‘(1) добити болест, постати болестан, разболети се’; *ѝоболеѝи* ‘постати болестан, разболети се’; *разболеѝи се* ‘(II, 1) бити захваћен болешћу, постати болестан, занемоћи’¹³; *уболеѝи се* ‘(II) разболети се’, као и у секундарним *доболеѝи* ‘(1) безл. (б) покр. заболети (уопште), почети болети’, *заболеѝи* ‘(3) заст. и покр. а. оболети, разболети се’.¹⁴ Финитивно значење се исказује секундарним семантичким реализацијама глагола *доболеѝи* ‘(2а) в. доболовати’ = а. довршити боловање не прездравивши, дочекати свој крај болујући. б. довршити боловање прездравивши, преболети, прездравити’, те финитивно са кулминацијом ситуације ‘(1а) дотужити (о болу), заболети толико да се више не може трпети’.

Резултативно и трансформативно значење префикс уноси код примарних значења следећих глагола: *изболеѝи* ‘(1) одболовати, преболети, опоравити се, прездравити’, *одболеѝи* ‘престати болети, преболети’; *ѝреболеѝи* ‘(1а) оздравити, излечити се, опоравити се од болести’ (= *исѝреболеѝи*) и у секундарној семантичкој реализацији глагола *доболеѝи* ‘(2б) одболовати, преболети, претрпети’, где се мења и глаголски род: Све сам јаде већ доболио (Гал. 2, 219, РСАНУ). Префикс уноси модификацију и код сативног глагола *наболеѝи се* песн. ‘дуго боловати, изболовати се’ и дистрибутивних *ѝоболеѝи (се)* ‘(2) разболети се једно поједно, редом се разболети’, *ѝоразболеѝи се* ‘(2) разболети се сви редом, један за другим’ и интензификативног *уболеѝи* (обично безл.) ‘јаче заболети’. Глагол *разболеѝи* има каузативно значење, те показује и промену рода и у примарној и у секундарној реализацији ‘(I, 1) учинити болесним’, ‘(I, 2) смекшати, разнежити’. Код глагола *уболеѝи* дефиниције такође указују на активност ‘(I, а) нанети, задати бол’; ‘(1б) ‘ганути, дирнути’, но примери показују да би ово могло одговарати трећем значењу глагола *болеѝи*, односно да је синонимно другом значењу глагола *заболеѝи*, па се може сматрати парњачким (уп. нпр.: Уболи ме њезин плач ... јер ју познавах (Љуб., РМС). Почне уздисати и плакати да би убољело и крвника камо ли калуђере (Љуб., РМС).¹⁵

¹³ Секундарно значење рефлексивне реализације овог глагола ‘(II, 2) постати болестан, болећив’ не показује велико удаљавање.

¹⁴ За ове глаголе се може рећи и да спадају у интензивне (еволутивне), јер након почетка стање се продужава (и то обично већим интензитетом).

¹⁵ Уп. нпр.: Као да осетих да ме боли њена хладноћа (Лаз. Л. 1, 13, РСАНУ). И њега је болела судба земље Босне (Шапч. 12, 111, РСАНУ). Тешко [ме] у томе тренутку заболела горка истина (Нуш. 16, 147, РСАНУ). Дозволите ми, да вам нешто речем, што ће вас можда забољети (Бег. М. 2, 37, РСАНУ). Њега је, изгледа, заболела моја примедба (Чол., Књиж. 3, 369, РСАНУ).

4.1.3. Нова значења у полисемантичкој структури срећемо код глагола *изболеџи* ‘(2) ослабити, омршавити од дуге болести, изоловати’, *оболеџи* ‘(2) (о вину) покварити се’.

4.1.4. Када је посредни имперфективизација префиксираних глагола, према мотивном глаголу не стоји суфиксални парњак, као ни према глаголима *доболеџи*, *изболеџи*, *наболеџи*, *узболеџи*. ОРСЈ наводи глаголе *оболеваџи*, *одболеваџи*, *џоболеваџи* (*се*), *џреболеваџи*, *џриболеваџи* (‘почешће бити болестан, поболевати’, према коме не стоји мотивни перфективни парњак *џриболеџи), *разболеваџи* (*се*), РСАНУ и *заболеваџи*, а РМС и *уболеваџи*. Међутим, од глагола *разболеваџи* (*се*) и *џоболеваџи* (*се*), у ланцу имамо и четврти члан, двострукопрефиксирани глагол, код кога се не огледа промена вида: *изразболеваџи* (*се*), *џоразболеваџи* (*се*) и *исџоболеваџи* (*се*), већ се префиксом појачава дистрибутивност. Када се дода трећи префикс, долази само до семантичке, више стилске модификације, а вид остаје исти *џоизразболеваџи* (*се*), *исџоразболеваџи* (*се*), дакле, као код двострукопрефиксираних глагола од мотивног глагола несвршеног вида *болеџи*. Ово указује на то да се префиксирани глагол *разболеџи* (*се*) осамосталио у творбеном гнезду.

4.1.5. Што се семантике ових деривата тиче, глагол *заболеваџи* представља видски корелат примарног значења мотивног глагола. Осим што својом примарном семантичком реализацијом представља видски парњак глаголу *оболеџи*, глагол *оболеваџи* развија секундарну, територијално маркирану, каузативну, транзитивну семантичко-синтаксичку реализацију ‘чинити болесним, разболевати’. Глагол *одболеваџи* представља видски парњак секундарне реализације глагола *одболеџи*. Глаголи *џоболеваџи*, *џреболеваџи*, *разболеваџи* (*се*) и *уболеваџи* прави су видски парњаци мотивних глагола. *Поразболеваџи* је исто као и *џоразболеџи* (*се*).

4.2. Глагол *џисаџи*, према РМС, има десет нереклексивних семантичких реализација, од којих је једна временски маркирана као застарела, и једну релексивну. Према ОРСЈ, овај глагол има 16 префиксираних деривата: *доџисаџи*, *зайџисаџи*, *исџисаџи*, *наџисаџи*, *наџиџисаџи*, *оџисаџи*, *оџиџисаџи*, *џоџисаџи*, *џоџиџисаџи* (*се*), *џреџисаџи*, *џриџисаџи*, *џроџисаџи*, *расџисаџи*, *сџисаџи*, *уџисаџи*, *усџисаџи*, 3 двострукопрефиксирани: *надоџисаџи*, *саџоџиџисаџи*, *суџоџиџисаџи*, а овај лексемски инвентар заступљен је и у посматраним дескриптивним речницима – РСАНУ и РМС.

4.2.1. Примарно значење глагола *џисаџи* је ‘бележити на папиру, хартији или др. слова, бројке, цифре итд.’. У овом значењу постоји семантичко поклапање са основним значењем префиксираних глагола *наџисаџи* ‘(I, 1a) забележити, обележити, означити и сл. словима, цифрама и сл.’ и *зайџисаџи* ‘(I, 1a) означити словима или другим знацима, забележити, написати’, што значи да префикси имају функционалну – граматичку вредност. Међутим, док се у литератури, готово без изузетка, као пример за праве видске парњак наводе глаголи *џисаџи*–*наџисаџи* (уп. нпр.: GRUBOR 1953: 161; МРАЗОВИЋ–ВУКАДИНОВИЋ 2009: 84–86), глагол *зайџисаџи* као егземплар те врсте изостаје, иако дефиниција показује несумњиво семантичко подударње а видску опозицију. Разлоге томе могуће је тражити у чињеници да глагол

зайисаїи има видски парњак *зайисиваїи*, добијен секундарном имперфективизацијом, као и у чињеници да ова дефиниција пренебрегава семантичку компоненту: мањи обим дате активности или краћи сегмент. Такође и примарно значење префиксираног глагола *исїисаїи* семантички корелира са примарним значењем глагола *їисаїи*, али постојање имперфективног парњака и могућа појачана резултативност '(I, 1a) писмено изложити, описати; написати обично већи текст' вероватно су утицали на то да се не наводи у ланцу парњака. Префиксирани глагол са префиксом уз- '(на)писати' припада двовидским глаголима. Када се контекстуално реализује као перфективни, префикс преваходно има граматичку функцију (уп. КЛАН 2002: 286, уп. пр.: Што вам не усписа баш ни словцета? Ков. А., РМС).

4.2.2. Прво у низу секундарних значења глагола *їисаїи* је 'стварати, састављати какав текст, књижевно дело'. Перфективну варијанту ове семантичке реализације налазимо у полисемантичкој структури глагола *наїисаїи* '(I, 1б) пишући саставити, створити неки текст, расправу, књигу и сл.; писмено изложити, представити нешто, исписати', као и у примарној (и јединој) семантичкој реализацији глагола *сїисаїи* 'саставити, написати какав писмени састав'.

Треће значење глагола *їисаїи* је 'обраћати се коме писмено, писмом јављати, саопштавати, слати писмо'. Иако у РМС не стоји да у овом значењу глагол *їисаїи* може да се реализује као свршени, грађа из Вуковог времена то потврђује, а управо је на тим (и још неким) примерима Белић засновао своју расправу о природи двовидских глагола: „Из овога изилази да глаг. *їисаїи*, иако је трајни глагол, у нарочитим случајевима када добије значење 'писати писмо', 'писати у књигу (дародавца)' и сл. може имати и имперф. и перф. значење у зависности од тога да ли је употребљено, првобитно, у презенту или претериту. То значи да овај глагол може да има два вида случајно, када и како се у њему прећутно развије предметна именица која је у извесном односу према значењу глагола" (Белић 1955–56: 2–3)¹⁶. Дакле, у фокусу је именица *їисмо* – објекат радње, а не процес писања. Самим непрефиксираним глаголом у овом случају може се изразити и перфективност, те, могуће, због тога и због застарелости ово значење нема видски парњак. Примарно значење префиксираног глагола *оїїисаїи* '(I, 1) послати писмени одговор, писмом одговорити' не може се сматрати његовим свршеним видским корелатом, јер овде имамо импликацију да је постојало писмо (питање) на које се одговара, тако да префикс, поред тога што спецификује вид, уноси и промену у значење.

¹⁶ На истом месту Белић наводи могућност двојаке видске реализација и за још нека значења: „Мислим да и у значењу *їисаїи се*' sich enrolligen lassen, do nomen (Вук), тај глагол може имати оба вида. Вук га је обележио као перфективни, а у Речнику Југ. акад. стоји да је то погрешно и да је глагол само имперфективни. Тако да је у III^{hem} издању Вукова рјечника исправљено Вуково pf. у (im) pf. Мислим да је ваљало додати поред pf. и impf. Исто тако сматрам да је у примерима као што је Вуково 'Ја сам ову пјесму писао од Подруговића' у значењу 'ставио на хартију', 'записао' и сл., дакле са перфективним видом, а у реченици 'Него су све ишли (тј. *калуђери*) по народу ... те писали (новце, стоку, жито, пиће, платно и.т.д.) – несумњиво имперфективно, дакле 'пописивали', 'записивали', 'стављали на хартију'".

Четврто значење глагола *йисаџи* ‘бележити, записивати’¹⁷ у полисемантичкој структури префиксираних деривата нема свој перфективни парњак.

Иако је пето значење глагола *йисаџи* ‘сликати’ стилски маркирано као застарело, његов перфективни корелат среће се у полисемантичким структурама већег броја префиксираних деривата, и то не увек са квалификатором временски и(ли) територијално ограничене употребне вредности: *зайисаџи* ‘(I, 3) нар. насликати, нацртати’, *исйисаџи* ‘(2а) насликати, нацртати; б. украсити шарама, сликама и сл.; прекрити у виду шара, ишарати’, *найисаџи* ‘(I, 2) заст. и покр. а. израдити, представити у ликовној форми, насликати; б. украсити шарама, ишарати; в. (кожу, тело) прекрити, избраздати (оспама, ожилцима и сл.); (3) а. уцртати (какав знак); означити, нацртати (линију, угао) и сл.; б. улепшати цртајући, исцртати (обрве)’, *уйисаџи* ‘(I, 6) насликати, намалати’.

Шесто значење је ‘уписивати, пописивати (нпр. у војску)’ и среће се у перфективној видској реализацији код већине префиксираних глагола, а код глагола *йойисаџи* и *уйисаџи* јавља се као основно значење. Бележи се код *зайисаџи* ‘(I, 1б) увести у списак, у какве књиге и сл., уписати’, *исйисаџи* ‘(I, 1б) сачинити попис, списак чега’, *найисаџи* ‘(I, 1г) уписати, убележити у списак’, *йойисаџи* ‘(I, 1) начинити, извршити попис чега’, *йрејисаџи* ‘(5) пописати’, *уйисаџи* ‘(I, 1а) унети (где) уписујући, записати, написати; унети у списак одређене намене (војни, школски, бирачки и сл.)’.

Седмо значење ‘стајати написано, наштампано’, као и осмо значење ‘имати звање писара, бити писар’ и девето ‘бројити, сматрати, називати’, немају својих перфективних видских корелата у полисемантичким структурама посматраних префиксираних глагола.

Десето значење ‘писмом, исправом прилагати, поклањати’ реализује се у перфективном виду код *зайисаџи* ‘(I, 2а) оставити у наслеђе, писмено завештати; дати, поклонити’, *йријисаџи* ‘(3) писмено оставити коме новац или другу коју вредност, завештати’, *уйисаџи* ‘(2) дати новац за државни зајам или као прилог за нешто’.

Рефлективна реализација *йисаџи се* ‘потписивати се; називати се’, за коју Белић (1955–56: 2) такође тврди да је двовидска, одговара значењу ‘(II, 1а) забележити своје име, потписати се’ перфективних глагола *зайисаџи*, *йойисаџи* (II).

4.2.3. Модификацију значења уноси префикс *до-* код комплетивне семантичке реализације глагола *дойисаџи* ‘(1а) накнадно написати, додати напомене’¹⁸ или финитивне семантичке реализације истог глагола ‘(1б) завршити писање’. Префикс *за-* уноси значење неодређене свршености у рефлексивној реализацији ‘(II, 3а) задржати се дуго у писању, занети се писањем’. Префикс *на-* омогућава и сативне реализације као ‘(II) задовољити се, заситити се пишући’, префикс *над-* и мајоративне ‘(4) надмашити, превазићи у

¹⁷ Уп. примере из РМС: Путници пишу ... своја путовања. Нен. Љ. Сањају без сумње, и други људи луде и глупе снове, али их ваљда не пишу. Дом.

¹⁸ Код двоструко префиксираниог глагола *надойисаџи* ‘накнадно допунити већ написано, накнадно додати ономе што је написано, дописати’, префикс *на-* има плеонастички карактер и појачава само стилску вредност глагола, док се значење суштински не мења, као ни вид.

писању, у књижевном стваралаштву’, префикс *йо-* дистрибутивне ‘(1) записати једно по једно, редом све унети у попис, списак; начинити, извршити попис чега’¹⁹, а префикс *раз-* и *уз-* значење интензитета у рефлексивним реализацијама глагола ‘(II) почети увелико писати, дати се на обилно писање’.

Код глагола са префиксом *за-* развија се већи број значења, како у рефлексивној, тако и у нерелексивној форми, којима се изражава резултативна извршеност: ‘(I, 1в) забележити нечије име, податке и сл. ради кажњавања (због каквог прекршаја, кривице и др.); ‘(I, 2б) пописати имовину ради продаје за наплату дуга’; ‘(I, 2в) уписати дуг на чије име, писмено пренети на кога’; ‘(I, 2г) написати, издати новчани документ уз какво покриће, какву гаранцију’; ‘(4) исписати речи или какве знаке који, по празноверју, штите од несреће, болести и сл., начинити запис, хамајлију’; ‘(II, 1в) писмено се обавезати за какав прилог, поклон и сл.’; ‘(II, 3б) направити грешку у писању’; ‘(I, 5) фиг. оценити, окарактерисати’; ‘(II, 1б) уписати се, ступити (у какву заједницу, школу, организацију и сл.)’; ‘(II) фиг. урезати се, оставити утисак’.

Код глагола са префиксом *из-* уочљиве су семантичке реализације у којима долази до изражаја аблативно значење поменутог префикса, као: ‘(I, 1в) пишући извадити, издвојити, преписати какав текст или део, делове каквог текста’; ‘(I, 3) изузети, одстранити из какве школе, организације и сл. уклањањем из списка, евиденције, искључити, избрисати из каквог списка, евиденције’; ‘(II, 1а) иступити, изићи из какве заједнице, школе, организације и сл., престати се водити у каквој евиденцији, у каквом списку’, те пренесено ‘(II, 2б) исцрпсти се у књижевном стварању, изгубити способност за нова, оригинална књижевна остварења’; ‘(II, 5) заст. и покр. нестати, затрти се’. Резултативност се види код следећих значења: ‘(I, 1г) испунити писаним текстом (хартију, свеску и сл.)’; ‘(I, 1д) представити, описати; изнети, приказати’; ‘(II, 3) пишући усавршити се, стећи вештину’; ‘(II, 4) постати видљив, створити се, појавити се’, те код глагола *найисаџи* ‘(I, 1в) издати, дати у писменој форми (потврду, признаницу и сл.)’; ‘(I, 1д) покр. пишући заказати, уговорити’; ‘(I, 4) покр. дати опис некога наводећи његове карактеристичне особине, црте и др., описати, представити (некога)’.

Просторно значење префикса *над-* видљиво је у скоро свим значењима у полисемантичкој структури глагола *найџисаџи*: ‘(1а) написати изнад већ написаног или одштампаног текста; уопште написати изнад нечега односно на нечему’; ‘(1б) дописати, додати дописујући’; ‘(2а) заст. (нешто) ставити натпис на нешто, обележити, снабдети натписом’; ‘(2б) заст. (писмо, пошиљку) ставити адресу на писмо, пошиљку, адресирати’; ‘(3) (песму, књигу и сл.) нерасп. дати наслов, име (песми, књизи и сл.), насловити, назвати’. Значењску модификацију везану за просторну релацију уноси и префикс *йод-* у једној од секундарних семантичких реализација глагола *йойџисаџи* ‘(I, 4) написати што испод чега’.

Када су посредни семантичке реализације деривата са префиксом *о-*, примарно значење показује апстрактну просторну обухваћеност и резултативност: ‘(I, 1а) наводећи својства, особине, изглед, карактеристичне детаље

¹⁹ Код секундарног значења ‘(2) подвргнути заплени, конфисковати’ видљива је резултативност, али дистрибутивност се не мора искључити.

и сл. представити, приказати некога или нешто; речима образложити, објаснити, дати опис (некога, нечега); као и секундарна реализација '(I, 1б) исказати нешто описно, ближе одредити једну реч другим речима, препричати', те рефлексивна варијанта '(II) нераспр. (некоме) наводећи личне карактеристике, особине, изглед и сл. представити се, приказати се'. Реално просторно значење показује се у секундарним терминолошким реализацијама '(I, 2а) мат. нацртати, конструисати круг око неке геометријске слике'; '(I, 2б) кретањем, покретом направити, оцртати линију у облику круга, лука и сл.'; '(3) астр. прећи извесно кружно растојање или цели круг обрћући се око сопствене осе (о небеским телима)'.

Аблативна вредност префикса видљива је и код секундарних значења глагола са префиксом *од-* '(I, 3а) издвојити и одбацити, елиминисати при неком потраживању, опростити (дуг, дуговање)'; '(I, 3б) одбацити, елиминисати нешто као непотребно, неупотребљиво, сувишно и сл.'; '(I, 3в) не узети у обзир, занемарити, пренебрегнути; потиснути (из мисли, из сећања и сл.), препустити забраву, заборавити'; '(I, 4б) искључити, изузети, избрисати из какве евиденције'; даљим семантичким трансформацијама добијена су значења: '(I, 4в) престати имати позитиван став према некоме, одбацити'; '(I, 5) опростити (некоме неку грешку); '(I, 2) заст. писмено оптужити, оцрнити, оклеветати'; '(I, 4а) сматрати мртвим'; '(I, 6) (мегдан) (у нар. песмама) одредити, заказати'; '(II, 1) сматрати се мртвим'; '(II, 2) неуоб. одсликати се, одразити се'.

Глагол са префиксом *пре-* у својој примарној семантичкој реализацији има значење поновљености '(1) поново написати неки текст копирајући с оригинала'; док се у секундарним активирају нови значењски потенцијали: '(2) одредити, прописати болеснику лек или начин лечења'; '(4) пишући пренети на другу страну'; '(5) пописати'; '(6) покр. накалемити, наврнути, пресадити'.

Значење додавања, допуњавања, припајања уноси префикс *при-* у семантичким реализацијама: '(I, 2а) примити, узети што као узрок чега'; '(I, 2б) сматрати да неко има какве особине', '(II) убројити се у што'.

Просторно значење префикса *у-* уноси како у примарно, тако и у секундарна значења глагола *уйисаџи*: '(I, 1а) унети (где) уписујући, записати, написати'; '(I, 3) фиг. урезати, утиснути'; '(I, 4) добро оценити (кога), оценити нешто као добру или рђаву особину'; '(I, 5) мат. уцртати мању слику у већу'; '(II) пријавити се (у неку странку, школу, добровољце и сл.)'.

У вези са поствербалом су секундарне семантичке реализације глагола *дојисаџи* '(2) заст. (а) послати допис (за новине часопис); (б) саопштити у писму', *џојисаџи*²⁰ '(I, 1; II) ставити свој потпис да се што потврди, овери и сл.'; '(I, 2) примити какве обавезе, услове и сл. потврђујући то својим потписом'; *џрејисаџи* '(3) (на кога) писменом изјавом код власти оставити коме имање; исп. препис (2)', *џријисаџи* 'начинити припис, дописати', *џројисаџи* '(1) издати пропис, наредбу, наредити, одредити'; '(2) одредити средство за лечење', *расјисаџи* '(I, 2) послати распис, наредити расписом'; '(I, 2) писменим

²⁰ Према значењу које се наводи у РМС не претпоставља се тесна веза са глаголом *џисаџи*, док Клајн истиче да је код овог глагола сачувано првобитно значење предлога *џод-* (2002: 267), како се наводи *џојисаџи* = *џисаџи* доле (2002: 168).

путем објавити позивајући на учешће'. Код двострукопрефиксираних глагола *сајојийисајти* = *сујојийисајти* 'ставити свој потпис поред нечијег' префикс нема плеонастичку вредност, већ сематичку и уноси значење напоредости.

4.3. Скоро сви префиксирани глаголи од глагола *јисајти* имају и парњак изведен секундарном имперфективизацијом (нпр. *дојисајти* – *дојисивајти* (*се*), подударају се у првом и другом значењу, али *дојисивајти* развија и значење 'водити преписку (с неким или међусобно) у нереклексивној и рефлексивној форми'²¹, *зајисајти* (*се*) – *зајисивајти* (*се*) (подударно у I, 1а, б, в; 2а; 4; II, 1а, б, в), *исјисајти* (*се*) – *исјисивајти* (*се*) (подударно у I, 1а, б, в; 2а; 3; II, 1а, 4, 5), *надојисајти* – *надојисивајти* (имперфективизовани глагол развија и рефлексивну форму, са сативним значењем 'провести много времена дописујући се, заситити се дописивања'), *најисајти* (*се*) – *најисивајти*²² (подударно у I, 1а, 3а, 1б), *најийисајти* – *најийисивајти* (*се*) (подударно у I, 2б, а имперфективни развија рефлексивну форму '(II) такмичити се, надметати се у писању, књижевном стваралаштву'), *ојисајти* (*се*) – *ојисивајти* (*се*) (одговара првом и другом значењу у целини, а поред овог рефлексивног развија и покр. 'водити међусобну преписку, дописивати се'), *ојийисајти* (*се*) – *ојийисивајти* (подударно у I, 1, 3а, 4а, б, 5, али има нове реализације 'наређивати расписом, рескриптом (о властима); исп. отпис'). Сви остали глаголи, према РМС, представљају несвршене и учестале парњаке перфективних глагола: *јојисајти* – *јојисивајти*, *јојийисајти* (*се*) – *јојийисивајти* (*се*), *јрејисајти* – *јрејисивајти*, *јријисајти* (*се*) – *јријисивајти* (*се*), *јројисајти* – *јројисивајти*, *расјисајти* (*се*) – *расјисивајти* (*се*), *сајојийисајти* – *сајојийисивајти*, *сјисајти* – *сјисивајти*, *сујојийисајти* – *сујојийисивајти*, *ујисајти* (*се*) – *ујисивајти* (*се*). Само двовидски глагол *усјисајти* нема суфиксални дериват.

5. На основу проведене анализе, може се закључити да се код глагола са развијеном полисемијом не може говорити о потпуном семантичком поклапању код видских парњака, како код перфективизованих глагола насталих префиксацијом, тако и код имперфективизованих глагола суфиксацијом. Ипак, семантичка анализа показује да су код секундарне имперфективизације подударања већа него код перфективизације префиксацијом, што потврђује да је имперфективизација регуларна, тј. граматикализована појава. Код имперфективизованих деривата модификује се значење у правцу итеративности и ретко деминутивности, док се ређе развијају нова значења у њиховој полисемантичкој структури. С друге стране, префиксација, осим што има граматичку улогу промене вида, представља лексички процес у коме настају лексеме са различитим типовима модификација полазног значења и новим семантичким садржајима у односу на мотивни глагол. У зависности од тога да ли се имперфективни и перфективизовани глагол, и обрнуто – перфективни и имперфективизовани, поклапају у свим значењима или само делимично,

²¹ РСАНУ бележи и суфиксални дериват деминутивног значења индивидуалне употребе *дојискивајти се*.

²² У речнику је забележен облик *најисивајти* са стилском одредницом *засјарело*, што потврђује да се теоретски од сваког префиксираниог глагола може извести и трећи члан имперфективног вида.

може се говорити о видским парњацима у ужем и ширем смислу / правим и неправим / потпуним и непотпуним. Јасно је, међутим, да само моносемантички глаголи имају потпуно исту семантику у оквиру видског пара, па је дефиниција видских парова да су то глаголи који су семантички исти, а разликују се само по виду – уска.

5.1. Ова анализа потврђује да је несвршеном глаголу потребно додати префикс како би се добио глагол супротног вида, али не обавезно и његов видски парњак, јер то зависи од семантике префикса и семантичке реализације глагола. Наиме, и они префикси који важе за граматичке префиксе такву улогу имају само код одређених семантичких реализација неког глагола, док код других семантичких реализација имају улогу модификације или мутације семантичког садржаја мотивног глагола, а у полисемантичкој структури тих префиксираних глагола развијају се и нове семантичке реализације. Такође, из грађе се види да мотивни глагол и дериват нису подударни ни у погледу нереклексивних и рефлексивних форми, што долази до изражаја и код секундарно имперфективизованих глагола (рецимо, код глагола *дописивати* (*се*) развија се реализација ‘водити преписку’, која подразумева двосмерну писану комуникацију, тј. два актанта, док је она код перфективног глагола немогућа, јер се њиме означава недељива ситуација, тј. слање дописа у једном смеру и сл.).

5.2. Изложена грађа показује да се посматрани глаголи – представници различитих семантичких типова – не понашају једнако у могућностима творбе префиксираних видских парњака. Док се код префиксираних деривата глагола *болећи* у примарном значењу не налазе одговарајући видски корелати, код глагола *ћисати* их има више. Код глагола *болећи* налазимо видски парњак само за једну секундарну семантичку реализацију, док код глагола *ћисати* перфективне парњаке имају и примарна и неколико секундарних реализација, што потврђује ставове Ирене Грицкат да један глагол може имати више видских парњака, односно да различите семантичке реализације имају различите префиксираних видске парњаке. У чистој граматичкој перфективизацији ових глагола учествују префикси *из-*, *за-*, *на-* и *уз-*, а префикси *до-*, *над-*, *ћод-*, *ћри-*, *у-* и сл. реализују лексичку перфективизацију. Тамо где префикс има лексичко-граматичку функцију, ти глаголи не могу бити видски парњаци основном глаголу и њима је видски парњак глагол изведен секундарно имперфективизацијом, а префиксирани глагол не улази у односе видског парњаштва са мотивним глаголом, јер има модификована и развија нова значења. На релацији перфективни глагол и глагол добијен секундарно имперфективизацијом углавном имамо потпуно семантичко поклапање код анализираних глагола, што указује на праве видске парњаке (нпр. *ћоболећи*–*ћоболеваћи*, *зайисати*–*зайисивати* и сл.) и оправдава критеријум да постојање трећег члана указује на право видско парњаштво другог и трећег члана. Ипак, истраживање на ширем корпусу могло би да да још прецизније резултате.

5.3. Сва теоријска промишљања заснована су претежно на апстрахованим примерима, без укључивања семантике, а управо овај прилог показује да се тек сагледавањем свих семантичко-синтаксичких реализација могу

уочити и осветлити тешкоће при утврђивању статуса видских парњака. У даљим истраживањима би свакако требало узети у обзир и семантичке карактеристике мотивног глагола као предуслов за његову перфективизацију или имперфективизацију.

ИЗВОРИ

- ОРСЈ: Мирослав Николић. *Обраћни речник српскога језика*. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Матица српска, 2000.
- РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–VI. Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XVIII. Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српско(охрватски) језик, 1959–.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Белић, Александар. О глаголима са два вида. *Јужнословенски филолоџ* XXI/1–4 (1955–1956): 1–13.
- Белић, Александар. *Ојшћа линџвисџика*. Изабрана дела А. Белића; т. 1 (прир. М. Ивић). Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1998.
- Белић, Александар. *Исџорија српског језика: фонџика, речи с деклинацијом, речи с конјугацијом*. Изабрана дела А. Белића; т. 4 (прир. А. Младеновић). Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999.
- Виноградов, Виктор Владимирович. *Русский язык. Грамматическое учение о слове*. Москва: Издательство Высшая школа, 1947.
- Грицкат, Ирена. О неким видским особеностима српскохрватског глагола. *Јужнословенски филолоџ* XXII (1957–1958): 65–130.
- Грицкат, Ирена. Префиксација као средство граматичке (чисте) перфективизације (начелна разматрања и савремена српскохрватска грађа). *Јужнословенски филолоџ* XXVII/1–2 (1966–1967): 195–221.
- Грицкат, Ирена. Шта даје за проучавање глаголске семантике чиста (граматичка) перфективизација путем префиксације. *Наш језик* XVI/3 (1967): 119–126.
- Грицкат, Ирена. Одлике глаголског видског парњаства као семантички индикатори. *Зборник Матице српске за филолоџију и линџвисџику* XXVII–XXVIII (1984–1985): 197–203.
- Грковић-Мелџор, Јасмина. Образац српског „боли ме глава” као синтаксички архаизам. *Исџоријска линџвисџика. Коџниџивно-џиџолоџке сџудије*. Сремски Карловци – Нови Сад, 2013, 171–193.
- Деџић, Милорад. Полисемија и српскохрватски глаголски вид. *Научни сасџанак слависџа у Вукове дане* 14/2 (1985): 75–85.
- Драгићевић, Рајна. *Лексиколоџија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике, 2010.
- Ивић, Милка. О тзв. „видским парњацима” – из новог угла. *Јужнословенски филолоџ* LVII (2001): 1–5.
- Клајн, Иван. *Творба речи у савременом српском језику. Први део: слаџање и џрефиксација*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2002.
- Клајн, Иван. *Творба речи у савременом српском језику. Други део: суфиксација и конверзија*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2003.
- Клајн, Иван. Видски парови у лексикографској перспективи. *Глас* CDXVIII, Одељење језика и књижевности, књ. 27 (2011): 51–84.
- Ковачевић, Милош. Плеонастичка употреба префикса у српскоме језику. *Грамаџичка џиџања српскога језика*. Београд: Јасен, 2011, 81–101.
- Марић, Биљана. *Синџаксичка деривација у савременом руском књижевном језику у џоређењу са српским*. Београд: Универзитет у Београду, Филолошки факултет, 2012.
- Спасов, Људмил. Да ли префиксите можат да се претставуваат во самостојни лексикографски статии. *Дескриџивна лексикоџрафија сџандарног језика и џене џеоријске основе*. Београд – Нови Сад: САНУ – Институт за српски језик САНУ – Матица српска, 2002, 175–183.

СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *Савремени српскохрватски језик*, II. Београд: Научна књига, 1991.
ШВЕДОВА, Н. Ю. (ред.). *Русская грамматика*. Москва: Наука 1980.

*

DICKEY, Stephen M. Orphan Prefixes and the Grammaticalization of Aspect in South Slavic. *Jezikoslovlje* 13/1 (2012): 67–98.

GRUBOR, Đuro. *Aspektna značenja*. Zagreb: Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti, 1953.

MRAZOVIC, Pavica, Zora VUKADINOVIC. *Gramatika srpskog jezika za strance*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2009.

NOVAKOV, Predrag. *Glagolski vid i tip glagolske situacije u engleskom i srpskom jeziku*. Novi Sad: Futura publikacije, 2005.

PANEVOVA, Jarmila, Petr SGALL. Verbal Categories, Meaning and Typology. Leonid Kulikov, Hainz Vater (eds). *Typology of Verbal Categories*. Tübingen, 1998, 205–213.

ŠARIĆ, Ljiljana. Glagolski prefiksi kao perfektizatori. *Riječ*, n. s., 5 (2011): 7–27.

Sanja Đurović

Marina Spasojević

ANOTHER PERSPECTIVE ON ASPECTUAL VERBAL PAIRS IN THE SERBIAN LANGUAGE

S u m m a r y

The topic of the paper is the analysis of two imperfective verbs, *boleti* (hurt) and *pisati* (write) and their derivatives. The aim of the paper is to show to which extent perfectivization achieved with prefixation and imperfectivization are a grammatical and to what extent a lexical phenomenon. The starting point in the analysis is the imperfective verb and the paper takes into consideration the meanings of prefixed verbs and their imperfectivized counterparts in comparison with the meanings of the verbs for the purpose of determining aspectual counterparts.

The analyzed verbs are representatives of different semantic types and do not behave equally with respect to the possibilities of derivation of prefixed aspectual counterparts. While the primary meaning of the prefixed derivatives of the verb *boleti* does not have corresponding aspectual correlates, the verb *pisati* has several of them. The verb *boleti* has an aspectual counterpart for only one secondary semantic realization, whereas the verb *pisati* has aspectual counterparts for both primary and several secondary realizations. In other words, one verb can have several aspectual counterparts, i.e. different semantic realizations have different prefixed aspectual counterparts. We can conclude that, when it comes to verbs with a developed polysemy, there is no complete semantic correspondence with aspectual counterparts, both with verbs formed through prefixation and with imperfectivized verbs. Still, semantic analysis has indicated that with secondary imperfectivizations correspondences are greater than with prefixation, which confirms that imperfectivization is a regular, i.e. grammatical phenomenon. On the other hand, prefixation has a grammatical role of changing aspect, but it also represents a formation/lexical process. Depending on whether the imperfective and perfective verbs formed via perfectivization, as well as the reverse – perfective and imperfectivized, correspond in the majority of cases or just partially, we can classify them as real and non-real / complete and incomplete / aspectual counterparts in the narrower and wider sense.

Сања Ђуровић

Универзитет у Крагујевцу

Филолошко-уметнички факултет

Јована Цвијића бб, 34000 Крагујевац, Србија

sdjurovic74@gmail.com

Марина Спасојевић

Институт за српски језик САНУ

Ђуре Јакшића 9, 11000 Београд, Србија

marina.spasojevic@isj.sanu.ac.rs

Татјана Грујић

МЕТАФОРИЧКА КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЈА ДОМЕНА ДРУШТВЕНЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ И ЧОВЕКА ПОМОЋУ ИЗВОРНОГ ДОМЕНА МАШИНЕ*

Примењујући теоријски оквир когнитивне лингвистике, односно теорију појмовних метафора, у овом се раду разматра како се помоћу изворног домена МАШИНЕ структуришу два циљна домена у савременом српском језику: сложена друштвена организација и човек. Рад испитује различите језичке манифестације метафоре МАШИНЕ, као и њену идеолошку позадину.

Кључне речи: појмовна метафора, изворни домен машина, сложена друштвена организација, човек, српски језик.

Using the Conceptual Metaphor Theory as defined within the theoretical framework of cognitive linguistics, this paper explores how machine as a source domain structures two target domains in the contemporary Serbian language: complex social organizations and humans. The paper analyses different linguistic realisations and ideological background of the MACHINE metaphor.

Key words: conceptual metaphor, machines as source domain, complex social organization, human, Serbian language.

1. Увод. Језик се у когнитивној лингвистици сматра саставним делом човековог когнитивног система. Као такав, он је за когнитивне лингвисте неодвојив од других когнитивних способности, као што су нпр. опажање, памћење, поређење и разврставање ентитета или повезивање појмова. Другим речима, језик „није независан од опште људске когнитивне способности и свакодневне интеракције са просторним, телесним и друштвеним светом” (TYLER 2008: 459). Структура једног језика одраз је човековог доживљаја света, и перцепције и концептуализације тог искуства, при чему је сâм језик организован по принципу значењских категорија помоћу којих човек обрађује и систематизује нова, али и похрањује претходна искуства (CROFT – CRUSE 2004). Но, језик није само прост одраз човековог мишљења већ и средство којим се оно уобличава.

Упечатљив пример преплитања мишљења и језика налазимо код појмовних метафора. Метафоре „сведоче о томе како се различити аспекти човековог искуства доводе у везу једни са другима, при чему та веза произилази из људске перцепције, мисли, или, евентуално, неуролошке организације”

---

* Рад је резултат истраживања спроведеног на предмету Метафоре у мишљењу и језику, у оквиру докторских академских студија на Филолошком факултету у Београду, под менторством проф. др Душке Кликовац.

(GRADY 2007: 188). По Лејкофу и Џонсону (LAKOFF – JOHNSON 2003) појмовне метафоре су за когнитивну лингвистику првенствено когнитивни феномен који омогућава разумевање једног појма (или појмовног домена), означеног као циљни, помоћу другог, изворног, појма или домена. Резултат оваквог процеса у мишљењу налази онда свој одраз у језику, односно у метафоричким изразима који су његова језичка манифестација.

Да илуструјемо, из изјаве *...іреїїїосїавка за їїо је да Нїколіћ* (председник Србије – прим. аут.) *їрїхвїїї да је њеїов їїоїїїїчкї сїн Вучїћ – кормїлар* (извор: Слободна Европа, емисија Мост 07. 04. 2013.) свако ко познаје дневнополитичке прилике у Србији разуме да се Вучић овде представља као особа која доноси најважније одлуке у држави. Другим речима, апстрактна активност доношења одлука од важности за државу у горњем примеру се поима и исказује преко конкретне активности управљања бродом, односно кормиларења.

Са когнитивнолингвистичке тачке гледишта, ово је само једно од пресликавања у оквиру појмовне метафоре ДРЖАВА ЈЕ БРОД. У оквиру те метафоричке концептуализације државе Грејди (GRADY 2007:188) уочава читав низ других пресликавања: политика коју држава води и активности које предузима представљају курс брода, односно маршруту путовања, доношење важних одлука одговара навигацији или управљању бродом, успех и напредак државе је кретање брода унапред (ка одредишту), док се њени неуспеси и проблеми концептуализују као незгоде при пловидби, при чему су околности у којима се држава налази услови пловидбе.

Пресликавања код појмовне метафоре су, како каже Кевечеш (KÖVECZES 2010: 7), могућа захваљујући систематским кореспонденцијама које се успостављају између два домена, односно њихових елемената. Пресликавање се, међутим, не обавља у потпуности. То значи да се неће сви елементи једног домена пресликати на други, него само неки. Другим речима, само се неки аспекти једног појма схватају помоћу другог, или осветљавају датом метафором. Због делимичности пресликавања остали аспекти појма, како каже Кевечеш, „остаће прикривени, тј. изван жиже интересовања” (KÖVECZES 2010: 92). Из овога нужно следи да ће се један циљни домен разумевати помоћу више различитих изворних домена, у зависности од аспекта који се жели осветлити, односно сакрити. Наиме, апстрактни појмови из циљних домена су најчешће сложени и имају велики број аспеката које није могуће свеобухватно исказати метафором која се заснива на само једном изворном домену. Тако се, на пример, људско друштво, како наводи Кевечеш (KÖVECZES 2010: 10), разуме на основу појмова особе, породице, људског тела, али и машине.

Међутим, без обзира на добро познавање структура изворног и циљног домена, метафоре није могуће предвидети. Уместо о предвидивости појмовних метафора когнитивна лингвистика, стога, говори о њиховој мотивисаности. Другим речима, утемељеност метафора у искуству мотивише појаву метафора, али их не предвиђа. То заправо имплицира да је ипак могуће предвидети једно: у језику се неће јавити изворни домени који нису део човековог чулно-моторног искуства. О међусобној повезаности свакодневног искуства и мишљења сведочи и чињеница да се у језику јављају и нове метафоре, које у себе укључују нове елементе стварности. Тако Гоутли (GOATLEY

2007: 103) наводи да су се у доба индустријализације у различитим језицима реализовале метафоре које су машине користиле као циљни (МАШИНА ЈЕ ЧОВЕК) или изворни домен (ЧОВЕК ЈЕ МАШИНА, ДРУШТВО ЈЕ МАШИНА), док смо данас сведоци појаве метафора које за изворни или циљни домен користе компјутер (о томе више у LAKOFF – JOHNSON 1999).

У овом раду истражићемо машине и алатке као изворни домен у српском језику. Основни циљ истраживања био је да утврдимо најчешће циљне домене који се у свакодневном језику и новинским чланцима на српском језику концептуализују помоћу изворног домена МАШИНА. Анализа је испочетка обухватила лексеме из изворног домена машине код којих се очекивало проширење значења на циљне домене ЧОВЕК и СЛОЖЕНА ОРГАНИЗАЦИЈА. Истраживање се, стога, заснивало на лексемама које означавају различите врсте машина (*машина, машинерија, апарат, механизам, замајац, полуџа, штачка ослонца*) и њихове основне делове (*мојор, кочница, вентил, генератор, шраф, резервоар, амортизер*), затим оне којима се исказују са њима повезане радње (*функционисање, укључивање, искључивање, покретање, заказивање, блокирање, покретање се, стајање, ремонтовање, ротирање, штељовање, напунивање, раширавање, монтирање, фабриковање*), као и оне које се односе на процес производње (*операција, серија, материјал, ресурс, обрада, погон, покретач, квар, ремонт, сервис*). Почетни избор лексема је у току истраживања, у складу са добијеним налазима, проширен тако да укључи и лексеме које се односе на разне врсте превозних средстава на моторни погон и са њима повезан вокабулар (*аутомобил, додаци/одузеци за, воз, локомотива, пројекција, шине, колосек, авион, тиса, лутинг, брод, коша, курс, кормило*), као и различите конкретне апарате и са њима повезану лексику (*камера, фото-апарат, снимач, ремонтни филм, машина за прање веша, бубањ, циклус прања*). Корпус на коме је рађено истраживање обухватио је око 600 примера употребе метафоре са изворним доменом машине ексерцираних из текстова објављених у дневним новинама (*Политика, Данас*) и недељницима (*НИН, Време*) током 2013. године. У корпус су укључени и примери разговорног језика које је аутор забележио у истом периоду (у раду означени као *разг.*). Примери у којима су уочени метафорички изрази разврстани су у две групе према циљном домену који изворни домен МАШИНА структурира (друштвена организација и човек). При идентификацији језичке реализације метафоре поштована је процедура групе *Pragglejaz* (KÖVECZES 2010).

2. Махине и друштвене организације. Кевечеш (KÖVECZES 2010: 155) циљне домене као што су влада, политички систем, друштво и друштвене организације убраја у елементе већег скупа који назива апстрактни сложени системи. Ови системи типично представљају „апстрактне конфигурације ентитета чија се природа и међусобни однос разликују од случаја до случаја” (KÖVECZES 2010: 155). По њему, предмет нашег интересовања код оваквих система су првенствено њихово ефикасно функционисање, трајност и стабилност, правилан развој и стање. Ови системи се типично концептуализују помоћу следећа четири изворна домена: МАШИНЕ, ЗГРАДЕ, БИЉКЕ и ЉУДСКО ТЕЉО, при чему сваки домен (редом) доминантно, мада не и искључиво, структурише по једно од четири горенаведена својства (KÖVECZES 2010: 156).

Дакле, изворни домен машина најчешће помаже у разумевању функционисања и ефикасности ових сложених система. Ми ћемо у наредном одељку размотрити како у српском језику машине структурирају домен државе, односно извршне, судске и законодавне власти.

2.1. СТРУКТУРИРАЊЕ ДОМЕНА ДРЖАВНЕ ВЛАСТИ. Реч *држава* овде ћемо разматрати у метонимијском значењу, где она означава државну администрацију, власт, односно групу људи задужену за успостављање и одржавање реда и безбедности у друштву, односно за извршавање државних функција законодавне, судске и извршне власти.

У нашем корпусу уочили смо примере у којима се држава метафорички разумева као неспецификована машина. У реализацијама ове метафоре, управљачке структуре које метонимијски представљају државу и моћ којом оне располажу означавају се, тако, као *државни аџарџи*, који је, уз то, и свестан:

(1) ... промена свести *државног аџарџи* (*Данас*, 5.9.2013).

Органи државне власти концептуализују се као *машина власџи*:

(2) ... терор *машине власџи* (*Данас*, 5.9.2013).

Држава се такође концептуализује и као постројење сасвим одређеног типа (брод и воз), што се у корпусу реализовало кроз лексеме *курс*, *коџва*, *локомоџива* и *колосек*. Максимално ангажовање на државним пословима се, тако, исказивало као коришћење читавог капацитета машине:

(3) Ова власт ради *џуном џаром* (*Полиџика*, 3.11.2013).

Природа активности које предузима држава поистовећивана је са курсом брода, а трајно задржавање односно утврђивање положаја разумевано је као бацање котве:

(4) Спољнополитички *курс* се неће мењати (*Данас*, 9.9.2013); За остварење тог задатка неизоставно да САД имају *коџву* за Далеки исток (*Полиџика*, 15.9.2013).

Када се привреда државе разумева као воз, онда је регион који се најбрже развија и највише напредује означаван као *локомоџива* и *моџор*, док се аспект који успорава напредовање (у нашем случају неадекватно законодавство, односно нефункционисање законодавне власти) сматра *кочницом*. Промена државне политике описује се као *џрелазак/измеџијање на друџи колосек*, без обзира на то да ли је реч о унутрашњој или спољној:

(5) Словенија је била *локомоџива* Југославије (*Полиџика*, 25.8.2013); Војводина је некада била *локомоџива*, *моџор* развоја, понос и дика Србије (*Данас*, 26.8.2013); То (недефинисани правни статус Косова – прим. аут.) је оно што је *кочница* да се крене у измену закона и даље реформске подухвате (*Полиџика*, 5.9.2013); Прелазак на *десни колосек* (о смени власти у Норвешкој, прим. аут.) (*Полиџика*, 11.9.2013); Сиријска криза на *новом колосеку* (*Полиџика*, 11.9.2013); Сиријска криза са ратног *измеџијања на дипломатски колосек* (*Полиџика*, 11.9.2013).¹

¹ Примери (10) и (11) тичу се преокрета у спољној политици првенствено САД, којим је избегнута војна интервенција у Сирији.

У међународном контексту, или у смислу припадности некој организацији која надилази државу, појединачна држава се може разумети као део машине: ако је њена улога покретачка, означава се као *моџор* или *џенератор*, а у противном као *кочница*:

- (6) Немачка, која је *моџор* Европе... (*Данас*, 26.8.2013); Главни *џенератор* дуга остаје држава (*Данас*, 19.8.2013); Једина *кочница* за напад Русија (*Данас*, 11.9.2013).

Неуспешан и лош рад ове сложене организације разумева се као *квар машине*. У нашем корпусу ова се концептуализација реализовала лексемама *ремонт* и *ремонтан*. Лексема *ремонт* јављала се и у контексту смене појединих министара или промене њихових надлежности, односно ресора. Промена ресора исказивана је као механичко окретање точка, односно ротација. Састав Владе поима се као конструкција машине, због чега се чланови владе који нису одговорили свом задатку схватају као грешка у поступку конструкције машине. Да илуструјемо:

- (7) Ми смо држава у *ремонту* (*Данас*, 26.8.2013); Србија је држава у *ремонту* (*Данас*, 26.8.2013); Рад *ремонтан* српске владе (*Политика*, 9.9.2013); *Ројација* кадрова по министарствима (*Политика*, 24.8.2013); Да ли ће бити *ројације* између две владајуће странке (*Политика*, 24.8.2013); Влада је од старта имала *конструкциону грешку* (*НИН*, 5.9.2013).

У нашем корпусу уочена су само два примера у којима се реализује концептуализација државе као савремене и софистициране машине, односно компјутера. У оба случаја употребљена је лексема *ресетовање*, уобичајена у говору о компјутерима да означи „враћање на почетну позицију и поновно покретање компјутера” (КЛАЈН – ШИПКА 2008):

- (8) Нама је неопходно *ресетовање* читаве државне управе (*Данас*, 26.9.2013); Хилари Клинтон у Москву носила симболичну кутију с црвеним дугметом – за „*ресетовање*” међународних односа (*Политика*, 15.9.2013).

Уже гледано, и домен извршне власти и спровођења политике једне државе разумева се помоћу домена машине. Активности извршне власти метафорички се обављају помоћу *џолуга*, које су опет елементарне или просте машине, за чији рад је потребна *џачка ослонца*:

- (9) Чак су и кључне *џолуге* режима исте (*НИН*, 5.9.2013); Једина *џачка ослонца* коју у овом тренутку има премијер (*Време*, 5.9.2013).

Сложени систем међусобно чврсто повезаних служби поима се као скуп машина, односно машинерија, за шта потврду налазимо у уобичајеним изразима као што су:

- (10) пропагандна *машинерија* (*разџ*); војна *машинерија* (*разџ*).

Разноврсне повезане активности усмерене на изазивање и вођење рата означавају се као *рајна машина*. Спровођење војних дејстава се разумева као извођење *ојерација*, и то у низу, као у процесу серијске производње, док се неминовни губитак људских живота у овом процесу схвата као потрошња производног материјала:

- (11) Сиријска војска се трансформисала од троме институције ... у урбану *рајну машину* са добро обученим борцима (*Политика*, 16.9.2013); Хитлерова *рајна машина* (*Време*, 5.9.2013); Против *војне ојерације* у Сирији (*Политика*, 7.9.2013); Могућа *ојерација* у Сирији морала (би) бити „ограничена у трајању” (*Време*, 5.9.2013); *Серија* снажних офанзива (*Политика*, 16.9.2013); Људско месо је одувек био једини *мајеријал* који су наше команде имале у изобиљу (*Политика*, 10.9.2013).

Појединац који нема активну улогу у доношењу важних одлука, али учествује у рату, означава се као *шраф*, а војни неуспех, као и државни, сматра се кваром машине:

- (12) Злочиначки појединац је немоћни *шраф* у машинерији смрти (*Политика*, 9.5.2013); ... послушни *шраф* у машини завере (*Данас*, 2.4.2013); Милошевић био само један *шраф* у *поковареној* српској *рајној машини* (*Време*, 13.6.2013).

У нашем корпусу највише се пута појавила лексема *механизам* да означи повезане аспекте рада извршне власти. Механизам, за разлику од машине, не мора да врши рад. Његова основна одлика је повезано кретање: кретање једног елемента условљава кретање осталих. У складу с тим, помоћу метафоре механизма исказује се процес који се састоји из међусобно повезаних делова:

- (13) *Механизам* једне власти (*Време*, 30.5.2013); ... *механизам* управљања ... (*Време*, 30.5.2013); *Механизам* поступања са заплешеном дрогом није добар (*Време*, 5.9.2013); Одсуство ефикасног *механизма* за жалбе на рад инспекција (*Данас*, 8.9.2013).

Успостављање везе између делова неког процеса схвата се као покретање механизма. Успешно одржавање те везе поима се као ефикасност механизма. Одсуство повезаности и сарадње између појединих институција власти схвата се као квар механизма, односно престанак функционисања, његово отказивање или, како се реализовало у корпусу, *заказивање*.

- (14) ... да се *покрени механизми* надгледања (*Данас*, 13.9.2013); Када се *покрене механизам* војне интервенције он иде до краја (*Политика*, 15.9.2013); ефикасан *механизам контроле* (*Политика*, 24.5.2013); ... неефикасан *механизам надзора* (*НИН*, 12.9.2013); Скупштина сматра очигледним да је читав *државни механизам* задужен за прогон криминала, почев од полиције, преко тужилаштва, до судства, *заказао* (*Данас*, 24.8.2013).

На *механизам* наилазимо и кад је реч о структурирању домена судске и законодавне власти:

- (15) Стечај је добар *правни механизам* (*НИН*, 12.9.2013); Поједине области у нашој земљи имаће правовремен и законом уређен *подстицајни механизам* (*Данас*, 8.9.2013); *Механизам* за превазилажење ових проблема (управљања имовином на КиМ) јесу бриселски преговори (*Данас*, 19.8.2013); Зашто се одустало од *механизма аутоматског стицања* (*Данас*, 26.8.2013); ... да примени *механизам координације* (*Политика*, 13.9.2013); ... *механизам* заштите права пацијента (*Политика*, 7.9.2013); ... *механизам* заштите од корупције (*Политика*, 12.4.2013); ... *механизам* финансијске помоћи (*Политика*, 12.4.2013); Најлакше је рећи да ће нас координисати ЕУ, преко својих *механизма* хармонизације (*Данас*, 19.8.2013).

Ова лексема се у корпусу показала као нарочито фреквентна кад је реч о законодавству Европске уније. Ту наилазимо на примере у којима се доношење правних аката разуме као уграђивање механизма:

(16) ... *механизам* за привремено увођење виза (*Данас*, 12.9.2013).

Овде је вредно напоменути да наши налази упућују на закључак да ова лексема и даље претежно колоцира са глаголима из домена права као што су *усвојити*, односно *изгласати* и *примени*.²

(17) Посланици европског парламента *усвојили механизам* који омогућава да се за грађане земаља из којих долазе лажни азиланти...привремено поново уведу визе (*Полиџика*, 12.9.2013); *Механизам* је потом изгласан (*Полиџика*, 12.9.2013); Не постоји опасност да ће *усвојени механизам* (увођење виза, прим. аут.) уско-ро бити *примењен* на земље западног Балкана (*Полиџика*, 12.9.2013).

Посебна група лексема (*монџираџи*, *фабрикован*) тиче се неправедног судског поступка чији је исход унапред познат. Непоштовање правне регулативе и процедуре разумева се као намештање делова, односно *монџирање* судског процеса, који се, онда, схвата као фабрички произведен, односно *фабрикован*:

(18) криминализовано руководство одлучило да „*монџира*” њихово хапшење (*Полиџика*, 11.9.2013); Одређивање казне у потпуно *фабрикованој* парници (*Данас*, 2.9.2013); *Фабриковани докази* .... су темељ суђења које *монџирају* турска полиција и тужиоци (*Данас*, 16.9.2013).

Наши налази сугеришу да се домен машине претежно користи за структурирање домена рада, односно функционисања државне власти, при чему корпус показује следећа пресликавања између ова два домена (Табела 1):

Изворни домен	Циљни домен
машина (неспецификованог типа, апарат или возило)	државна власт
функционисање, рад машине	извршење функција државе
коришћење капацитета машине	посвећеност органа власти
усмерење возила	спољна политика државе
мотор	покретач напретка у држави
кочница	аспект који отежава рад
квар машине	неуспех државних органа
полуга	средство извршне власти
механизам	повезане службе

Табела 1. Пресликавања изворног домена машине на циљни домен државне власти

Испитивање горенаведених примера указује на то да је став према изворном домену претежно неутралан, јер се пресликавања тичу разумевања

² Занимљиво је да је недавно један важан суд у Европској унији назван Механизам. Тако је РТС 1. 7. 2013. известио о почетку рада „међународног правосудног Механизма који ће наследити хашки Трибунал” (извор: <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/135/Hronika/1352070/Mehanizam+nasle%C4%91uje+Tribunal.html>)

начина на који циљни домен сложених система функционише, при томе се не одређујући ни позитивно ни негативно према домену машине.

2.2. СТРУКТУРИРАЊЕ ДОМЕНА МАЊИХ ДРУШТВЕНИХ (ПОЛИТИЧКИХ И ЕКОНОМСКИХ) ОРГАНИЗАЦИЈА. На начин сличан гореописаном концептуализују се и организације мање од државе, како привредне (у нашем случају фирме и предузећа) тако и политичке (политичке странке). Стога и овде уочавамо да се управљање организацијом схвата као кормиларење бродом, док се неуспеси организације представљају као потонуће које је последица неповољних околности или конструкционе грешке:

- (19) ... отварају засебне фирме које воде на жене и чије *кормило* преузимају ако њихова фирма пропадне (*Полиџика*, 15.9.2013); ДС више није *Тииџаник*, који је потонуо у једној ноћи, већ *брод од шећера* (*Полиџика*, 15.9.2013).

Изузетна преданост и марљивост и овде се исказују као рад *џуном џаром*, док се обављање посла са предвидљивим исходом поима као кретање воза по шинама. Покретачка снага у друштву схвата се као *локомоџива*, а брзина рада описује се као кретање по најбржем колосеку:

- (20) У Путевима Србије кажу да раде *џуном џаром* и да је рекордан број возила на путу (*Полиџика*, 30.8.2013); Ниједно (предузеће) *није искочило из шина* (*Данас*, 16.9.2013); Водећа странка је *локомоџива* тих промена (*НИН*, 5.9.2013); ... омогућити (онима који желе да учествују у тржишној утакмици) да без препрека...и кочница *изађу на најбржи колосек* (*Време*, 5.9.2013).

Као нешто једноставније покретачко средство у корпусу налазимо *замајац*:

- (21) Политичко вођство треба да буде *замајац*, иницијатор, никако фактор који намеће свој поглед на свет (*Данас*, 19.8.2013).

Организације се концептуализују и као авион: прилика за предузимљивост представља *џисџу*, док су ризични потези и непромишљене одлуке *луџинџ*:

- (22) Вољан је да редакцији омогући *џисџу* за експериментисање (*Полиџика*, 5.9.2013); ... што им је омогућавало да преброде разне политичке *луџинџе* које је странка вршила (*НИН*, 5.9.2013).

За кретање и обављање процеса рада организације користе *ресурсе* и *резервоар*:

- (23) Руководство (странке) стваралачки ради на искоришћавању свих *инџелекџу-алних* и *маџеријалних ресурса* (*Полиџика*, 15.9.2013); ... не би ли задржали имиџ у бирачком телу, односно не би ли задржали „*резервоар*” *своје џодрџке*, своје гласаче (*Полиџика*, 3.9.2013).

И овде се покретачке снаге поимају као мотор:

- (24) Аутомобилска индустрија главни *моџор развоја* (*Данас*, 19.8.2013); СПС сада пуним капацитетом пали своје, и раније активне, *самоуџравно-маркеџинџке моџоре* (*Полиџика*, 15.9.2013).

Постизање резултата који одговарају одређеним групама а нису последица редовних процедура разумева се као подешавање, односно *џиџеловање* машине:

(25) У Смедереву је „јавна тајна” да су конкурси *цићеловани* за партијске кадрове (*Полиџика*, 6.9.2013).

У корпусу се издвојила засебна група примера у којима се уочава реализација метафоричног поимања банке као машине за прање веша. Другим речима, у овој метафори се банкарски трансфер нелегално стеченог новца разумева као циклус прања у машини за веш. Овде се могу уочити следећа пресликавања: нелегално стечен новац одговара прљавом вешу, односно метонимијски *бубњу* машине, поступак његовог убацивања у легалне токове одговара циклусу прања, а успех овог поступка одговара чистом вешу:

(26) ... *прање* новца (*Полиџика*, 9.9.2013); ... банкари, који ће из *бубња* узети део *чистоџ* кеша (*Полиџика*, 9.9.2013); *Програме* за *прање* најчешће активирају банкари (*Полиџика*, 9.9.2013).

Додајмо да се овде финансијске трансакције схватају као механичке операције:

(27) ... „сиво банкарство” света данас *ојерише* са око 46000 милијарди евра (*Полиџика*, 9.9.2013).

Када неометано обављају своје активности, за ове организације се каже да *функционишу*, односно *обављају функцију*:

(28) Посланички клуб и даље *функционише* (*Полиџика*, 10.9.2013); ... да усмеримо наше професионално удружење и његове чланице *да обаве своју функцију* и дужности у складу са правосудним нормама (*Полиџика*, 6.9.2013).

Као што наведени примери сугеришу, метафоричко поимање мањих организација се према изворном домену машине односи неутрално или позитивно. Резултати нашег истраживања и уочена пресликавања (в. Табелу 2) упућују на закључак да се и овде, код мање сложених политичких и привредних организација, као и у претходном одељку, помоћу домена машине осветљава један исти аспект: њихов рад, односно функционисање. То објашњава неутралан став према изворном домену, а, како је ефикасност у раду овде пожељна, разумљиво је што се неке одлике машинског рада сматрају позитивним.

Изворни домен	Циљни домен
машина или возило	политичка или привредна организација
функционисање машине/кретање возила	обављање активности
кретање по колосеку	устаљен начин обављања посла
рад пуном паром/кретање по најбржем колосеку	брзо и неометено одвијање активности
кормиларење бродом	управљање организацијом
потонуће брода	неуспех организације
локомотива, замајац, мотор	ентитет који покреће организацију
производни ресурси	људи у оквиру организације

Табела 2. Пресликавања изворног домена машине на циљни домен политичких и привредних организација

3. МАШИНА И ЧОВЕК. Као што смо већ напоменули, историјски гледано, прве језичке манифестације идеје да се човек може сагледати као машина потичу из доба индустријализације. Гоутли (GOATLEY 2007: 102) помиње како је још у седамнаестом веку Хобс сагледавао човека као машину, а људско друштво као политичко тело, те и као машину. Нужна последица поређења човека са машином била је појава метафора у којима се човек разумевао помоћу изворног домена машина и алата, као што су ЧОВЕК ЈЕ МАШИНА и, нешто специфичнија, ЧОВЕК ЈЕ ВОЗИЛО. Ми ћемо овде размотрити како се помоћу овог изворног домена разумевају човеково тело и ум.

Иако их наш штампани корпус, због своје природе, није садржавао, у свакодневном говору лако је наћи исказе у којима се делови људског тела представљају као различита оруђа или делови радног прибора, односно опреме. Тако се, на пример, ноге означавају као штупе, а танке ноге као штапови, велике уши као пропелери, стомак је резервоар, наочаре ретровизори, а мушки полни орган – алатка. Снажно замахивање у неформалном говору описује као млађење рукама, док се лоша координација покрета доживљава као рашрафљеност или зарђалост, која може да изазове шкрипу:

(29) Не *млаи*и рукама око себе (*раз̄*); Од јутрос сам сав *рашрафљен* (*раз̄*); Хода као *рашрафљен* (*раз̄*); Нешто сам *зарђао* у последње време (*раз̄*); Сав *шкрипим* (*раз̄*).

Када човека доживљавамо као нешто сложенији инструмент (са унутрашњим механизмом), кажемо, на пример, да *ирича* као *навијен*. Ако га замишљамо као апарат, кажемо да му је *цркла/ирегорела* *лицна* када изгуби контролу, док необуздани апетит описујемо као *оиварање* *вениила*. Човек се представља и као возило, у ком случају храна и пиће одговарају *ианковању* (односно *иуњењу* *резервоара*), али и као софистицирани уређај чије понашање је могуће унапред одредити, тј. *иограмираи*и.

У нашем корпусу човек је претежно метафорично представљен као возило или део возила. У оквиру те метафоре уочавамо следећа пресликавања: интензитет људских физичких активности одговара брзини кретања возила, при чему се свесно појачавање/смањење интензитета поима као убрзавање/успоравање (што се код нас реализовало у изразима *додаи*и/*одузеи*и *зас*); темпо живота одговара степену преноса код аутомобила; посебно интензиван темпо поима се као кретање возила са посебним типом мотора; способност самоконтроле одговара кочионом систему; ублажавање негативног утицаја спољашњих околности разумева се као рад *аморизера*:

(30) У наставку (тениског меча) је Шпанац *додао* *зас* (*Полииика*, 15.3.2013); Ђоковић после убедљиво добијеног првог сета намерно *одузео* *зас* (*Полииика*, 6.9.2013); Живот у *иешој* *брзини* (*Полииика*, 15.8.2013); *Турбо* маме разапете између куће и посла (*Полииика*, 16.7.2013); Недостатак мере, укуса, васпитања, *кочница* (*Данас*, 7.9.2013); Он нема *кочницу* (*Данас*, 3.7.2013); ... *младићи* који су из религијске вакуум зоне социјалистичког атеизма улетели, без *кочионог* *АБС* *система*, у зону фанатизма (*Полииика*, 9.9.2013); Дачић сада покушава да *аморизује* Динкићево непријатељство (*Полииика*, 5.9.2013).

И у свакодневном говору бележимо реализације ове метафоре, нарочито у разговорном језику. Тако смештање тела у простору, односно заузимање неког положаја, у жаргону одговара *иаркирању*:

(31) *Паркирај се* ту на кауч (*разз̄*); *Паркирао* сам дете код бабе (*разз̄*).

Сасвим у складу са горњим примерима, у неформалном разговорном функционалном стилу се брига о здрављу разумева као сервисирање возила:

(32) *Зрео сам за сервис* (*разз̄*).

Овде наведени примери наводе нас на закључак да је концептуализација тела као моторног возила заправо одраз шаљивог поимања људског организма у коме овај претежно служи за кретање, повремено мирује, квари се, поправља и има рок употребе, те може своме власнику да служи само у ограниченом периоду.

У корпусу налазимо и примере где се посебно интензивне људске активности поимају као кретање воза, што се реализовало лексемама *локомоишва* и *йроиуињайи*:

(33) Јер када овакво (насилничко, прим. аут.) понашање пређе у фазу *локомоишве* онда буде касно (*Данас*, 11.9.2013.).

Лексема *йроиуињайи* се јављала да значи јавни наступ (у нашем случају спортски) који се одликује силовитошћу и незауостављивошћу, као и онај (у нашем случају музички) који, уз горепомену та својства, прати и јак звук:

(34) Раднички *йроиуињао* Краљевом (*Данас*, 14.4.2013); Сурови Новак *йроиуињао йоред суйарника* (*Полиџика*, 20.1.2013); Слејер брутално *йроиуињао* Београдом (*Данас*, 26.6.2013); С.а.р.с. *йроиуињао* Мостаром (*Данас*, 20.3.2013).

У свакодневном говору налазимо и исказе у којима се човек који је психолошки неспреман за различите животне ситуације поима као воз који је испао из шина:

(35) *Осећам да сам ван шина* (*разз̄*); Откад је сазнала за његову болест потпуно је *испала из колосека* (*разз̄*).

Унутрашњи живот човека често се пореди са радом машина различите сложености. У оквиру разговорног функционалног стила често наилазимо на исказе који сведоче о томе да се рад човековог ума концептуализује као рад уређаја који има прекидач. С тим у складу, одсуство концентрације одговара искљученом апарату, док концентрисаност одговара укљученом:

(36) *Кад сам ја укључио мозак*, већ је било касно (*разз̄*); *Објасни поново, искључио ми се мозак* (*разз̄*); *Као да ми је сипао мозак* (*разз̄*).

Занимљиво је да се брзина разумевања овде поима као трајање процеса укључивања, а да потврда разумевања одговара индикатору уређаја:

(37) *Споро йали* (*разз̄*); *Коначно му се уйали лампица у мозгу* (*разз̄*).

Сматрамо да ови примери потврђују присуство шаљивог односа према људском уму, сличног оном који смо запазили у свакодневном говору о људском телу.

У разговорном језику наилазимо и на примере у којима се човекове перцептивне и меморијске способности пореде са радом камере. Аудитивна и визуелна перцепција одговара снимању, похрањивање догађаја у сећање разумева се као њихово бележење на траку, призивање прошлих догађаја у

сећање одговара премотавању филма, док се губитак контроле описује као прекид филма:

- (38) *Сними шта је обукла (разџ); Снимио сам неке њихове разговоре (разџ);* Кад сад *йремойшам филм (разџ);* Стално *врийим ишти филм* у глави *(разџ);* *Пукб* ми је филм *(разџ).*

Ментална активност схвата се као механичко кретање, било замајца, било механизма, односно окидача као његове подврсте:

- (39) Писана реч може *йокренуџи* неки *замајац* у глави *(Време, 7.2.2013);* Онда се деси неки *окидач* и сећање се врати *(Данас, 7.9.2013); ... механизам* контроле ума *(Данас, 17.6.2013); ... механизми* памћења и заборављања *(Полиџика, 28.6.2013); ... механизми* учења *(Полиџика, 28.6.2013); ... механизам* превладавања проблема *(Полиџика, 7.9.2013).*

Кад је реч о домену психолошког живота, он се разуме као сложен механизам, који се састоји из више посебних механизма и који се (не) може контролисати, односно вољно и по потреби искључити:

- (40) ... да активира унутрашњи психолошко-емотивни *механизам* *(Полиџика, 7.9.2013); ... психолошки механизам* *(Полиџика, 7.9.2013);* Начини превладавања ових развојних промена (старења), оно што психолози називају *којинџ* *механизма,* варирају од опсесивног рада ... до повлачења у себе *(Полиџика, 7.9.2013); ... механизам* потискивања осећања *(Полиџика, 7.9.2013); ... покушава да искључи* осећања *(Полиџика, 7.9.2013).*

Емотивна стабилност схвата се као непрестана механичка обрада, односно прерађивање емоција:

- (41) Помоћу овог механизма емоције се *обрађују* *(Полиџика, 25.4.2013);* Базична способност за *обраду* емоција *(Данас, 5.9.2013); ... нейрерађене* емоције нису пријатељи *(Данас, 5.9.2013); Необрађене* негативне емоције ће се вратити по своје *(Данас, 5.9.2013).*

Међусобна условљеност различитих аспеката психолошког живота схвата се као њихова механичка повезаност, при чему се емоције разумевају као покретачки делови или погон људских активности:

- (42) Али, тај бол ће претворити у *йоџон* за нову, самосталну каријеру *(Данас, 6.9.2013);* Љубав је један од основних *йокрейџача* свих људских активности *(Полиџика, 5.9.2013).*

Наш корпус је садржао и један пример који указује на то да се и човекова подсвест разумева помоћу домена машина:

- (43) *Маџинерија* подсвесног су симболи *(Полиџика, 15.9.2013).*

Кад је реч о домену биолошког функционисања људског организма, у корпусу смо уочили неколике примере који сведоче о томе да се и овај аспект човековог живота разумева као сложен механички систем. Конкретно, људско тело се поима као скуп различитих *механизма* који регулишу његов рад:

- (44) ... су разни адаптациони *механизми* *(Полиџика, 2.2.2013);* Када *механизам* терморегулације закаже, организам губи способност прилагођавања високим спољним температурама *(Полиџика, 13.7.2013);* Подстиче се реакција болесног

организма, стимулишући *механизме* лечења (*Политика*, 2.7.2013); Моћ да покрене *механизам* самоизлечења (*Политика* 2.7.2013); Природни *механизми* одбране од сунчевог зрачења (*Политика*, 13.7.2013),

а који се, како из горенаведених примера видимо, могу покренути и стати, односно *заказати*, и чији се рад може поспешити, *подстићи* или *стимулисати*.

Дакле, налази нашег истраживања наводе на закључак да се помоћу домена машине човеково тело и ум концептуализују на два слична, али ипак различита начина у разговорном и публицистичком функционалном стилу. У разговорном функционалном стилу делови људског тела се, претежно шаливо, разумевају као оруђа и алатке, а ум као апарат (неспецификовани уређај, али и камера и фото-апарат). Сам човек поима се као моторно возило, а његове видљиве, физичке активности као кретање аутомобила. И док је однос према изворном домену овде претежно позитиван, односно шалив, примери сугеришу да је оваква концептуализација пре иронични протест према погледу на свет који своди људе на механичке направе него његова потврда.

У публицистичком функционалном стилу човек је концептуализован као конкретна машина, у нашем случају аутомобил или воз, при чему су убицајене људске физичке активности поимане као кретање моторног возила, а оне посебно интензивне као кретање воза. Човеков унутрашњи живот, и у психолошком и у биолошком погледу, разуме се као скуп механизма чије усклађено кретање омогућава и регулише функционисање организма. Стабилност читавог овог система омогућена је механичком обрадом чулно-моторног искуства. Дакле, исправно функционисање машине и овде се сматра пожељним, те можемо рећи да је однос према изворном домену позитиван.

Да резимирамо. Резултати до којих смо дошли показују следећа пресликавања између домена машине, као изворног, и домена човека, као циљног (Табела 3.):

Изворни домен	Циљни домен
механички уређај, возило	човек
брзина кретања возила	интензитет физичке активности
кочиони систем	самоконтрола
сложени механизам	унутрашњи живот (и биолошки и психолошки)
механичко кретање (механизма)	ментална активност

Табела 3. Пресликавања изворног домена машине на циљни домен човека

На крају, да напоменемо да однос између људи и машина није искључиво једносмеран. И машинама се често приписују својства човека. Тако, на пример, кућни апарати могу да *ћолуде*, па *неће* да раде, а када *цркну*, узимамо нови модел који је *освојио* тржиште. Но, иако је однос између људи и машина двосмеран, пресликавање између ова два домена остаје једносмерно. Наиме, како запажају Лејкоф и Тарнер (LAKOFF – TURNER 1989: 132), а о чему сведоче и примери из претходних пасуса, у метафори ЧОВЕК ЈЕ МАШИНА пресликава се првенствено знање о томе да машине служе одређеној сврси, имају делове који обављају извесне операције и могу да се кваре и поправљају. Сасвим другачија својства приписују се машинама у метафори МАШИНА ЈЕ ЧОВЕК – воља

и жеља. Дакле, можемо закључити да овде није реч о једној метафори која ради у два смера, него о две различите метафоре.

4. Закључак. У овом раду испитали смо како се помоћу изворног домена машине структурирају домени друштвене организације и човека. Упркос нужној ограничености корпуса, због које се не усуђујемо да генерализујемо добијене резултате, чини се да налази потврђују горепоменуто Кевечешову тврдњу да се машине првенствено користе као изворни домен посредством којег се разумева функционисање и стање како сложених организација тако и човека. Наше истраживање сугерише да се већина метафора где су машине изворни домен одређује неутрално или позитивно према машинама, што је у складу са Гоутлијевим запажањем да се сматра пожељним да организација функционише ефикасно попут машине (GOATLEY 2007: 102). Када је реч о човеку као циљном домену, примећујемо да међу свакодневним метафоричким изразима који се односе на људско тело има и оних позитивног карактера, док се они шаливи могу схватити као израз отпора према механичком поједностављивању људског бића. Но, већина лексичког материјала је неутрална, што наводи на закључак да се данас за људско тело сматра природним користити метафоре чији су изворни домени механизам, машина и возила.

Као што смо раније напоменули, за метафору је карактеристично да представља циљни појам са одређене тачке гледишта, односно осветљава одређена, док скрива нека друга његова својства. Ми смо утврдили да се метафором машине код свих циљних домена које смо испитивали осветљава један исти аспект: њихов рад, односно функционисање. Стога се овде логично намећу најмање два важна питања која би могла бити предмет будућих истраживања ове теме: 1) које аспекте метафора машине прикрива у циљном домену и 2) како ова метафора утиче на обликовање и разумевање човекове стварности.

Наиме, Гоутли (GOATLEY 2007: 111) уочава да је свака епоха склона томе да поима биолошке и физиолошке, ако не и космолошке појаве помоћу појмова из домена технологије. У том смислу метафора механизма одговарала је начину размишљања у шеснаестом, седамнаестом и осамнаестом веку. Захваљујући овој метафори, друштво и читав универзум поимали су се као циновска машина или сатни механизам који је створио и за чије је одржавање задужен божански часовничар. Разумљиво је зашто је у таквом свету било потребно, а можда и пожељно да и човек буде метафорички редефинисан као сатни механизам, парна или нека друга машина, односно зашто га савремени биолошки и психолошки теоретски модели виде као систем за обраду информација.

Но, не смемо пренебрегнути чињеницу да схватање да је човек машина може послужити и као оправдање за друштвени захтев да се човек у свом раду и животу понаша као машина у процесу производње. Таквом се поставком умногоме ублажава дехуманизујућа природа поделе рада, односно чињеница да је једина мера људске вредности у таквој поставци – постигнути мериви учинак. Јер, ако следимо ову логику, посао који човек-машина обавља нити га дехуманизује нити редукује. Напротив, он човеку само омогућава да ради сасвим у складу са својом природом.

Подела рада у машинској производњи довела је до стандардизације људског рада. Операције се овде, без изузетка, обављају на одређен начин који увек доводи до истог резултата: производа који је доследно истог квалитета. Другим речима, квалитет машинског рада је унапред одређен. Када се рад сложене организације поима као рад машине, као вредност се промовише њено исправно, складно и ефикасно функционисање које увек доводи до истих исхода, што је нарочито пожељно у неуређеним друштвима. Но, у исто време, овим се нужно искључује елемент људске воље, намере и слободе. Људи као делови у машини постају заменљиви и самим тим мање вредни (не само у људском смислу већ и као роба на тржишту рада) од оних других, који нису саставни део машине него њоме управљају. Стога смо склони да се сложимо са ГОУТЛИЕМ (2007: 363), који закључује да, када се метафора машине примени на људе и људско друштво, добијамо слику човека који је пасиван и чије понашање одређују унапред утврђене законитости које не остављају простора за личну слободу.

ИЗВОРИ

- Полиџика* (2. фебруар 2013, 15. март 2013, 12. април 2013, 25. април 2013, 9. мај 2013, 24 мај 2013, 16. јун 2013, 18. јун 2013, 26. јун 2013, 3–18. јул, 1. августа – 19. септембра 2013, 3. новембар 2013).
Данас (20. јан. 2013, 20. март 2013, 2–4. априла 2013, 14. април 2013, 13. мај 2013, 17. јун 2013, 1. јул–5. септ. 2013, 9. септ.–26. септ. 2013).
Нин (бр. 3263–3274).
Време (бр. 1178–1186).

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- КЛАЈН, Иван, Милан ШИПКА. *Велики речник сѝраних речи и израза*. Нови Сад: Прометеј, 2008.
 *
 CROFT, William, Alan CRUSE. *Cognitive Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
 GOATLEY, Andrew. *Washing the Brain – Metaphor and Hidden Ideology*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2007.
 GRADY, Joseph. Metaphor. Dirk Geeraerts, Hubert Cuyckens (eds.). *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. New York: Oxford University Press, 2007, 188–213.
 KÖVECZES, Zóltan. *Metaphor: A Practical Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2010.
 LAKOFF, George, Mark TURNER. *More than Cool Reason: A Field Guide to Poetic Metaphor*. Chicago: University of Chicago Press, 1989.
 LAKOFF, George, Mark JOHNSON. *Philosophy in the Flesh*. New York: Basic Books, 1999.
 LAKOFF, George, Mark JOHNSON. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press, 2003.
 TYLER, Andrea. Cognitive Linguistics and Second Language Instruction. Peter Robinson, Nick Ellis (eds.). *Handbook of Cognitive Linguistics and Second Language Acquisition*. New York: Routledge, 2008, 456–489.

Tatjana Grujić

MACHINES AS SOURCE DOMAIN IN THE METAPHORICAL CONCEPTUALIZATION
OF DOMAINS OF SOCIAL ORGANIZATIONS AND HUMANS

S u m m a r y

In this paper we have explored how the machine domain is used in the conceptualization of two source domains in the contemporary Serbian language: complex social organizations and humans. For this purpose, we have applied the Conceptual Metaphor Theory, as defined within the theoretical framework of cognitive linguistics, to analyse different linguistic realisations of the machine metaphor in the author's corpus, containing approximately six hundred examples. Our results suggest that machines are primarily used as the source domain to conceptualize the functioning of not only large and small social organisations, but the human body and mind as well. We have identified mappings between the source domain of machines (ranging from the simplest, such as leverage to very complex, though frequently of unspecified type) and the target domain of complex abstract systems. The mappings indicate that the proper functioning of both human body and organization is conceptualized as smooth machine operation, where failures are seen as mechanical breakdowns, while intense activities are understood as full capacity utilization. In addition, we have also observed that in colloquial Serbian the machine domain is predominantly used to convey humorous, if not ironic, attitude to the abstract source domains.

Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Јована Цвијића, бб, 34000 Крагујевац, Србија
tatjanagrujic@yahoo.com

IN MEMORIAM

ЧАРЛС ФИЛМОР
(9. VIII 1929 – 13. II 2014)

Чарлс Филмор (Charles J. Fillmore), један од најистакнутијих америчких лингвиста друге половине XX века, познат и утицајан широм света, недавно је преминуо у свом дому у Сан Франциску, у осамдесет петој години живота. Рођен и одрастао у Минесоти, Филмор је докторат из лингвистике стекао на Универзитету Мичигена у Ен Арбору 1961. године, потом је предавао на Државном универзитету Охаја у Колумбусу, да би од 1971. до пензионисања 1994. (и потом као емеритус) био професор лингвистике на Калифорнијском универзитету у Берклију. Доживео је многе почести; између осталог, био је члан Америчке академије наука и уметности (од 1984) и председник Лингвистичког друштва Америке (1991).

Филмор је био оригиналан стваралац, теоретичар језика са пријемчивим и често врло „применљивим” идејама, од кога је током више од пола столећа текао непрекидан млаз нових увида и подстицаја. Уз још неке следбенике Ноама Чомског (Noam Chomsky), пре свих Џорџа Лејкофа (George Lakoff), он је изворну генеративну граматику, тада најутицајнију лингвистичку теорију, усмерио према семантици и потом когнитивној лингвистици. Њему нису пристајале уже дисциплинарне етикете, које су се у његовом окружењу смењивале током развоја теоријских истраживања. Себе је сматрао напосто лингвистом у потрази за суштином језика. Волео је да се представља акронимом OWL („ordinary working linguist”), можда алудирајући и на потрагу за скривеним вредностима – јер у енглеском језику реч *owl* означава сову, митски симбол мудрости.

Ту суштину Филмор је најпре потражио у односима између значења речи и синтаксичких образаца, помоћу којих људски ум организује идеје. За њега је ово било полазиште „обичне” лингвистике. Међутим, из тог средишта гранала су се разноврсна даља и дубља истраживања, па је Филмор оставио дубок траг у синтакси и лексичкој семантици, прагматици, лексикографији, те когнитивној и рачунарској лингвистици. И при томе је непрекидно био у покрету и интелектуалном замаху, никад задовољан већ достигнутом, увек то допуњујући и поправљајући. Отуда у смислу публикавања није био човек од заокружених монографских књига, него од текућих студија и пројеката у разним верзијама, од којих ћемо у овом осврту навести само неколико најважнијих.

У предњи ред актуелних истраживача избио је обимном студијом „The Case for Case” (у слободном преводу ове игре речи: „У прилог падежу”; в. FILLMORE 1968), где је изложио покушај предвиђања синтаксичке структуре на основу класа семантичких улога, које је назвао дубинским падежима (*cases*). То је заправо скуп универзалних концепата, односно судова које говорници доносе о догађајима у којима учествују као носиоци одређених улога, о томе ко је нешто урадио, коме се нешто десило, где и када, шта се променило и слично – а ти судови се вербализују кроз однос одговарајућег глагола и око њега окупљених именичких синтагми. У ревидираној „стандардној” верзији најважнији падежи су следећи: Агенс (*Agent*: подстрекач догађаја), Доживљавач (*Experiencer*: ентитет који доживљава ефекат радње), Инструмент (*Instrument*: стимуланс или физички узрок догађаја), Објект (*Object*: ентитет који се креће, мења или разматра), Извор (*Source*: место са којег нешто потиче), Циљ (*Goal*: место ка коме је нешто усмерено), Место (*Place*: општа ознака места радње) и Време (*Time*: општа ознака времена радње). Тако, на пример, семантика глагола *оћвориџи* подразумева, као једну од могућности, „отварање” места за Агенс, Објект и Инструмент (*Јоца је оћворио враџа кључем*), а *разболеџи се* за Доживљавач, Место и Извор (*Цица се на екскурзији разболела од ѓриџа*).

Допуну ових истраживања представљао је рад на утврђивању врста обавештења о лексичким јединицама која треба да садржи лексикон уграђен у апаратуру генеративне граматике. Између осталог, на хоризонту се указала теоријска могућност класификације свих глагола неког језика према падешким оквирима – падежима са којима се неки глагол мора, односно може комбиновати. (Темељну рану студију из ове области, „Types of Lexical Information” из 1970. године, и аутор овог текста је имао прилику да представи међународној публици у оквиру приказа зборника у којем је штампана; в. BUGARSKI 1971).

Идеје потекле из рада на падешкој граматичи (*case grammar*) Филмор је даље развијао и у студијама о деикси (FILLMORE 1975), које су значајно допринеле утемељењу лингвистичке прагматике, као проучавања интеракција између језичке форме и контекста исказа. Али вероватно најважнији допринос дао је, са сарадницима, заснивањем тзв. семантике оквира (*frame semantics*, FILLMORE 1985), проистекле из уверења да традиционалне приступе језичком значењу треба заменити проучавањем концепата присутних у уму говорника и активираних у уму саговорника, што је отворило један од важних путева ка когнитивној лингвистици. Овде је основна замисао да се наше мисли, најчешће несвесно, организују кроз појмовне *оквири* – искуствено засноване менталне структуре, отеловљене у речима које им припадају и које у њима бивају дефинисане кроз мрежу међусобних односа. Сваки такав оквир представља опис неког типа догађаја, односа или ентитета, укључујући учеснике у њему. Поједностављено илустровано, један оквир образује „комерцијални догађај”, чији су елементи продавац, купац, роба и цена, уз различите могуће реченичне реализације истог оквира кроз граматичке односе типа субјект, директни објект итд. (*Јоца је ћродао књиџу Цици, Цица је күйишла књиџу од Јоце, Цицу је књиџа кошишала 500 динара, Јоца је за књиџу добио 500 динара ...).*

А оквир болести може да укључи као своје елементе болесника, обољење, лек и лекара, опет у мрежи и са одговарајућим реализацијама.

Овакво размишљање водило је новом покушају интегрисања семантике у ширу граматичку теорију, који је под именом конструкционе граматике Филмор лансирао заједно са Полом Кејом (*construction grammar*, нпр. FILLMORE – КЛУ 1993). У оквиру тог приступа, који ће у разним правцима разрађивати и други аутори, традиционални појам граматичке конструкције оживљен је кроз експлицитне формализације изворно развијене у рачунарској обради природних језика, чиме је у истраживачки видокруг на велика врата ушла и рачунарска лингвистика.

Најзад, у последњој фази свог рада Филмор је највише времена посвећивао замашном и дугорочном пројекту названом FrameNet, који је у Међународном институту за рачунарство (International Computer Science Institute) на свом универзитету засновао 1997. и водио до 2012. године, када се разболео од рака. Ту је на много широј бази, и уз помоћ најсавременије електронске технологије, настављен рад на елаборацији семантике оквира, па је до данас детаљно обрађено преко хиљаду оквира за енглески, а сачињено је и много њих за неколико других језика. Најављивањем оваквих „речника будућности”, у којима би свака реч била описана кроз оквире које евоцира и повезана са примерима из електронског корпуса, битно је унапређена лексикографија, а с обзиром на обим базе података, и корпусна лингвистика. Осим тога, неки увиди из ових истраживања нашли су примену и изван лингвистичких дисциплина, у друштвеном и политичком животу, где је нарочито активан био Филморов колега на Берклију Џорџ Лејкоф. У анализи различитих догађаја показало се да често долази до сукобљавања појединих оквира, па победу односи она страна чији оквир доминира. Тако ће исход судског процеса жени која је абортирала зависити од тога да ли ће превладати оквир одбране (која наглашавањем кључног елемента *фетиш* активира оквир медицинског поступка), или пак онај тужбе (која инсистирањем на употреби речи *беба* евоцира оквир убиства).

После овог општег прегледа преостаје још да се каже нека реч о рецепцији Филмора у Југославији и посебно Србији. Пошто се уз тог аутора увелико везује појам *улога*, можда ће бити прикладно да се тренутни хроничар представи у улози његовог првог „рецепционара” на овом простору. Ја сам Филмора упознао 1970. године у Колумбусу, Охајо, на Лингвистичком институту Лингвистичког друштва Америке – летњој школи за постдипломце и млађе научнике. Са великим интересовањем сам похађао његов курс из семантике, чију је основу чинила поменута измењена верзија падешке граматике, и према својим белешкама сам ову теорију наредне године представио у оквиру свог приступног предавања у звању доцента Београдског универзитета, 17. марта 1971. године. Објављени текст овог предавања (БУГАРСКИ 1970) био је, колико знам, прва штампана појава иновираних верзија Филморове теорије било где у свету, па сам стога тражио – и добио – његову дозволу да се послужим и тим материјалом.¹

¹ Недуго потом исти списак је у Загребу навео Владимир Ивир, такође слушалац овог Филморовог курса, у расправи под IVIR 1972.

Тај приступ сам у наредним годинама излагао и популаризовао и другде, илуструјући га и примерима из српскохрватског језика (BUGARSKI 1972), а самом Филмору сам недавно посветио једну вињету у својим сећањима на сусрете са истакнутим лингвистима (BUGARSKI 2010). Ту сам посебно истакао како сам кроз дуги низ година у своја универзитетска предавања из енглеске синтаксе као неизоставни сегмент укључивао падешку граматику, за коју сам установио да је у највећој мери *teachable* – то јест, да се може згодно и успешно предавати студентима, распаљујући њихову имагинацију и инвентивност кроз анализу дубинске падешке структуре задатих реченица и дискусију тим поводом. Кроз све то време студенти су радо бирали теме из ове области за семинарске радове, а руководио сам и израдом двају вредних магистарских радова из падешке граматике, од којих је један потом објављен у облику књиге (Vučković 1975).

Током седамдесетих година моја интересовања у лингвистици кренула су другим правцима, па сам Филморова даља истраживања пратио само повремено и површно. Сусрели смо се можда још само два или три пута на научним скуповима, и то накратко, и разменили смо неколико писама (он је своја фамилијарно потписивао само надимком *Chuck*, што ме је радовало као доказ да ме сматра довољно блиским за интимно ословљавање). Међутим, новије трансформације његових теорија нису измакле пажњи других домаћих лингвиста. Милка Ивић се виšekратно осврнула на његове доприносе у деветом, допуњеном издању својих незаобилазних *Праваца*, које укључује и поглавље „Лингвистика у деведесетим годинама” (Ivić 2001). А и други проучаваоци повезаности синтаксе и семантике повремено су цитирали његове дубоке увиде у интригантне тајне овог простора; један скорашњи пример је Алановић 2012.

Склон сам закључку да је многима, као и мени, атрактивна и интуитивно прихватљива једна теорија језика и граматике која извире из свакодневног искуства у концептуализовању света у којем људи живе и „умрежено” комуницирају о обичним догађајима и садржајима свести, што је ваљда суштина и главни задатак језика. У сваком случају, она делује као добродошло освежење после деконтекстуализованог проучавања изолованих реченица – било да оне потичу са страница књижевних дела (као у традиционалној нормативној граматизици) или из главе самог истраживача (као у стандардној трансформационо-генеративној граматизици).

Преостаје ми још само да допишем како сам био импресиониран Филморовом симпатичном личношћу, и надасве његовим врцавим смислом за хумор. Све скупа, као научник и као људско биће, он је за мене био извор позитивних импулса. Зато сам се, сазнавши да нас је напустио, осетио позваним да му тужним поводом посветим овај мали прилог. А нека узгред буде забележено, као својеврстан куриозум, да то чиним пуних 45 година пошто сам се на страницама овог истог часописа одужио успомени на једног другог великана америчке лингвистике тог доба, чија сам предавања такође имао привилегију да слушам, који је од Филмора најжалост поживео двоструко краће, али је ипак стигао да за собом остави дело велике и трајне вредности – Јуриела Вајнрајха (BUGARSKI 1969).

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- АЛАНОВИЋ, Миљковић. О комплементарности синтаксичких и семантичких јединица реченице. *Зборник Матице српске за филолозију и лингвистику* LV/1 (2012): 149–175.
- БУГАРСКИ, Ранко. Трансформационо-генеративни приступ енглеској синтакси. *Анали Филолошког факултета*, Београд, X (1970): 371–386. [Прештампано у: R. Bugarski. *Ka jedinstvu lingvistike*. Beograd: Ćigoja štampa – XX vek, 1997, 166–188].
*
- BUGARSKI, Ranko. Uriel Weinreich. *Зборник за филолозију и лингвистику* XII (1969): 231–234.
- BUGARSKI, Ranko. F. Kiefer (ed.). *Studies in Syntax and Semantics*. Foundations of Language, Supplementary Series, Vol. 10. Dordrecht: Reidel, 1970. [Приказ у: *General Linguistics* XI/3 (1971): 179–187].
- BUGARSKI, Ranko. Gramatika dubinskih padeža. *Odjek*, Sarajevo, XXV, 21 (1972): 5. [Прештампано у: R. Bugarski. *Lingvistika o čoveku*. Beograd: Ćigoja štampa – XX vek, 1996³, 119–123].
- BUGARSKI, Ranko. Čarls Filmog. [У књизи: *Jezik i identitet*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2010, 148–151].
- FILLMORE, Charles J. The Case for Case. E. Bach, R. T. Harms (eds). *Universals in Linguistic Theory*. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1968, 1–88.
- FILLMORE, Charles J. *Santa Cruz Lectures on Deixis*. Bloomington, IN: Indiana University Linguistics Club, 1975.
- FILLMORE, Charles J. Frames and the Semantics of Understanding. *Quaderni di Semantica* 6/2 (1985): 222–253.
- FILLMORE, Charles J., Paul KAY. *Construction Grammar: A Coursebook*. Berkeley, CA: University of California, 1993.
- IVIĆ, Milka. *Pravci u lingvistici II*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2001⁹.
- IVIR, Vladimir. Case Frames and Transformations for Clause-expanded Adjectives. R. Filipović (ed). *Studies 5. The Yugoslav Serbo-Croatian-English Contrastive Project*. Zagreb: Institute of Linguistics, Washington, D.C.: Center for Applied Linguistics, 1972, 30–45.
- VUČKOVIĆ, Petar. *Proučavanje padeža u generativnoj gramatici*. Beograd: Institut za strane jezike, 1975.

Ранко Буџарски

Филолошки факултет
Катедра за англистику
Студентски трг 3, 11000 Београд, Србија
rbugarski@fil.bg.ac.rs

IN MEMORIAM

ПРОФ. ДР ВЛАДИСЛАВ ЛУБАШ
(1932–2014)

Проф. др Владислав Лубаш (Władysław Lubaš), истакнути пољски слависта и социолингвиста и почасни доктор наука Универзитета у Београду, преминуо је 9. јануара ове године у Кракову.

Владислав Лубаш је рођен у месту Жарновјец (поткарпатска област у југоисточној Пољској), у сеоској породици. Као добар ђак доспео је на студије полонистике на престижном Јагјелоњском универзитету у Кракову, где је био ученик знаменитих професора: Зенона Клеменсјевича, Витолда Ташицког, Еве Островске, Жежија Куриловича, Тадеуша Милевског, Адама Хајнца, Алфреда Зарембе, Мјечислава Брожека, Јана Сафаревича. По окончању студија 1956. године постао је асистент тада веома цењеног слависте Витолда Ташицког, познатог по радовима из ономастике, дисциплине која је у тада у нашој земљи била тек у повоју.

Први једномесечни боравак у ондашњој Југославији 1961. године био је довољан Владиславу Лубашу да заволи нашу средину. Трудом београдског полонисте Стојана Суботина постао је 1962–1963. године научни стипендиста Филолошког факултета у Београду. Ту је похађао предавања и уживао пуну пажњу професора Михаила Стевановића, руководиоца сербокроатистичке катедре. У Београду је Лубаш успоставио контакте и с другим лингвистима: професорима Радосавом Бошковићем и Радомиром Алексићем, млађим наставницима Бериславом Николићем, Асимом Пецом и Живојином Станојчићем и колегама у тадашњем Институту за српскохрватски језик САНУ Митром Пешиканом, Зорицом Станојчић, Фахром Матијашевић и др. Стекао је и бројне пријатеље у студентском позоришту при КУД-у „Бранко Крсмановић”, где су се скупљали многи млади београдски уметници.

После једногодишњег лекторског рада у Љубљани (1965/1966), Лубаш се поново нашао у Београду, где је 1966–1969. радио као лектор и предавач пољског језика на истом факултету. У Београду је провео, како је сâм наглашавао, незаборавне три године живота и рада. Ту му се родио и син јединац Марћин. У том периоду објавио је и неколико радова из ономастике у београдским часописима *Анали Филолошког факултета* и *Филолошки преглед*, као и у часопису Матице српске *Зборник за филологију и лингвистику*. Уз живе контакте с новосадским лингвистичким кругом, чијем су раду тада давали тон Павле и Милка Ивић, Лубаш је, по властитом признању, проширио своје славистичке видике и изоштрио социолингвистичке погледе. Сарађивао је такође с лингвистима из Љубљане (Франце Безлај, Тоне Логар, Јоже Топоришич), Загреба (Божидар Финка) и Скопља (Блаже Конески, Божидар Видоески). То га је инспирисало да се касније у знатној мери посвети социолингви-

стичким темама. Па и његов хабилитациони рад, који је одбранио у Кракову, односио се на творбу речи у јужнословенској топонимији (*Słowotwórstwo południowosłowiańskich nazw miejscowych z sufiksami -ci, -ovci, -inci itp.*. Katowice, 1971).

Каријеру универзитетског наставника Лубаш је наставио на Шлеском универзитету у Катовицама, где је био организатор полонистичких студија и декан новоформираног Филолошког факултета. Ту, у језички слојевитој Горњој Шлезији (Górny Śląsk), Лубаш је обилато користио своја социолингвистичка искуства из Југославије. Провео је краће време на научном усавршавању на универзитетима у Гетингену и Келну и у Институту за каталонски језик у Барселони. После десетогодишњег рада у Катовицама био је 12 година директор Института за пољски језик Пољске академије наука у Кракову. Свих тих година није прекидао контакте и научну сарадњу с колегама у Београду и другим центрима ондашње Југославије. Посебно је била обострано корисна сарадња с Институтом за српскохрватски језик (касније: српски језик) САНУ, којим је, почев од 1979. године, руководио др Драго Ћупић. Тада су учестале и узајамне посете стручњака из ова два института, што је доносило вишеструке научне користи. Наставио је да редовно учествује на *Научним сасијанцима славистиа у Вукове дане* у Београду, објављивао је радове у *Јужнословенском филологу* и другим овдашњим научним гласилима. Сарађивао је и с београдским полонистима Горданом Јовановић, Вером Митриновић и Петром Буњаком.

У време кад је у пољском граду Ополу стасао нов универзитет професор Лубаш је 1996. године прешао у Ополе, где је као руководилац славистичке катедре (до 2002. године) развио србистичке, кроатистичке и македонистичке студије. У то време Ополе је било седиште свесловенског научног пројекта *Промене у словенским језицима 1945–1995*, који је окончан серијом књига о свим словенским језицима (цела серија представљена је на XII конгресу слависта у Кракову 1998. године). Тако се професор Лубаш нашао у улози рецензента тома из ове серије посвећеног српском језику, који је потом и представио широј пољској научној публици. А када се бомбе засуле Србију 1999. године, професор Лубаш је с колегама из Опола дигао глас протеста и читавој пољској јавности упорно разјашњавао суштину појава које су довеле до велике кризе на Балкану.

Професор Лубаш је био члан неколико комисија Пољске академије наука (од чега и две међународне), а такође организатор и први председник Социолингвистичке комисије Међународног комитета слависта. Више година био је уредник афирмисаног пољског часописа „*Socjolingwistyka*” и научне серије *Prace Naukowe Instytutu Języka Polskiego PAN w Krakowie*, а био је и члан редакција међународних часописа: *Studia Linguistica Polono-Jugoslavica*, *Onomastica*, *Stylistyka*, *Linguistica Silesiana*, *Polonica*. Учествовао је такође у раду пољске државне комисије за научну сарадњу с нашом земљом. Уз висока пољска и међународна признања, добио је и почасну плакету наших институција за дугогодишње континуирано учешће (више од 40 пута) на *Научним сасијанцима славистиа у Вукове дане* у Београду. У оквиру серије *Студије о Србима*, коју заједнички издају Завод за уџбенике, Вукова задужбина и Матица српска, објављени су одабрани радови професора Лубаша

везани за нашу језичку средину под насловом *Студије из српске и јужнословенске ономастике и социолингвистике* (Београд – Нови Сад, 2002). Титулом почасног доктора (2006) Универзитет у Београду одао је признање проф. Лубашу за његов целокупни научни рад, слојевито истраживање нашег језика и драгоцен допринос унапређењу сарадње научних институција Пољске и Србије.

У периоду 1957–2013. проф. Лубаш је објавио 16 књига и 375 расправа, чланака, рецензија и извештаја научног карактера и 345 популарнонаучних радова. Поред Пољске, Југославије и постјугословенских држава објављивао је радове у Чешкој, Словачкој, Русији, Немачкој, Шведској, Швајцарској и Сједињеним Америчким Државама. Под његовим руководством урађено је стотине дипломских радова из лингвистике и промовисано је 10 доктора наука, од којих су петоро сада у звању професора. Огледао се у неколико области науке о језику, а његови најпознатији радови припадају следећим областима:

1) пољска и словенска ономастика: *Nazwy miejscowe południowej części dawnego województwa krakowskiego*. Wrocław, 1968; „Svojilna pripona *-ica* v južnoslovanski toponomastiki”. *Jezik in slovstvo* XI/6, 1966; „Iz problematike značenja vlastitih naziva”. *Анали Филолошког факултета VII* [Универзитет у Београду], 1967; „Geografski nazivi tipa *Brat(a)n, Blažna, Klimno* u južnoslovenskim jezicima”. *Зборник за филологију и лингвистику XII* [Матица српска], 1969; „Studije o građenju reči i morfologiji južnoslovenske toponimije”. *Анали Филолошког факултета IX* [Универзитет у Београду], 1969; „Miejsce nazw własnych w strukturze języka. (Na przykładach słowiańskich)”. *VI Slovenská Onomastická Konferencia*. Bratislava, 1976; „The Concept of the Quantitative Reference of Proper Nouns in Contemporary Spoken Polish”. *Polish Text Linguistics. The Third Polish-Svedish Conference held at the University of Uppsala, 30 May 4 June 1983* [ed. by L. Lönngren]. Uppsala, 1984;

2) социолингвистика: *Społeczne uwarunkowania współczesnej polszczyzny. Szkice socjolingwistyczne*. Kraków, 1979; „Socjolingwistyka jako metoda badawcza”. *Socjolingwistyka* 2, 1979; „The Object of Linguistic”. *Linguistica Silesiana* III, 1979; *Studije iz srpske i južnoslovenske onomastike i sociolingvistike*. Beograd – Novi Sad, 2002; [коаутори: Ingeborg Ohnheiser, Zuzanna Topolińska] *Języki słowiańskie w perspektywie ekolingwistycznej*. Opole, 2003; „Die neuste Situation der südslawischen Sprachen in den Augen der polnischen Slawisten”. *Zbornik povzetkov 1. del: Jezikoslovje. 13. Mednarodni slavistični kongres. Ljubljana, 15–21 Augusta 2003*. Uredil France Novak. Ljubljana, 2003; „Nowe zadania polityki językowej w świecie słowiańskim”. *Socjolingwistyka* 17, 2003; [коаутор: Марфин Лубаш], „Да ли е можна „европска” јазична политика во словенските земји?”. *Научна конференција на XXXIII меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура. Охрид 15 VIII–7 VIII 2005. Лингвистика*. Скопје, 2006; „Szkic o polityce językowej Rosji”. *Socjolingwistyka* 21, 2007; „Połjska sociolingvistika. Teorija i praksa”. *Зборник за филологију и лингвистику XXVI/2* [Матица српска], 1983; „Aspects of Polish sociolinguistics”. *International Journal of the Sociology of Language* 78 [Berlin – New York], 1989; „Czy powstanie śląski język literacki?”. *Język Polski* LXVIII/1–2, 1998; *Studia socjolingwistyczne*. Opole, 2013.

3) нестандартни варијетети словенских језика: „Dialektologia miejska. Przedmiot. Zakres. Metoda”. *Język Polski* LXIII/1–2, 1983; „Badania nad językiem skupisk miejskich. Język polski i językoznawstwo polskie w sześćdziesięciolecie niepodległości 1918–1978”. *Materiały konferencji naukowej*. Wrocław, 1982; *Polskie gadanie. Podstawowe cechy i funkcje potocznej odmiany polszczyzny*. Opole, 2003; „Types of Linguistic Variants in Contemporary Polish”. *Slavic Linguistics and Poetics. International Journal of Slavic Linguistic and Poetics* XXV/XXVI, 1982;

4) лексикографија: творац је концепције и уредник четири тома речника *Słownik polskich leksemów potocznych*. A–L. Kraków, 2002–2006;

5) језик медија, рекламе и политике: „Słownictwo potoczne w mediach”. *Język w mediach masowych. Pod redakcją Jerzego Bralczyka i Katarzyny Mosiołek-Kłosińskiej*. Warszawa, 2000; *Język w komunikacji, w perswazji i w reklamie*. Dąbrowa Górnicza, 2006; *Polityka językowa. Komparacja współczesnych języków słowiańskich*. 4. Opole, 2009.

Смрћу проф. др Владислава Лубаша слависти у Србији изгубили су дугогодишњег доброг пријатеља и сарадника, а славистичка наука истакнутог посленика.

Милош Луковић

Балканолошки институт САНУ
Кнез Михаилова 35, 11000 Београд, Србија
miloslukovic@gmail.com

Предраг Пипер, Иван Клајн. *Нормативна граматика српског језика*.
Нови Сад: Матица српска, 2013, 582 стр.¹

Поштовани часници и чланови Српске академије наука и уметности и Матице српске, драге колеге и пријатељи, студенти, ђаци и остали знатижељници. Казаћу Вам део, онај општији, из рецензије за књигу коју данас представљамо. Изоставићу низ детаља, будући да је, као и свака рецензија што претендује на то да буде плодотворна и у том смислу барем ваљана, те писана у доброј намери, и ова садржавала и низ опажања и примедби које су аутори углавном у међувремену узели у обзир. Но и додаћу нека општа разматрања која нисам ауторима имао намеру упућивати, али их је у оваквој прилици и прикладно и корисно изнети. Да буду подсетник за размишљање о неким темама и у неким правцима. Ево, дакле, најављеног општег и само делимично посебног осврта на књигу:

*

На двовековном путу бриге о српском књижевном/стандардном језику на новоштокавској основи, коју (бригу) називамо планирањем језика, тачније *платнирањем језичкога корџуса* (језичког система по свим његовим нивоима – кроз дескрипцију тј. описивање, прескрипцију, што значи у ужем смислу нормирање односно кодификацију тј. прописивање, елаборацију тј. разрађивање, евалуацију тј. вредновање и реконструкцију тј. преправљање) – писање речничких и граматичких приручника заузимало је значајно место, додуше, мање систематично, више спорадично – на линији дескриптивно-нормативних граматика и речника (као и уз другачије језичке приручнике разних врста и намена), којима су нас даривали аутори синтеза, од Вука Караџића, Ђуре Даничића, Томе Маретића, и Александра Белића, преко Михаила Стевановића, до Живојина Станојчића и Љубомира Поповића, те Павице Мразовић и Зоре Вукадиновић, затим Ивана Клајна, и других (додати овоме ваља Матичине правописне приручнике и речнике попут шестотомника Матичиног, једнотомника Матичиног, као и велики речник САНУ). Јасно, наша тема данас, као и тема књиге што је овде сада приказујемо, није област *платнирања језичкога сџајџуса*, тј. област глотополитике (у коју би спадали

¹ Овај текст одговара речима изговореним на представљању књиге у Матици српској (у Новом Саду, 11. децембра 2013. године) и на Трибини Библиотеке САНУ (у Београду, 25. фебруара 2014. године). У представљању су, поред аутора овога прилога, учествовали професор др Рајна Драгићевић (са Филолошког факултета у Београду – на представљању у Новом Саду) и аутори књиге, академици Предраг Пипер и Иван Клајн. О књизи је на њеном представљању у Београду говорио и проф. др Срето Танасић (из Института за српски језик САНУ). По предвиђеној процедури, скраћена верзија академијскога излагања објављује се у годишњаку *Трибина Библиотеке САНУ*. Прилог је у формалном смислу део истраживања организованог у оквиру пројекта Стандардни српски језик: синтаксичка, семантичка и прагматичка истраживања (178004), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

акцептација тј. прихватање, имплементација тј. примењивање, експанзија тј. ширење и култивација тј. неговање књижевнога/стандарднога језика, док би селекција језичке и дијалекатске, евентуално социолекатске основице за књижевни/стандардни језик представљала природни пресек, спону, интерфејс ова два вида планирања језика). У протеклих пола века ова је језичкопланерска брига око *језичкога корџуса* што је сада у нашем фокусу, попримала и институционалне облике, најпре кроз деловање Матице српске и њенога Одељења за књижевност и језик (поменути правопис и речници), а затим кроз рад Одбора за стандардизацију српског језика (на фонологији, морфологији, творби речи, синтакси просте и сложене реченице, и др. делима, у облику тзв. „прилога граматичког српског језика“). Другим речима казано, књига коју овде представљамо прикључује се језичкопланерским пословима на изради и разради *експлицитне норме* (савременога) књижевнога/стандарднога језика српског, тачније пословима *планирања језичкога корџуса*. Уз лексичку и правописну норму (кодификацију, прескрипцију), ово је она граматичка (прозодијска, фонолошка, морфофонолошка, морфолошка, творбена, и синтаксичка). А важна особина сваког језичког варијетета, рецимо језика, дијалекта, социолекта, функционалнога стила, или сл., јесте у томе да сви они имају *имплицитну норму*; тако да би *експлицитна језичка норма*, као културни чин писмених средина, према тој имплицитној имала вредност и улогу попут писаног кодификованог права према обичајном, писаног кодекса понашања типа протокола, „правила службе“, или „бон тона“ – према обичајним нормама о понашању, васпитањем и угледањем стицим правилима понашања, или сл.

Аутори овога приручника јесу од наших најкомпетентнијих језичких стручњака, академици Предраг Пипер (лингвиста-слависта, граматичар и синтаксичар, при том актуелни секретар Одељења језика и књижевности САНУ и главни уредник *Јужнословенског филолога*) и Иван Клајн (лингвиста-романиста, граматичар, лексикограф и нормативиста, при том и актуелни председник Одбора за стандардизацију српског језика). А институционални оквир раду на овој књизи-синтези давали су, понајвише, Матица српска (Одељење за књижевност и језик), САНУ (њено Одељење језика и књижевности, и њен Институт за српски језик), те Одбор за стандардизацију српског језика.

При том су, ваља то истаћи, од Вука Карацића наовамо, мање-више, све граматике српског језика биле у основи – истовремено – и дескриптивне и прескриптивне, дакле нормативне (што значи спајање два посла у један, две језичкопланерске фазе у једну, два корака у двокорак). Какве су биле историјске и културне потребе, такав је бивао и филолошки одговор на њих. *Нормативна грамајка српског језика* коју овде сада представљамо стога је и сама уравнотежено и дескриптивна и нормативна (процес језичке промене је вечит, па норма, када је, иначе „еластично стабилни“, стандардни језик културе у питању, тѐ процесе описује, пописује, вреднује и предвиђа, верификује, усмерава, а њихове последице прихвата/прописује или не прихвата/не прописује). Зато о овоме аутори мудро у предговору књизи веле: „Ова нормативна грамајка српског језика, настала на иницијативу Одбора за стандардизацију српског језика, јесте прва српска грамајка чија је нормативна намена стављена у њену основу, концепцију, структуру, па и у наслов. Али то

није једина њена функција. Ниједна граматика која се користи у нормативне сврхе није само нормативна. Обично се неке веће описне граматике користе као мање-више имплицитно нормативне. И у овој граматици даје се и опис граматичких структура и функција савременог српског језика, и објашњење тог описа, али се поврх свега дају експлицитне нормативне оцене граматичких појава тамо где је нормативна оцена посебно важна, тамо где постоје колебања и грешке у употреби граматичких облика. Такве напомене су у овој књизи по правилу видљиво издвојене и одштапане су друкчијим слогом да би се лакше уочиле. Скоро све напомене у овој граматици су нормативне природе. Само неке напомене, по изузетку, представљају граматички коментар појединих специјалних појава у граматичком систему српског језика. Нормативне квалификације које се дају у овој граматици ослоњене су како на језичку грађу тако и на богату нормативистичку литературу о српском и српскохрватском језику (језички приручници, саветници, поучници и сл., чији је библиографски опис дат на крају књиге) и на актуелну теоријску мисао о језичкој стандардизацији и нормативистици”. То изнијансирано прожимање „описа са прописом” овде је нарочито видљиво у систематски разрађиваним оценама о учесталости језичких појава, тачније, о „степенима нормативне исправности” њихове, на скалама од прихватљивог до неприхватљивог, од исправног и препоручљивог до неисправног и непрепоручљивог (преко „допустивога”), од узорног до толерисаног, од општеприхватљивог до функционалностилски обележеног, и сл. У свим наведеним смисловима, дакле, за разумног читаоца ова *Нормативна грамаџика српског језика* јесте више *просјективна* (окренута будућности језика и културе), него *прескриптивна*/ *проскриптивна*! Књига стога садржи и одличан теоријски увод у тему: „О нормативној граматици и нормативној лингвистици”. Уз све, опрезно се констатује како су једнако у установљавању и одржавању језичке норме важни и агенси њених „едукатора”, „кодификатора” и разуме се „реализатора”. А језички налази и нормативне квалификације, сугестије, предлози и процене у Граматици ослањају се, видели смо већ – „како на језичку грађу тако и на богату нормативистичку литературу” нашу (приручници, саветници, поучници и сродна дела).

Садржај књиге чине поглавља (у оквиру тих поглавља, по одељцима и пододељцима, хијерархијски складно сређено – подробније): *Увод* (О нормативној граматици и нормативној лингвистици, Српски књижевни језик данас: штокавска основа, екавски и ијекавски изговор), *Графија* (Српска ћирилица и српскохрватска латиница, Фонолошки принцип српске графије); *Фонологија* (Самогласници, Сугласници, Сонанти, Акценти, Ненаглашени слогови, Клитике); *Морфонологија* (Сугласничке алтернације, Самогласничке алтернације); *Морфологија* (Грамматика и лексика, Састав речи, Врсте речи, Грамматика речи и грамматика реченице, Именице, Заменице, Придеви, Бројеви, Глаголи, Прилози, Предлози, Везници, Речце, Узвици); *Творба речи* (Суфиксација, Префиксално-суфиксална творба глагола, Префиксација, Творба речи слагањем основа /композиција/, Скраћенице, Творба променом врсте речи /конверзија/); *Синтакса* (Синтаксичке јединице, Врсте речи и синтаксичке функције, Проста реченица /Синтаксички односи у простој реченици, Реченични чланови, Реченични додаци, Синтакса падежа, Синтакса глагола,

Врсте простих реченица, Ред речи у простој реченици/, Сложена реченица /Опште одлике сложене реченице, Напореднослложена реченица, Зависнослложена реченица, Редослед делова зависнослложене реченице, Асиндетска реченица/). Ту су и *Основна лиџература, Символи и скраћенице, Реџисџар, и Садржај.*

Дакле, са изузетком области *семантике, џраџматиџке, сџила, и дискурса*, у књизи је представљен укупни језички систем (поменуте области, дакако, строго гледајући и не улазе у граматички систем). Организација књиге, с нумерацијом параграфа, и одговарајућом хијерархизацијом наслова, подна- слова, те одељака – употпуњују добро мишљење о урађеном капиталном делу српске лингвистике и културе. Једном речи речено, праву меру оцене за књигу дала би реч мера управо. Опрезно и разумно оперисање напоменама инкорпорисаним у текст и распоређиваним у њему, поткрепљује већ изнесени суд о добром балансу дескриптивног и прескриптивног, описа и прописа у представљању процеса промене у српском језику и његовом стандарду (разуме се, да поновим, са узимањем у обзир језичке прошлости, садашњости и будућности, те њиховога свеприсутнога, непрекиднога и темељнога преплитања). Додатна добра особина књиге, с обзиром на њену намену, јесте и складан баланс између традиционалног и модерног у примени лингвистичке научне терминологије, као и симболизације, уз њих, крајње је рационализовано и позивање на одговарајућу литературу односно упућивање читаоца на њу (у том смислу приложена мала, селективна, а темељна тематска библиографија на крају књиге јесте управо веома драгоцена). Што се тиче могућних рецензентских критичких опаски и сугестија ауторима, вреди унапред рећи како овако важна дела са трајном наменом за будућност, с једне стране, и треба да се у потоњим издањима њиховим разрађују и дограђују, слéдећи тако и сталне процесе у језичком, па и стандарднојезичком корпусу, а са друге, у сваком новом издању постају и боља и чистија, слéдећи примедбе, питања и дилеме шире стручне и читалачке публике (које тек очекујемо). (Уз све, и иначе је аутор овога осврта склон да каже студентима како „нема књиге без низа погрешака и барем неколико логичких неспретности“.)

Рецимо, у том смислу би типична начелна примедба рецензента могла бити како би Синтакса падежа, мислим, могла бити дата у краћем облику, јер овако екстензивна (безмало 250 одељака на шездесетак страница текста) она неком злонамернику који није добре воље може личити на нормирање назива појединих класа синтаксичке употребе именица (а штошта се ту решава и рекцијом, валенцијом, комплементацијом, расправом о предлозима, и другачије). Свакако да у таквом једном поглављу ваља оставити расправу о дублетним формама и језичким могућностима и процесима у том погледу (када је падежна синтагматика у питању; рецимо у случају тзв. „словенског генитива”, § 878, и његовога опстанка у савременом језику – у конкуренцији са акузативом: „Словенски генитив је знатно чешћи у старијем језику, нпр. у епској поезији” /.../; „У данашњем српском језику словенски генитив по правилу може бити замењен акузативом без предлога”; нпр.: „Нису имали разлог(а) за одлазак” и сл.; или у случају тзв. „временског акузатива за одмеравање у времену”, § 1018: „Временски беспредлошки акузатив [Ради гимнастику цело јутро, Учи целу ноћ] није погрешан, али је у истом значењу

обичнији, и препоручује се временски генитив”; нпр.: „Ради гимнастику целог јутра”, „Учи целе ноћи”).

Након свега, навешћу, у избору, илустрације ауторског поступања ради, само неке теме на чијој се обради препознају и део нормативног карактера књиге, и рестриктивно прескриптивна, простије речено – ОПРЕЗНА, ОБАЗРИВА и ОДМЕРЕНА природа ауторског приступа језичким питањима када су незавршени граматички процеси у току (аутори избегавају радикалне нормативне резове у односу на традицију кад год је то могућно). Погледајмо, као огледне, само неке примере случајева потенцијалних, с нормативним напоменама, на којима смо књигу тестирали:

На примеру имперфекта (§ 1102): „Имперфект је данас готово нестало из употребе, боље се чува у језику књижевности (и то не код свих писаца), где може бити средство експресивне стилизације или одлика личног стила. Имперфект је потпуно заменљив несвршеним перфектом, који ипак нема стилогени потенцијал имперфекта”. На примеру плусквамперфекта (§ 1133): „Плусквамперфект пасива у облику *бе(ја)х био* + трпни придев практично не постоји у савременом српском књижевном језику, што је једна последица постепеног упрошћавања система прошлих времена, а испољава се и у тенденцији да се време пасива свуда изједначи с временом помоћног глагола”. На примеру употребе потенцијала 2 (§ 1168): „Врло ретко се употребљава”. За потенцијал 2 вели се у напомени (§ 398): „*Био бих дошао да сџе ме звали*. Тај облик није много уобичајен и најчешће се замењује обичним потенцијалом (*Дошао бих да сџе ме звали*)”. За примере декомпоновања предиката (§ 752; у питању су изрази типа: *вршићи њренос* уместо *њреносићи* или *обављаћи надзор* уместо *надзираћи*, и сл.) каже се: „Декомпоновани предикати постају све изразитије обележје синтаксе модерног српског језика, као, уосталом, и других словенских и несловенских језика”. И затим: „Декомпоновани предикати су карактеристични пре свега за административни стил, али донекле и за публицистички и научни стил, а релативно су ређи у књижевноуметничком и разговорном стилу, где се њихова употреба не препоручује јер звучи бирократски, нпр. ум. *Вршимо њојравке ролејни* треба рећи *Појрављамо ролејне*, ум. *Извршили су њреглед сџана*, треба рећи *Прегледали су сџан* итд”. На примеру парадигмирања кардиналних бројева (§ 286): „Бројеви *два, њри, чејири* после предлога обично се употребљавају као непроменљиви, нпр. *Налази се из међу две вајре*, *Узела је колач са њри њрсџа* и сл. Обичније је *Дошла је са две њријаџељице* него *Дошла је са две ма њријаџељицама*, иако је исправно и једно и друго. Кад се број употребљава без предлога, у књижевном језику се препоручује промена бројева *два, њри* и *чејири* по падежима, нпр. *односи двеју земаља, договор двају њредседника, уз учеџе њрију фабрика* (боље него: *односи две земље* итд.)”. Уз напомену: „Употреба косих падежних облика бројева *њри* и поготову *чејири*, нарочито у предлошким конструкцијама (нпр. *с њрима сџудениџма*, *с чејирима сџудениџма*) у савременом српском књижевном језику постаје граматички архаизам и има одлику наглашено исправног говора (тзв. граматичка хиперкоректност), која у неким говорним ситуацијама звучи неуобичајено, нпр. *Добио је чејиџике од њр и ју њријаџеља*, *Примио је саучеџе од че џи и р и ју колеџа*. Поготову се ретко употребљавају облици за датив, инструмен-

тал и локатив, броја *чеџири*, нпр. *Дошао је са чеџири ма џријаџељима*. У таквим случајевима препоручује се употреба облика за номинатив и одговарајућег предлога, нпр. *Кренуо је џрема џе џри особе*, *Дошао је са чеџири џријаџеља*. Када се жели нагласити да је реч о односу унутар скупа који означава именица испред које се налази основни број, препоручује се употреба предлога *између*, нпр. *Односи између двеју земаља нису се џиџали неке џређе земље*, али *Односи двеју земаља с неком џређом биће џосебно размоџрени*". На примеру појаве нових статусних односно „социјалних фемининатива” у језику (§ 94) аутори су и опрезни и одмерени, те разумно увиђавни и уздржани: „У оквиру развојних процеса у српском језику постоји тенденција увећавања броја социјалних фемининатива. /.../ Социјални фемининативи новијег порекла као именички неологизми које предлажу и за које се залажу представници одређених политичких погледа често се не могу сматрати одликом доброг књижевног језика док не уђу у ширу употребу и ако нису добро уклопљени у систем савременог српског језика, нпр. *ађенџикиња*, *аласкиња*, *алиџисџикиња*, *аџосџолка*, *архимандрица*, *асџролоџикиња*, *аџаџеица*, *ауџиомобилисџикиња*, *бизнисменка*, *бискуџица*, *дефекџилоџикиња*, *ђерилка*, *ђинеколоџикиња*, *декаденџикиња*, *диџиломаџикиња*, *ексџерџикиња*, *елекџиромеханичарка*, *еџискоџа*, *еџичарка*, *еџиногеођрафкиња*, *инвалиџикиња*, *инђеџерка*, *јаџаџица*, *камерманка*, *каџиџалисџикиња*, *каубојка*, *конзулка*, *леђионарка*, *линђвисџикиња*, *меџафизичарка*, *монџерка*, *омбудсманка*, *филолоџикиња*, *хирурџикиња*, [*џеаџролоџикиња*] и сл. У савременом српском књижевном језику у усменом изражавању, у разговорном, књижевноуметничком и публицистичком стилу нови социјални фемининативи су обично прихватљивији него у другим стиливима, на које се временом такође могу проширити ако би били неопходни.” /.../ „Има покушаја да се у српски језик уведу и социјални фемининативи од свих именица мушког рода, нпр. *боркиња*, *ђудачица*, *инвалиџикиња*, *књиђовоџикиња*, *меџеоролоџикиња* и др., које употребљавају они који сматрају политички нужним да за сваки друштвени статус постоји именица женског рода, а ако је у језику нема, да такву именицу треба направити”. [Ту и тамо то се покушава и с именицом *маесџиро!* А покушавало се и са традиционалном академском статусном етикетом *џрофесор емерџиус!*] У третирању глагола *џребайџи* аутори се постављају ваљано нерестриктивно, избалансирано у складу, с једне стране, с новим тенденцијама у језику, а са друге, у складу са решењима у текућој нормативистичкој литератури (§ 338 и даље). Тема постакценатског квантитета не разрађује се подробно у одељку *Ненађлаџени слођови* (§ 44), али стоји напомена: „У савременом градском говору ненаглашене дужине су знатно ређе него према традиционалној норми. То нарочито важи за флективне наставке. Готово сви наставци у промени именица, придева, глагола, поготову у отвореном слогу /.../ – у данашњем градском говору (поготову у екавским крајевима) имају кратак самогласник /.../. То није одлика узорног изговора, којем треба тежити, али се то не може сматрати ни апсолутно неприхватљивим, него акценатским дублетом који се не препоручује, али се допушта”. Разумљиво је стога што се касније, у целој књизи, постакценатски квантитет доследно бележи у примерима за обрасце морфолошких парадигми. На једном месту учавамо и ауторски знатан нормативни рез – кад су у питању појаве типа преношења акцента на

проклитику (§ 47): „Преношења акцента на проклитику у савременом српском књижевном језику углавном нема, него је обичнији изговор с нагласком на речи испред које се налази проклитика: у *џра̄д, на во̄ду, од зла̄иша* итд.” И затим: „Према традиционалној акцентуацији, заснованој првенствено на источнохерцеговачким говорима, када се проклитика нађе испред неких (не свих) речи са силазним акцентом, кратким или дугим, она постаје наглашена, добијајући краткосилазни (ретко краткоузлазни) акценат, док следећа реч губи нагласак. Такви примери су у *џрад, на воду, из куће, и дрӯги* и сл., изговор: [ǰ гра̄д], [на̄ воду], [йскӯћē], [й други]. Преношење акцента на проклитику постоји у данашњем српском књижевном језику, али нема већу распрострањеност или носи обележје извесне архаичности.” И даље: „Преношење акцента на проклитику које је општеприхваћено у савременом српском књижевном језику постоји у два случаја: 1) испред заменичког облика *мном*, што је инструментал од личне заменице *ја*, где се наглашава предлог: *са мном, за мном, нада мном, њода мном, њреда мном*; 2) када се одрична речца *не* нађе испред глаголског облика, где је акцент на речци *не*: *не дам, не њада, не чују, не једу, не надај се, не њӣӣај̄ӣте* и сл. То важи само за глаголске облике чији први слог има с и л а з н и акцент. Ако је тај слог под у з л а з н и м акцентом, речца остаје ненаглашена: *не џоворим, не желе, не њос̄ӣо̄ји, не до-са̄ћӯј* итд.” На оваквим местима у књизи се понајбоље види опрезан и одмерен ауторски приступ језичким процесима и нормативистици. Преостаје да још на крају овога сажетог приказа књиге, покажемо, као један од осетљивијих, а типичних, ауторски приступ питању нормирања опозиције одређеног и неодређеног придевског вида (§ 258-9). Нормативни граматички карактер и језичка животност ове граматичке опозиције у књизи се, с мером и опрезом релативизује – формулацијама типа: „Неодређени вид придева у савременом српском књижевном језику најбоље се очувао, /.../, у номинативу једнине мушког рода. Остали облици промене неодређеног придевског вида, каква се може наћи у текстовима старијих писаца или у ијекавским говорима, разликују се од промене одређеног вида, пре свега, у генитиву и дативу-локативу једнине мушког и средњег рода”.

*

Да закључим: У питању је књига од капиталног значаја, за српску лингвистику и српску културу, настајала на основу темељног знања и великога труда, од аутора најкомпетентнијих. Матица српска је штампањем њеним знатно употпунила своја дела и своје послове када је неговање српског књижевног/стандардног језика у питању (особито у његовој источној, урбаној верзији београдско-новосадског узуса). А ми смо сви овом важном књигом добили експлицитну норму за понашање у једној од најважнијих области људскога, друштвенога и културнога живота – у овом случају за наше споразумевање (српским књижевним/стандардним) језиком у његовом говореном и писаном лику.

Милорад Радовановић

Универзитет у Новом Саду

Филозофски факултет

Одсек за српски језик и лингвистику

Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија

milard@eunet.rs

ШТА СЕ СВЕ НОРМИРА
У НОРМАТИВНОЈ ГРАМАТИЦИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА¹

Предраг Пипер, Иван Клајн. *Нормативна граматика српског језика*.
Нови Сад: Матица српска, 2013, 583 стр.

1. Из наслова књиге *Нормативна граматика српског језика* могло би се закључити да је у питању књига у којој се строго, искључиво, без уступака излажу граматичка правила српског језика и да су аутори добили незахвалан задатак да пресеку све недоумице говорника српског језика и то тако што ће граматичке појаве одлагати у само две кошаре. На једној од њих пише ПРАВИЛНО, а на другој – НЕПРАВИЛНО.

Међутим, већ у Уводу (стр. 14) аутори наглашавају да нормативна лингвистика није исто што и прескриптивна лингвистика, јер је прескриптивна оличена „пре свега у лингвистичким дескрипцијама које су се имплицитно или експлицитно прописивале као обрасци узорног језика, док нормативна лингвистика доста пажње, а понекад и већи део пажње, поклања и оним језичким појавама које у извесном смислу представљају мањи или већи отклон од књижевнојезичке норме”.

У том смислу пажњу привлачи напомена аутора да као што се у речницима користи систем квалификатора, тако се и нормативна лингвистика служи *нормативним квалификаторима*. Ево неких од њих: *позрешно је, није исправно, не...него, не дојушија се, не ирејоручује се, дојушија се, ирејоручује се, исјравно је, исјравно је у дајом функционалном сјилу* итд. Овај низ неких од нормативних квалификатора сведочи о томе да нормирање не подразумева строге резове и успостављање круте дистинкције правилно – неправилно, већ га треба разумети као континуум могућности. Тај континуум треба и даље развијати и нијансирати увођењем нових нормативних квалификатора. И аутори *Нормативне граматике српског језика* (стр. 12) сматрају да се листа нормативних квалификатора мора богатити и да је „један од будућих задатака нормативне лингвистике претресање, уједначавање и увођење у ширу употребу система нормативних квалификатора за које ће се увек, или углавном, тачно знати зашто је који од њих употребљен и како се његов садржај дефинише”.

Из таквог приступа нормирању које подразумева скалу могућности између опречних опција ПРАВИЛНО и НЕПРАВИЛНО, произлази могућност да кодификатор начином кодификовања, тј. употребом одређених нормативних квалификатора може да укаже или умањи шансе неким језичким тенденцијама.

¹ Овај текст је прочитан на промоцији књиге Предрага Пипера и Ивана Клајна *Нормативна граматика српског језика*. Промоција је одржана 13. децембра 2013. године у Матици српској.

Аутори о томе кажу (стр. 13) да кодификатор може „планирати постепено јачање категоричности нормативне квалификације неке појаве, на пример, током времена, од оцене *није исправно* преко *дојушића се у разговорном сџилу*, и, шире, *дојушића се* (без стилског ограничења), до *йрейоручује се*”.

2. Испитали смо спектар нормативних препорука на само првих сто страна *Нормативне грамаџике* и издвојили осамнаест нормативних квалификатора, иако их има и нешто више, ако се у обзир узму и варијанте овде наведених:

1) У стандардном српском изговору гласови који се бележе словима *и* и *ћ* морају се јасно разликовати, а њихово мешање или свођење на један глас је **нормативно недопустиво**. (стр. 24)

2) **Никада се не пише** предлог *с* са апостофом (стр. 42)

3) **Погрешно је** *Ђорђе, Ђорђеића... Павле, Павлеића ...* и сл (стр. 70)

4) **Не треба употребљавати** облик *кћер* у номинативу (стр. 90)

5) Облици типа *ижљубиџи, ражљубиџи* нису **исправни** у савременом српском књижевном језику. (стр. 33)

6) Претерано честа употреба заменице *ја* када она није граматички обавезна, **није одлика развијене говорне културе**. (стр. 96)

7) Каткада се употребљава и диграм *Dj* уместо *Ђ*, нпр. *Djordje, vidjen* уместо правилног *Ђорђе, виђен*, **што треба избегавати**. (стр. 18)

8) У свакодневном говору поједине речи страног порекла одступају од правила да акценат не може бити на последњем слогу, нпр. *асисџенџи, дириџенџи* итд. насупрот изговору какав би тражила акценатска норма *асисџенџи, дириџенџи*. У таквим случајевима **одступање од књижевнојезичке норме није апсолутно неприхватљиво**, него је одлика разговорног функционалног стила, где се такав изговор допушта, а у другим функционалним стилевима се не препоручује. (стр. 26)

9) У званичним, а поготово у свечаним приликама **прикладније је**, уместо сувише честе употребе заменице *он* или *она*, чешће него обично наводити звање и име особе о којој је реч. (стр. 96)

10) У савременом градском говору ненаглашене дужине су знатно ређе него по традиционалној норми. То нарочито важи за флективне наставке. Готово сви наставци у промени именица, придева, глагола, поготову у отвореном слогу [...] у данашњем градском говору (поготову у екавским крајевима) имају кратак самогласник [...] **То није одлика узорног изговора, којем треба тежити, али се то не може сматрати неприхватљивим** него акценатским дублетом који се допушта. (стр. 27)

11) Именица *фак(а)џи* има множину *факџи* (м.р.), али **није погрешно ни факџа** (с.р.), према латинском. (стр. 57)

12) *Унеско* се пише с великим првим словом и мења се као српске именице на -о: *Унеско, Унеска, Унеску* итд., али **је допуштено и** писање у изворном облику *UNESCO, UNESCO-а*. (стр. 66)

13) Множина *ауџа* је **исправна, али** уместо множинског облика *ауџа* обично се каже *ауџомобили...* (стр. 70)

14) Поред *Европљанин* **исправно је, али ређе**, и *Европјејац* (обично у смислу ‘човек европске културе’). (стр. 72)

15) *Трубецки је боље него Трубецкој.* (стр. 63)

16) За именице и имена страног порекла на *-ци, -ж, -и* данас је **обичнији** наставак -ом: *кеџом, ѿресѿиџом, ѿираџом* (стр. 75).

17) Женска имена из француског језика која се завршавају на сугласник могу се граматички адаптирати додавањем наставка *-а* у номинативу [...] Таква граматичка адаптација **се препоручује, али није обавезна.** (стр. 65)

18) **Препоручује се** употреба аломорфа *с* а не *с(а)* када следећа реч почиње сонантом или безвучним сугласником који претходи самогласнику, нпр: *с лије, с ѿисма.* (стр. 42)

Овај дијапозан нормативних квалификатора распоредили смо према степену категоричности од оцене кодификатора да је нека појава *нормативно недођусѿива* до оцене да се она *ђређоручује*. Испоставило се да распоређивање квалификатора није баш једноставан задатак из више разлога. Кодификатор, наиме, често има задатак да опише однос између две језичке могућности, а сваки пар језичких појава гради уникатан међусобни однос. Било би једноставно у свим приликама једну могућност прогласити дозвољеном, а другу недопуштеном, али чланови сваког пара захтевају посебан приступ и посебно решење и у томе је један од проблема кодификаторског посла. Управо због тога јављају се квалификатори типа: **данас је обичније** (што значи да ни друга могућност није недопуштена, али је прва фреквентнија), **то се препоручује, али није обавезно** (што, такође, даје шансу и другој могућности), **прикладније је** (али, ако се реализатор послужи и другом могућношћу неће баш сасвим погрешити) итд. Пажњу привлачи и однос између квалификатора: **исправно је и није погрешно** или **погрешно је и није исправно**. Чини се да су одричне форме еуфемистичније и мање категоричне, али не мора тако бити. Очигледно је да истраживања у вези са нормативним квалификаторима пружају широке могућности како за нормативисте, тако и за стручњаке за стилистику, прагматику, па и за семантику.

3. *Нормативна ђрамаѿика* целим својим садржајем, а посебно јасно издвојеним и наглашеним деловима који садрже нормативне напомене, отвара могућност истраживања за неке будуће хроничаре стања у језичкој култури говорника српског језика на почетку XXI века. То се посебно види ако се обрати пажња на напомене типа:

„**Иако се чак и у изговору појединих људи на јавним функцијама, као и код неких других, среће ...**” (стр. 25)

„Погрешан је облик *сѿроѿији*, **који се понекад може чути и у говору образованих људи.**” (стр. 36).

„**Иако се понекад може чути и прочитати** номинатив јединине на *-оѿ* (нпр. **чиѿаоѿ*), такав облик није исправан.” (стр. 40)

Писање вокатива без запете, **што је нарочито често у титлованим преводима филмова ...** представља грубу правописну грешку. (стр. 319)

Треба избегавати погрешну употребу предлога *ђрођив* (каква се среће у језику спортских новинара): *Победићемо ѿрођив Звезде* (стр. 385)

Иако неки наставници и лектори исправљају реченице које почињу везником зависносложене реченице, са образложењем да је погрешно тако почети, таква граматичка хиперкоректност нема основа. (стр. 458–459)

Израз у сваком случају [...] се често користи без стварне потребе [...], поготову у дискусијама на политичким, административним и сличним састанцима. (стр. 316)

У ову групу бисмо укључили и нормативне квалификаторе типа: **данас је обичније; исправно је, али ређе; исправно је, али обично се каже** итд.

Будући истраживачи граматике и језичке културе моћи ће на основу оваквих напомена да истражују и прате развој неких језичких тенденција, јер иако ове оцене о фреквентности неке језичке појаве нису праћене статистичким анализама, оне, ипак, имају тежину јер су их изнели компетентни кодификатори. Наведени примери показују да ће остати забележене језичке навике и манири представника различитих друштвених структура: наставника, лектора, филмских преводилаца, спортских новинара, писаца, политичара и многих других. Ове напомене показују и то да су аутори *Нормативне граматике* ослушкивали људе око себе и да је ова граматика настала на основу реалног језичког стања. Норма се у њој успоставља на основу стварних језичких грешака говорника српског језика, а не отуђено од реалног друштва и конкретних говорника.

4. *Нормативна граматика* састоји се из следећих целина: *Увод, Графија, Фонологија, Морфонологија, Морфологија, Творба речи, Синтакса*. Очигледно је да у књизи нема делова посвећених лексикологији, семантици, прагматици, стилистици. Таква поглавља се, наравно, и не очекују од књиге која носи наслов *Нормативна граматика*. Осим тога, често се мисли да се језик не може нормирати из угла наведених дисциплина. Ипак, ваља нагласити да у књизи има много напомена које спадају у ову област и које показују да се српски језик може нормирати и на нивоу лексикологије, прагматике, стилистике и да нашим лингвистима тек предстоји озбиљан рад на нормирању српског језика из угла тих дисциплина. Навешћемо неколико примера:

Данас се званично сматра политички исправним употребљавати именицу *Ром* уместо *Циџанин* иако се у насловима и садржају више дела високе књижевне и научне вредности, посвећених том народу, употребљава етнимим *Циџани* без икаквог негативног призвука. (стр. 60)

Уместо *долейоћисани* (у административном стилу), често је довољно написати *йоћисани*, а ако се жели наглашено упутити на потпис који је на крају текста, онда је исправно и *доле йоћисани*. (стр. 64)

Именице *сиџрина* и *баба* имају и вокатив на -о, али у фигуративном смислу: *Сиџрино једна!* Или *Бабо једна!*, упућено с презрењем мушкарцу који није храбар или јак колико се то од њега очекује. (стр. 87)

Претерано честа употреба заменице *ја* када она није граматички обавезна, није одлика развијене говорне културе. Таква употреба заменице *ја* оставља утисак нескромности, а када је врло честа, тада заменица *ја* може личити на говорну поштапалицу.

Употреба заменице другог лица тамо где оне нису граматички обавезне, може давати исказу обележје извесне грубости у обраћању. (стр. 96)

У добром књижевном језику употребу узвика *бре* треба избегавати. (стр. 217)

У добром књижевном језику не треба употребљавати узвик *ало* као синоним узвика (х)еј ради изражавања чуђења, тј. изван телефонског разговора (нпр. *Шта ти говориш, ало?!*) (стр. 217)

Употреба инвектива је, нажалост, честа не само у приватној комуникацији људи који не обраћају пажњу на говорну културу, него и у лепој књижевности, на филму, у позоришту, у медијима. Ипак, у добром српском језику увредама и псовкама не сме бити места. (стр. 218)

У ову групу напомена уврстили бисмо и оне које се односе на различите функционалне стилове. Аутори *Нормативне грамаџике* обратили су пажњу и на језичко раслојавање, па су неке језичке појаве одредили као допуштене само у одређеном стилу или су одређене неправилности уочили само у појединим стиловима. На ову појаву скрећемо пажњу из два разлога: 1) да бисмо показали да се растегљивост нормe манифестује и у том смислу што постоје појаве које су допуштене у једном, а недопуштене у другом стилу; 2) да бисмо показали у коликој су мери аутори *Нормативне грамаџике* водили рачуна о свим језичким нивоима, а не само о граматичком. На страни 323, аутори као посебну напомену износе следећу констатацију: „Предмет нормативне грамаџике и говорне културе није само да ли је или колико је неки граматички облик исправан и прихватљив, него и то да ли је и колико је он прихватљив у одређеном функционалном, експресивном или личном стилу, и у одређеној говорној ситуацији.” На више места у књизи заиста се скреће пажња не само на функционални стил, већ и на лични стил и различите говорне ситуације.

Употреба заменице *исти* (-а, -о) уместо заменица *он, она, оно* одлика је типично административног стила, што у другим функционалним стиловима треба избегавати. (стр. 107)

У разговорном стилу савременог српског језика честа је употреба заменице *који* уместо заменице *какав* у реторичким питањима, нпр: *Која је то незналица!* То ипак није одлика доброг књижевног језика. (стр. 111)

Употреба уводних израза *їод један..., їод два..., їод їри* (уместо *їрво..., друго..., їреће...*) одлика је административног начина изражавања и не препоручује се у другим функционалним стиловима. (стр. 315)

Њих (парцелације) свакако треба избегавати у **научном и административном стилу**, којима су потпуно стране. У **књижевноуметничком и разговорном стилу**, а **ређе** и у **публицистичком**, парцелација је оправдано средство експресивне стилизације исказа. (стр. 317)

Реченице са инструменталом агенса у **сакралном стилу** српскога језика најчешће потичу из руског, односно рускословенског језика. (стр. 431)

Ево примера и за говорне ситуације:

Израз *у сваком случају* [...] се често користи без стварне потребе [...], поготову у **дискусијама на политичким, административним и сличним састанцима**. (стр. 316)

Историјски презент [...] није стилски прикладно употребљавати у првом лицу, што се понекад среће у **биографијама**. (стр. 397)

Да су аутори *Нормативне грамаџике* водили рачуна и о функционалним стиловима, а не само о граматици, види се и из бројних напомена у којима се скреће пажња на уобичајене поштапалице. Њима је посвећен и посебан

параграф (стр. 216). Поштапалице се одређују као речи и изрази које би требало избегавати у добром књижевном језику, а чија је функција само или пре свега да попуне сувише дуге паузе у говору. Поштапалица *овај* одређује се као најчешћа. У књизи има много напомена посвећених поштапалицама, а овде ће се навести само неколико примера:

Поштапалица *значи* је једна од најчешћих, нарочито у усменом јавном говору (нпр. на телевизији), али и у говору младих [...] Када је учесталост употребе *значи* врло висока, а значењска оправданост те употребе ниска, онда је то поштапалица и треба је избегавати у добром књижевном говору. (стр. 216)

Неки уводни изрази користе се као поштапалице, што треба избегавати. На пример, израз у *сваком случају* има значење „без обзира на све околности”, али се често користи без стварне потребе и смисаоног оправдања, као поштапалица у говору, поготову у дискусијама на политичким, административним и сличним састанцима. (стр. 316)

За разлику од поменуте оправдане употребе конектора *иначе* као синтаксичког маркера промене теме, погрешно је употребљавати реч *иначе* као говорну поштапалицу, што се понекад чини. (стр. 482)

Не препоручује се претеривање са употребом израза *и треба рећи* (или: *и треба најоменути*, *и треба казати*) као управним делом зависносложене реченице са допунском клаузом јер је то често поштапалица. (стр. 495)

5. Говорници српског језика имају често наглашену потребу да „заштите” српски језик од кроатизама. У тој потреби има и претеривања, па се различите језичке појаве проглашавају, понекад оправдано, а понекад неоправдано, као кроатизми. Аутори *Нормативне граматике* обратили су пажњу на ову појаву на више места у књизи. Илустроваћемо је овим примерима:

Иако се понекад може прочитати мишљење да су питања са *да ли* хрватска, а питања са *је ли* српска, такве тврдње су без основа. У српском језику питања се могу изразити или помоћу почетног *да ли* или помоћу почетног *је ли*. Ова друга могућност је донекле обичнија у разговорном стилу. (стр. 420)

Неоправдано је мишљење да је везник *и*е кроатизам те да га зато треба избегавати у српском књижевном језику. (стр. 477)

Ни уз речцу *можда* свршени презент не може се употребити у независној реченици. Отуда су погрешне све конструкције као *Можда нешто наћеш*, *Можда овог љућа усјеју*, које смо у новије време примили из хрватског (где потичу из кајавског дијалекта). (стр. 176)

6. *Нормативна граматика* се, технички посматрано, састоји из дескриптивних и нормативних сегмената. Нормативни сегменти, у виду напомена, пресецају дескриптивне. Међутим, та подела је заиста само техничка јер се нормативно и дескриптивно у овој граматици непрекидно прожимају. Понекад је то прожимање имплицитно, а понекад експлицитно. И дескриптивни сегменти граматике обилују нормативним судовима.

6.1. Као пример може се навести сврставање одређених језичких појава у *граматичке архаизме*. Оваквом оценом која се понекад наводи у напоменама, а понекад у главном тексту, појаве се, наравно, нормирају. На пример:

Сибиларизација се јавља и у имперфекту поменутих глагола (*йецијах*, *сйризијах*, *врсијах*), али се ти облици у савременом српском књижевном језику врло ретко користе и представљају граматичке архаизме. (стр. 35)

У савременом српском књижевном језику реченице [*Он је био вољан йомоћи. Он је дужан йомоћи. Он није био кадар исйунийти њихове захйеје*] звуче као граматички архаизми. (стр. 284)

Допусни генитив с предлогом *уйркос* данас је граматички архаизам, који се повукао пред употребом допусног датива с предлогом *уйркос*. (стр. 335)

Када у структури управне речи нема префикса *йри-*, беспредлошки проторни датив са значењем приближавања представља граматички архаизам у савременом српском књижевном језику, нпр. *Иде кайији*. (стр. 353)

У највећем броју случајева словенска негација представља граматички архаизам. (стр. 417)

6.2. Језичке појаве су у *Нормативној граматички* представљене разгранато, са много врста и подврста. По томе је ова граматика другачија од скоро свих осталих граматика српског језика. За нормативистику веома је важно то што су аутори водили рачуна не само о типичним представницима одређених граматичких појава и односа, већ се доста пажње поклања и граничним случајевима. Тако се, на пример, скреће пажња на прелазне случајеве у систему врста речи (стр. 50), поред једнородних именица обрађују се и двородне (стр. 56), поред супстантивне промене именица, анализира се и адјективна, па и супстантивно-адјективна промена (стр. 63–65), пажња се поклања и граничним случајевима у значењском систему заменица (стр. 93–94), као и мешовитој промени придева (стр. 127) итд.

7. Завршићемо представљање *Нормативне граматичке српског језика* Предрага Пипера и Ивана Клајна речима аутора о значају граматичке норме: „Стабилна граматичка норма доприноси стабилности укупне књижевнојезичке норме, која је важна за стабилност дате културе, од чије стабилности умногоме зависи укупна стабилност неког друштва.” (стр. 14)

Нормативна граматичка академикâ Предрага Пипера и Ивана Клајна на најбољи начин доприноси стабилности на свим тим нивоима.

Рајна Драгићевућ

Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за српски језик и јужнословенске језике
Студентски трг 3, 11000 Београд, Србија
rajna.dragicevic@fil.bg.ac.rs

ДВЕ НАЈНОВИЈЕ КЊИГЕ РАНКА БУГАРСКОГ

Дана 25. октобра 2013. године, на Филозофском факултету у Новом Саду представљене су две најновије књиге проф. др Ранка Бугарског, објављене 2012. и 2013. године. На представљању су говорили проф. др Вера Васић и проф. др Твртко Прћић, о књизи *Порџреј једног језика*, и мр Гордана Лалић Крстин, о књизи *Сармагедон у Месојошаманији. Лексичке скривалице*. Следе проширене верзије приказа ових књига, редом којим су били изговорени.

1. Порџреј једног језика. Београд: Библиотека XX век, Књижара Круг, 2012, 276 стр.

Ова књига састоји се из четири тематске целине: прва садржи портрет једног језика, некадашњег српскохрватског језика, друга доноси ауторове мемоарске записе, док се трећа и четврта баве уобичајеним жаргонским и библиографским темама. Због своје тематске различитости ове четири целине биће приказане у два дела, под насловима Портрет једног језика, који ће обухватити прву тематску целину, и Мемоарски део, који ће обухватити преостале, с нагласком на другој целини.

1.1. Портрет једног језика

Први део књиге Ранка Бугарског – *Порџреј једног језика* – под истим насловом као и књига садржи следеће делове: Увод, појмови и термини (9–20), II Поглед споља (21–42), III Поглед изнутра (43–59), IV Биланс (61–87), укључујући и списак цитиране литературе. Пуно право да представи портрет једног – српскохрватског – језика Бугарски је стекао као аутор књига *Језик од мира до рајта* (1994); *Језик у друшћивеној кризи* (1997), *Језик у конџекстју* (1997), *Лица језика – социолингвистичке теме* (2001), *Нова лица језика – социолингвистичке теме* (2002), *Језик и кулћура* (2005), *Евроја у језику* (2009), *Језик и идентитет* (2010), те великог броја радова и саопштења на међународним и домаћим научним скуповима, и као истрајан и поуздан састављач *Селективне социолингвистичке библиографије СФРЈ/СРЈ – СЦГ/Србија 1967–2007*. (2009). Будући добар зналац принципа и модела језичке стандардизације, познавалац језичких и изванјезичких чинилаца стандардизације језика познатих по варијантном, територијалном и националном раслојавању, а посебно као добар познавалац изванјезичких околности које су се на најнепосреднији начин одражавале на статус српскохрватског језика и његових стандардизованих идиома, те на језичку политику/језичке политике и на језичко планирање, и коначно и као говорник управо таквог језика и таквих, њему страних, језика, он је могао, уз мали број других домаћих и

страних лингвиста, коректно представити и аргументовано тумачити читав низ веома важних података, неопходних за разумевање феномена српскохрватског језика, с термилошког, типолошког и функционалног становишта.

Како ће читаоци разумети и вредновати ставове и оцене аутора о портретисаном – српскохрватском – језику зависи од тога да ли припадају онима „који *знају* да српскохрватски језик никад није постојао, осим као пука идеолошка конструкција” или онима „који *мисле* да питање постојања или непостојања српскохрватског, у прошлости па и данас, завређује озбиљну пажњу и испитивање засновано на научној аргументацији, а не на политичким ставовима или изливима емоција” (стр. 9). Обрађајући се другој групи читалаца, не делећи при том оне лингвистички образоване од лингвистички необразованих, јер и једних и других има како у овој тако и у првој групи, Бугарски нуди „једно у разнородним чињеницама утемељено и доследно ауторско виђење дате проблематике, уобличено током дводеценијског истраживања и размишљања – и то не као некакав коначан и неопозив суд, већ као прилог упознавању ове актуелне и вишеструко занимљиве проблематике” (стр. 10).

За разумевање овог текста важно је уводно ауторово објашњење о односу између ознаке ‘српскохрватски језик’ (‘хрватскосрпски’, ‘хрватски или српски’, ‘српски или хрватски’) и означеног – супстанце и структуре тог језика, у првом реду, али и његове употребне и симболичке вредности. Приложена табела показује да се под српскохрватским од 1824. године, када га је употребио Јакоб Грим, подразумева језик као дијасистем, од Бечког књижевног договора (1850) књижевни језик, а стандардни од почетка 20. столећа. Једино је у значењу ‘службени језик’ одредив и почетак и крај употребе овог термина: 1921–1991. У непосредној вези са поимањем термина ‘српскохрватски језик’ је и поимање термина ‘српски језик’ и ‘хрватски језик’, те касније и ‘босански/бошњачки језик’ и ‘црногорски језик’, у једним друштвено-политичким и културним околностима као традиционалних, народних имена за ‘српскохрватски’, а у другим као назива језика који се говоре на одређеним територијама, у одређеним државима, односно као језика одређених народа.

Листа ставова који о ‘српскохрватском језику’ постоје у широј, не и лингвистички стручној, али и у ужој, академској заједници, показује колико је знања о типологији језика, принципима и методама стандардизације, колико је података о структури и супстанци неког језика потребно имати да би се такви ставови усвојили и афирмисали, односно да би се на основу аргументата оспоравали. На пример, ако би се тврдило да је – „српскохрватски био и остао обична фикција, јер такав језик никад није у стварности постојао осим као политички наметнута унитаристичка конструкција”, и томе, изразито популистички, блиско – „пошто нема Србохрвата, не може бити ни српскохрватског језика”, то би значило да се игноришу многи познати подаци о неподударности назива језика и њим означених садржаја, да се не двоје лингвистички појмови језика као дијасистема, књижевног и стандардног језика од службеног језика. Или, тврдити да су „хрватски и српски у сваком погледу потпуно различити језици” (стр. 18–19), што се може пренети и на босански и црногорски, значило би порицати властито комуникацијско искуство.

Друго поглавље (*Пољед сїоља*) садржи неколико одељака: 1. Језик и границе, 2. Српскохрватски до Другог светског рата, 3. Српскохрватски језик у СФРЈ, 4. Језик у уставима, и 5. Језик у рату. У првом одељку представљен је проблем утврђивања језичких граница на јужнословенском дијалекатском подручју. Како Бугарски каже позивајући се на америчку слависткињу Ронел Александер, тешкоће утврђивања дијалекатских граница на том подручју последица су тога што се говори неосетно преливају један у други, те су се прво издвајала само три језика – словеначки, српскохрватски и бугарски, с несумњиво довољним бројем структурних и супстанцијалних разлика. Проблематичним се показало издвајање македонског језика, чији су се дијалекти до 1944. године прикључивали српским односно бугарским говорима, но тиме није решено питање разграничења аналитичких и флективних источно- и западнојужнословенских дијалекатских идиома.

У другом одељку (*Српскохрватски до Другог светског рата*) приказана је спољашња историја српскохрватског језика, односно дијалекатског подручја које је, за разлику од самих дијалеката, током више векова било политички оштро подељено, а његови делови укључени у две велике државне творевине, у туђе царевине, што се директно одражавало и на развој регионалних књижевних језика и њихов потенцијал да остваре функцију стандардних језика и омогуће бољу комуникацију међу етнички и конфесионално различитим говорним заједницама. Каснија политичка збивања утицала су на то да се Бечки књижевни договор (1850) сагледавао као израз унитаристичких тежњи једне етничке скупине, и саме дијалекатски подељене, а не као једна од фаза стандардизације језика, по своме карактеру и дометима слична онима кроз које су пролазили многи европски језици. И наспрамно томе, заговорници сепаратистичких идеја, усмерених у првом реду на домене изван језика, језичке разлике на нивоу стандардног језика нису видели као очекиван, али ни по чему не и изразито редак, резултат историјских друштвено-политичких и културних разлика, те су им управо оне биле основ за поделе другачијег карактера и домета. Како Бугарски показује, обе ове идеолошке матрице деловале су готово истовремено, одражавајући се, више или мање успешно, и на саму језичку супстанцу, у првом реду на лексику. Три деценије након Бечког књижевног договора изашао је први том *Рјечника хрватског или српског језика*, као речника језичких и етничких заједница у две различите државне формације, да би се напоредо с тим међу њима учврстила подела по писму, а једна етничка заједница, политички и територијално подељена, поделила и на основу двојног прихватања рефлекса фонеме *јай*. Скерлићево настојање да се изјашњавањем истакнутих српских и хрватских књижевника у вези са употребом писма и изговором рефлекса *јай* може постићи виши степен хомогенизације стандардног језика, Бугарски не оцењује као унитаристички већ као идеалистички покушај да се у датом тренутку (1914. године) индивидуално делује на нормирање и кодификацију стандардног језика, за разлику не само од службене, државне, интервенције у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, најуочљивије у самом новом називу језика (српско-хрватско-словеначки), него и од оних подухвата који су у новој државној заједници српској говорној норми језичког стандарда обезбеђивали предност, очигледно оспоравајући званичан назив. Последично томе

биле су сепаратистичке тенденције у односу на хрватску говорну норму језичког стандарда, које су се врло брзо укључиле у политичке сепаратистичке тенденције, а свој врхунац досегле у време тзв. Независне Државе Хрватске.

У трећем одељку другог поглавља (*Српскохрватски језик у СФРЈ*) Бугарски прво сагледава положај српскохрватског у односу на друге језике у Југославији. Како истиче, тај језик није у формално-правном смислу био привилегован, али је његова комуникацијска моћ била далеко јача од моћи словеначког и македонског језика, као и језика већих националних мањина, те је он остваривао функције општејезичког стандарда, наднационалног језика, али и функције средства међунационалне комуникације. У оквиру другог домена проблеми углавном нису били велики, и јавили су се релативно касно, као последица политичких сукоба и подела. Међутим, након само једне деценије од прихватања Новосадског договора проблематизован је варијантни лик српскохрватског као општејезичког стандарда, а основне поставке Договора у Хрватској оспорене и одбачене. Прва преиспитивања и вредновања Новосадског договора могла су бити изведена и у складу са учењем о еластичној стабилности стандардних језика и о утицају регионалних идиома на њих, поготово на оне стандардне језике којима се користе говорници различитих, премда блиских, а дуго времена политички раздвојених, националних заједница. Са становишта језичког сепаратизма и све јачег политичког, који је следио након тих преиспитивања, релевантни критериј за стандардизацију језика био је само национални, те су лингвистичке интервенције углавном и биле усмерене на повећање разлика између употребних идиома стандардног језика. След догађаја био је брз, својевремено и врло драматичан, а последице мање далекосежне него што се претпостављало, ако се одређују првенствено на основу карактеристика новостандардизованих идиома. Разлог томе није било само деловање највиших политичких републичких институција у међувремену – између „Декларације о називу и положају хрватскога књижевног језика” и „Предлога за размишљање” и Устава Републике Хрватске из 1974. године – него то што су предузети лингвистички подухвати били недовољно утемељени не само у теорији стандардизације језика него и у самој језичкој пракси.

За начин одређења језика у републичким уставима односно касније у уставима новостворених држава Бугарски у четвртном одељку каже да је „правно-политички и социолингвистички интригантан колико и поучан, будући да је ту реч о различитим, обично кратковеким и у понечему крајње необичним решењима, каква би се тешко могла и замислити у уставним документима стабилнијих земаља” (стр. 32–33). Правно-политички и социолингвистички интригантна била је формулација у републичком уставу Хрватске из 1974, која је за нешто мање од двадесет година (1991. године) у правном смислу посве усаглашена са праксом у свету – „У Републици Хрватској у службеној је упораби хрватски језик и латинично писмо” – а у социолингвистичком смислу искључива ако се упореди са оном из 1974. године, када је хрватски књижевни језик дефинисан као „стандардни облик народног језика Хрвата и Срба у Хрватској, који се назива хрватски или српски” (стр. 33). Према подацима које Бугарски наводи и коментарише види се да је Србија почетком деведесетих година муку мучила са уставним и њему подређеним,

а неусаглашеним законским формулацијама. У уставу из 1990. задржан је додашњи службени назив језика, а ћирилици дата предност над латиницом. У Закону о службеној употреби језика и писма (1991) дата је, у правном и лингвистичком смислу, нејасна, мистификаторска и манипулаторска формулација налик оној у уставу Хрватске из 1974. године – „У Републици Србији у службеној је употреби српскохрватски језик, који се, када представља српски језички израз, екавски или ијекавски, назива и српским језиком (у даљем тексту српски језик)” (стр. 34). (У време постојања Државне Заједнице Србије и Црне Горе могло се десити да језик поново буде преименован; разматрано новосковано решење којим се називом језика јамчи равноправност Срба и Црногораца није, међутим, стигло да буде и законски формулисано.) Уставним формулацијама језика у Босни и Херцеговини, те након Дејтонског споразума и у њеним ентитетима стари сложени назив језика замењен је на два начина: у документима Федерације БиХ – босански језик, хрватски језик и српски језик, а Републике Српске – језик српског народа, језик бошњачког народа и језик хрватског народа. Како Бугарски показује оба начина именовања су политички утилитарна. Устав Црне Горе из 2008. године, који се последњи суочио са проблемом именовања језика прокламовао је: „Службени језик у Црној Гори је црногорски, ћирилично и латинично писмо су равноправни, а у службеној употреби су и српски, босански, албански и хрватски језик” (стр. 37). Устави нису обавезни да одређују однос између назива језика и садржаја на који се тај назив односи, а колико су уставне формулације утицале на планирање језика Бугарски показује у трећем и четвртном поглављу.

Пети одељак погледа на језик споља (*Језик у рајџу*) заправо је један поглед уназад. Бугарски показује да се из примера из свих средина могло ишчитати не само шта се збива са језиком него и шта се у збиљи смера, истичући више пута да су промене у језику најавиле почетак међунационалних сукоба, рат и распад Југославије. Бугарски нас подсећа на примере именовања ‘нас’ и ‘њих’ – *чејници, усџаце, муџахедини, бизанџиски барбари, џеноцидни србомрси, фанџиски џихада*. Многи од текстова, укључених у књигу *Језик од мира до рајџа*, у време објављивања нису били на одговарајући начин схватани, нити у ужој, лингвистичкој, нити у широј заједници. Ћутање у том тренутку и касније о том периоду довело је до тога да су се социолингвистичка истраживања на неки начин сама искључила из актуелних лингвистичких активности, остављајући широк простор за она нормативистички усмерена.

Треће поглавље (*Пољед изнујџра*) садржи пет одељака; приказан је прво сваки од четири језика који су се издвојили из српскохрватског језика, а затим је дат *џрујни џорџрејџ*. Хрватски језик почео се конфронтирати са српскохрватским знатно раније од његовог одбацивања од све четири национално и територијално одређене заједнице. Како Бугарски показује у новим политичким околностима основни лингвистички задаци били су усмерени на реструктурирање норме, првенствено правописне и лексичке, у складу са традиционалном хрватском нормом, утемељиваном током друге половине 19. века, те актуализиране у последњим декадама прве половине 20. века. Став већине тада активних језикословаца да су хрватски и српски два језика поткрепљиван је нормативистичким захватима којима се разлика између

хрватског и српског језика повећавала. Досези таквих захвата били су, међутим, мањи и другачији него што се очекивало; наиме, 'новогovorом' се повећавала и разлика између прописане и наметане и употребне говорне норме у самој хрватској заједници.

Проблем бошњачког језика био је, како показује Бугарски, вишеструк, почев од тога да ли приликом именовања треба дати предност националној или државотворној парадигми – бошњачки / босански, који модел стандардизације изабрати – онај који би следио ставове декларације о језичкој толеранцији и који је седамдестих година прошлог века међуваријантном конфлику супротставио 'босанскохерцеговачки стандарднојезички израз' или онај који би био усмерен на засебно стандардизовање босанског у односу на хрватски и српски. Ни посезање за оријенталним сегментом босанског културног наслеђа ни 'босанизација' нису били довољни „за озбиљније самостално обликовање босанског језика, који је тако до данас остао идиом нејасног профила и неодређених граница, укупно нешто ближи хрватском него српском, али мањкав у сопственој аутентичности” (стр. 47). У вези са хрватским и српским језиком поставила су се додатна питања – да ли су стандардни хрватски односно српски исти у Босни и Херцеговини и у Хрватској односно Србији, и да ли такви и треба да буду, што значи да се нова нормативистичка решења преузимају, или се они ипак од њих у нечему и разликују те би их делом требало стандардизовати и на подручју Босне и Херцеговине. (Покушај увођења екавског изговора стандардног српског језика у службеној и јавној употреби у Републици Српској, што је и законски било регулисано у периоду од 1996. до 1998. године, изразит је пример унификације стандардног језика из политичких разлога.)

Слични проблеми и слична решења показују се и у случају стандардизације црногорског језика, те је у циљу разликовања од друга три стандардна језика прибегнуто „наглашеној дијалектизацији, фолколоризацији и архаизацији” (стр. 48), супротно принципима стандардизације, а на дужи рок и комуникацијским потребама. Овако усмерена стандардизација није обухватила само лексички већ и фонолошки ниво, те се овај стандардни идиом разликује од друга три по томе што има две консонатске фонеме више (*Правойис црногорскога језика и рјечник црногорскога језика (правойисни рјечник)* (2009: 39): „Фонеме *ś* и *ž* главно су разликовно обиљежје између црногорскога и остала три штокавска стандардна језика (босанскога, хрватског и српског). С обзиром на то да чине маркантно обиљежје црногорскога савременог језика, да су се одржали у употреби као општеприсутни црногорски гласови, упркос вишедеценијској ортографској и ортоепској норми која их је третирала као дијалекатске, они су дио стандарднојезичке норме.”)

Ситуација у вези са српским језиком знатно се разликовала од оних у којима су били хрватски, а посебно босански и црногорски језик, те је значајнија рестандардизација норме изостала – „Све ово је на језичком плану имало за последицу одсуство мера којима би се, у оквиру званичне државне политике, подржавале диференцијалне тенденције у самом српском језику” (стр. 51). Томе је добрим делом разлог било то што је „са становишта *ексџанзивног* српског национализма код сва три „новокомпонована” језика заправо реч само о различито именованим варијантама српског језика” (стр. 52). Пока-

затељ различитости постало је писмо, те је службена употреба латинице уставно најпре ограничена а потом и практично укинута. На тај начин званично је прокламован, иначе ненаучан, став о јединству језика и писма, и народа и језика, а тиме је, ваљда, и умирена бојазан многих, а међу њима и оних из ужестручне академске заједнице, да би слабљењем употребе ћирилице и њеним губљењем нестало и сам српски језик, а последично томе и српски народ.

Последњи, пети одељак, под насловом *Грујњни њорњрењ* Бугарски почиње констатацијом „како је у свим случајевима на делу био и остао идеолошки екстремизам, једне или друге врсте, манифестован у разним облицима и степенима, са последичним пренаглашавањем симболичке функције језика као националног барјака, уз занемаривање његове битне улоге у комуникацији како унутар тако и између говорних заједница” (стр. 53–54). На основу широког и темељног увида у стандарizacione процесе током последње деценије прошлог и прве деценије овог столећа, имајући у виду огроман број примера, Бугарски на крају даје следећи одговор у вези са портретисаним језиком – српскохрватским – „у крајњем изводу се може оценити да је он успешно преживео све те налете – са огреботинама додуше, и административно подељен, али суштински читав и функционалан” (стр. 55); овом констатацијом, као и целим текстом потврђени су хронолошки подаци о поимању и употреби термина српскохрватски језик (стр. 15).

Четврто поглавље, под насловом *Биланс*, садржи шест одељака. У првом се даје одговор на питање како језици постоје да би се и оним лингвистички недовољно образовним читаоцима омогућило да схвате текст који следи, те да евентуално и измене своје ставове у вези са претходним деловима текста. Сажет одговор на то питање гласи – „језици уистину постоје као конвенционално признати ентитети у лингвистици као и у људским друштвима, само са нејасним границама како екстерно тако и интерно. То значи да често није нимало лако исцртавати линије између језика, разграничавајући их међусобно, али и унутар њих, разликујући језичке варијетете као што су дијалекти, социолекти, регистри и стилови” (стр. 63); дакле, то није лако учинити ни када су у питању српски, хрватски, босански и црногорски језик. У непосредној вези с овим питањем је питање да ли се језици могу пребројавати. Одговор Бугарског и примери које наводи показују с колико се предрасуда и са каквих се идеолошких ставова овом питању често приступа, на пример, ни већина лингвистичких образованих, а не само оних лингвистичких необразованих не проблематизира статус штокавског, кајкавског и чакавског као наречја или макродијалеката, иако првенствено на основу имена различитим сматра стандардизоване идиоме, као што на основу имена више различитим сматра други стандардизовани идиом него дијалекат укључен у његово говорно подручје. Наредно питање на које Бугарски даје одговоре гласи – како се језици именују. Колико год да и многи други примери показују да између ознаке и означеног не постоји нужна веза, да је назив конвенционалан, у случају именовања језика то се очигледно не узима увек у обзир. Наиме, иако говорници четири стандардна језика – српског, хрватског, босанског и црногорског – немају проблема у комуникацији, иако знају да као Београђани, на пример, боље разумеју стандардне језике Загрепчана, Сарајлија и Подгоричана, него

говор Пироћанаца или Врањанаца, прихватиће да различитим сматрају друга три стандардна идиома, не питајући се, притом, какав би био стандардизовани идиом њихових инодијалекталних сународника, нити зашто они сами, баш као ни Загрепчани, Сарајлије или Подгоричани немају потребу да именују варијанте енглеског или немачког језика, на пример.

Одговори на наведене питања воде даље Бугарског представљању нацрта биланса, који нужно налаже и представљање односа између целине и делова. Позивајући се на своје раније текстове, Бугарски прати историју српскохрватског језика у последњим деценијама – од лингвистички једног језика, а са социолингвистичког становишта једног језика са варијантама (према тексту из 1989), он се једну деценију касније лингвистички могао одредити као језик који се политички остварује као више стандардних језика различитих националних имена. Нова ситуација нужно је налагала утврђивање броја и карактера разлика између новостворених стандардних језика. Тестирање разлика уобичајеним методама показује да феномен вишејезичности потпуно изостаје, упркос необично великом броју комбинација – говорници сваког од четири стандардна језика могли би се третирати као четворојезични, а тамо где нема услова за двојезичност или вишејезичност нема ни потребе за превођењем. И даље, ако се у правом смислу не може преводити с једног језика на други, тада их није могуће ни контрастирати. Контрастирање српског, хрватског или босанског са црногорским стандардним језиком на фонолошкој разини изразито је ограничено; принципи стандардизације овог нивоа у црногорском језику нису, наиме, доследни а употребна говорна норма је изразито нестабилна. Разматрајући однос целине (српскохрватски језик) и делова (српски, хрватски, босански, црногорски), Бугарски наводи неколико података о њиховом представљању у иностраној ужестручној литератури и библиографској пракси. С обзиром на то шта се све дешавало и у каквим условима су проглашавани нови стандардни језици било би цинично рећи да социолингвистика и типологија језика од свега имају неку корист, јер се поново суочавају са проблемом појмовног и терминолошког одређења језика и варијаната.

У шестом одељку четвртог поглавља (*Закључак: шта се десило?*) Бугарски тврди да се са лингвистичког становишта, укључујући и комуникацијско, српскохрватски и надаље може сматрати језиком, иако под тим називом службено не постоји ни у једној од новостворених држава, те самим тим из политичке перспективе тих држава уопште ни не постоји. Из психолошке перспективе оцењиван, дакле од стране самих говорника његов статус је изразито нестабилан, при чему се, дакако, однос говорника према њему мора процењивати и као резултат деловања политичких фактора.

Закључна напомена, изведена из приказа текста *Поршпей једног језика*, своди се на тврдњу да је овај текст с лингвистичког становишта потребан и значајан зато што на једном, у доброј мери ексклузивном, примеру показује и објашњава феномен статуса језика са лингвистичког, социолингвистичког, политичког и психосоциolingвистичког становишта, као и методе и моделе стандардизације језика, ширећи и коригујући тиме досадашње ставове. На питање коме је овај текст потребан, за кога је важан, може се одговорити да је потребан језичким стручњацима, без обзира на то да ли се баве неким од

у својим иновативним и оригиналним студијама (у наставцима) о доскора системски непримећеним и неиспитаним жаргонизмима и сливеницама у српском језику, које су сада обједињено доступне у књигама *Жаргон. Лингвистичка студија*, 2. издање (2006) и *Сармагедон у Месопотамији. Лексичке скривалице* (2013).

Следећа два, међусобно надопуњујућа, поглавља осветљавају аутора из перспективе универзитетског професора и предавача, па тако у поглављу *Једна професорска каријера*, шестом у општој нумерацији књиге, читаоци сазнају да његова академска каријера почиње септембра 1958. године, у Заводу за учење страних језика у Сарајеву, где се запослио као професор енглеског језика. Међутим, права академска каријера Ранка Бугарског, она универзитетска, тече од фебруара 1961. године до данас, када је на Филолошком факултету у Београду изабран за асистента за Енглески језик. Исте те године одржана је Прва конференција несврстаних земаља у Београду, додељена Нобелова награда за књижевност Иви Андрићу и премијерно приказан домаћи филм *Љубав и мода*, у чијој је енглеској верзији, што је податак премијерно обзнањен у овом тексту, глас главног јунака синхронизовао нико други него свеже постављени асистент за Енглески језик. Иначе, треба рећи и то да су ова два поглавља, као и наредна три, саздана око пописа што догађаја, што људи, што библиографских јединица, поводом којих Бугарски исписује бројне 'инсајдерске' анегдоте, реминисценције, успомене и коментаре. Све те цртице пружају инспиративне, забавне, необично живописне и надасве поучне информације о томе како је настајала једна изузетно успешна универзитетска каријера, али, између редова, и о томе како је функционисао тадашњи, а вероватно тако и данашњи, светски лингвистички естаблишмент. Да би се читаоци мотивисали да завире у ову научно-документарно-исповедно-забавну књигу, а, по могућству, и да је прочитају, у овом приказу биће само набрајани најважнији пописи уз њихове кратке најавне описе, док ће сâмо откривање обиља понуђених мемоарских детаља из прве руке бити препуштено заинтересованим читаоцима и њиховој радозналости.

Након одбране докторске дисертације, јуна 1969. године, на Филолошком факултету у Београду, универзитетска каријера Ранка Бугарског нагло креће узлазном линијом: доцент за Енглески језик постаје 1970. године, ванредни професор 1974. године, редовни 1980. године, а 1988. године изабран је и за редовног професора за Општу лингвистику, што је у нашим условима било, и остаје, права реткост. Овде се обавезно мора истаћи и једна његова активност коју на универзитету називају 'развој научног подмлатка': током своје педесетогодишње професорске каријере Бугарски је руководио изградом 46 магистарских радова и 12 докторских дисертација, највише из области англистике, социолингвистике, опште лингвистике, те контрастивне и контактне лингвистике (библиографски подаци о њима налазе се у зборнику *Језик у употреби. Примењена лингвистика у часи Ранку Бугарском / Language in Use. Applied Linguistics in Honour of Ranko Bugarski*; в. ниже). Поред тога, био је члан комисија за оцену и одбрану преко 30 магистарских радова и преко 20 докторских дисертација у земљи и иностранству, што укупно чини ни мање ни више него око 110 комисија у којима је био ментор или члан. Ови подаци речито говоре сами за себе – како о професору, тако, посредно, и о

кандидаткињама и кандидатима који су имали, и имају, част и задовољство да с њим сарађују и који би о својим више него позитивним искуствима, и оним стручним, и оним људским, без сумње имали шта да кажу.

У наставку, у поглављу *Сличнице са академских зосџовања* Бугарски себе представља као гостујућег предавача и бави се својим академским гостовањима. Како их сам дефинише, под овим појмом подразумевају се „учешћа на научним скуповима, трибинама или семинарима које организују високошколске установе, научни институти и стручна удружења, преко дужих (најчешће једносеместарских или двосеместарских) предавачких ангажмана изван матичног универзитета, до појединачних предавања по позиву” (стр. 121). У конкретном случају тежиште је стављено на потоње тумачење, одн. на појединачна предавања одржана током последње четири деценије, по личном позиву, изван територије бивше Југославије, у периоду од 1967. до 2004. године. Предавач је с 30 предавања гостовао на 24 универзитета широм света, на неким и више пута, говорећи на теме из области англистике, србистике, опште лингвистике и социолингвистике, при чему су се у последње време посебно издвајала његова компетентна и уважавана виђења језичких, лингвистичких и ванјезичких аспеката статуса доскорашњег српскохрватског језика и његових одскорашњих изданака. Због престижности ових универзитета и њихове географске разуђености сви они завређују да буду поменути понаособ, наведени према државама у којима се налазе: (1) Сједињене Државе: Универзитет Колумбија, Њујорк; Универзитет североисточног Илиноја, Чикаго; Универзитет Висконсина, Медисон; Државни универзитет Портланда, Портланд; Универзитет Вашингтона, Сијетл; Државни универзитет Охаја, Коламбус; Универзитет Тексаса, Остин; Универзитет у Питсбургу; Калифорнијски универзитет у Берклију; Универзитет у Чикагу; Универзитет Нортвестерн, Еванстон; Универзитет Корнел, Итака, (2) Пољска: Универзитет у Варшави; Универзитет Адама Мицкјевича у Познању; Јагјелоњски универзитет у Кракову, (3) Аустралија: Универзитет Маквори, Сиднеј; Универзитет Монаш, Мелбурн, (4) Велика Британија: Универзитет у Лондону; Универзитет у Оксфорду, (5) Немачка: Универзитет у Минхену, (6) Шпанија: Универзитет у Барселони, (7) Аустрија: Универзитет у Бечу, (8) Француска: Универзитет Париз – Сорбона, и (9) Холандија: Универзитет у Лајдену. У свим нанизаним сличицама, насликаним и овде с невероватном оштрином памћења, читаоци могу сазнати када је тачно Бугарски гостовао на ком универзитету, на коју је тему излагао, на какав је пријем наилазио и с којим се све лингвистима сусретао током ових академских гостовања, која, наравно, нису била значајна само за њега лично, него и за земљу чију је науку о језику достојно заступао.

Наредна два, такође међусобно надопуњујућа, поглавља пружају јединствен увид у научноистраживачку и ауторску страну Ранка Бугарског, али и његових колега и бивших студената. Поглавље *Како су насџајале моје књиџе*, осмо у општој нумерацији књиге, доноси кратке ауто-приказе његових књига, у којима се приказивач усредсређује на откривање позадине и својих доскора непознатих, а можда и скривених, мотива за настанак тих књига. Укупно је обрађено 30 наслова, од чега је 20 ауторских, почев од прве, приређене докторске дисертације *Предлози over, under, above, below и beneath у савременом енџлеском језику* (1969), па до ове најновије, која се управо

приказује – *Порџреџ једноџ језика* (2012); обрада у међувремену објављене књиге *Сармаџедон у Месойоџаманиџи. Лексичке скривалице* (2013) сигурно ће уследити као постскриптум у некој од наредних ауторових књига. Поред ових 20, Бугарски својима с правом сматра и 10 књига које је уредио и/или приредио, самостално или у сарадњи с одабраним колегама. Будући да се ови наслови понешто мање везују за његово име од ауторских наслова, они ће овде бити побројани хронолошки, у виду подсетника: (1) Н. Чомски, *Грамаџика и ум* (1972), (2) Е. Сапир, *Оџледи из кулџурне анџројолоџије* (1974), (3) *Језик у друшџивеној средини*, уредио са В. Ивиром и М. Микеш (1976), (4) Б. Л. Ворф, *Језик, мисао и сџварностџ* (1979), (5) *Language Planning in Yugoslavia*, уредио са С. Хоксворт (1992), (6) *О енџлеском језику* (1999), (7) *Language in the Former Yugoslav Lands*, уредио са С. Хоксворт (2004), (8) *Вишејезични свеџ Меланије Микеш*, уредио са П. Влаховић и В. Васић (2009), те две приређене антологије текстова у часописима: (9) *Језик и друшџиво*, часопис *Кулџура* (1974), и (10) *Психолнџвистџика*, часопис *Радио Беоџрад, Трећи џроџрам* (1980). У свих ових 30 оригиналних и самосвојних ауто-приказа, (под)жанр који је Бугарски овде установио, читаоци ће сазнати многе интересантне чињенице личне природе, проткане сећањима на људе, места и догађаје који су оставили неизбрисив траг на настајање ових оригиналних, самосвојних и, у првом реду, корисних књига. Ово поглавље завршава се текстом надахнутог говора одржаног 1972. године, приликом уручења Нолитове награде, која је Бугарском додељена за књигу *Језик и лнџвистџика* (1972).

У поглављу *Један особени жанр: џочасни зборници* мемоариста, уз сопствену, уводи и део научноистраживачке и ауторске делатности својих колега и бивших студената, кроз приказе, на начин сличан ономе у претходном поглављу, почасних, или пригодних, зборника, познатијих у нашој академској средини под германизмом ‘фестшрифџ’. Бугарски разликује две њихове врсте: ‘од мене њима’, који се односе на зборнике пригодних радова припремљених у част његових колегиница и колега широм света, у којима је штампан и његов прилог – укупно има 23 таква зборника. Већи простор припао је зборницима ‘од њима мени’, који се односе на зборнике припремљене у част њему самом – укупно има чак три таква зборника, што је, колико се зна, изузетно редак случај оваквог научног и људског признања у светским размерама: (1) *History and Perspectives of Language Study. Papers in Honor of Ranko Bugarski*, уредили О. Мишеска Томић и М. Радовановић (2000), (2) *Језик, друшџиво, сазнање. Професору Ранку Буџарском од њеџових сџуденаџа*, уредиле Д. Кликовац и К. Расулић (2003), и (3) *Језик у џоџреби. Примењена лнџвистџика у часџ Ранку Буџарском / Language in Use. Applied Linguistics in Honour of Ranko Bugarski*, уредила В. Васић (2011). За сва три ова зборника наводе се опште области укључених радова, те број и имена њихових ауторки и ауторâ из земље и иностранства, уз неизбежна лична, па и интимна, размишљања и опажања приказивача–дедиката.

Претпоследње поглавље, под насловом *Примењена лнџвистџика у Јуџославиџи – сећања једноџ веџерана*, десето у општој нумерацији књиге, доноси сажет, али садржајан, готово програматски, преглед развоја примењене лингвистике на територији бивше Југославије и њеног стасавања у озбиљну лингвистичку дисциплину, чему је Ранко Бугарски дао немерљив допринос

не само у нашој тадашњој домовини, него и ван ње. Тема назначена у наслову овог поглавља разрађена је у оквиру седам одељака, који, осим последњег, носе следеће упитне наслове: Шта је уопште примењена лингвистика?, Примењена лингвистика или лингвистика у примени?, Како је све почело?, Шта је даље било?, Шта је АИЛА?, Шта сам ја радио у АИЛА-и? и Епилог. Иза ових питања крију се, логично, и одговори, па тако читаоци прво добијају одређење обухвата примењене лингвистике и терминолошку дистинкцију између примењене лингвистике и лингвистике у примени, термина који Бугарски с правом сматра примеренијим. У наредна два одељка скицирани су људи, места и догађаји везани за почетке, токове, али и крај, примењене лингвистике на заједничком југословенском простору: Друштво за примењену лингвистику Југославије основано је 1973. године у Новом Саду, с Меланијом Микеш као његовом првом председницом, прва конференција, *Језик и друштво*, одржана је две године касније у Београду, а последњи конгрес, пети по реду, 1989. године у Љубљани. Следе два одељка у којима се Бугарски осврће на своје одговорне руководеће, организационе и уредничке активности у Међународном удружењу за примењену лингвистику (фр. Association Internationale de Linguistique Appliquée; АИЛА), да би у Епилогу ветеран примењене лингвистике на нашим просторима упутио ауторитативну поруку охрабрења надолazeћим генерацијама истраживача у овој области. Због своје дирљиве упечатљивости порука се овде наводи у целости: „Али желим на крају да нагласим како ови који долазе баштине једну већ прилично дугу и богату традицију, из времена када је примењена лингвистика на овом тлу чврсто утемељена и стекла заслужен углед, како у ширим овдашњим круговима тако и у светској научној јавности. Данашњи и сутрашњи наследници те заједничке традиције, сада у неколико одвојених држава, имају на шта да се ослоне и шта да наставе. Свима њима искрено желим много успеха у раду.” (стр. 210–211).

Мемоарски део књиге *Портрет једног језика* заокружен је поглављем *Необичан животи једног обичног интервјуа*, посвећеном интервјуу који је, на тему статуса доскорашњег српскохрватског језика, Бугарски дао сплитској ревији *Feral Tribune* и који је, под редакцијским насловом „Сваки је нашки 90 посто вашки”, објављен септембра 2007. године. Поред интегралног текста овог наизглед обичног интервјуа, сачињеног од низа добро смишљених, провокативних питања и још боље промишљених, провокативних одговора, читаоце ће сачекати и сазнање о необично великом публицитету који је интервју добио, посебно у иностраној културној јавности, с преводом на више страних језика, с деловима пренетим на неколико блогова и с бројним цитирањима у стручној литератури, укључујући и карактеризацију „сада већ чувени интервју Р. Б. из 2007. године” (стр. 213). И сам затечен таквим пријемом, интервјуисани нуди неколика убедљива, мада сасвим природна и очекивана, тумачења и објашњења, себи и другима, толиког одјека свог интервјуа, чије околности настанка можда и јесу необичне, али његови ефекти уопште нису ни необични, ни неприродни, ни неочекивани.

Закључујући приказ другог, мемоарског, дела књиге *Портрет једног језика*, може се поновити све оно што је речено у закључку приказа аутобиографског дела књиге *Језик и идентитет*, али се овде мора додати и следеће

запажање: оба ова текста, по својој нарави у исто време и научна, и документарна, и исповедна, и забавна, представљају код нас досад незабележен пример аутобиографско-мемоарске прозе с лингвистичком потком, коју је, на начин вредан дивљења, исплео један од најистакнутијих, најпродуктивнијих и најцитиранијих наших лингвиста. Овим својим текстовима, јединственог жанра, самосвојног стила и, треба још једном нагласити, невероватне оштрине памћења, Ранко Бугарски заинтересованој читалачкој публици нуди не само вишедимензионалан увид у своју више него успешну и завидну вишедеценијску наставно-научну каријеру универзитетског професора, него даје и пример младим нараштајима – научном подмлатку, чијем је развоју несебично доприносио, и доприноси, током читаве своје каријере – како треба да приступе изграђивању сопствене наставно-научне каријере, извлачећи максимум из својих личних и научноистраживачких склоности, способности и могућности.

Пориреи једног језика завршава се двама устаљеним поглављима у безмало свим скорашњим књигама Ранка Бугарског: трећи део, жаргонски, доноси позамашан улов најсвежијих жаргонизама и сливеница, уз њихове исцрпне пописе, ваљане типологије и стручна објашњења, која су, заједно с материјалом из одговарајућих поглавља у ранијим његовим књигама, обухваћена у најновијој, горе помињаној, сливеноријентисаној књизи *Сармагедон у Месојошаманији. Лексичке скривалице* (2013), чији приказ управо следи, док се на самом крају налази четврти део, библиографски, с новим прилозима за знамениту и дугогодишњу *Селективну социолингвистичку библиографију СФРЈ / СРЈ-СЦГ / Србија 1967–2007* (2009, приказану у *Зборнику Мајице српске за филологију и лингвистику* 53/2, 2010), овог пута за период 2010–11. године, допуњеним новооткривеним јединицама из претходне три године.

Тврџко Прџић

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за англистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
tprcic@eunet.rs

UDC 81'1:929 Бугарски R.
UDC 811.163.41'276.6

2. *Сармагедон у Месојошаманији. Лексичке скривалице*. Београд: Библиотека XX век, Књижара Круг, 2013, 206 стр.

Књига загонетног и интригантног наслова, *Сармагедон у Месојошаманији. Лексичке скривалице*, најновија је у низу књига Ранка Бугарског посвећених теми жаргона и жаргонизације. Ауторово дугогодишње бављење овом темом већ је обогатило српску лингвистичку литературу значајним прилозима у виду чланака, поглавља у књигама и монографијама, међу којима се свакако истичу два издања *Жаргона*, прво објављено 2003, а друго 2006. године, оба у издању Библиотеке XX век и Књижаре Круг. *Сармагедон у*

Месойошаманији. *Лексичке скривалице* трећа је ауторова књига која је у целисти посвећена жаргону, изузетно живом и динамичном језичком феномену који, како аутор каже, одликују „лексичка продуктивност и иновативност, граматичка флексибилност, семантичка експресивност (нарочито у правцу пејоративности и ироније), потом метафоричност и асоцијативност, те хуморно поигравање звуком и значењем – неретко са савим неочекиваним, па и апсурдним решењима која управо зато делују ефектно” (*Жаргон. Лингвистичка студија*, 2. издање, стр. 21).

Ова књига је подељена у три тематске целине. Прва се бави сливеницама, друга је посвећена суфиксалним именичким жаргонизмима, а у трећој је дата Селективна социолингвистичка библиографија.

Тема првог дела књиге јесу, дакле, сливенице. То су речи које су настале „сливањем двеју речи или њихових делова у нову целину, често али не и обавезно мотивисаном преклапањем њихових формалних сегмената, при чему тако добијена сливеница најчешће и семантички представља комбинацију делова који су ушли у њен састав” (стр. 17–18). На пример, реч *фиџуар*, шалви назив за фићу (Застава 750), настала је комбиновањем делова двеју основа, *фића* и *јаџуар*, при чему је од прве основе узет први део, а од друге основе њен други, завршни део: *фи(ћа)* + *(ја)џуар*. Овај творбени поступак је релативно нов у српском језику и, мада је настао под утицајем енглеског, врло брзо се раширио у разним регистрима. Постојећа литература о творби речи у српском језику га не региструје и управо је Ранко Бугарски први уочио ову појаву, именовано је термином *сливање*, описао и установио творбене моделе. Први његов рад о сливеницама објављен је 2001. године у часопису *Језик данас*, а годину дана касније нашао се и у ауторовој књизи *Нова лица језика. Социолингвистичке теме* (2002). Након тога, уследили су редовни прилози о овој теми, увек обogaћени новим сливеницама које је аутор у међувремену прикупио.

Од 2001. године, када је Бугарски објавио први рад о сливеницама, њихов број је удесетостручен, што је заиста невероватан пораст за само десетак година. Занимљив је и податак о темпу раста прикупљене грађе. Како аутор каже, за прикупљање првих стотинак сливеница, требала му је скоро цела деценија док је наредних три стотине прикупио за само четири године. Према његовој процени, „данас се већ може оквирно рачунати са неких 100 нових сливеница сваке године” (стр. 94), што само по себи представља импозантан успех једног творбеног поступка који до пре двадесетак година није ни постојао.

Први део књиге састоји се од четири поглавља и Додатка. У уводном поглављу дефинише се и илуструје поступак сливања и даје преглед постојеће терминологије. Како се овај творбени поступак раширио и у другим језицима у којима га раније није било, занимљив увид пружају и примери из немачког, руског, мађарског и других језика које аутор даје у овом поглављу. Како Бугарски примећује, неке сливенице су из енглеског у српски језик „уезене” као целине које говорнику српског језика нису морфолошки разложиве (нпр. *фанзин* и *бранч*), али је постепено усвојен сам творбени образац који је убрзо почео да се користи и у творби нових, непозајмљених сливеница, чиме је „отворен један особен и креативан творбени процес доскора

практично непознат у српском језику, а данас по свој прилици најживљи од свих начина грађења речи” (стр. 24).

Друго поглавље доноси поделу по подручјима у којима су сливенице забележене. Ту се на првом месту налази омладински жаргон као нарочито богат извор креативних сливеница. Од многобројних примера, навешћемо само неке: *куласиично*, *брукасиично*, *иљуџареша*, *њамбургер*, *кешовина*. Ово ме је врло близак и школски жаргон из кога нам долазе *досађинсииво*, *профараон*, *кредар* и *зневник*. Многе дечије установе, игре, емисије и сл. користе шaljиви карактер ових кованица у својим називима (*школиџрица*, *Смехурићи*, *забаваниџура*), а за њима не заостају ни штампани и електронски медији, како у називима емисија (*Rockument*, *Узбудилник*, *Пејказање*), тако ни у насловима новинских текстова или рубрика (*НИИиервју*, *сиазае* и *блогазе*, *Афоризница*). Можда су просечном човеку најучљивије оне сливенице које се јављају у регистру реклама, из којег памтимо *јафасиичан*, *расФОРДаја*, *proveRENAULT*, али по учљивости сигурно не заостају ни оне из политичког живота, као што су *мафијавелизам*, *прихваиизација* и *Vukowar*. У свим овим тематским регистрима сливенице се јављају са мање-више константном учесталашћу током последњих петнаестак година. Занимљиво је, међутим, то што се њихова употреба шири и на регистре у којима их раније није било или их је било у занемарљивом броју. Тако се одскора јављају и у називима локала и установа, уметничких група, приредби, пројеката, изложби и часописа, као на пример *Месоишаманија* (ресторан у Новом Саду), *Terratorija* (изложба скулптура на отвореном), *Хоркесиар* (ансамбл хорске музике из Београда) и др, али и у насловима књига (*Сумореске*, *Слајка мала чедовиција*, *Школокречина*). Ово поглавље закључују примери сливеница насталих у дечијем говору, оних насталих као резултат примене народне етимологије или као очити лапсуси.

У трећем поглављу дата је морфолошка анализа прикупљене грађе на основу творбеног модела који је примењен приликом грађења. Бугарски је установио да таквих модела има седам и засновани су на томе који део улазних основа учествује у творби. Први, прототипски модел јесте онај код којег се спајају први део прве и други део друге речи, нпр. *сиаџуар* (*спа*(чек) + (*ја*)уар; делови основа који се преклапају биће подвучени). Ако, пак, у грађењу сливенице учествује цела прва реч и други део друге речи, ради се о другом моделу: *браијори* (*брат* + (*ма*)тори). Трећи модел је обрнут у односу на претходни – спајају се први део прве речи и цела друга реч, као у *кайасијрашно* (*катастр*(офално) + *страшно*). У случајевима где се у сливеници обе основе могу „интегрално ишчитати” јер долази до потпуног преклапања финалног дела прве и иницијалног дела друге основе, ради се о четвртном моделу: *кредар* (*креда* + *редар*). Код петог творбеног модела такође долази до преклапања, али овде то преклапање није линеарно на творбеном шаву него се основе комбинују тако да се једна основа или неки њен део убацује усред друге основе. Пример овог модела била би сливеница *филоблoџија*, код које је у дужу основу, *филолоџија*, уметнута краћа, *блoџ*. У шести модел Бугарски сврстава оне сливенице чије се сливеничко порекло не може препознати ако нема графичког истицања, као на пример *реПРЕСија*. Пошто су овакве сливенице хомофоне с једном од основа, то њихов сливенички статус чини непрепо-

знатљивим у говору па се прибегава визуелним средствима. Последњи модел заснован је на понешто другачијем критеријуму јер у њега спадају међујезичке сливенице, настале комбиновањем српских и најчешће енглеских елемената, што се може илустровати речју *чикејшина* (енг. chicken + срп. пилетина).

Све регистроване сливенице су разврстане по моделима и потом у оквиру сваког модела излистане по подручјима, што пружа врло занимљив увид у продуктивност појединих творбених образаца у различитим регистрима. Након описа свих творбених модела следи дискусија резултата добијених овом морфолошком анализом. У ауторовом корпусу прва два творбена модела покривају око 60 одсто грађе, при чему је други модел најзаступљенији и примењен је код скоро трећине сливеница.

Четврто поглавље чини речник свих забележених сливеница, којих сада има преко 1000. Речник је абecedно устројен а за сваку одредницу дате су основе од којих је сливеница настала, модел по којем су сковане и тематско подручје у којем су забележене. Оваква обрада лексичке грађе и њен систематски лексикографски приказ драгоцени су за свакога ко се бави не само сливеницама него, између осталог, и морфологијом, неологијом и семантиком.

Овај део књиге садржи и један додатак који је аутор насловио „Неке друге скривалице” и у њему се на једном месту може наћи ажуриран, обједињен и систематизован списак разних „вербалних експеримената” које је током година прикупио. Кроз бројне досетљиве и духовите игре речима, читалац ће се присетити многих милих и немилих догађаја из блиске прошлости и кренути на путовање по разним сферама друштвено-политичке стварности, од *Предела сликаноџ очајем до Косијура округа Медисон*. Успешно евоцирање догађаја који су били инспирација за ове скривалице умногоме је олакшано чињеницом да аутор даје контекстуалне информације неопходне за њихово декодирање.

Други део књиге посвећен је, као што је већ речено, суфиксалним именичким жаргонизмима. У њему су се нашли новонастали жаргонизми забележени након штампања 2. издања ауторовог *Жаргона* (2006). Тиме је овом књигом првобитном корпусу од 2750 лексичких јединица придодата нова грађа од око 750 нових суфиксалних творби, прикупљених у последњих седам година, чиме њихов број сада износи 3500. Аутор бележи нове примере за скоро све изворно жаргонске или жаргонизоване суфиксе, али уочава и врло занимљиве тенденције у њиховој фреквентности. Неки суфикси испољавају све мању учесталост јер су, претпоставља се, изашли или излазе из моде, док су неки други толико учестали да се њихова употреба граничи са помодарством. Док су у ранијим ауторовим студијама о жаргонским суфиксима убедљиво предњачиле именице са суфиксом *-ак / -њак / -љак* (као у примерима *новак, кожњак, бувљак*), у последње време му се опасно приближио суфикс *-ијада*. Тако поред већ увелико одомаћених *џиџаријаде, кобасицијаде* и *џусанијаде*, сада имамо и *шамбуријаду, шипрудлијаду* и *дедамразијаду*. Овај суфикс је толико фреквентан да је заслужио посебно поглавље у овом делу књиге док су сви остали суфикси обрађени у другом поглављу.

Суфикс *-ијада* је у другом издању *Жаргона* (2006) представљен са 98 речи којима је у овој књизи додато чак 119 нових суфиксација. Семантичком анализом аутор је издвојио неколико значења. Најзаступљеније је оно где

суфикс означава неку врсту сусрета, игара или дружења, типично праћених такмичењем, као у примерима *средњошколијада*, *вршићијада*, *жонглерџијада*. Не мање учестали су и примери у којима доминира значење „продајна изложба”: *шварџлијада*, *бундевијада*, *вишњијада*. И неке формалније манифестације понеле су назив с овим суфиксом: *Бугаријада*, *Звездаријада*, *Еуроџијада*. Остала забележена значења су: „велика количина или понављање нечега” (*билбордијада*), „заплет, гужва, заврзламе” (*бусџлуџијада*), „поспрдна карактеризација неког догађаја или понашања” (*циберијада*), „приредбе у спомен на неку личност” (*Нушићијада*).

Остали жаргонски суфикси, њих 64, дати су у другом поглављу, поређани по фреквентности. Услед просторног ограничења, поменућемо само неке. После суфикса *-ијада*, следећи по фреквентности је *-ак / -њак / -љак*, забележен у многим новим речима од којих ћемо навести само неколицину: *йошкџоњак* (човек који се умиљава), *џресњак* (љубитељ пресне хране), *неуџодњак* (незгодна ситуација). Ту су затим и *-иџа* (*муфџација*, гребатор), *-аџ* (*џрекоџлоџаџ*, човек који завирује у туђе двориште), *-ер* (*мобер*, особа која практикује мобинг), *-ка* (*бисерка*, глупача) и други.

Треће поглавље у овој целини садржи још један лексикографски прилог – абецедни списак примера именичких жаргонизама – устројен по фреквентности суфикса у корпусу. За сваки суфикс налазимо абецедни списак забележених речи и податак о фреквенцији. Наиме, осим податка о укупном броју забележених речи за сваки дати суфикс, наведен је број речи са датим суфиксом у корпусу који је прикупљен до другог издања *Жарџона* (2006) и број нових примера прикупљених од тада и обрађених у овој књизи. Ове статистичке информације драгоцене су за праћење степена фреквентности датих суфикса и утврђивање трендова у њиховој продуктивности. Након овог речника суфикса следи дискусија у којој се, између осталог, констатује како суфикс *-ак / -њак / -љак* још увек води по броју забележених суфиксација али захваљујући „старој слави” јер је „поодавно прешао свој зенит, док га онај за њим (*-ијада*) убрзано сустиже па се може очекивати да ће уз карактеристичну медијску подршку у догледно време избити на чело табеле” (стр. 187). Анализиран је и прираштај осталих суфикса у праћеном периоду од којих су неки удвостручили свој биланс у последњих шест година, док су неки врло слабо продуктивни. Ово поглавље, и уједно други део књиге, завршава се ауторовим личним избором најефектнијих речи у корпусу.

Завршна, трећа целина књиге доноси најновији прилог Селективној библиографији социолингвистике коју аутор саставља већ дужи низ година и која је у почетку вођена за подручје СФРЈ, потом за СРЈ и СЦГ, а од 2007. године само за Србију. Она обухвата радове југословенских аутора штампаних у Југославији, један број радова југословенских аутора публикованих у иностранству као и радове иностраних аутора објављених у југословенским публикацијама. Овде је списак ажуриран новим радовима из ове дисциплине објављеним у периоду 2011–2012. године и допуњен неким библиографским одредницама из претходних година које се нису нашле у ранијим пописима. Ова библиографија је од непроцењивог значаја свакоме ко се бави социолингвистичким истраживањима али и онима које занима историја југословенске лингвистике.

Овако детаљна, аргументована и богато примерима поткрепљена студија о жаргону је вредан допринос не само српској већ и светској науци о језику. Наиме, жаргон је као област научног интересовања често неправедно запостављен. Разлози за то су, вероватно, вишеструки. Први лежи у чињеници да, нажалост, постоји уврежено мишљење међу многим лингвистима, нарочито конзервативнијим и прескриптивистички настројеним, да жаргон није погодан за научно истраживање, да се ради о нечему што је по својој природи неозбиљно и недостојно и да, као такво, не припада стандардном језику па самим тим није вредно да буде предметом озбиљне лингвистичке анализе. Ова књига Ранка Бугарског, као и претходне његове студије о жаргону, оповргава ово становиште на најделотворнији могући начин – мноштвом примера који најбоље сведоче о томе колико је жаргон продуктиван и креативан сегмент језика који се може проучавати на различитим језичким нивоима. Језичке појаве које налазимо у жаргону могу бити занимљиве не само онима који се занимају за лексикологију већ пружају обиље материјала и за анализе у другим лингвистичким дисциплинама, као што су фонологија, графологија, морфологија, семантика, прагматика, стилистика, итд. Аутор посматра ове појаве кроз једну социолингвистичку призму, која нам омогућава да жаргон сагледамо не у изолацији него у ужем и ширем друштвеном контексту.

Други разлог због којег жаргон није честа тема лингвистичких анализа лежи баш у његовој вишеслојности. Управо услед те комплексности, жаргон није лако проучавати. Пре свега, он је по својој дефиницији, а ово се нарочито односи на омладински жаргон, затворен за оне који не припадају датој друштвеној групи, што у многоме отежава прикупљање материјала и долажење до поузданих информација. Друга његова карактеристика је да је врло динамичан, иновације су константне а речи и изрази се брзо шире али и брзо застаревају, што значи да се грађа мора прикупљати без престанка јер су промене у овом језичком регистру брзе, спонтане и непредвидиве те лако могу промаћи пажњи и најмарљивијег истраживача. Но, српски жаргон имао је срећу да га од инхерентне му ефемерности спаси истраживач као што је Ранко Бугарски, чија ерудиција, свестраност и непресушна духовитост чине ову књигу не само поучним него и забавним штивом. Нема сумње да ће сваког читаоца уверити да је „експериментисање речима један од пријатнијих начина сазнавања света” (стр. 97).

Гордана Лалић Крстић

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за англистику

Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
glalic1@yahoo.com

ДЕЛО ВЕСМА ПОЛЕЗНО

Александар Милановић. *Језик весма љолезан*.

Београд: Друштво за српски језик и књижевност, 2013, 284 стр.

Научна и стручна лингвистичка јавност већ је навикла на сјајну едицију библиотеке *Књижевност и језик* Друштва за српски језик и књижевност, у којој се може информисати о најновијим филолошким истраживањима и достигнућима. Нова књига Александра Милановића, четрдесет пета по реду у овој едицији, носи необичан, доситејевски наслов – *Језик весма љолезан*. Реч је о својеврсној збирци од двадесет пет текстова претходно објављених у домаћим и међународним часописима и зборницима радова од 1999. до 2012. године. Све теме обрађене у овом издању настале су као плод ауторовог вишегодишњег истраживања на пољу развоја српског књижевног језика у 18. и 19. веку.

Поред уводног текста (*Уместо увода: српски језик на смени 18. и 19. века*), који је, како аутор наводи у библиографским белешкама, „написан посебно за ову прилику као кључ за разумевање концепције и композиције књиге” (стр. 283), књига садржи четири поглавља, исцрпну библиографију (стр. 267–282) и библиографску белешку аутора (стр. 283–284), у којој се наводе публикације у којима су сакупљени радови претходно објављени.

Уводно поглавље *Уместо увода: српски језик на смени 18. и 19. века* (стр. 9–17) представља кратак преглед српске књижевнојезичке ситуације на прелазу векова. Аутор полази од Орфелинове идеје о коезистенцији трију језичких норми (*рускословенске, руске и српске народне*) и стварању славено-српског, тзв. хибридног језика, а затим објашњава на који је начин коезистенција норми прерасла у њихову конкуренцију. Напоредо са конкуренцијом језичких идиома, А. Милановић указује и на конкуренцију двају типова писама – *црквене ћирилице и грађанске ћирилице*. Будући да је конкуренција језичких норми проузроковала бурну научну полемику почетком 19. века, у раду су систематично наведени аргументи које је Вук користио у борби против славеносрпског језика, али и они које су Вукови противници истицали у корист овог идиома. У даљем току уводног текста пажња је посвећена развоју науке и позицији филологије на почетку 19. века, односно зачецима језикословља код Срба. Као искусан дијахрони стилистичар, А. Милановић систематски проучава и развој књижевности, генезу и укрштање нових стилских формација (*класицизам и сенијиментализам* насупротив *ипредромантизму* и *романтизму*) и разматра начине којима су премошћаване празнине недовољно развијеног књижевног језика у језику књижевног дела (ковање *неологизама* – *љолезанцијалних речи* и *оказионализама*). У завршном делу уводног поглавља аутор осветљава развој публицистичког стила и његовог новинарског подстила на прелазу векова. Овако конципиран, уводни чланак прати структуру централних поглавља у књизи, пружајући истовремено сажете

темеље неопходне за разумевање књижевнојезичке ситуације код Срба с краја 18. и почетком 19. века.

Имајући у виду да је за разумевање језичких појава у садашњости неопходно тумачити развојне процесе који су до таквог стања довели, у представљеним радовима анализирају се кључна питања српског језикословља и српске културе на смени 18. и 19. века, пре свега, којим типом књижевног језика и каквом ћирилицом Срби треба да пишу у будућности. Стога је прво поглавље ове монографије – *Развој ћирилице код Срба крајем 18. и почетком 19. века* (стр. 21–79) посвећено реформи српске азбуке. Овим насловом обухваћено је седам прилога, од којих су прва три посвећена (за живота) непризнатом генију Сави Мркаљу. У раду „Статус фонеме /ц/ у Мркаљевој реформи азбуке” (стр. 21–31) аутор анализира разлоге за одсуство графематског решења за фонему /ц/ у Мркаљевој реформи ћирилице 1810. године. Узимајући у обзир ортографско-графематска решења Мркаљевих претходника и савременика, писаца тзв. „крајишког круга” и заслужних реформатора српске ћирилице (Јована Дошеновића и Павла Соларића), судбина ове графеме доводи се у везу са могућом концепцијом српског књижевног језика. Уколико би се концепција будућег књижевног језика на народној основи базирала на морфолошком правопису и језичком пуризму, истиче аутор, графематско решење за фонему /ц/ било би сасвим излишно.

Пажљивим тумачењем литературе, А. Милановић уочава да је у науци сва пажња посвећена резултатима Мркаљеве реформе, односно графијском систему у невеликој књижици *Салу дебелога јера либо азбукойрошрес* из 1810. године, док су радови из 1817. (*Палинодія либо одбрана дебелога њ и Предложенія њрошвѣ одбраненія*) остали ван интересовања србиста. Стога он у чланку „Графијско-ортографијска норма и њена конструкција у Мркаљевим филолошким радовима (1810–1817)” (стр. 32–41) нуди веома прецизну дескрипцију Мркаљеве целокупне графије и ортографије. Упоредна анализа ових расправа показала је да два текста из 1817. немају никакве међусобне разлике у (орто)графији, али имају значајне у односу на *Сало*. У њима има доста недоследности, а одштампана су графијом која је блиска најраспрострањенијем моделу грађанске ћирилице с почетка 19. века. У раду је истакнута и најзначајнија новина у графији ових текстова, а то је стварање хибридне ћирилице са основом из грађанске и графемом ук из црквене азбуке. Мркаљ у *Палинодији* и *Предложнију* не одустаје од свог предлога графијске норме из 1810, сматра аутор, али њу реконструише увођењем две нове графеме – <њ> и <рњ>. Тиме је инвентар графема у Мркаљевој реформисаној ћирилици порастао на 31, међу којима има пет диграфа: <лъ>, <њъ>, <тъ>, <дъ> и <рњ>.

Наредни прилог „Инвентар графема у Мркаљевој реформисаној ћирилици” (стр. 42–46) пружа критички осврт на досадашња истраживања Мркаљеве реформе писма и утврђује узроке различитих тумачења инвентара слова код најзначајнијег претходника Вука Карацића. Према речима аутора, у питању су, пре свега, различити теоријско-методолошки оквири у којима су се истраживачи кретали, као и различити садржаји које су приписивали термину *слово*.

У сржи рада „Српска ћирилица и концепције српског књижевног језика у 19. веку” (стр. 47–56) А. Милановић разматра статус графема <љ>, <ф>, <х>,

<ц> и <ш>, чија је судбина управо зависила од концепције књижевног језика у 19. веку. Он уочава да је статус графема <ф>, <ц>, а у одређеној мери и <ш>, зависио искључиво од односа нормативиста према позајмљеницама у којима су се ови консонанти појављивали, док је статус графеме <х>, осим наведеног, подразумевао још и концепцијско питање граница српског језичког простора. Посебну пажњу аутор посвећује графема <љ>, истакавши да су изговорну разједињеност говорника српског језика, односно постојање двају изговора (*екавскољ* и *ијекавскољ*), славеносрпски писци покушали да преомсте чувањем графеме *јай* у етимолошком положају, док је Вук, не одустајући од фонолошког принципа *једна ѓрафема – једна фонема*, наставио традицију Саве Мркаља и Луке Милованова и на месту *јайља* бележио рефлексе карактеристичне за ијекавски изговор, ослањајући се на матерњи источнохерцеговачки дијалекат у функцији основице књижевног језика.

Два наредна реферата посвећена су особеностима графије Јована Суботића. Радом „Српска ћирилица Јована Суботића” (стр. 57–63) указује се на Суботићево специфично место у историји српског писма због тога што је са славеносрпске прешао на модификовани тип вуковске ћирилице, у коју је увео графему <љ>. У прилогу „Графема јери у графематском систему Јована Суботића” (стр. 64–70) аутор се оријентише на Суботићеву употребу графеме *јери*. На основу анализе целокупног Суботићевог стваралаштва¹, аутор издваја категорије речи у којима овај значајни писац и научник бележи графему *јери*, као и позиције у којима долази до колебања у бележењу поменуте графеме. У даљем току рада анализирани су ставови о овој графема изнети у мање познатом тексту *О ијсмену љ*, при чему се уочавају специфичности у односу на ставове и праксу Суботићевих непосредних претходника и савременика.

Последњи рад у овом делу „Кодерова (орто)графија: између вуковске, предвуковске и сопствене” (стр. 71–79) истражује графију и ортографију у делу *Роморанка Ђорђа Марковића Кодера*. Аутор издваја три групе правописних решења: она која су наслеђена из славеносрпског периода (седам графема одстрањених Мркаљевом реформом, диграфи, морфонолошки правопис и сл.), решења која су преузета из Вукове реформе (графеме <ђ>, <ћ> и <ц> и сл.), као и индивидуалне црте Кодерове ортографије (у интерпункцији и при удвојеном писању графема). На крају следи закључак: „Чини се да анализа Кодерове графије и ортографије не може дати одговор на питање да ли је Кодер био вуковац или антивуковац, али може указати на развојне тенденције српске ћирилице и правописа, тј. на ствараоце који су ишли мимо два најутабанија колосека у 19. веку. У Кодеровом писању одлике предвуковске и вуковске писмености нашле су се у специфичној симбиози” (стр. 79).

Као што је већ поменуто, за разумевање актуелних језичких процеса нужно је познавати историјат и развој појава које су такво стање условиле. С тим у вези, друго поглавље ове монографије *Српска књижевнोजезичка ситуација у 19. веку* (стр. 81–124) бавиће се најзначајнијим питањем српске филологије у 19. веку – концепцијом књижевног језика. Овај одељак садржи

¹ Предмет проучавања докторске дисертације Александра Милановића, одбрањене 2007. године на Филолошком факултету Универзитета у Београду, био је управо језик Јована Суботића.

четири рада. У првом, под насловом „Анализе и вредновања Доситејевог језика у Матици српској током 19. века” (стр. 83–90), А. Милановић анализира типичне ставове најистакнутијих чланова Матице српске (Г. Магарашевића, Ј. Суботића и др.). Уочавајући недостатке и ограничености појединих филолошких анализа, аутор нуди модел комплетне анализе вредновања Доситејеве реформе и сагледава перцепцију тих анализа у савременим србистичким радовима.

Предмет проучавања у тексту „Филолошка рецепција околионализма код српских писаца у 19. веку” (стр. 91–99) јесте еволуција околионализма у делима српских романтичарских песника (Сарајлије, Кодера и Лазе Костића). Аутор уочава доминантну вуковску матрицу у анализама и запажа да су многи околионализми, творбено ирегуларни по дефиницији, одређивани као нове речи сковане у духу народног језика. Томе су, закључује на крају, доприносили мистификаторски песнички и језички поступци српских романтичара, али и недовољна дериватолошка и лексиколошка компетентност филолога.

Две последње студије у овом поглављу такође су посвећене Јовану Суботићу, али се овога пута његови ставови посматрају у контексту конституисања српског књижевног језика у 19. веку. Тако се у реферату „Суботићева концепција српског књижевног језика” (стр. 100–115) Суботићево виђење упоређује са Стејићевим, а посебна пажња посвећена је и Суботићевим коментарима Вукове концепције, коју критикује због недовољне цивилизационе и културне надградње. Аутор у закључку истиче кључне елементе Суботићеве концепције: а) књижевни језик треба нормирати (кодификација); б) треба га чистити од непотребних страних утицаја (пурификација) и в) попуњавати пре свега домаћим речима (елаборација) како би испунио све комуникативне функције модерног језика. Као посебна специфичност ове концепције истакнута је унификација на нивоу (орто)графије, односно увођење графеме *jaii* у Вукову ћирилицу².

У следећем раду, „Српска језичка ситуација у Суботићевој *Авџиобиографији*” (стр. 116–124), А. Милановић износи Суботићеве ставове о његовим претходницима и савременицима (Рајићу, Доситеју, Видаковићу, Текелији, Мушицком, Сарајлији, Кодеру, Вуку, Даничићу и Радичевићу).

Веома је значајно и корисно проучавати језик знаменитих писаца који су својим стваралаштвом утицали на развој нашег књижевног језика. Стога је трећи део ове књиге – *Језик и стил српских писаца у 19. веку* (стр. 125–191), који броји шест студија, посвећен управо поменутој теми. У раду „Граматичке и лексичке паралеле између српских писаца из Војводине и хрватских писаца у 19. веку” (стр. 127–137) аутор полази од појединих граматичких (фонетско-фонолошких, дериватолошких, синтаксичких) и лексичких особина које се у савременим стандардима, барем у домену литературе, третирају као разликовне и испитује какав је био статус таквих језичких црта код српских писаца са простора Војводине у 19. веку (да ли су биле присутне, да ли су биле стилски или функционално маркиране, да ли су у тадашњој фило-

² Ово питање детаљније је обрађено у радовима „Српска ћирилица и концепције књижевног језика у 19. веку” и „Српска ћирилица Јована Суботића”.

лошкој литератури третиране као територијално или национално обележене и сл.).

Затим следи још један реферат о језику Јована Суботића, овога пута из стилистичког, социолингвистичког и граматичког (пре свега синтаксичког) угла – „Синтаксички, лексиколошки и стилистички аспекти синонимије у делима Јована Суботића” (стр. 138–144). Уочивши да је проблем синонимије, пре свега творбене и лексичке, од изузетног значаја за историју српског књижевног језика у предвуковском и вуковском периоду, А. Милановић анализира узроке изразито честе појаве лексичких синонима на малом растојању у тексту, па чак и у истој реченици. Занимљиви су примери конкуренције синонимних термина (*сѣихоѣвореније* и *ѣснициѣво*, *књижевник* и *сѣисаѣшељ*, *ѣодлиник* и *орѣгинал* и сл.), као и творбени дублети, односно синоними са истим кореном и различитим суфиксима (*адвокација* и *адвокаѣсѣво*, *служавка* и *служѣиѣелница* и др.). На крају рада аутор наглашава да постоји велика потреба за изградом речника синонима у српском језику у 19. веку „јер би он на прави начин каналисао и прецизирао закључке које треба да понуди историја српске књижевне лексике у периоду до стандардизације и после ње, тј. у фази ‘кристализације’ књижевног језика” (стр. 143). Прва фаза ка стварању таквог речника били би речници синонима појединих писаца, те А. Милановић уместо закључка укратко нуди његову концепцију, односно издваја две делимично зависне појаве које би се морале испитати. Прва је појава синонима на дијахроној оси, условљена променом књижевнојезичких схватања појединих писаца, а друга појава синонима у синхронијском пресеку стваралаштва, условљена пре свега стилским разликама. Чини нам се да ће истакнуте идеје представљати одличну полазну основу сваког истраживача који се буде прихватио израде речника овога типа.

У реферату „Ковачи песничког језика епохе романтизма” (стр. 145–158) анализирана је песничка продукција кованица (потенцијалних речи и оказионализама) у епохи српског романтизма. Посебно су занимљиве сличности и разлике у творби кованица које аутор уочава између Л. Костића, Ђ. Јакшића и Ј. Јовановића Змаја, с једне стране, будући да ови песници при творби кованица углавном остају у оквирима законитости народног и фолклорног језика, и Ђ. Марковића Кодера, с друге стране, који драстично крши творбене законитости измишљајући творбене основе које у српском језику уопште не постоје. По угледу на претходни рад, аутор уместо закључка наводи изазовне задатке који се налазе не само пред стилистичарима него и пред другим лингвистима који желе да се ухвате у коштац са кованицама.

Наредни чланак носи назив „Стилски аспект творбе тзв. императивних сложеница у српској романтичарској поезији” (стр. 159–169). Овим се текстом осветљавају узроци активирања постојећих и ковања нових императивних сложеница у српском (пред)романтичарском песништву (на поетском корпусу Сарајлије, Његоша, Кодера, Радичевића, Јакшића, Змаја и Костића). Аутора посебно занимају њихови стилски ефекти базирани на експресивности и еуфоничности (нпр. *ѣлођисрце*).

На крају трећег одељка следе два реферата посвећена поетском језику Ђорђа Марковића Кодера, једног од највећих песничких иноватора српског романтизма. Циљ чланка „Дериватолошке карактеристике индивидуалних

неологизама у *Словару Ђорђа Марковића Кодера*” (стр. 170–179) јесте да се уоче доминантни творбени начини и типови, као и најпродуктивнија творбена средства у грађењу Кодерових неологизама, да се потом они упореде са језикотворном праксом других романтичарских песника и да се посебно истакну специфичности у Кодеровој творби индивидуалних неологизама. Аутор прилази свом истраживању са два аспекта: поетичког (узимајући у обзир Кодерово ослањање на језик враџбина, магије и езотерије, као и стварање сопствене поетске митологије и фантастике) и социолингвистичког (проучавајући Кодеров однос према вуковском и доситејевском типу књижевног језика, као и према страним језичким утицајима у њима – пре свега славенизмима, турцизмима, германизмима, интернационализмима и др. – на дериватолошком и лексичком нивоу). Анализа је показала да је Кодер у многим областима творбе потенцијалних речи близак другим романтичарским песницима (и у његовом језику доминира извођење; слични су или исти најпродуктивнији суфикси; честа је сложено-суфиксална творба, нарочито са суфиксом *-ак* и сл.). У односу на друге романтичаре, аргументовано закључује аутор, Кодер се снажно издваја творбом честих околишних неологизама, од којих многи настају дотад незабележеним типом творбе поетске лексике – сливањем.

Готово да нема ниједног историчара српског књижевног језика који се у својим проучавањима није дотакао славенизама. Тако се и студија А. Милановића „О развоју песничког језика у епохи романтизма: славенизми у Кодеровој *Роморанци*” (стр. 180–191) бави управо овим лексичким слојем. Анализу примера аутор смешта у контексте промена у стилским формацијама (*сенџиментализам* : *романтизам*) и у песничком језику (*славеносрпски* : *вуковски*). Истраживање је показало да је Кодерово песништво, иако се обично мисли супротно, снажно ослоњено и на просветитељску и на класицистичко-сентименталистичку традицију (Доситеј, Видаковић), али и на савремену (пред)романтичарску књижевност (Сарајлија, Његош, Костић), што је и историја књижевности већ утврдила.

Четврто, последње поглавље у овој књизи – *Генега њублицистичког стиља у српском језику* (стр. 193–265) – садржи највећи број радова (укупно осам) и посвећено је развоју публицистике и новинарства. У реферату „Неке лексичке карактеристике новинарског подстила у предвуковском периоду” (стр. 195–203) аутор полази од истраживања Ане Кречмер и на корпусу свих бројева новина *Славенно-сербскія Вѣдомости* и *Новине Сербске* анализира лексику у разноликим новинарским жанровима (вест, извештај, некролог и др.). На крају запажа да је избор лексике у првим словенским новинама у великој мери био условљен социокултурним контекстом (утицај панславизма, диглосије, језичких навика уредника и читалаца, утицај рецензената на уреднике и сл.).

На истом корпусу своје истраживање А. Милановић темељи и у раду „Настанак српске новинске фразеологије” (стр. 204–210). Аутор се овога пута бави сагледавањем синтаксичке интегрисаности фразеологизама у реченичну структуру, испитивањем порекла фразеологизама, проучавањем стабилности граматичке структуре и лексичког састава фразеологизама, као и испитивањем стилогености фразеолошких јединица.

Наредна тема којој аутор посвећује пажњу у раду „Однос према лексички страног порекла у новинама Стефана Новаковића *Славенно-сербскія Вѣдомости* (1792–1793)” (стр. 211–219) јесте из области лексикологије. Аутор истиче да у језичком систему уредника ових новина нису постојале лексеме за многе нове појмове (а често се писало о друштвеним догађајима у Европи, у првом реду о ратовима и револуцијама), те су они били принуђени да те лексичке празнине попуњавају на три начина: употребом туђица (нпр. *авант-гарда*, *шакса*), посрбица (нпр. *револуџа* : *маџежъ*, *инвалидъ* : *немоцанъ*) или контактних синонима (нпр. *медиџина* или *лѣкарство*, *дезертиеръ* или *бѣгунаџъ*).

У реферату „Контактни синоними (посрбица – оријентализам) у језику бечких *Новина Сербских*” (стр. 220–226), аутор своја интересовања сужава само на синонимске парове посрбица – оријентализам. Он их посматра са социолингвистичког становишта, које подразумева анализу друштвеног контекста, пошилаоца и примаоца поруке, те закључује следеће: а) контактни синоними у *Новинама Сербским* представљају компромисно решење уредника, које је могло задовољити и језичке пуристе и присталице употребе оријентализама у језику новина; б) из угла контактне синонимије, оријентализми су по правилу моносемични (везују уз себе само једну синонимну посрбицу или две посрбице које стоје у међусобном односу истозначности), творбено адаптирани и продуктивни.

Још једна студија која се бави семантиком и дериватологијом посрбица на грађи ексцерпираној из најстаријих српских новина, али и из *Посрбица од Орфелина до Вука В. Михајловића*, јесте „Семантичка и творбена конкуренција у посрбицама предвуковског периода” (стр. 227–234). На поменутом материјалу, А. Милановић сагледава последице одсуства чврсте творбене и лексичке норме (и кодификоване и узуралне, тј. употребне) у предвуковском периоду. Аутор се пита како је могуће да се лексички систем српског књижевног језика у предвуковском периоду са једне стране оптерећивао превеликим бројем посрбица (синонима и творбених варијанти без стилистичке маркираности), а да су са друге стране истовремено вишезначне посрбице означавале и значењски поприлично удаљене појмове. Према његовом мишљењу, одговор треба тражити у одсуству језичке норме и језичког планирања.

Наредна два рада доприносе осветљавању неких проблема на пољу дијахроне синтаксе. Први од њих носи наслов „Конкуренција деагентизованих реченица при генези српског новинарског стила” (стр. 235–241). У њему аутор покушава да утврди поједина карактеристична својства у синтакси реченице новинарског стила, као и да уочи односе између типичних синтаксичких средстава овог стила у 19. веку. Његова исцрпна анализа показала је да је појава деагентизованих реченица у новинарском стилу условљена ванлингвистичким факторима, пре свега интелектуализованошћу и уопштеношћу тематике. Она нарочито карактерише почетак вести чији је извор анониман, као и мање битне информације на крају вести чији се колективни агенс подразумева. На крају закључује да је висока фреквенција свих типова деагентизованих реченица последица супротних тенденција у новинарском стилу (ка унификацији исказа, али и ка употреби синонимних језичких јединица). Полазећи од запажања Ане Кречмер како је синтакса сложене реченице у истраживањима предвуковског и вуковског периода потпуно запостављена,

А. Милановић се у раду „Корелативи у српској сложеној реченици из 19. века” (стр. 242–251) бави синтаксичким корелацијма у зависносложеним реченицама.

„Стереотипност и креативност у структури новинске вести при генези српског новинарског подстила” (стр. 252–265) последњи је рад у књизи. У њему се кроз анализу екстралингвистичких параметара (према Јакобсоновом моделу оквира комуникације) истичу разлози за стабилизацију типичне структуре вести у првим српским новинама. Ауторову пажњу највише заокупља стереотипност и креативност у композицији и језику вести.

Да на крају закључимо. Књига *Језик весма њолезан* Александра Милановића са различитих аспеката сагледава кључне проблеме српског језикословља током осамнаестог и деветнаестог века. Она још једном потврђује теоријску и практичну спремност аутора за дијахронолингвистичко, социолингвистичко и културноисторијско сагледавање српске књижевнोजезичке прошлости. Уверени смо да ће ова несумњиво вредна, значајна и поучна монографија бити незаобилазна литература свима онима који се буду бавили том проблематиком, како у србистичкој, тако и у славистичкој науци. Важно је напоменути и то да ово дело представља одличан путоказ и смерницу за даља проучавања историје српског књижевног језика, због чега ћемо му се много пута враћати и сваки пут у њему налазити нову инспирацију.

Ана Ранђеловић

Институт за српски језик САНУ
Ђуре Јакшића 9, 11000 Београд, Србија
randjelovicana@yahoo.com

UDC 821.163.41.09 Andrić I.

НОВА ЧИТАЊА АНДРИЋЕВЕ ЋУПРИЈЕ

Branko Tošović (ur./Hg.). *Andrićeva ćuprija / Andrićs Brücke*.
Andrić-Initiative 6. Graz – Beograd – Banja Luka: Institut für Slavistik
der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga – Narodna i
univerzitetska biblioteka Republike Srpske – Svet knjige, 2013, 1043 str.

Зборник радова под насловом *Andrićeva ćuprija / Andrićs Brücke* садржи највећим делом реферате саопштене на Петом симпозијуму одржаном у Вишеграду од 4. до 6. октобра 2012. године у оквиру међународног пројекта Иницијатива Андрић: Иво Андрић у европском контексту (2007–2015), чија је тема била *Иво Андрић: На Дрини ћуприја / Die Brücke über die Drina*. Осим реферата, у Зборник су ушли и за ту прилику специјално припремљени радови настали у оквиру поменутог пројекта. Зборник је уредио проф. др Бранко Тошовић, а издавачи су Институт за славистику Универзитета Карла Франца у Грацу, Београдска књига, Народна и универзитетска библиотека Републике Српске и Свет књиге.

Зборник садржи 72 прилога (43 из књижевности, 23 из лингвистике, 4 прилога и 2 рада општије проблематике), чији су аутори, њих 74, из 12 земаља – Аустралије, Аустрије, Босне и Херцеговине, Бугарске, Италије, Македоније, Пољске, Русије, Словеније, Србије, Хрватске и Црне Горе – и 15 универзитетских центара.

Како смо већ навели, радови у Зборнику подељени су у четири тематске целине, а то су: (1) *Општин дио*, (2) *Књижевност*, (3) *Језик* и (4) *Прилози*.

1. Прва тематска целина, под насловом *Општин дио* (19–109), укључује два прилога, *Сирпјини окупацијски дан* (19–41) и *Функцијско читање Сирпје* (43–109), чији је аутор Бранко Тошовић.

У првом раду, аутор наводи основне информације о роману *На Дрини ћуџрија* – када је и у којим околностима изашао, како је настајао те добио наслов итд., а у другом делу аутор се осврће на живот и рад Иве Андрића у периоду окупације Београда и Србије између 1941. и 1944. године, када је, иако у кућном притвору, у испоснички намештеној соби писао своја највећа дела и по први пут обзнанио своје национално и верско опредељење.

У другом свом раду, *Функцијско читање Сирпје*, Б. Тошовић трага за функцијама вишеградског моста као грађевине, уметничке градитељске и књижевне творевине човека. С тим у складу, аутор посебно издваја три функције – грађевинску, уметничку и књижевноуметничку, при чему за сваку од њих проналази потврде у самом тексту. Иако је реч о врло сложеном тексту, он се може подвргнути филолошком и нефилолошком читању, а и једном и другом је заједничко да почињу и завршавају се истим елементом – мостом.

2. Друга тематска целина, *Књижевност* (113–640), најобимнија је у Зборнику а садржи 43 рада.

Иако се на овој тематској целини нећемо посебно задржавати, пре свега због профила часописа у ком се појављује овај приказ, ипак ћемо дати кратак осврт на доминантне теме које су, у првом реду, резултат књижевноуметничког читања најпознатијег Андрићевог текста. Теме дајемо редоследом којим се појављују, при чему ћемо у заградама навести само име/имена аутора.

Међу обрађеним темама друге целине јесу: културно-историјски односи на релацији центри моћи – касаба, расветљени на начелима неоисторициста и културних материјалиста, где је и касаба својеврсни центар, али центар приватне историје малог човека (Јана Алексић); однос између стварних, историјских догађаја и Андрићеве књижевне фикције (Владимир Алексић); рецепција текста овог Андрићевог дела међу студентима у Хрватској, посебно с обзиром на класификацију знања и димензије когнитивних процеса (Марко Алерић, Тамара Газдић Алерић); значај овог романа у српској књижевности те зашто је и даље једно од најважнијих и најпрепознатљивијих дела у њој (Марко Аврамовић); лирски фрагменти у роману који јунака, Ђоркана, из документарно-историјског времена пребацују у простор сна (Бранка Брленић Вујић); страхови као мотиви и покретачка снага свих дешавања у роману (Наташа Будимир); Андрић и Манцони – дијалог међу писцима и њиховим делима (Данило Капасо); мост као културносемиотички симбол, механизам културног сећања и дискурзивни елемент текста (Јожица Чех Штегер); интер-

текстуалност *Немира* и *Ex Ponta*, с једне стране, и романа *На Дрини ћуџрија*, с друге (Јована Давидовић); функције религиозног и његов утицај на грађење приче о мосту (Данијел Дојчиновић); реконструкција логике међукултурних и међуконфесионалних контаката (Давор Дукић); феномен игре и пројекција Ђоркановог лика у роману (Милош М. Ђорђевић); место епског надахнућа и модерног доживљаја егзистенције у уметничкој структури романа (Стојан Ђорђевић); елементи чудноватог у простору, времену и ликовима (Мина М. Ђурић); културни кодови, дијалог и релације међу социокултурним моделима (Татјана Ђуришић Бечановић); разоткривање сукоба, драмских покретача и дубине ликова у контексту историјског дискурса (Наташа Глишић); гене-за Ђоркановог лика у Андрићевим делима у којима се овај јунак појављује (Мирјана Грдинић); концепт „слатка тишина турских времена” оличен кроз „блажени живот муслиманске Босне” (Ирина Иванова); компаративна анализа живота трговаца и занатлија у приповеткама Лазе Лазаревића и овог Андрићевог романа (Ружица Јовановић); идентитетска својства вишеградских Јевреја (Ружа Кнежевић); хетероглосија и дијалогичност у роману (Никола Кошћак); значењско померање лика Италијана у овом роману у односу на лик из приповетке *Мосиј на Жейи* (Персида Лазаревић ди Ђакомо); семиотичко читање романа те његов однос са текстовима старих фрањевачких хроника (Перина Меић); когнитивна и прагматолингвистичка истраживања дијалога и реторских дуела у роману (Горана Милашин); женски ликови као покретачки елемент у мушком свету (Снежана Милојевић), доживљени кроз сан и јаву (Лидија Неранчић Чанда) и обликовани етнопсихолошки, у складу са одређеним културним типом (Светлана Шеатовић Димитријевић); детаљи из живота појединаца као елементи трача и оговарања у казивањима о другима (Бојана Милосављевић, Владан Јовановић); текст као колаж и град као текст музеј у коме живе личне и општеисторијске успомене (Весна Мојсова Чепишевска); метафизички аспекти романа – тематски, феноменолошки и естетски (Кристијан Олах); космичка складност Андрићевог приповедања (Ранко Павловић); доживљај и представа о телу и телесности (Недељка Перишић); мост као сведок вечитог сукоба добра и зла, љубави и мржње, страха и освете (Јасмина Пивнички); капија као митски простор и место прекида просторних нивоа (Вања Д. Прстојевић); Андрићева одступања од конвенционалних књижевних норми и форми (Науме Радически); интертекстуална прожимања са Хазарским речником (Оливера В. Радуловић); преплитање прошлости и садашњости, пропаст моралног и духовног у човеку и трагање за редом и смислом, лепотом и добротом у човеку и свету (Јелена Ратков Квочка); проблем суживота становника Вишеграда кроз додире различитих културних и верских кодова (Маја Савић); девширма и ставња као историјске чињенице и мотиви романескног штива (Енес Шкрго); лоцирање гласова у тексту и проклизавање компетенције наративних инстанци (Борис Шкворц); Лотика као иконични знак за статус модерног човека у свету и његову пролазност (Гордана Тодорић), и човека окренутог стицању (Сања Златковић); интертекстуалност са романом Опсада цркве Св. Спаса преко устројства романа, композиције, заједничких мотива и начина грађења ликова (Биљана Турањанин).

3. Трећа целина књиге, *Језик* (643–976), посвећена је лингвистичком читању романа *На Дрини ћурија*, а укључује 23 рада чије ћемо теме и резултате у најкраћим цртама настојати да сажмемо.

3.1. Милан Ајдановић, у раду *Географски термини у роману „На Дрини ћурија”* (643–651), анализира термине којима се означавају облици рељефа као и оне из подсистема хидрографске терминологије, с посебним освртом на њихово порекло, структуру и деривациони потенцијал. Аутор обрађује 63 прикупљена географска термина, од чега 53 домаћег порекла, а 10 страног. Иако се рад заснива на лексичкосемантичкој и деривационој анализи, аутор закључује да су многи од наведених термина, нарочито они домаћег порекла, у служби живописнијег описа средњег тока Дрине.

3.2. Миливој Алановић у свом прилогу, *Односне реченице у роману „На Дрини ћурија”* (653–675) трага за правилностима у погледу дистрибуције овог типа зависних реченица и прагмато-семантичким ефектима њихове употребе. Резултати анализе засновани су на 2926 примера, а статистичка обрада показује да највећу учесталост показују *који*-реченице (74%). Аутор у раду указује на везе између типа антецедента и одговарајућег релативизатора, при чему су посебно задржава на семантичкој поткласификацији рестриктивних и нерестриктивних односних реченица. Посебно се истичу делови рада посвећени прилошким антецедентима, за које аутор наводи аргументацију да уведе односне реченице као део прилошких синтагми, као и релативизатору *да*, наводећи лексичко-граматичке околности под којима у савременом језику уводи односно-модалну реченицу.

3.3. Едита Андрић, у раду *Prevod romana „Na Drini ćuprija” na mađarski jezik* (677–693), анализира различите преводе овога романа и своју пажњу усредсређује на проблеме у самом преводилачком поступку. Ауторка се посебно бави различитим преводилачким решењима за непостојеће реалије у циљном језику – посебно за турцизме, архаизме и историцизме, где нека од њих доводе до грубих и очигледних, или пак скривених грешака. Због свега тога, у жељи да се преводом не наруши атмосфера у делу, као најподесније и најоправданије решење намеће се задржавање оригиналног облика са фонетском транскрипцијом, уз превод и објашњење када се таква реч појави први пут у тексту.

3.4. Ивана Антонић (*Адвербијална темпорална детерминација у Андрићевом роману „На Дрини ћурија”, 695–713*) анализира темпоралну детерминацију адвербијалном формом – прилошком лексемом. У саму анализу ауторка укључује и апсолутну темпоралну детерминацију, будући да се поменути прилозима реченична предикација може сместити истовремено и разновремено са моментом говора. Ауторка закључује да инвентар темпоралних прилога те њихове синтаксичко-семантичке реализације не одступају од савременог стања, осим у неколико детаља (нпр. *зимус*).

3.5. Нада Арсенијевић (*Детерминатори лако и тешко у Андрићевом роману „На Дрини ћурија”, 715–729*) проверава параметре за класификацију антонимског пара *лако* и *тешко*, који су углавном засновани на субјективним

а мање на објективним факторима. Резултати истраживања указују на то да се овај прилошки пар може везати подједнако за појмове конкретне и апстрактне природе, те да се понекад према *лак* појављују облици који идентификују друге димензије – дубину, брзину, снагу. Овим прилозима се детерминишу и различити чулни доживљаји – слух, вид и њух, али и утврђује степен интензитета и брзине каквог процеса. Овај рад нам показује да се прилозима *лако* и *шешко* може скицирати и чак обухватити читав један колективни универзум који трага за равнотежом и хармонијом које леже негде на размеђу између ова два општа физичка, филозофска и логичка принципа.

3.6. Атанаска Атанасова (*Полипрефигураните глаголи в български превод на „Мостът на Дрина” в съпоставка с македонския вариант на книгата, 731–738*) настоји да утврди међујезичке паралеле у бугарском и македонском преводу овога романа, с посебним освртом на бугарске полипрефиксирани глаголе, спрам којих у македонском језику не постоји увек један одговарајући еквивалент већ ретко друга глаголска лексема.

3.7. Марија Ћихоњска (*Mehanizmi kohezije u Andrićevom romanu „Na Drini ćuprija”, 739–753*) утврђује механизме повезивања текста романа, при чему најпре даје методолошке претпоставке а затим наводи семантичка и граматичка средства кохезије. Међу типичним граматичким средствима у роману се истичу конјунктори *и, а, или, као и*, а потом и субјунктори *који, где, када*, захваљујући којима је језик романа прозиран. За разлику од анафорских средстава, она катафорска су врло доминантна и уочљива, што није типично за белетристику, док је кумулација стилских средстава, иако висока, сасвим ненаметљива, што нарочито истиче Андрићев стил и, сматра ауторка, генијалност.

3.8. Зринка Ћоралић и Адна Смајловић (*O njemačkim tuđicama u književnom tekstu Ive Andrića „Na Drini ćuprija”, 755–769*) истражују степен заступљености туђица у роману, семантичка поља којим припадају те начине њихове употребе, степен адаптације и могућност замене неким домаћим језичким еквивалентом. Нарочито су занимљиви наводи који наглашавају стилске функције германизама. Тако, на пример, ауторке утврђују да Андрић германизме користи да би скицирао особу, предмет или екстеријер, градио нарацију догађаја или водио дијалог.

3.9. Тајда Дедић (*Prevod govora Andrićevih likova u romanu „Na Drini ćuprija”, 771–788*), према моделу адекватности и преводилачких стратегија Ендруа Честермана, анализира немачки превод овога романа. Ауторка посебну пажњу посвећује речима и изразима који су карактеристични за поднебље, историјски моменат и социо-културно окружење ликова. Ауторка истиче да је једна од најчешће примењиваних стратегија приближавање циљној групи, што је резултат непостојања одговарајућих језичких и културних кодова. На тај начин се губи атмосфера и егзотичност изворне културе али повећава степен њенога разумевања.

3.10. Вера Јовановић (*Еквивалентии српског перфекта у преводу романа „На Дрини ћуприја на француски језик”, 789–809*) настоји да установи екви-

валенцију између перфекта у српском језику и одговарајућих прошлих времена у француском. Ауторка утврђује да се у француском преводу Андрићевог романа може пронаћи чак двадесетак еквивалената за српски перфекат, што је свакако резултат разлика у енкодиранију темпоралних, аспектуалних и дискурзивних информација, као и стилских ефеката које преводилац настоји да задржи у тексту.

3.11. Максим Каранфиловски („*Мостџот на Дрина*” на македонски, 811–814) указује на то колики је значај превод Андрићеве *Ћурије* имао за развој македонског књижевног језика. Посебна пажња је усмерена на стране речи које у роману осликавају дух времена, те како са сменом власти и властодржаца долази до смене или барем појаве нових речи и израза у језику појединца и друштва.

3.12. Франческа Либман (*Kontrastivna lingvostilistička analiza njemačkog prijevoda romana „Na Drini ćuprija”*, 815–826) на темељима контрастивне лингвостилистичке анализе упоређује стилске вредности изворног текста писца са текстом превода на немачки језик. Ауторка наглашава да су се у преводу изгубиле оне вредности Андрићевог приповедања које га чине узорним писцем, а то се најбоље види у преводу турцизама, бројних фразеологизама, пасивних и безличних реченица. Штавише, ауторка истиче да је превод на немачки „врло блиједа копија Андрићевог ремек-дјела и да је у њему до непрепознатљивости деформирана величина стваралачког генија нашег нобеловца”.

3.13. Марина Николић (*Синтаксичка зрадација као стилско средство у роману „На Дрини ћурија”*, 827–834) тумачи стилске функције синтаксичких градационих конструкција у роману те утврђује параметре за њихово сврставање међу синтаксостилеме. Ауторка утврђује да поменуте конструкције најређе имају стилску функцију, а много чешће интензификаторско значење. С друге стране, стилогеност ових конструкција је доминантна у туђем говору, док се у ауторској нарацији, иако сасвим ретка, јавља у дескриптивним пасажима.

3.14. Паулина Пициа (*Primjedbe uz poljski i engleski prijevod Andrićeva romana „Na Drini ćuprija”*, 835–848) анализира пољски и енглески превод одређених делова романа који лепо илуструју преводиочеву тежњу да се верно ослика посебност културе, језика и менталитета Босне, с једне стране, али и неуспех у проналажењу еквивалената за културноспецифичну лексику, посебно оријентализме. Ауторка наглашава да у анализираним преводима доминирају егзотизација текста, која је понекад и сувишна, те две супротстављене стратегије: (а) склоност ка калкирању и дословном преводу, и (б) транспозиција и еквиваленција, које зависе од језичких могућности пољског и енглеског језика те степена познавања културе Босне.

3.15. Петја Рогич (*Ориентализмите в българската, сръбската и македонската версия на романа „Мостът на Дрина” от Иво Андрич*, 849–857) оријентализме класификује по тематским пољима и утврђује њихову учесталост у роману. Аутор утврђује да у посматране три верзије романа управо имице показују висок степен поклапања, што је доказ за међујезичке и

међукултурне контакте међу балканским народима, као и да у књижевном тексту имају доминантно стилску и експресивну вредност.

3.16. Светлана Слијепчевић (*О метонимијским формулацијама у роману „На Дрини ћурија”*, 859–867) утврђује којим је метонимијским формулацијама Андрић у свом роману дочарао живот касабалија, њихове међусобне односе и везаност за мост. Ауторка показује да се метонимија остварује на лексичком, семантичком и синтаксичком нивоу. Иако се писац у основи користило општим метонимијским формулацијама, он је много више разрађивао и наново комбиновао постојеће и тако градио оно посебно и непоновљиво.

3.17. Марина Спасојевић (*Антропонимија у Андрићевом роману „На Дрини ћурија”*, 869–892) даје инвентар личних имена, надимака, патронима, презимена и имена по мужу, а класификује их према конфесионално-националној припадности њихових носилаца, а у оквиру тих група према мотивацији, творбеној структури и пореклу. Иако имена, осим у неколико случајева, немају експресивну вредност, она верно транспонују слику једног времена, судар култура, њихова прожимања и прилагођавања. Осим тога, избором имена словенског, оријенталног, хебрејског, германског или угарског порекла Андрићево приповедање добија на документарности и аутентичности.

3.18. Гордана Штасни (*Семантичке реализације лексеме око/очи у роману „На Дрини ћурија”*, 893–906) упоређује значења лексеме *око/очи* остварена у роману са оним забележним у *Речнику српскога језика*, а циљ јој је да илуструје ширење семантичког опсега ове лексеме, што доводи у везу са креативношћу и стваралачком моћи писца. Полазећи од семантичког садржаја лексеме *око*, у раду се испитују семантички механизми који индукују њене секундарне семантичке реализације, како оне забележене у *Речнику* тако и оне у роману. Ауторка се посебно осврће на семантичке реализације лексеме *око*, настале под утицајем метафоре и синегдохе, и утврђује способност њене лексичке спојивости у субјекатско-предикатским, предикатско-објекатским и предикатско-адвербијалним везама. Ауторка наглашава да Андрић на слици *ока/очију* гради портрете својих ликова и развија поступак њихове психолошке и емоционалне карактеризације.

3.19. Гордана Штрбац (*Предикативни ајрибути у роману „На Дрини ћурија”*, 907–922) настоји да установи синтаксичко-семантичке принципе организације реченице са предикативним атрибутом. Ауторка у својој анализи показује да се овом синтаксичком јединицом најчешће квалификује субјекатски аргумент с људском референцијом, и то придевским речима у финалној реченичној позицији. Ови се појмови обично детерминишу у тренутку обављања радње кретања, мировања, визуелне или аудитивне перцепције, при чему се актуализују њихова душевна стања и расположења или пратеће физичке карактеристике, нпр. положај тела или положај делова тела. Осим што служи језгровитијем казивању, предикативни атрибути омогућују писцу да сликовитије и динамичније представља појмове и процесе у којима су ангажовани.

3.20. Срето Танасић (*Декомпоновање глагола у роману „На Дрини ћурија”*, 923–930) анализира примере декомпоновања глагола у овом Андрићевом

роману, указујући на њихову учесталост и евентуалне специфичности условљене природом стила у ком се појављују. Аутор налази да писац понекад „имитира” друге стилове како би појачао стилизацију свога текста, што никако не треба сматрати његовом слабошћу или губитком контроле над пером. Напротив, у тим приликама његов израз добија на снази, уверљивости и упечатљивости, баш због мере са којом се користио овим језичким средством.

3.21. Галина Г. Тјапко (*Stilistička kreativnost Andrićeva pripovedanja u romanu „Na Drini ćuprija”*, 931–945) проверава композицију, стилске фигуре и језичка средства као елементе стилизације текста. Ауторка указује на хармонију форме и садржаја – јединство лика аутора, савршенство композиције, бирану реч и љубав према завичају. Све ово је резултат суверености језичког израза и познавања народне психологије, културе и историјских прилика на Балкану. Ауторка наглашава да за расплетање босанског чвора није довољно прочитати само уџбеник историје, већ управо овај Андрићев роман-хронику.

3.22. Арно Вониш (*Šta je neprevodivo u romanu „Na Drini ćuprija”?*, 947–959) указује на примере лексичких јединица које се не могу, могу тешко или могу само уз потешкоће и значењске или стилске губитке превести на друге језике, при чему се посебно осврће на немачки и словеначки превод. Посебан проблем при преводу представљају турцизми и оријентализми, који се у словеначком и немачком језику налазе на самој језичкој периферији, или их уопште и нема. Због свега тога, преводи не могу верно да пренесу атмосферу, колорит ликова, доживљај и значај веровања и обичаја на којима се гради фабула романа, те тиме трпе ненадокнадиве губитке којих читалац није ни свестан.

3.23. Душанка Звекић Душановић (*Mađarski ekvivalenti glagolskih priloga u Andrićevom romanu „Na Drini ćuprija”*, 961–976) указује да глаголски прилози и у српском и мађарском језику функционишу као реченични кондензатори, али да се у преводу неретко место њих појављују управо реченице. Ауторка се посебно осврће на проблеме видских парова и начине на које се овај проблем у мађарском преводу разрешава, будући да у овом језику постоји само један прилог за који видски моменат није релевантан.

4. Последњи део Зборника носи наслов *Прилози* (979–1042) и садржи четири прилога, тематски врло хетерогена.

4.1. У првом прилогу Зринка Ћоралић и Мерсина Шехић (*Frazeologija u djelu Ive Andrića „Travnička hronika”*, 979–993) испитују корпус фразема у Андрићевој *Травничкој хроници*, с посебним освртом на њихове структурне типове као и на представе изванјезичке стварности на којима се заснива фразеолошки израз. Ауторке фраземе анализирају на морфосинтаксичком, семантичком и комуникативно-прагматичком нивоу који показује да се ове јединице појављују углавном у дијалозима у којима учествују мушкарци.

4.2. У другом прилогу (*Dokumentarni film „Riječi iz pepela”*) Даниел Дугина, Јања Харамбаша, Ива Комшић и Бранимир Сталетовић објашњавају поводе за иницијативу да се сними документарни филм о Иви Андрићу,

који би се бавио данашњом перцепцијом пишчевог стваралаштва и његовом друштвеном валоризацијом у Босни и Херцеговини, Србији и Хрватској.

4.3. У трећем прилогу Науме Радичевски (*Андрић, Његош и „богомилска” Босна*, 1001–1014) повлачи асоцијативно-аналитичке релације између Андрића и Његоша, Његоша и богумилства и Андрића и богумилства, односно светоназора човека из Босне у предосманско доба.

4.4. У последњем прилогу Бранко Тошовић (*Projekat Andrić-Initiative: aktivnosti u periodu od 2010. do 2012*, 1015–1042) сумира резултате трогодишњих активности у оквиру међународног истраживачког пројекта *Иницијатива Андрић: Иво Андрић у евројском контексту*. Аутор се понајвише осврће на скупове, наступе, публикације и електронски корпус. Посебан део овог прилога заузима сажет приказ догађања из септембра и октобра 2012. године, уочи и током 5. конференције у Вишеграду, која су била усмерена на недопустиву политичку злоупотребу самога скупа, што је довело до промене првобитних планова да се следећи симпозијум одржи у Травнику.

5. На самом крају овог, надамо се, информативног приказа, мање обавештен читалац би могао остати затечен мноштвом сасвим различитих путева којима се може приступити и Андрићу, али у првом реду његовом делу. Иако се чини да су радови понекад неуједначени концепцијски и методолошки, по обиму али, деси се, и квалитету, већ на основу самог садржаја Зборника неумесно би било, на крају и нетачно, рећи да је труд уредника и аутора прилога узалудан. Напротив! Многи радови више него уверљиво илуструју слојевитост Андрићевог текста, језика, стваралачке логике и филозофије, те да нека читања треба поновити, друга изнова започети, а да многа никада неће и не могу бити довршена.

Иако је део посвећен књижевности по обиму осетно већи, готово доминантан, онај језички показује вештину лингвиста да своје ужестручне теме сагледају кроз закономерности књижевног текста и стила, Андрићевог стваралачког мајсторства, културних и универзалних когнитивних кодова, народних веровања и обичаја. Он потврђује и да лингвистичка истраживања на књижевним корпусима, посебно текстовима наших најужорнијих писаца, немају само задатак да трагају за подацима који ће језичку и граматичку норму потврдити или учврстити, већ и за онима који ће је у неком детаљу допунити, или чак кориговати. И не само то! Део о језику нас подсећа да Андрић не би био књижевни горостас да и данас није остао наш учитељ наизглед једноставне и ненаметљиве, али узорне и беспрекорне реченичне организације, мајстор за избор праве речи и најфиније значењско нијансирања израза.

Миливој Алановић

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
milivoj.alanovic@sbb.rs

Милан Ајдановић. *Функционално ой̆йерећење суфикса за обележавање особа*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2008, 151 стр.*

Књига Милана Ајдановића *Функционално ой̆йерећење суфикса за обележавање особа* објављена је 2008. године у издању Филозофског факултета у Новом Саду у едицији *Тезе М*. Она је у србистици већ препознатљива с обзиром на то да се дериватолози позивају на њу, као што то често чини и аутор овога прилога. Полазећи од самог предмета истраживања – суфиксалних деривата с обележјем [+особа], и од циља истраживања – испитивања функционалног оптерећења суфикса који се употребљавају у деривацији именица овога типа, скренућемо пажњу на могуће приступе неким деривационо-семантичким питањима које аутор разматра, а тичу се семантичко-деривационе интерпретације именица које су обухваћене истраживањем.

У самом наслову ове монографије налазе се и кључни проблеми којима је књига посвећена: суфикси у деривацији именица са људском референцијом и њихово функционално оптерећење.

Пођимо од уводног дела књиге. У њему су дефинисани предмет и циљ рада и објашњен је основни термин *функционално ой̆йерећење суфикса* с обзиром на то да његова употреба није уобичајена у сербокroatистичкој дериватологији. Тако се под функционалним оптерећењем суфикса подразумева „конкретна реализација семантичке функције и циљ употребе одређеног суфикса, односно способност суфикса да се јави у дериватима који припадају различитим семантичким категоријама, тј. способност суфикса да актуелизира различита значења”. Чињеница је да се и данас, након шест година, термин није усталио у нашој науци, а термини са еквивалентним значењем попут *й̆олифункционалносй̆ суфикса* или *вищезначносй̆ (й̆олисемичносй̆) суфикса* нису потиснути.¹

Други термин којем аутор посвећује посебну пажњу јесте *й̆родуктивносй̆ суфикса*. Истиче да се категорија продуктивности у србистици различито схвата, и опредељује се за уобичајени приступ, и продуктивним суфиксом сматра „суфикс који се јавља у великом броју деривата”.

Истраживање је спроведено на савременом језичком материјалу прикупљеном из дневне (2003–2004) и недељне штампе (1997–1998), говорних медија, телевизијских емисија и из разговорног језика. Регистар чини 958 лексема.

Методологија рада заснована је на функционалним процедурама уобичајеним у србистици, са извесним модификацијама. Полази се од категоријалног значења деривата, да би се затим анализа усмерила на поједине суфиксе и њихово функционално оптерећење. На темељима оваквог методолошког

* Овај прилог представља део рада у оквиру пројекта *Стандардни српски језик: синтаксичка, семантичка и изражајичка истраживања* (178004), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Ниједан од ових термина не налази се у Ђорићевом прегледу и тумачењу основних деривационих термина (2008: 13–39).

приступа аутор развија веома добру концепцију истраживања и утврђује критеријуме за типологију именица са значењем [+ особа]. Коментари у вези са литературом релевантном за питања којима се аутор у монографији бави углавном се односе на семантичку типологију именица, а посебно се тичу критеријума за дистинкцију између именица *nomina agentis* и *nomina professionis* будући да се међу именице са значењем ‘вршилац радње’, које су мотивисане пре свега глаголима, али и именицама, смештају како оне које означавају човека који врши неку радњу тако и његову професију. Исти проблем јавља се и у разграничењу агентивних именица и етника, с обзиром на то да се етници могу одређивати као *nomina agentis* јер се трансформационим тестом може доћи до глагола који омогућава и такву интерпретацију (нпр. Американац → ‘онај који живи у Америци’).

Ослањајући се углавном на Лескинову, а Лескин на Бругманову типологију номиналних деривата, Ајџановић издваја следеће категорије именица: *nomina agentis*, *nomina professionis*, *nomina attributiva*, моциона образовања, *nomina patientis*, присталице, следбенике, припаднике различитих покрета или учења, етнике и етноиде, родбинске односе.

Други део књиге посвећен је семантичкој анализи именичких суфиксалних деривата с обележјем [+ особа]. Свакој издвојеној семантичко-деривационој категорији именица приступа се на уједначен начин и доследно.

Најпре су као најбројније представљене *nomina agentis* (именице с обележјем [+ живо] које означавају неког вршиоца радње). Теоријско промишљање о именицама типа *nomina agentis* Милан Ајџановић је саопштио у раду под насловом *Нови ѧрисѧуѧ именицама ѧиѧѧ nomina agentis* (2005), где се „предлаже примена новог класификационог критеријума за дефинисање и дескрипцију именица с категоријалним значењем особа [+], а у оквиру њих пре свега именица из семантичке категорије *nomina agentis*. Овај критеријум приликом дефинисања *nomina agentis* у обзир као равноправне узима семантички и деривациони критеријум, али и секундарна значења именица, чиме се омогућује њихов тачнији опис” (Ајџановић 2005: 157). Међутим, аутор у овом истраживању донекле модификује став и у монографији „под *nomina agentis* подразумеваће се све оне именице с обележјем [+ живо] које означавају неког вршиоца радње, без обзира на врсту творбене основе, тј. оне код којих би се у трансформационом тесту у позицији предиката јавио неки пунозначни или семикопулативни глагол одговарајуће семантике, што значи да ће се семантичком критеријуму донекле дати предност у односу на деривациони”.

Овакав приступ је омогућио боље успостављање дистинкције између веома блиских категорија, у првом реду *nomina agentis* и *nomina professionis*, иако су многу примери подложни двојаким тумачењу (*служѧ* као *nomina agentis* или *nomina professionis*; *хуѧа* као *nomina agentis* или *nomina attributiva*) а конкретна реализација значења именичког деривата контекстуално је условљена, наглашава аутор.

Фокус истраживања усмерен је на суфиксе, којима се такође уједначено и доследно приступа: наводе се опште деривационо-семантичке напомене, информације о пореклу, творбеним моделима и функцији суфикса. Преглед суфикса даје се према обележју рода деривираних именица одређене категоријалне припадности.

Друго, централно, поглавље књиге посвећено је приказу дистрибуције суфикса домаћег и страног порекла у деривацији именица са обележјем [+ особа] у осам семантичко-деривационих категорија и анализи именичких деривата.

Један од важних резултата анализе јесте да се међу забележеним суфиксима својим функционалним оптерећењем посебно истиче суфикс -(а)ц, потврђен чак у шест семантичко-деривационих категорија (*nomina agentis*, нпр. *борац*; *nomina professionis*, нпр. *саобраћајач*; *nomina attributiva*, нпр. *самац*; присталице и др., нпр. *јарџијач*; етници и етноиди, нпр. *Финац*; родбински односи, нпр. *близанац*); потом суфикс -ак/-јак, присутан у пет семантичко-деривационих категорија, затим суфикси -лог, -ка, -ица, -ист(а), -ик, -ник, -аш, који се јављају у четири категорије, итд.

Важан је, међутим, закључак у вези са наведеним подацима о функционалном оптерећењу суфикса да „продуктивност једног суфикса није нужно у сразмери с његовим функционалним оптерећењем, иако би нам се могло учинити супротно”, што је потврђено примерима распоређеним у две групе. Првој би групи припадали продуктивни суфикси чије је функционално оптерећење релативно ниско. „Тако је суфикс -ар несумњиво веома продуктиван, а лексеме њиме деривирани представници су свега три семантичко-деривационе категорије (*nomina agentis*, нпр. *владар*; *nomina professionis*, нпр. *банкар*; присталице и др., нпр. *левичар*), од којих је представник последње категорије само једна лексема. У ову групу могу се убројати још и суфикси -анин/-јанин, -ач, -л(а)ц, -тељ, чији су деривати присутни у свега две категорије, те суфикс -киња, који је једнозначан, будући да сви његови деривати спадају у моциона образовања”.

Другу би групу чинили они суфикси који се не могу сматрати високо продуктивнима, али чије је функционално оптерећење високо. „Ту пре свега спада суфикс -ак/-јак, забележен у пет семантичко-деривационих категорија (*nomina agentis*, нпр. *доцњак*; *nomina professionis*, нпр. *вештач*; *nomina attributiva*, нпр. *лудак*; етници и етноиди, нпр. *Пољак*; родбински односи, нпр. *рођак*), потом суфикс/суфиксоид -лог, са дериватима у четири категорије (*nomina agentis*, нпр. *ћуџолог*; *nomina professionis*, нпр. *археолог*; *nomina attributiva*, нпр. *ћуџолог*; присталице и др., нпр. *сајениолог*), од којих су све сем *nomina professionis* репрезентоване само једном лексемом, те суфикси -аш, чијих су 14 деривата представници чак четири различите категорије (*nomina agentis*, нпр. *бајинаш*; *nomina professionis*, нпр. *кошаркаш*; *nomina attributiva*, нпр. *богајинаш*; присталице и др., нпр. *ауџиомаш*), и -а/-ја, чијих је шест деривата присутно у четири категорије (*nomina agentis*, нпр. *вођа*; *nomina professionis*, нпр. *слуга*; *nomina attributiva*, нпр. *хуља*; моциона образовања, нпр. *суџуџа*)”.

Наведени резултати анализе и уочена законитост о узајамности функционалног оптерећења и продуктивности суфикса без сумње представљају важан допринос дериватологији. Међутим, с обзиром на јединствену денотативну вредност и веома блиска категоријално-семантичка обележја анализираних деривата, слика о функционалном оптерећењу суфикса била би потпунија када би се сагледало њихово учешће у деривацији семантичке категорије деривата са различитом денотативном вредношћу у односу на кате-

горијалну припадност анализираних именица. Таквим приступом би се проблематизовало питање у вези са суфиксалном полисемијом и хомонимијом. Но то, свакако, није био циљ овога истраживања.

Аутор даје у посебном поглављу табеларни преглед свих деривата с обзиром на суфикс којим су деривирани, те семантичко-деривациону категорију којој припадају. У табели је означен и тачан број лексема деривираних одређеним суфиксом, као и број семантичко-деривационих категорија којима деривати тог суфикса припадају, те је и на тај начин приказана продуктивност и функционално оптерећење сваког суфикса понаособ. „На основу систематизације суфикса према наведеним критеријума лако долазимо и до података о томе који су суфикси заступљени у деривацији одређене семантичке категорије”. Инспирисани овом ауторовом напоменом и са намером да стекнемо прецизан увид у дистрибуцију суфикса према њиховом учешћу у деривацији одређене семантичке класе, прилажемо следећу табелу.

Nomina agentis	
m	-a/-ja (слуџа, вођа), -ав(а)ц (мршћивавац), -(а)к (ћоћомак), -а̄к/-ја̄к (дошљак, ћросјак), -ал(а)ц (ћреџалац), -а̄р (џосћодар), -а̄рош (ћеџарош), -а̄тор (креаћор), -ац (ћаџмац), -(а)ц (борац), -а̄ч (бирач), -аџија (ћрошџаџија), -а̄ш (баћинаш), -бенћк (следбеник), -енћк (ученик), -ент (референћ), -ер/-ер (блокер), -ија (судија), -ијер (финансијер), -ћк (досељеник), -иков(а)ц (зливовац), -ћр (командир), -ист(а) (лобисћа), -ћтор (инвесћићор), -ћч (водич), -ича̄р (аналићичар), -иша (щћедища), -л(а)ц (врщилац), -лица (варалица), -лог (ћућолоџ), -нћк (џоворник), -дв (лажов), -ок (св(ј)едок), -оња (сероња), -ор (аџресор), -тељ (водичељ), -тер (аквизићер), -тор (корекћор), -ун(а)ц (беџунац), -џија (роћенданџија)
f	-ача (удавача)
m и f	-иша (щћедища), -ица (издаџица), -лица (варалица), -ло (жвањкало)
Nomina professionis	
m	-a/-ja (слуџа), -ак/-јак (вещћяк), -ал(а)ц (индустријалац), -аник (кољњаник), -ар (аћоћекар), -атор (анимаћор), -(а)ц (џлумац), -ач (возач), -аџија (млекаџија), -аш (кочијащ), -еник (службеник), -ент (референћ), -ер/-ер (дизајнер), -еџија (кафеџија), -ија (судија), -ијер (хоћелијер), -ик (ћредузетћник), -ика (владика), -ионар/-ионер (милиционер), -ионист(а) (нућриционисћа), -ир (командир), -ист(а) (сћилисћа), -ич (водич), -ичар (аналићичар), -л(а)ц (ћреводилаг), -лог (археолоџ), -ник (доћисник), -овник (чиновник), -ор (конћролор), -тељ (уџосћићељ), -тор (инсћекћор), -џија (босћанџија)
f	-ка (ћросћићућка), -ета (сћирићићзећа), -уша (щалићеруща)
Nomina attributiva	
m	-a/-ja (хуља), -ав(а)ц (мршћивавац), -ајлија (новалија), -ак/-јак (џлуйак), -ан/-ан (џлуйан), -аник (ћознаник), -ац (мудрац), -(а)ц (брбљивац), -аџија (ћујаџија), -аш (боџаћаш), -ијан (џрубијан), -ик (џиник), -ик (бедник), -ин (ћућин), -ин(а)ц (ћућинац), -ист(а) (ексћремисћа), -ић/-ић (слабић), -ичар (алкохоличар), -иша (ћунища), -ишан (малищан), -ка (џрнка), -ло (жвањкало), -лог (ћућолоџ), -ов (лажов), -оња (џлавоња), -уљ(а)к (ћаљуљак), -уш(а)ц (мекущяц), -џија (щаливџија)
f	-ача (џлуйача), -отица (лејоћића), -уша (ћлавуща)
m и f	-ица (ћамећнића)
Моциона образовања	
m	-(а)к (момак)

f	-a/-ja (<i>сујруџа</i>), -ија (<i>иџуманија</i>), -иница (<i>колеџиница</i>), -иња (<i>јунакиња</i>), -ица (<i>васийиачица</i>), -ка (<i>болничарка</i>), -киња (<i>студенткиња</i>), -лица (<i>преводилица</i>), -уша (<i>просјакуша</i>),
Nomina patientis	
m	-ик (<i>заробљеник</i>)
f	-ица (<i>званица</i>)
Присталице, следбеници, припадници различитих покрета или учења	
m	-ан(а)ц (<i>републиканац</i>), -анин/-јанин (<i>хришћанин</i>), -ар (<i>левичар</i>), -аш (<i>звездаш</i>), -ин(а)ц (<i>бenedикџинац</i>), -ист(а) (глобалиста), -лог (<i>сајентолоџ</i>), -ша (<i>усџаца</i>), -ов(а)ц (<i>јуловац</i>)
Етници и етноиди	
m	-ак/-јак (<i>Пољак</i>), -ан/-ан (<i>Италијан</i>), -ан(а)ц (<i>Американац</i>), -анин/-јанин (<i>Беоџрађанин</i>), -(а)ц (<i>Бриџанац</i>), -ез (<i>Кинез</i>), -ин (<i>Буџарин</i>), -ин(а)ц (<i>Шумадинац</i>), -лија (<i>Ниџлија</i>), -чанин (<i>Бурџевчанин</i>), -штак (<i>џорџџак</i>)
Родбински односи	
m	-ак/-јак (<i>рођак</i>), -(а)ц (<i>близанац</i>), -ић (<i>сесџрић</i>), -ник (<i>сујруџник</i>), -ов(а)ц (<i>синовац</i>)
f	-ка (<i>ћерка</i>)

Дати табеларни преглед веома добро илуструје закључке о репрезентативности одређених категорија: најбројнија је категорија *nomina agentis* будући да се у оквиру ње налази чак 325 лексема, које су деривирани са 44 различита суфикса. Нешто мање лексема и суфикса налази се у категорији *nomina professionis* (257 односно 35), а потом се редом нижу следеће категорије: моциона образовања (135 лексема – 10 суфикса), етници и етноиди (109 лексема – 11 суфикса), *nomina attributiva* (104 лексема – 32 суфикса), присталице и др. (50 лексема, 10 суфикса), *nomina patientis* (18 лексема, 2 суфикса), те родбински односи (9 лексема – 8 суфикса).²

Овакав закључак нужно намеће питање о разлозима таквог стања у оквиру категорије са обележјем [+ особа]. Укључивањем концептуалног аспекта у семантичко-деривациону интерпретацију могло би се одговорити оваквом захтеву.

Даље аутор наводи важне податке о врсти творбене основе у деривацији именица са обележјем [+ особа]. „Тако деривата са именичком творбеном основом (нпр. *Шумадинац*, *бананџија*), те оних чији нам структура и значење не могу са сигурношћу открити врсту творбене основе али које су по свој прилици десупстантиви (нпр. *службеник*, *куџлаш*) има укупно 565; девербативи су, укључујући ту и речи деривирани од партиципа, такође бројни, али их ипак има више него упола мање од десупстантива (278); придеви се пак као творбене основе јављају код 132 лексема, док су прилози забележени у само два случаја (*иџац*, *иџомак*). Чињеница да није забележен ниједан пример деривације од бројева може се образложити ограниченошћу корпуса, али и контекстуалном лексичком синонимијом (као нпр. *џамџион*, *лидер* наместо *иџвак*)”.

² Разлика између укупног збира ових бројева (991) и укупног броја лексема (958) долази отуд што су поједине лексема представници више од једне категорије.

И преглед о врстама творбених основа са којима се удружују анализирани суфикси међу посматраним именицама могли би бити потпунији увођењем концептуалног аспекта. Наиме, коментарима о семантичком садржају који у дериват уноси творбена основа у комбинацији са информацијама садржаним у суфиксу, такође би се указало на општију концептуалну вредност анализираних именичких деривата.

На крају монографије наводи се и регистар суфикса, регистар анализираних деривата и списак коришћене и цитиране литературе.

Да закључимо. Монографије оваквог типа вишеструко су важне. У првом реду, долазимо до прецизних сазнања о семантичко-деривационим категоријама са обележјем [+ особа] као језичким универзалијама, али и о њима као јединицама које представљају језгро лексикона српског језика.

Анализом и интерпретацијом резултата општим семантичко-деривационим одликама именица овога типа придружена су специфичнија обележја, и то у вези са њиховим творбеним моделима, комбиновањем одређеног суфикса са одређеним основама, фонолошким алтернацијама на творбеном шаву и подацима о њиховој продуктивности. Захваљујући добро постављеним истраживачким процедурама, постигнута је систематична и доследна анализа одабраних јединица, што доприноси укупном квалитету монографије. На крају, овом књигом изнова се актуелизује теоријско питање типологије именица семантичко-деривационе категорије са обележјем [+ особа].

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Алдановић, Милан. Нови приступ именицама типа *nomina agentis*. *Прилози проучавању језика* 36 (2005): 157–171.
 Ћорић, Божо. *Творба именица у српском језику*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2008.

Гордана Шћасни

Универзитет у Новом Саду
 Филозофски факултет
 Одсек за српски језик и лингвистику
 Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
gordanastasni@yahoo.com

ДЕТАЉНА АНАЛИЗА ЈЕДНОГ ТИПА ГЛАГОЛА

Марина Спасојевић. Глаголи на *-(је)ћи*, *-ћм* у корелацији са глаголима на *-ићи*, *-ћм* у савременом српском језику (нормативни и лексикографски аспект). Монографије 17. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2013, 452 стр.

Едиција „Монографије” у издању Института за српски језик САНУ постала је богатија за још једно темељито истраживање из области савременог српског језика. Реч је о књизи *Глаголи на -(ј)ети, -ћм у корелацији са глаголима на -ити, -ћм у савременом српском језику (нормативни и лексикографски аспекти)* Марине Спасојевић, истраживача-сарадника Института за српски језик САНУ и лексикографа *Речника српскохрватског књижевног и народног језика*.

Иако представља незнатно измењену верзију ауторкиног магистарског рада, ова студија и квантитативно и квалитативно превазилази оквир истраживања тог типа.

Предмет анализе М. Спасојевић представљају глаголи који испред инфинитивног наставка *-ћи* имају рефлекс *јаћа* *-е-* односно *-(и)је*, тј. који се у инфинитиву завршавају на *-(ј)ећи*, а у првом лицу једнине презента на *-ћм* (*вдлећи/вдљећи, вдлћм; ждлећи/ждљећи, ждлћм; сћд(ј)ећи, сћд(ј)ћм* итд.) у корелацији са глаголима односно варијантама глагола који се у инфинитиву завршавају на *-ићи* (*вдлћи; ждлћи; сћд(ј)ићи -ћм* итд.).

Полазећи од тога да су у досадашњој дескриптивној и нормативној срби-стичкој литератури уочене тенденције утицаја и међусобних колебања у употреби глаголских облика на *-(ј)ећи* и *-ићи*, *-ћм*, у неким случајевима и на *-аћи*, *-ћм* (*a < ѓ* иза палатала), М. Спасојевић поставља за циљ свог истраживања да подробно испита природу ових корелација и интерференција. То је сложен задатак који захтева вишеструки приступ: строго граматички (фонетски, морфолошки, дериватолошки, синтаксички), семантички, лексиколошки, дијалектолошки, стилистички, али и нормативистички и лексикографски, којима ауторка (како и наглашава у наслову) даје примат с обзиром на то да ово истраживање има практичну интенцију, а то је унапређење језичког нормирања и лексикографије.

Такав приступ захтева озбиљног и савесног научника који има и лексикографског талента и искуства. Заинтересована за речник на коме ради и посвећена њему, М. Спасојевић је овом књигом у потпуности испунила захтеве које је тема пред њу ставила и показала да се убудуће од ње може очекивати решавање озбиљних и сложених научних проблема. Њено истраживање одликују: репрезентативна грађа, обимна, релевантна, добро проучена и критички интерпретирана литература (углавном сербокроатистичка и делимично русистичка), суптилне и прецизне анализе уз акрибично навођење извора, исправни и сигурни закључци и јасан и питак стил.

Ова књига чврсте и складне композиције, како у целини тако и у деловима, структурисана је кроз следећа поглавља: *Увод* (стр. 11–31), *Глаголи на -(j)ети, -ѝм у корелацији са глаголима на -ити, -ѝм* (стр. 33–308), *Лексикографски њосѝуѝци у обради глагола на -(j)ети, ѝм* (стр. 309–342) и *Закључак* (стр. 343–349). Садржи и два резимеа – на енглеском и руском (стр. 351–355), списак извора и њихових скраћеница (стр. 357–360), списак литературе, речника и правописно-нормативних приручника (стр. 361–368) и два регистра: глагола (стр. 369–438) и радних глаголских придева у придевској служби (стр. 438–448).

У *Уводу* ауторка најпре говори о морфолошком статусу глагола на *-(j)ети, -ѝм*, а затим о нормативном статусу и творбеној интерпретацији датих глагола у дескриптивној и нормативној литератури, после чега одређује задатак, метод и корпус.

Задатак овог истраживања је да што реалније осветли стање дате морфолошко-аналогске појаве, да на основу грађе покаже и утврди степен очуваности семантичке и синтаксичке опозиције између глагола са суфиксима *-(j)ети, -ѝти* и *-аѝти* и да укаже на тенденције њенога развоја у савременом српском језику како би се нормативне препоруке могле доносити уједначено и у складу са језичком праксом и како би се ови глаголи што адекватније представљали у речницима. Такав приступ одредио је и карактер књиге. С једне стране, то је студија која се бави актуелним граматичким (морфолошким и синтаксичким) и семантичким појавама и проблемима који прате српски књижевни језик од Вука до данас, а с друге стране – приручник у коме се разматрају практична питања норме и лексикографије.

Метод је првенствено дескриптиван, са циљем пописа и описа глагола код којих долази до нестандартних или дублетних појава на релацији *-(j)ети, -ѝти, -аѝти*, а потом аналитички, са циљем да се дате појаве објасне.

Корпус представљају примери из *Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* и из грађе за овај речник, затим примери из *Речника српскохрватског књижевног језика* Матице српске, из књижевних дела, штампе и разговорног језика. Као допунски и контролни, коришћен је *Корпус савременог српског језика* Математичког факултета у Београду. Грађа коју користи М. Спасојевић је репрезентативна с обзиром на то да обухвата различите ареале и етапе развоја српског књижевног језика. Уз то, поред хронолошке и територијалне раслојености, њу карактерише и висок степен функционалне раслојености. У грађу истраживач укључује и правописе и језичке приручнике, на основу којих прати и став нормативиста према овом проблему (Правопис А. Белића из 1950, правописе Матице српске из 1960, из 1993, 1997 /школско издање/ и 2010, *Правописна правила и уѝуѝсѝива за ѝисање ѝекавских гласовних облика, са ѝравоѝисним рјечником ѝекавизама* Ј. Вуковића из 1949, *Речник језичких недоумица* И. Клајна из 2002, *Српски језички ѝриручник* П. Ивића, И. Клајна, М. Пешикана и Б. Брборића из 2004).

У разматрању проблематике М. Спасојевић глаголе на *-(j)ети, -ѝм* најпре сагледава са творбеног аспекта. Они могу бити немотивисани (*вѝд(j)ети, жѝлеѝи/жѝлеѝи, лѝи(j)ети*), мотивисани именицама и придевима (*ѝуѝм(j)ети* и *ѝуѝмиѝи, бѝлеѝи/биѝлеѝи*), при чеми и једни и други могу представљати мотивну базу за различите префиксирани деривате (*завѝлеѝи/завѝлеѝи, надлѝи(j)ети, ѝожѝлеѝи/ѝожѝлеѝи, заѝуѝм(j)ети* и *заѝуѝмиѝи*), док је веома

мали број ових глагола двотематске творбене структуре (*благовòлеӣи/благовòдъеӣи, бла̀оизвòлеӣи/бла̀оизвòдъеӣи*). Ауторка показује њихову корелацију са глаголима на *-ӣӣи, -ѝм* полазећи од тога да ли је она семантички и синтаксички релевантна, на основу чега издваја две велике групе глагола, а то су:

I) немотивисани и глаголи мотивисани именицом и од њих префиксирани глаголи, код којих ова корелација нема дистинктивну вредност и

II) глаголи мотивисани придевима, код којих је формална опозиција показатељ семантичке и синтаксичке разлике.

Глаголе обе групе ауторка дели према критеријуму нормативног статуса варијаната на *-(j)еӣи* и *-ӣӣи*, а у складу с том поделом и сегментира најобимније поглавље књиге, које именује *Глаголи на -(j)ети, -ѝм у корелацији са гла̀олима на -ити, -ѝм*.

Према комбинованом, граматичком (творбеном и морфолошком) и нормативном критеријуму, немотивисани глаголи на *-(j)еӣи, -ѝм* и глаголи на *-(j)еӣи, -ѝм* мотивисани именицом и од њих префиксирани глаголи деле се на седам подгрупа. То су:

1) глаголи на *-(j)еӣи, -ѝм* код којих је варијанта на *-ӣӣи* нестандардна појава (нпр. *бòлеӣи/бòдъеӣи* некрњ. *бòлиӣи, жèлеӣи/жèдъеӣи* некрњ. *жèлӣӣи, ѝр̄ӣи(j)еӣи* некрњ. *ѝр̄ӣӣӣӣи*);

2) глаголи на *-(j)еӣи* са вишеструким обликом презента код којих су варијанте на *-ӣӣи* нестандардне (нпр. *бò(j)д̄еӣи, бòѝм* и *бòѝд̄ѝм* некрњ. *бдӣӣи; жòв(j)еӣи* ‘угађати, дворити’, *жòвѝм* и *жòвѝм* некрњ. *жòвӣӣи; зр̄еӣи* ‘посматрати’, *зр̄ѝм* и *зр̄ӣм* некрњ. *зрӣӣи, зр̄ӣѝд̄ѝм*);

3) глаголи на *-(j)еӣи, -ѝм* код којих су варијанте на *-ӣӣи* нестандардне у екавском, а равноправне у ијекавском изговору (нпр. *вр̄едеӣи/вр̄ӣјед̄јеӣи* и *вр̄ӣједӣӣи, мр̄зеӣи/мр̄зјеӣи* и *мр̄зӣӣи*);

4) глаголи на *-(j)еӣи, -ѝм* код којих су варијанте на *-ӣӣи* нестандардне и каузативни глаголи од исте основе на *-ӣӣи, -ѝм* (нпр. *кòѝнеӣи/кòѝњеӣи* ‘топити се, нестати’ према *кòѝнӣӣи* ‘чинити да нешто окопни’, *ѝос̄ӣӣид̄(j)еӣи* се некрњ. *ѝос̄ӣӣид̄ӣӣи се* ‘осетити стид’ према *ѝос̄ӣӣид̄ӣӣи* ‘учинити да се неко стиди’);

5) глаголи на *-(j)еӣи, -ѝм* који имају равноправан статус са глаголима на *-ӣӣи, -ѝм* (нпр. *ѝӯѝ(j)еӣи* и *ѝӯѝӣӣи, с̄ӣр̄е̄ѝ(j)еӣи* и *с̄ӣр̄е̄ѝӣӣи, ѝре̄ѝе̄ре̄ӣи* и *ѝре̄ѝе̄рӣӣи*);

6) глаголи на *-(j)еӣи, -ѝм* који се јављају као нестандардна варијанта глагола на *-ӣӣи, -ѝм* (нпр. *р̄адӣӣи* некрњ. *р̄адеӣи, ѝӯѝжӣӣи* некрњ. *ѝӯѝже̄јеӣи, ц̄ӯрӣӣи* некрњ. *ц̄ӯр̄(j)еӣи*) и

7) глаголи на *-(j)еӣи, -ѝм* у корелацији са глаголима на *-аӣи, -ѝм* и *-ӣӣи, -ѝм* (нпр. *бӯк̄ѝ(j)еӣи* и *бӯк̄ѝаӣи; зв̄ӣждаӣи* и *зв̄ӣжд̄(j)еӣи* некрњ. *зв̄ӣждӣӣи; ѝӯѝѝњаӣи, ѝӯѝѝњеӣи* и *ѝӯѝѝњӣӣи*).

Према истој подели глаголи на *-(j)еӣи, -ѝм* мотивисани придевом деле се на пет подгрупа. То су:

1) медијални глаголи са суфиксом *-(j)еӣи* код којих се јављају колебања у употреби суфикса *-(j)еӣи* и *-ӣӣи* и који имају одређен однос према активним глаголима са суфиксом *-ӣӣи* од истог мотивног придева (нпр. *òс̄ӣар̄(j)еӣи* и чешће *òс̄ӣарӣӣи* ‘постати стар’ према *òс̄ӣарӣӣи* ‘учинити старим’);

2) медијални глаголи са суфиксом *-(j)еџи* и активни глаголи са суфиксом *-иџи* са колебањима у „оба смера” (нпр. *ојжив(j)еџи* некњ. *ојживиџи* ‘постати жив’ према *ојживиџи* некњ. *ојжив(j)еџи* ‘учинити живим’);

3) глаголи изведени од придева који означавају боју (нпр. *изблѣдеџи/изблјјѣдеџи* некњ. *изблѣдиџи/изблјјѣдиџи* ‘постати блед’ према *изблѣдиџи/изблјјѣдиџи* некњ. *изблѣдиџи/изблјјѣдиџи* ‘учинити бледим’);

4) глаголи мотивисани придевима на *-ав* и од њих префиксирани глаголи (*омрџав(j)еџи* и чешће *омрџавиџи* ‘постати мршав’, а само *омрџавиџи* ‘учинити мршавим’) и

5) медијални глаголи који су се изједначили по форми са активним глаголима на *-иџи*, *-џм* (нпр. *обледѣниџи (се)*, *осаџиџи (се)*, *осаџиџиџи*).

Ово поглавље представља филигрански израђен низ анализе датих глагола. Истраживач приступа сваком глаголу на методолошки јасно одређен начин. Примере наводи по азбучном реду немотивисаних глагола или мотивационе базе изведених, у оквиру којих обрађује и префиксираних форме, а потврде презентује хронолошким редом, прецизно наводећи податке о изворима из којих су оне ексерпирани. Најпре наводи стандардни облик и значење глагола на *-(j)еџи* и *-иџи* у екавској и ијекавској варијанти, а затим облике и значења који су на основу правописа, нормативних приручника и описних речника квалификовани као нестандардни. Следи представљање грађе, па детаљна филолошка анализа и, на основу ње, изношење сопствених закључака, који у великом броју случајева представљају предлог за корекцију нормативног статуса обличке варијанте датог глагола (нпр. форме *бáздџиџи*, за коју ауторка констатује да је у много већој мери заступљенија од јединог нормативно стандардног облика – *бáзд(j)еџи*).

Закључци М. Спасојевић су валидни јер њена анализа укључује све компоненте. Она анализира глаголске обличке варијанте с обзиром на њихову временску заступљеност, територијалну распрострањеност, стилску раслојеност и фреквенцијску заступљеност узимајући у обзир и стилске ефекте употребе одређених варијаната – ако се јављају двојне варијанте код истог писца, утврђује разлоге: да ли је то у циљу карактеризације лика или уплив дијалекатске базе писца. Сагледава и шири изговорни ареал коме писац припада, а код писаца који су писали старом графијом и припадност књижевно-језичкој епоси, или, чак, узима у обзир чињеницу да појава неког облика у тексту може бити грешка лектора-коректора.

Посебно поглавље посвећено је радном глаголском придеву у придевској служби. Оно је посебно занимљиво јер истраживач у њему показује и исцрпно документује да су се форме радног глаголског придева са придевском конституентском вредношћу на *-ео*, *-ела*, *-ело* очувале и код оних глагола који су се по завршетку инфинитивне основе приближили глаголима на *-иџи*, попут *задоџниџи*, *оџтарџиџи*, *олабáвиџи* (*задоџнели одговор*, *оџтарџела мајка*, *олабáвела славина*) или су се пак с њима изједначили, попут *закáснџиџи*, *оџрџмиџи* (*закáснели љредлоџ*, *оџромџели човек*). Према посведоченој грађи, види се да се ретко јављају ови облици од инфинитива на *-иџи* (*набуџрио*, *наџуџио*). Ова чињеница се може узети као формални аргумент за лексикализацију радних глаголских придева: „Неистоветност форме радног глаголског придева у предикатској и придевској служби код ових глагола, као и

њихово морфолошко и синтаксичко понашање попут правих придева, наводи на закључак о томе да се процес осамостаљивања и егзистенције радног глаголског придева као оделите лексичке јединице, тј. процес његове лексикализације одвијао независно од процеса преласка непрелазних медијалних глагола са суфиксом *-(j)eīti* у групу са суфиксом *-иīti*” (стр. 308).

Поглавље *Лексикографски њосīуици у обради злазла на -(j)ети, -їм* нарочито је драгоцено, и то због значаја које има за практичну лексикографију. У њему ауторка анализира поступке у обради датих глагола и од њих лексикализованих радних глаголских придева како би се пронашло оптимално решење за представљање ове групе глагола у дескриптивним речницима. М. Спасојевић утврђује да су лексикографи поступали на различите начине јер су глаголи на *-(j)eīti, -їм* комплексна и сложена група, нарочито ако се посматра и њихов однос према глаголима на *-иīti, -їм*. Анализирајући досадашње лексикографске поступке у Речнику САНУ и Речнику Матице српске, она је сачинила моделе који илуструју досадашњу лексикографску праксу обраде ових глагола, а потом, на основу изложених примера и модела, издвојила и табеларним методом представила моделе који би били најприкладнији за обраду типова глагола на *-(j)eīti* и *-иīti* представљених у најобимнијем поглављу књиге.

На крају студије, на безмало осамдесет страна, не као формалност, технички детаљ, већ као поглавље, дат је регистар глагола и радних глаголских придева у придевској служби. Он има и своје „упутство за употребу”, што ћемо цитирати, како би се видела комплексност информација садржаних у њему: „Регистар глагола урађен је по принципу гнезда, која су представљена по азбучном реду непрефиксираних глагола, изузев оних насталих префиксално-суфиксалном творбом, који не егзистирају без префикса. На тај начин има се бољи увид у формалне и синтаксичко-семантичке особености појединих глагола, него у азбучном индексу, с обзиром на то да није било (просторних) могућности да се донесу оба. Код глагола је указано на оне видове нестандарности који се тичу теме. Притом, коришћен је начин обележавања стандардних и нестандардних варијанти (стављање у заграду указује на секундарност и мању уобичајеност одређене варијанте) и техничке скраћенице устаљене у РСАНУ (дијал. – дијалекатски; ек. – екавски; ијек. – ијекавски; некњ. – некњижевно). Знаком ↓ указује се на велико непоклапање норме и узуса, односно на преовладавање нестандардних варијанти. Опис семантичких реализација наводи се код мотивисаних глагола, ради показивања творбеног односа и творбеног значења, као и код неких немотивисаних регионално и стилски маркираних глагола” (стр. 369).

Од бројних закључака које М. Спасојевић наводи издвојићемо онај за који бисмо рекли да представља бит спроведене анализе. Посматрана појава је одлика српског књижевног језика која га је пратила од почетка његовог формирања, актуелна још увек. Међутим, корелације назначене насловом књиге нису биле увек истог правца и истог интензитета: „код немотивисаних глагола систем је стабилизован у корист варијанти на *-(j)eīti*, али код глагола мотивисаних придевом живо је превирање у избору творбених средстава код већине глагола, једино је код глагола мотивисаних придевом на *-ав* процес прилажења глаголима на *-иīti* при крају” (стр. 348).

Свестрана граматичко-нормативно-лексикографска анализа глагола на *-(j)еѣи*, *-ѣм* у корелацији са глаголима на *-иѣи*, *-ѣм* коју нам је Марина Спасојевић презентовала у својој првој књизи представља одличан пример како се унапређује национална наука. Ова књига ће послужити као незаобилазна приручна литература лингвистима свих профила, првенствено нормативистима и лексикографима, али и онима који се баве наставом српског језика не само на факултетском него и на другим нивоима образовања.

Драгана Рајковић

Институт за српски језик САНУ
Ђуре Јакшића 9, 11000 Београд, Србија
dragana.ratkovic@isj.sanu.ac.rs

UDC 811.163.41'373.46:316.356.2
UDC 811.163.41:811.161.1

Марија Стефановић. *Језичка слика њородице у руском и српском језику*.
Нови Сад: Филозофски факултет, 2012, 154 стр.

Име др Марије Стефановић, ванредног професора на Катедри за руски језик и књижевност Филозофског факултета у Новом Саду, добро је познато славистичкој јавности по запаженим студијама из функционалне граматике, асоцијативне граматике и когнитивне лингвистике. Последњих година Марија Стефановић интензивно се бави конфронтационим лингвокултуролошким испитивањима руског и српског језика на основу анализе вербалних асоцијација, а то је подручје на коме се у домаћој славистици окушало тек неколико аутора (Предраг Пипер, Рајна Драгићевић, Људмила Поповић, Стана Ристић). Утолико је већи значај појаве прве монографије у српској славистици посвећене конфронтационим истраживањима на материјалу вербалних асоцијација – *Језичка слика њородице у руском и српском језику*, чији је аутор Марија Стефановић.

Непосредан повод за истраживања што их је Марија Стефановић предочила научној јавности у овој књизи представљао је њен вишегодишњи рад на састављању *Асоцијативног речника српскога језика* (коаутори: П. Пипер и Р. Драгићевић; речник је објављен 2005), током кога је, поређењем асоцијативних поља у српском језику са онима у руском, установљено постојање разлика не само у њиховом садржају, него и у структури. „Наше досадашње искуство”, како се истиче у *Уводу*, „показало је да се најбогатији материјал за истраживање везе између језика и културе налази у асоцијативним пољима, из којих се може добити знатно више података о животу и схватањима народа него само из речника, паремија, фразеологизама и уобичајених поређења. [...] Асоцијативна поља [...] садрже практично све податке који су у одређеном периоду релевантни за носиоце језика. Многи од њих, међутим, рефлектују традиционална схватања, и комбиновање анализе асоцијативних поља са анализом других извора чини се адекватним за добијање слике света

koja se razlikuje u mańoj ili veńoj mери чак и код народа који су језички, културно и историјски блиски” (стр. 8).

У књизи су заступљена истраживања у чијем фокусу се појављују наживи за чланове уже породице у руском и српском језику. Заједнички елемент за већину њих јесте анализа асоцијативних поља. Садржина асоцијативних поља може се анализирати и класификовати на различите начине у зависности од циља истраживања, што студије које су увршћене у ову књигу веома добро илуструју. У проучавању асоцијативних поља за називе чланова уже породице све постојеће реакције груписане су на идентичан начин, уз коришћење принципа семантичке блискости, преузетог из лингвоконцептологије, и статистичке анализе, која је послужила као метод за откривање структуре асоцијативних поља са центром, ближом, даљом и крајњом периферијом. Овакав методолошки приступ омогућио је да се у једном лингвистичком истраживању дође до социолошки и културолошки релевантних података о начину функционисања савремене руске и српске породице. С друге стране, проширивање корпуса зборницима пословица и фразеолошким речницима, о чему ће касније бити више речи, омогућило је дијахронијско посматрање језичке слике породице, јер се поређењем аспеката свакодневног породичног живота и односа међу најближим сродницима који су представљени у овим изворима (а ти извори репрезентују стање из средине XIX века) са резултатима квалитативне и квантитативне анализе структуре асоцијативних поља (крај XX–почетак XXI века) може видети шта се у односима у породици сматра и даље актуелним, а шта је nestало или се битно трансформисало као последица промене социјалних услова. Полиметодизам у приступу проучаваној проблематици веома добро илуструје и коришћење материјала једнојезичких речника стандардне и нестандардне лексике, које може да пружи дубљи увид у семантику термина сродства, на шта ауторка указује у опису психолошког значења лексеме *мајка* у руском и српском језику (стр. 67–76). У анализу је, у одређеним сегментима (проучавање стереотипа, стр. 93–142) укључен и материјал електронског Националног корпуса руског језика који садржи најтипичније маркере стереотипности, што пружа додатну емпиријску заснованост резултатима до којих се долази вишекомпонентним квалитативним и квантитативним истраживањима слике породице у руској и српској етносоциокултурној средини.

Монографија је структурисана у три припремна (*Увод*, стр. 7–9, *О асоцијативним речницима као извору за проучавање језика, асоцијативно-вербалној мрежи и језичкој свесћи*, стр. 10–15 и *О језичкој слици свесћа, концепцију и значењу*, стр. 16–22) и пет централних поглавља (*Проучавање руских и српских асоцијативних поља: породица*, стр. 22–46, *Пословице и асоцијативна поља – слика свесћа у развоју*, стр. 47–66, *О концепцијима у језичком значењу – ка психолошком значењу лексеме „мајка”*, стр. 67–76, *Језик о „ићућима” међу „својима” у српској и руској породици*, стр. 77–92 и *Проучавање стереотипа: жена у руском језику*, стр. 93–143), након чега следе *Закључак* (143–144), *Резиме* (145), *Предметни индекс* (146–147) и *Библиографија* (148–155).

Предмет интересовања Марије Стефановић била је, као што смо већ истакли, слика чланова уже породице у језичкој свесћи говорника српског и руског језика. По њеним речима, у питању је „слика породице која се може

добити анализом асоцијативних поља са стимулусима – називима за чланове уже и шире породице у руском и српском језику, представљена у асоцијативним речницима ових двају језика“ (стр. 22–23). Ауторка напомиње да материјал из руских и српских асоцијативних речника није апсолутно упоредив, пре свега због тога што у њима нису заступљене исте лексеме, а и због тога што су поједина поља у асоцијативним речницима српског језика мања, пошто је анкетирани мањи број говорника. Ово последње, међутим, ауторки није представљао велику сметњу за добијање поуздане слике о структури асоцијативних поља, јер је највећи број анализираних асоцијативних поља валидан, односно репрезентован са 500 и више реакција.

Анализом асоцијативних поља добија се слика света каква постоји код наших савременика (синхронијско стање). Међутим, представе о свету нису непромењиве, тако да, у складу са друштвеним променама, могу еволуирати и код припадника једне исте етносоциокултурне заједнице. Познато је да се у пословицама и изрекама посебно добро чува слика ранијег стања у друштву, слика традиционалног система вредности: на основу њих се реконструишу правила понашања, односно социјализацијски обрасци намењени члановима одређене заједнице. Истина је и да су оне понекад у директној супротности (нпр. *Ако злоћвора немаш, мајка ти га је родила; Браћу љуба су усћа; Браћу није мала ријеч; Деца су божји благослов; Беце и љара не може бићи много*, али: *Више деце – више бриге; Деца су невјерна дружина. Јер, само једу и шроше, а ништа не љомажу*), али то само говори о томе да је концепт скривен иза њих могуће осмислити са више аспеката, као и да индивидуално искуство или ситуација који су довели до тога да у народу заживи изрека или пословица нису изоловане појаве, већ да су применљиве и на друге чланове заједнице. Материјал ексцерпиран из репрезентативних збирки пословица и изрека у којима су кључне речи лексеме којима се означавају чланови уже породице (а њих је преко 1500), као и из једнојезичких и двојезичких фразеолошких речника и речника поређења, послужио је ауторки, с једне стране, као мерило валоризације онога што се сачувало у најактивнијем делу језичке свести данашњих говорника, а с друге – као основ за изношење претпоставки о томе који аспекти више нису актуелни у језичкој слици породице.

Када је реч о статистичким показатељима добијених истраживањем сдржине 14 асоцијативних поља, 8 руских и 6 српских³: *сесџра* (с), *сестра* (р), *брат* (р), *син*, *сын*, *кћерка*, *дочь*, *оџац*, *отец*, *мама* (с), *мама* (р), *мать*, *тата*, *папа*, ауторка стоји на становишту да се на основу семантичке и концептуалне блискости реакција могу издвојити 22 групе: кохипоним, хипоним, веза са породицом, генеалошка линија, властито име, лична заменица, посесивни облик, деривати (тепање или други назив), дефиниција, физички изглед, позитивне емоције и оцене, негативне емоције и оцене, професија или интересовање, функција у породици, локација, модел двеју речи, прецедентни текстови, друго значење, егзистенција, рима и слободна асоцијација.

Овако груписане реакције омогућују квалитативно и квантитативно поређење материјала из различитих асоцијативних поља и олакшавају уочавање детаља унутар група. На пример, у групи дефиниција ауторка примећује

³ У српском АР нема стимулуса *мајка* и *браћу*, који постоје у руском (*мать* и *брат*).

један број реакција које указују (експлицитно или имплицитно) на млађи узраст (стр. 25–26). Кумулативно посматрано, реакције у свих 14 асоцијативних поља дистрибуирају се (по опадајућој фреквентности) на следећи начин: позитивне емоције и оцене – 19,25%; кохипонимија – 18,89%; веза са породицом и припадност породици – 9,08% хипонимија – 8,12%; посесивни облик (осим припадности породици) – 5,25%; дефиниција – 4,76%; улога у породици – 4,44%; прецедентни текстови – 3,84%; деривати – 3,06%; друго значење – 2,69%; негативне емоције и оцене – 2,66%; физички изглед – 2,44%; генеалошка веза – 2,33%; модел двеју речи – 1,83%; властито име – 1,70%; професија или интересовања – 1,65%; слободна асоцијација – 1,38%; локација – 1,35%; егзистенција – 0,92%; неутралне емоције – 0,91%; личне и присвојне заменице – 0,79%; рима – 0,50%; однос према браку – 0,18% (стр. 28–31). Подробније је анализиран материјал везан за показатеље: а) позитивне емоције и оцене (рус. *маџ/мама, сестра, дочь*, срп. *мајка/мама, сестра, кћерка*), б) веза са породицом и припадност породици (*сын, отец, дочь/син, оџац, кћерка*), в) улога у породици. У овом потоњем случају наилазимо на занимљиве и понекад неочекиване податке, на пример да је у обе културе упадљива доминација реакција у вези са улогом у породици за стимулусе којима се означава отац, с тим што је број реакција којима се на ово указује вишеструко већи у српској него у руској: *оџац* – 20,34% реакција у односу на 3,25% за стимулус *отец*, *џаџа* – 15,78% према 4,55% за *папа*. Или: за српску маму бележе се реакције везане за функцију у породици које пре свега упућују на стварање атмосфере сигурности и подршке (*сигурност 8, џодрџка 6, џомоћ 3, ослонац 2, безбедност, џнездо, домаћин, основа, џонекад ослонац, џожрџивовање, савејџник, заџџџџа*), а међу обавезама мајке у свести носилаца српског језика доминантно је кување: *храна, кухиња, јело, кување, џасуљ, ручак*. Заступљене су и реакције *рад, џосао, уморна*, што је највероватније резултат виђења мајке као неког ко стално ради. Локација на којој се мама најчешће налази јесте кућа: *кућа 10, дом 3, близина*, док у групи професионалног ангажовања, интересовања и активности налазимо само две реакције: *болница, сџомаџолоџ*.

Статистичка анализа асоцијативних поља за која су стимулуси називи за чланове уже породице у руском и српском језику, како наглашава ауторка, указује на постојање јасно распоређених улога у породици, при чему се као најстабилнији елемент са позитивним оценама и емоцијама издвајају у оба језика мајке, где су за сва три стимулуса (*мама* (с), *мама* (р), *маџ*) на првом месту управо овакве реакције. У српским асоцијативним пољима по јасно дефинисаним улогама у оквиру породице издваја се *оџац*, за којег су те улоге, како показује Марија Стефановић, у центру асоцијативних поља *оџац* и *џаџа*, док се позитивне емоције и оцене налазе у ближој периферији. У руским асоцијативним пољима *отец* и *папа* улоге у породици су на даљој периферији, док су доминантне позитивне емоције и оцене. Веза са породицом се за српске и руске стимулусе *оџац* и *отец* налази у ближој периферији. Генеалошка линија као врста реакција значајно је израженија за родитеље него за децу: за мајке се у оба језика налази у ближој или даљој периферији, за очеве у даљој, а за децу у даљој или крајњој периферији.

Резултати добијени поређењем асоцијативних поља са стимулусима – називима за чланове уже породице у српском и руском језику говоре о постојању разлика у динамици породице које су, пре свега, узроковане чувањем патријархалних односа у српској култури, с једне стране, и с друге – великим бројем породица у Русији у којима доминантну улогу имају самохране мајке (било као последица историјских услова – ратова, било услед великог броја развода). У српским асоцијативним пољима, како се да закључити из спроведене анализе, упадљива је улога мушких чланова породице као ауторитета и оних који продужавају породицу и традицију, док су они у руским асоцијативним пољима померени на периферију.

Статистичком анализом валидних асоцијативних поља ауторка је дошла до података о стању у савременој породици, која још увек чува (посебно у српској култури) наслеђен систем вредности и правила организације породице. Пошто се структура концепта у ранијим периодима развоја друштва не може испитивати помоћу асоцијативних експеримената, практично једина могућност за поређење пређашње језичке слике породице са данашњом јесте анализа података које пружају пословице, изреке и фразеологизми. Зато ауторка као материјал за анализу узима и пословице забележене у зборницима *Пословице руског народа* В. И. Даља, *Српске народне њословице* Вука Стефановића Караџића, као и материјале фразеолошких речника (Бирих и др. 2007; Матешић 1982) и речника уобичајених поређења (Мокиенко 2003). Овим методом Марија Стефановић долази до значајних увида везаних за статус сина и кћерке у традиционалној патријархалној породици. „Оно што је у језичкој свести, а и у култури, остало од традиционалних погледа на свет, а што се може закључити на основу анализе АП, је да се сачувало мишљење да кћерка треба да буде лепа, негована, послушна и вредна (ових реакција је знатно више него за синове), и да треба да се уда. У свим АП јасно се виде сачуване посебне везе између очева и синова и мајки и кћерки, мада се број комбинација стимулуса и реакције – назива за родитеља супротног пола у односу на број паремиија где се коментаришу овакви односи повећао, што говори о већој „равноправности” у успостављању добрих односа међу прецима и потомцима различитог пола, односно о губљењу оштре границе у улози родитеља приликом васпитавања деце. Данас отац има мањи значај у смислу преношења знања синовима, а и улога оца као господара у кући је значајно умањена, што се најбоље види из процентуалног учешћа реакција које се односе на оца у руском и српском језику: у знатно традиционалнијој српској средини 16,33% реакција се односи на оца, а у руској свега 5,8%. Пошто је релативно мали број пословица које се односе на мајке и синове у односу на знатан број реакција у асоцијативним пољима, чини се да су оне нешто више присутне у животу савремених синова, вероватно зато што се њихов периферни положај у односу на оца променио, те су дуже у контакту са синовима. Процентно учешће реакција које указују на везаност синова са свим члановима породице, а посебно са оцем, као и спецификација улога које имају, рекли смо, говори о бољем чувању традиционалних односа у оквиру савремене српске породице, где је језичка слика света сличнија оној из периода настанка пословица у односу на руску”, закључује ауторка (стр. 66). Комбиновани методолошки приступ успешно је примењен и на идентификовање

психолошки реалног значења лексеме, које је „богатије од лексоикографског, и боље описује садржину концепта представљеног у језичкој свести” (стр. 67), а што се убедљиво показује на материјалу лексема *мат* и *мајка* (стр. 67–76), као и на виђење зета и снахе олично у вербалним асоцијацијама, паремиолошком и фразеолошком фонду руског и српског језика (стр. 77–92).

Бавећи се истраживањем назива за чланове уже породице, Марија Стефановић учила је постојање више аспеката који се тичу искључиво особа женског пола, што је одраз специфичног положаја жене у друштву. Стога је ауторка, мотивисана бројним истраживањима стереотипа која се спроводе у славистици већ више од двадесет година, покушала да – комбинавањем различитих метода који се везују за етнолингвистику и когнитивну лингвистику (издвајањем домена, класификацијом уочених когнитивних обележја по принципу семантичке блискости лексема којима се вербализују, формирањем поља на основу статистичке анализе) представи садржину и структуру стереотипа жене у руском језику, чему је посвећено посебно поглавље у књизи (стр. 93–142).

У целини посматрано, дело Марије Стефановић *Језичка слика породице у руском и српском језику* пружа драгоцене податке о слици савремене српске и савремене руске породице у језичкој свести припадника двеју етносоциокултурних заједница, о променама које су се догодиле у минулих век и по и константама везаним за улоге чланова породице и односе међу њима. У том смислу, ова књига драгоцене је не само истраживачима у области лингвистике, него и етнологије, историје приватног живота и социологије породице.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- БИРИХ, А. К., В. М. МОКИЕНКО, Л. И. СТЕПАНОВА. *Русская фразеология. Историко-этимологический словарь: ок. 6000 фразеологизмов*. Москва: Астрель – АСТ – Хранитель, 2007.
МОКИЕНКО, В. М. *Словарь сравнений русского языка. 11000 единиц*. Санкт-Петербург: Норинт, 2003.

*

МАТЕШИЋ, Josip. *Frazološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: IRO „Školska knjiga”, 1982.

Ксенија Кончаревић

Универзитет у Београду
Православни богословски факултет
Мије Ковачевића 11Б, 11060 Београд, Србија
kkoncar@open.telekom.rs

Mira M. Milić. *Anglicizmi kao sinonimi u srpskom jeziku*. Edicija E-disertacija, knjiga 4. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2013, str. 294.

Област контактне лингвистике, понајвише захваљујући утицају енглеског на остале европске језике, у последњих пар деценија привлачи све већу пажњу истраживача. Таква тенденција, посебице након публикаовања првог издања утицајне књиге „Енглески у српском” Твртка Прћића (2005), није изостала ни код нас, изазивајући појаву читавог низа радова који се баве најразноврснијим аспектима утицаја енглеског језика на српски у бројним усменим и писаним регистрима у употреби у различитим дискурсним заједницама.

Тако је недавно у минуциозно уређеној едицији *Е-дисертација* Филозофског факултета у Новом Саду објављена монографија Мире М. Милић под насловом „Anglicizmi kao sinonimi u srpskom jeziku”, која представља још један у низу скорашњих доприноса овој плодној, изазовној и нарасе актуелној области истраживања. Монографија, проистекла из одбрањене докторске дисертације ауторке под менторством проф. др Твртка Прћића, бави се лексиколошким и лексикографским аспектима синонимије као смисаоног односа, док се посебна пажња поклања синонимима насталим захваљујући енглеско-српским језичким контактима. Корпус истраживања чинили су књижевни текстови (дела Борислава Пекића, Слободана Селенића и Мирјане Бобић-Мојсиловић), написи током 2006–2010. године у дневним и недељним новинама општег карактера, те неколико часописа уже тематске одређености (мода, спорт), с образложењем да је у таквим текстовима уочена већа фреквенција англицизама. Дела Селенића и Пекића изабрана су захваљујући томе што су оба књижевника провела извесно време на енглеском говорном подручју, те се могао очекивати утицај енглеског језика на њихово стваралаштво, док је Мирјана Бобић-Мојсиловић, будући списатељица која пише и објављује у нашој средини, како наводи ауторка монографије, могла бити под утицајем хибридног, па тиме и прикладно названог „англосрпског” језика. Из корпуса је прикупљено приближно 1500 аутентичних примера англицизама, који су у тексту подробно описани, класификовани и одговарајуће илустровани. Након апстракта, педантних инструкција у погледу типографских конвенција коришћених у тексту и предговора ауторке, следи текст монографије који је подељен у шест главних поглавља. После првог поглавља (*Uvodna razmatranja*, стр. 17–30), у коме ауторка износи циљеве и хипотезе истраживања, дефинише кључне појмове (англицизам, синонимија) рада, те смешта истраживање у одговарајући теоријски оквир и описује метод и корпус истраживања, следи кратак синтетизован преглед релевантне литературе о лексичкој и граматичкој синонимији и њеном третману и тумачењу у постојећим речницима. Теоријским и практичним аспектима лексичке и граматичке синонимије у енглеском, српском и неким другим словенским језицима понаособ бави се друго поглавље (*Teorijski aspekti sinonimije*, стр. 31–106), у којем се анализирају и јединице које ступају у синонимни однос, нуди свеобухватна

дефиниција синонимије на основу анализе критеријума синонимности, а потом и анализирају најчешћи извори синонимије – лексичко позајмљивање, метафора, метонимија, процеси творбе речи, актуелност одређених друштвених појава, стилска обележеност и терминолошки лексикон. Треће поглавље (*Tipologizacija anglicizama kao sinonima u srpskom jeziku*, стр. 107–141) посвећено је класификовању синонима, посебице оних који су последица енглеско-српских језичких контаката, при чему полазну основу представља дефиниција англицизама коју ауторка прихвата од Прћића (2005). Са аспекта научног доприноса монографије српско-енглеским језичким контактима ово поглавље представља свакако најдрагоценији теоријски део текста, јер је овде понуђена прецизно оформљена типологија од шест јасно дефинисаних врста синонима: (1) англицизми као инерцијски синоними, (2) преведени англицизми као синоними, (3) англицизми као хипосиноними, (4) англицизми као лажни парови, (5) англицизми као терминолошки дублети, те (6) англицизми као стилски синоними у писаним текстовима. Последњу категорију, која представља теоријску новину у досадашњим истраживања процеса англицизације српског језика, ауторка посебно детаљно обрађује и дели на неколико подврста: (а) помодне англицизме, (б) рекламне англицизме, (в) асоцијативне англицизме, (г) метафоричке англицизме, (д) ироничне англицизме, те (ђ) англицизме као стилске варијанте. На основу понуђене типологије касније ће бити извршена анализа корпуса, те таква типологија има и функцију методолошког оквира истраживања приказаног у четвртом поглављу (*Analiza korpusa*, стр. 143–214), у коме је предочена могућност практичне примене овакве типологије англицизама на конкретном језичком материјалу. То је уједно и централни и најобимнији део истраживања, чији се резултати заснивају на подробној анализи морфосинтаксичких, семантичко-прагматичких и стилистичких елемената и особина англицизама, која је предочена засебно за англицизме у новинским текстовима у односу на оне пронађене у књижевним делима. Ауторка је осмислила тест за типологизацију англицизама као синонима у српском језику са осам дијагностичких обележја која су у ствари скраћене дефиниције раније предложених типова англицизама, уз додатна два: да ли је англицизам терминолошки обележен, односно да ли има фреквенцију употребе у корпусу. Сврха првог је потврда претпоставке да су позајмљени англицизми углавном термини, а другог – потврда хипотезе да прави стилски англицизми немају фреквенцију употребе. Ове претпоставке су и потврђене у анализи корпуса, где фреквенцију употребе имају само квази стилски синоними (помодни, рекламни и англицизми као стилске варијанте). Дијагностичко обележје које се односи на стилску обележеност англицизма у односу на српску реч функционално је раслојено на 6 додатних категорија и примењено на 12 англицизама (БИОФУЕЛ, БОДИГАРД, БОРД КОМПЈУТЕР, ФЕР, ФЛУЖН СТЕЈЦ, КАМБЕК, КОНЦЕПТ, LOST IN SPACE, ПИВОТ, РЕЛИ ЦЕНА и СНОУБОРДИНГ). На основу дијагностичког теста ауторка изводи прелиминарне закључке које проверава детаљном анализом корпуса књижевних и новинских текстова. Након подробног испитивања англицизама у делима сваког писца понаособ, испоставило се да је код сва три писца употреба англицизама стилски мотивисана, с тим да је то и њено једино обележје код С. Селенића и Б. Пекића, док је у романима М. Бобић-Мојсиловић заступљено свих шест

врста синонима садржаних у датој типологији. Овакву разлику у функцији англицизама у књижевним делима ауторка објашњава чињеницом да су англицизми део активног фонда речи писаца новије генерације и да не служе искључиво као средство личног стилског израза. Истоветна анализа примењена на новинске текстове показала је да англицизми ексцерпирани из овог корпуса испољавају типолошка обележја свих категорија наведених у трећем поглављу, те да је овде, у односу на корпус књижевних текстова, осетно мањи број стилских англицизама који нису синоними ван одређеног контекста, „izuzev onih koji spadaju u kategoriju anglicizama u funkciji variranja jezičkog izraza, čije značenje u određenom kontekstu ne odstupa od standardnog” (стр. 213).

С обзиром на то да типологија англицизама предложена у трећем поглављу представља и полазну основу за дефинисање диференцијалних обележја англицизама као синонима у српском језику неопходних за њихову лексикографску кодификацију, у петом поглављу (*Leksikografska kodifikacija anglicizama kao sinonima u srpskom jeziku*, стр. 215–236) предлаже се и лексикографски модел англицизама као синонима у српском језику, који по својој макроструктури обухвата абecedно сложене лексичке одреднице састављене од једне или, пак, више речи (када представљају фразне лексеме или колокације). Истовремено, микроструктура речничке одреднице садржи следеће елементе: англицизам, синонимски низ за једно или више значења, дефиницију значења, пример употребе за свако наведено значење и граматичку врсту речи. Организација евентуалног будућег речника англицизама као синонима у српском језику илустрована је речничким одредницама на слово „б” (нпр. БАЛДВЕЈ, БАЛК, БАЛКЕР, БАЛПАС, БАНЦИДАМПИНГ, БАНЕР, БАСКЕТ, ИТД.), устројеним на основу предложених принципа лексикографске кодификације.

Последње, шесто, поглавље монографије (*Završna razmatranja*, стр. 237–244) резимира резултате истраживања проистекле на основу дефинисаног теоријског приступа синонимији и анализе корпуса књижевних и новинских текстова. То су, пре свега, прецизна дефиниција лексичке и граматичке синонимије, с обзиром на мноштво неподударних мишљења о овој врсти смисаоног односа, као и дефиниција самих англицизама, на основу већ постојећих дефиниција, али и корпуса који је био предмет истраживања, свеобухватна типологија англицизама као синонима од шест категорија, која у теоријском смислу може послужити као корисна полазна тачка за будућа истраживања другачијих жанрова и регистара, те модел лексикографске кодификације англицизама као синонима у српском језику, као практична реализација приступа синонимији коришћеног у тексту монографије, те смерница за израду будућих речника таквог и сличног профила.

Поред опсежног списка коришћене литературе и пописаних извора, монографија садржи и два корисна и илустративна додатка: узорак корпуса књижевних текстова са англицизмима ексцерпираним из дела *Сенџиментјална њовесџ Бритјанскоџ царсџџва* Борислава Пекића, односно узорак корпуса новинских текстова са ексцерпираним англицизмима на слово „б”. Значај ова два додатка састоји се у транспарентно приказаном поступку прикупљања, обележавања и класификовања референтног корпуса англицизама, што анализи, између осталог, даје још виши степен кредибилности и аутентичности.

Монографија Мире М. Милић бави се проблемом који по својој актуелности и изазовности превазилази уске лингвистичке кругове, те ће зато сигурно, понајмање због тога што је публикована у дигиталној форми, са огромном видљивошћу на интернету, наићи на широк круг читалаца. Ова констатација се односи не само на оне стручно образоване у области лексикографије, лексикологије, превођења, па и анализе дискурса, који ће захваљујући озбиљности и темељитости приступа истраживачком проблему у њој пронаћи предложена решења за лексички уплив енглеског у српски, већ и на све оне заинтересоване за природу и узроке енглеско-српских лексичких контаката или, пак, оне забринуте због неконтролисаног утицаја енглеског на наш језик. Из наведених разлога, монографија „Anglicizmi kao sinonimi u srpskom jeziku” Мире М. Милић, која испитује релативно нову појаву у енглеско-српским језичким контактима, представља изузетно значајан допринос корпусу англистичке литературе на ову тему, а због отварања низа до сада у литератури необрађених питања сасвим сигурно ће послужити и као инспирација за будућа теоријска и лексикографска лингвистичка истраживања.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Прџић, Твртко. *Енглески у српском* (1. издање). Нови Сад: Змај, 2005.

Надежда Силашки

Универзитет у Београду
Економски факултет
Каменичка 6, 11000 Београд, Србија
silaskin@sbb.rs

UDC 811.111'36

Nadežda Silaški, Tatjana Đurović (ur.). *Aktuelne teme engleskog jezika nauke i struke u Srbiji*. Beograd: Ekonomski fakultet, Centar za izdavačku delatnost, 2013, 301 str.*

Тематски зборник радова под називом „Aktuelne teme engleskog jezika nauke i struke u Srbiji”, који су приредиле наши реномирани англисти проф. др Надежда Силашки и проф. др Татјана Ђуровић може се, пре свега, описати као израз двоструке тежње приређивача.¹ Са једне стране, овај зборник представља адекватан начин да се обележи 50. годишњица научноистраживачког

* Приказ је настао у оквиру пројекта Језици и културе у времену и простору (бр. 178002), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Термин *енглески језик науке и струке* одражава улогу коју енглески језик има у савладавању језичког програма где су садржај и циљеви везани за специфичне потребе одређене групе ученика енглеског као страног језика. Види Ричардс и др. (RICHARDS et al. 2002: 181)

ангажовања око енглеског језика који се употребљава у струци и науци у свету, и, пре свега, на универзитетима у Србији.² Са друге стране, ова збирка радова одраз је намере уредница да се ширем аудиторијуму представе не мали домети и свеукупни квалитет који област *енглески језик науке и струке* или *English for Specific Purposes (ESP)*, како се означава на енглеском језику, може да продукује у овом тренутку. Тиме се овај домен који треба, по речима Хачинсона и Вотерса (HUTCHINSON – WATERS 1987) посматрати као приступ језичком проучавању, пре него као крајњи исход проучавања, на најбољи начин промовише као добро установљена и релевантна област изучавања језика и деловања, али и као неизоставни део свакако једне од најјаче развијених, ако не и најдоминантније стране филологије у нашој земљи.

Изучавање енглеског језика у различитим академским и стручним контекстима, као посебна подобласт у оквиру англистике и англистичке лингвистике, никада током периода свог развоја није била аутархична и самодовољна дисциплина, већ је свој идентитет у многоне градила на прожимању са другим гранама опште и примењене лингвистике. Нека од најзначајнијих достигнућа се, сасвим разумљиво, и базирају на теоријским налазима и методолошким поступцима глобалне науке о језику, али је за својих пола века постојања област енглески језик науке и струке успела да профилише своје принципе истраживања, имајући пре свега у виду неке од основних циљева дисциплине. Као циљ од примарног значаја недвосмислено се издваја успостављање научно утемељених процедура и развојних истраживања у сврху унапређења наставе енглеског језика за потребе научних и стручних дисциплина на високошколском нивоу. У том смислу је кроз специјализовани часопис *English for Specific Purposes*, врхунске холандске издавачке куће Elsevier, а затим и *Journal of English for Academic Purposes*, али и много више кроз појединачне студије и проучавања, област енглеског језика науке и струке нарочито у последњих 20 година градила свој истраживачки простор. Управо је та тежња ка интеграцији педагошке оријентације са једне и истраживачке надградње постојећих интердисциплинарних темеља са друге стране условила све бољу рецепцију ове дисциплине код бројних стручњака, а самим тим и веће интересовање истраживача у англистици.

Ова публикација непретенциозног наслова и у суштинском и у формалном смислу представља пример одлично оствареног научног дела које на око 300 страница текста нуди широку перспективу стваралачког деловања на пољу енглеског језика са теоријског, методолошког, али и дидактичко-методичког становишта. Узимајући у обзир нека од најзначајнијих питања у *ESP* области, као што су утврђивање потреба ученика енглеског језика као страног, или питања везана за особености жанрова које студенти треба да савладају и у њима продуктивно учествују, а затим и како наставу спроводити у том смислу на адекватан начин и, на крају, како процењивати успешност, стиче се утисак да је овај тематски зборник врло репрезентативан за дату област и да у потпуности одговара постављеним циљевима. Ауторски радови

² За почетак постојања *English for Specific Purposes*, посебне области изучавања у оквиру примењене лингвистике, обично се узима година објављивања утицајног рада Чарлса Барбера (BARBER 1962).

у зборнику, од којих је сваки опремљен свим неопходним елементима који обезбеђују добро структурисање, олакшавају изношење и обраду основних поставки у раду, обухватају, како и наслов истиче, све теме које су истраживачи обрађивали у лингвистичком и примењенолингвистичком домену. Засновани су на аутентичним истраживањима, резултатима и уопштавањима до којих су долазили аутори са наших најпрестижнијих универзитета, што зборник сврстава у ред драгоцених збирки савремених научноистраживачких постигнућа целокупне филологије у Србији.

Више него информативни предговор представља прави увод у ову публикацију богату по садржају и угледну по опреми. У њему уреднице дају осврт на развој енглеског језика струке, ослањајући се на неке од кључних тачака у еволуцији проучавања енглеског језика са циљем да се поспеши његова употреба као светског језика у реалној ситуацији од стране корисника који се њиме професионално служе. Понудивши синтетички преглед основних поставки из литературе, приређивачи су читаоцима омогућили да се упознају са стадијумима развоја, од дескриптивног (BARBER 1962; HALLIDAY – McINTOSH – STREVENs 1964), преко граматичко-реторичке анализе (TARONE et al. 1981; SWALES 1981), до анализе жанра (SWALES 1990; BHATIA 1993), једног од најутицајнијих приступа, заснованог на анализи дискурса, корпусној лингвистици, когнитивнолингвистичким теоријама и контрастивној реторици.

Четири тематске целине обликоване у четири поглавља зборника одражавају предметне оквире у којима су аутори испољавали свој научни интерес и обрађивали проблеме од важности за дисциплину у фокусу: *Vokabular i terminologija* (стр. 13–105), *Diskurs i konceptualizacija* (стр. 107–182), *Razvijanje jezičkih veština* (стр. 185–243), *Nove tendencije u nastavi* (стр. 245–288). У те четири целине организовано је 18 оригиналних радова кроз које је 20 аутора на основу различитих теоријских приступа и методолошких поступака дало свој допринос истраживачкој и наставној пракси енглеског језика у сфери пословања, електротехнике, туризма, спорта, медицине, биологије, информатике, и економије. На емпиријским истраживањима је засновано 11 радова, док се њих седам односи превасходно на педагошко-методичке аспекте наставе енглеског језика у оквиру нефилолошких курикулума.

У првом одељку названом *Vokabular i terminologija* налазе се прилози аутора који су се концентрисали на формално-семантичке аспекте стручне терминологије и лексике која је у употреби у одређеним регистрима енглеског језика. Позиционирање овог тематског оквира на сам почетак зборника је у потпуности разумљиво и одраз је сасвим примерене уређивачке концепције, с обзиром на чињеницу да се ради о несумњиво централном питању и најзначајнијем сегменту истраживачког рада када је реч о језику за потребе науке и струке. Овај одељак садржи шест радова који се тичу специјализованог вокабулара сагледаног из различитих теоријских углова. Аутор Соња Филиповић-Ковачевић је у раду „Leksička dvosmislenost u reklamama i implikacije za podučavanje značenja polisemnih leksema” (стр. 15–26) испитивала полисемичне карактеристике лексике у оквиру рекламног дискурса и модалитете постизања ефекта интригантности на основу двоструког значења путем метафоризације или лексичког односа хомонимије. Милош Д. Ђурић је прилогом „Višečlani konstrukti u engleskom diskursu elektrotehnike” (стр. 29–42) анали-

зирао синтаксичке и семантичке особености вишечланих лексема у дискурсу електротехнике на основу корпуса примера, констатујући да комплексност ових лексичких јединица проистиче из фиксног редоследа градивних елемената у њима и карактеристике рекурзивности у творби. У тексту „Sintaksički i leksičko-semantički status partikule kod nekih dvočlanih glagola u engleskom jeziku” (стр. 45–59) Јелена Вујић разматра статус енглеске адвербијалне партикуле *off* у фразним глаголима дискурса економије и политике, истакавши у први план начин на који се просторно значење ове партикуле претвара у метафоричко значење. Наглашавајући значај одговарајућих колокативних склопова за владање енглеским језиком, као у примеру *stow luggage*, Драгана Вучковић-Војновић се осврће на низ граматичких и лексичких комбинација које се употребљавају у регистру туризма кроз чланак „Значај izučavanja kolokacija u engleskom jeziku turizma” (стр. 61–74). „Stvaranje, standardizacija i kodifikacija terminologije u srpskom jeziku” (стр. 77–90) наслов је рада Мире Милић, која је била заинтересована за успостављање принципа стандардизације терминологије у српском језику која је, као и у многим другим језицима, на удару великог таласа новопридошлих термина из енглеског језика. Осмисливши модел од шест принципа, ауторка је понудила један конзистентан и поуздан приступ који је примењив не само на домен спорта и спортске терминологије, већ и у свим другим доменима где се значајније остварује контакт између енглеског и српског. Овај сегмент зборника закључен је радом „Anglicizmi u jeziku medicinske nauke i struke” (стр. 93–105) ауторки Софије Мићић и Данке Синадиновић, које, широко заснивајући истраживање на три врсте корпуса: научним публикацијама, популарним медицинским текстовима и телевизијским емисијама, разматрају проблем оправданости англицизације медицинских термина.

Друга целина зборника, *Diskurs i konceptualizacija*, како сам наслов наговештава, односи се на два веома актуелна домена језичких проучавања, когнитивну лингвистику и анализу дискурсу. Кроз пет прилога, аутори су представили нова сазнања на основу резултата својих истраживања базираних на постулатима савремених когнитивних теорија као што су теорија концептуалне метафоре, теорија сликовних схема и теорија појмовне интеграције, али и системско-функционалне лингвистике. Надежда Силашки и Татјана Ђуровић су у раду насловљеном „Metafora hrane u reklamnom diskursu gastronomskog turizma na engleskom jeziku” (стр. 109–119) анализирале ефекте фигуративног језика на бази четири метафоре у оквиру стратегија убеђивања у гастрономско-туристичком дискурсу, закључујући да су метафорички изрази моћно средство убеђивања које рекламни стручњаци користе ради постизања жељених циљева у односу на кориснике услуга и конзументе. Прилог Михаила Антовић „Kognitivne nauke i muzika: implikacije za nastavu engleskog jezika struke u muzičkom obrazovanju” (стр. 121–131) бави се метафоризацијом музике, споном између музичке и других когнитивних способности као што је језик, са нарочитим освртом на примену когнитивне теорије у настави енглеског језика струке намењеног музичарима. Татјана Ђуровић и Надежда Силашки приложиле су још и истраживање механизма организације појмовног система људи на основу такозваних сликовних схема КРЕТАЊА, ВЕРТИКАЛНОСТИ И САДРЖАВАЊА кроз квалитативну анализу енглеских

и српских економских часописа и начина на које се у њима вербално, односно визуелно структурише феномен економске кризе у свету, транспарентно насловивши рад „Uloga slikovnih shema u metaforičkom strukturisanju svetske ekonomske krize” (стр. 133–146). Реторичком анализом корпуса пословних вести, као и анализом њиховом жанровских карактеристика, ауторка Јелисавета Шафрањ је у раду „Najčešće retoričke relacije u diskursu engleskog poslovnog jezika” (стр. 149–166) утврдила да су најзаступљеније реторичке релације делова текста у пословном дискурсу *Елаборација*, *Атрибуција* и *Евалуација*, док су Виолета Стојичић и Сања Кример-Габоровић у коауторском раду „Tematska struktura rečenice u stručnim tekstovima na engleskom jeziku” (стр. 169–182) кроз призму системско-функционалне лингвистике анализирале тематско-рематску структуру стручних текстова из области биологије, као средство успостављања кохезионо-кохерентне стабилности читавог текста и уобличавања научног дискурса у целини. Овај сегмент, као уосталом и друга три, указује на то да се дати скуп текстова с правом може сматрати одразом главних тенденција у дисциплини и да поседује све атрибуте који ће, по речима неких од ауторитета на овом пољу, обележити будуће токове *ESP*.³

У трећем поглављу, *Razvijanje jezičkih veština*, пажња је посвећена посебним језичким вештинама, важном и неизоставном делу било ког ангажовања везаног за енглески језик науке и струке, у четири самостална и коауторска рада. Једном од тих специфичних језичких вештина, вештином читања, која уз вештине говора, писања и разумевања чини основу сваког настојања да се усвоји страни језик, бави се рад Наташе Бикички „Strategije čitanja stručnog teksta i metakognitivno znanje studenata poslovne informatike” (стр. 187–199).⁴ У њему се настоје расветлити стратегије које се користе при читању аутентичног текста, при чему је констатовано да је за разумевање текста неопходно код студената изградити стратегије метакогниције кроз дугорочну изложеност различитим врстама текстова. Ауторка Љиљана Кнежевић је, са друге стране, обрађивала вештину усмене презентације и у раду „Efekti razvijanja veštine usmenog izlaganja u okviru nastave engleskog jezika struke” (стр. 201–212) презентovala своје резултате, према којима развијање вештине презентовања на енглеском језику има улогу и на развијање вербалне способности у општеобразовном смислу. Радом „Ispitivanje pragmatičke kompetencije studenata engleskog jezika struke” (стр. 215–228) Сабина Халупка-Решетар је дала допринос проучавању прагматичке компетенције у односу на језичку компетенцију код ученика страног језика са нефилолошких студијских про-

³ У прегледу развоја *ESP*, Ена Џонс (JOHNS 2013: 22) наводи четири појма која ће одредити будућност овог домена: *разноврсност* тема, методологија, реторика (посебно визуелне и мултимодалне), и приступа, *контекст*, кроз диверсификацију истраживачког амбијента од учионице, преко предузећа до медија, *комплексност*, која ће се реализовати кроз методолошку разноврсност, и најзад *критичко промишљање* (истраживачког рада, педагошке праксе, али и самих истраживача кроз интроспекцију).

⁴ Поред четири основне језичке вештине, данас се неопходном сматра и вештина коришћења вокабулара на страном језику, што се може закључити на основу најсавременијих библиографских јединица као што је обимни, недавно објављени приручник који су приредили Полтриц и Старфилд (PALTRIDGE – STARFIELD, 2013: 31–115).

грама. Уочивши значајан несклад међу њима, ауторка разложно сугерише потребу за подизањем свести о неопходности усвајања семантичких формула и говорних чинова, као и за подизањем прагматске компетенције студената путем бројних вежби и кроз изложеност конкретним комуникационим ситуацијама. Весна Пилиповић је аргументовала потребу за савладавањем посебних граматичких структура и језичких облика у медицинском дискурсу у раду „Problem usvajanja pasivne konstrukcije u nastavi engleskog jezika medicinske struke” (стр. 231–243), истакавши недостатке традиционалног приступа предавању ове морфосинтаксичке и семантичке структуре у корист комуникативног приступа заснованог на контекстуализованим вежбањима.

Четврти и последњи сегмент ове публикације, *Nove tendencije u nastavi*, обухвата три рада и бави се савременим приступима у настави енглеског као језика науке и струке на нематичним одсецима наших универзитета. Овај део је и потврда да су истраживања у *ESP* везана за наставу или такозвани „classroom-based research” међу кључним тачкама овога програма и да постају све истакнутија у текстовима о језику науке и струке. Према налазима Савке Благојевић изложеним у раду „Novi akcenti u nastavi engleskog jezika za akademske potrebe na masterskim studijama” (стр. 247–258), међузависност стратегија за усвајање језичких вештина, на пример, разумевање читања повезано са слушањем предавања и писањем резимеа, као и њихова примена у настави, добија пуни значај тек на вишим степенима учења, као што је ниво дипломских студија. Тако се међусобним синергетским деловањем језичких вештина постиже дуготрајни ефекат памћења код ученика, а тиме и успешније усвајање језика струке. „Kulturološki elementi u nastavi engleskog jezika struke” (стр. 261–274) наслов је прилога Биљане Радић-Бојанић о истраживању спроведеном међу наставним особљем на универзитетима које се тиче сагледавања могућности за већу заступљеност културолошких елемената у настави језика струке који су непосредније у вези са датом професијом. Поред тога, наставник има одлучујућу улогу у одређивању врсте и количине елемената културе који ће бити увршћени у наставни материјал. Све веће коришћење различитих могућности савремених информационо-комуникационих технологија и компјутера као помоћног средства у настави језика струке, у сврху поспешивања мотивације и аутономије студената са ниским степеном постигнућа, разматрала је Јасмина Ђорђевић у прилогу „Računar u nastavi engleskog jezika struke kao sredstvo podsticanja unutrašnje motivacije studenata” (стр. 277–288), а овај делокруг у оквиру енглеског језика струке отворили су Харви и Хорсела (HARVEY – HORSELLA 1988).

Посебно вреди истаћи напор приређивача да се повећа употребна вредност зборника кроз сачињавање регистра појмова коришћених у радовима (стр. 293–295) и регистра аутора (стр. 297–301) на које су текстови директно упућивали. Осим тога, селективна листа докторских дисертација одбрањених у оквиру домена језика науке и струке на универзитетима у Србији у последњих тридесет година (стр. 291) на изванредан начин представља пресек најзначајнијих тренутака у конципирању ове дисциплине у Србији кроз достигнућа неких од њених најзначајнијих експонената.

Зборник „Aktuelne teme engleskog jezika nauke i struke u Srbiji” по много чему представља значајну допуну литературе у овој дивергентној области

примењене лингвистике и свакако ће бити референтна публикација у свим наредним настојањима да се прикажу обим, природа и сложеност научно-истраживачких проблема који су у средишту пажње истраживача. Поред свега до сада наведеног, може се рећи да потенцијално велика вредност ове публикације, уз прецизност научне мисли која је карактерише, поузданост и богатство научно вредних података који се манифестују у сваком од радова, лежи у чињеници да ће она свакако имати важну улогу у подстицању даљих истраживања у области енглеског језика науке и струке, те да ће својим обимом, квалитетом и озбиљношћу приступа, те трасирањем развојних праваца извршити значајан утицај како на развој научноистраживачког подмлатка у овој сфери у Србији, тако и на унапређење читаве дисциплине у нашој земљи и региону. На много начина, овај зборник може да буде од користи како непосредно стручњацима у ужој области, тако и посредно стручњацима у свим сродним областима опште и примењене лингвистике, али и свима онима којима је енглески језик важан чинилац у раду.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- BARBER, Charles. Some Measurable Characteristics of Modern Scientific Prose. Frank Behre (ed.). *Contributions to English Syntax and Philology*. Gothenburg: Almqvist and Wiksell, 1962, 21–43.
- BHATIA, Vijay. *Analyzing Genre: Language Use in Professional Settings*. London: Longman, 1993.
- HALLIDAY, Michael A. K., Angus McINTOSH, Peter STREVEVS. *The Linguistic Sciences and Language Teaching*. London: Longmans, 1964.
- HARVEY, Annamaria, Maria HORSELLA. Technical Communication via Computational Abstracts: Implications for ESP. Paper presented at the Second International Eindhoven LSP Conference, Eindhoven, the Netherlands, 1988.
- HUTCHINSON, Tom, Alan WATERS. *English for Specific Purposes: A Learning-centered Approach*. Cambridge: CUP, 1987.
- JOHNS, Ann M. The History of English for Specific Purposes Research. Brian Paltridge, Sue Starfield. (eds.). *The Handbook of English for Specific Purposes*. Chicester: Wiley-Blackwell, 2013, 5–30.
- PALTRIDGE, Brian, Sue STARFIELD (eds.). *The Handbook of English for Specific Purposes*. Chicester: Wiley-Blackwell, 2013.
- RICHARDS, Jack, Richard SCHMIDT. *Language Teaching and Applied Linguistics*. London: Pearson, 2002.
- SWALES, John. *Aspects of Article Introductions*. Birmingham: Prentice Hall, 1981.
- SWALES, John. *Genre Analysis: English in Academic and Research Setting*. Cambridge: CUP, 1990.
- TARONE, Elaine, Sharon DWYER, Susan GILLETTE, Vincent ICKE. On the Use of the Passive in Two Astrophysics Journal Papers. *English for Specific Purposes* 1 (1981): 123–139.

Владимир Јовановић

Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департман за англистику
Ђирила и Методија 2, 18000 Ниш, Србија
vladimir.jovanovic@filfak.ni.ac.rs

Sonja Filipović-Kovačević. *Implicirana značenja u reklamama na engleskom i srpskom jeziku*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2013, 337 str.

Ако постоји нешто без чега се не може замислити савремени глобални свет, онда су то свакако рекламе – сходно томе, оне су постале врло популаран предмет истраживања у различитим научним дисциплинама. У оквиру лингвистике, највећа пажња се поклања изучавању начина на који се језик користи у сврхе манипулисања другима, као и језичким средствима помоћу којих се тај циљ остварује (TANAKA 2005: 9). Како истиче С. Филиповић-Ковачевић (стр. 15), „рекламирање се савршено uklapa у принципе на којима је utmeljeno moderno društvo, kao što su materijalizam (jer promovišu trošenje novca), anglicizacija i globalizacija (jer gotovo uvek sadrže neki engleski element ili su prevedene s engleskog jezika), brzina i jezgrovitost (jer s malo jezičkih i/ili vizuelnih sredstava prenose poruku, a pri tome se štedi vreme i prostor)”. У суровој тржишној борби за сваког потенцијалног купца производа који се рекламира, творци реклама се користе свим могућим језичким, али, како нам показује С. Филиповић-Ковачевић и различитим когнитивним механизмима да би остварили свој циљ. У монографији *Implicirana značenja u reklamama na engleskom i srpskom jeziku* представљени су резултати истраживања индиректне комуникације, тачније, имплицираног значења у креативним рекламама на енглеском и српском језику. Ова монографија је пета у едицији Е-дисертације које издаје Филозофски факултет у Новом Саду, а произашла је из ауторкине докторске дисертације.

Монографија се састоји од шест поглавља и четири додатка: *Uvodna razmatranja* (стр. 19–32), *Komunikacija iz pragmatičke perspektive* (стр. 35–48), *Komunikacija iz kognitivnolingvističke perspektive* (стр. 51–94), *Analiza korpusa: pojmovna integracija u reklamama na engleskom i srpskom jeziku* (стр. 103–256), *Analiza korpusa: sličnosti i razlike između reklama na engleskom i srpskom jeziku* (стр. 269–301) и *Završna razmatranja* (стр. 305–311). Четири додатка садрже индексе појмовних метафора и метонимија: *Dodatak 1: indeks pojmovnih metafora u reklamama na engleskom jeziku* (стр. 325–331), *Dodatak 2: indeks pojmovnih metafora na srpskom jeziku* (стр. 331–335), *Dodatak 3: indeks pojmovnih metonimija na engleskom jeziku* (стр. 335–337) и напослетку *Dodatak 4: indeks pojmovnih metonimija na srpskom jeziku* (стр. 337).

У *Uvodnim razmatranjima* ауторка јасно дефинише тему и циљ истраживања, описује структуру корпуса и даје кратак, али језгровит преглед релевантне литературе. Предмет истраживања је индиректна комуникација, тачније имплицирано значење у креативним рекламама на енглеском и српском језику, које у наслову и/или на слици садрже појмовни несклад, односно спој појмова који је на први поглед неприхватљив и немогућ. Циљ је утврдити која су имплицирана значења и како се она конструишу из нејасно и двосмислено изражених порука. Ради илустрације ћемо поменути једну од креативних реклама на енглеском језику (стр. 21): „*Clearer skin in just three days. Guaranteed*” је наслов који прати слику пса далматинца с чијег је крзна

нестала већина пега. Ауторка описује које механизме активирамо на менталном плану, а које на језичком да бисмо на правилан начин разумели ову рекламну поруку, и како су ти језички и ментални механизми међусобно повезани.

Управо због спреге когнитивних и језичких механизма ауторка је одлучила да анализу утемељи у когнитивнолингвистички и прагматички оквир, те се у методолошком смислу у књизи укрштају теорија појмовне интеграције (FAUCONNIER – TURNER 2002) и теорија појмовне метафоре и метонимије (LAKOFF – JOHNSON 1980), с једне стране, и Грајсова (GRICE 1989) теорија имплицатуре и принцип кооперативности с друге. Поред тога, анализа обухвата и контрастивне аспекте, јер резултати истраживања пружају увид у сличности и разлике између енглеског и српског језика, односно, у утицај енглеског на српски, у складу са теоријским и практичним оквиром који разрађује Прћић (PRĆIĆ 2005; 2014). Овакав приступ теми чини студију оригиналном у односу на друге које се баве рекламним дискурсом на енглеском или српском језику (MYERS 1994; SILAŠKI 2004; TANAKA 2005).

Корпус за анализу чине 64 рекламе које садрже некакву врсту појмовног несклада, по 32 на енглеском и српском језику, тематски класификоване у зависности од врсте рекламираног производа. Како ауторка истиче (стр. 23), у анализу су укључене најрепрезентативније и најкреативније рекламе, које садрже индиректно саопштену поруку и неку врсту индикатора који упућује на поменути несклад. У складу са когнитивнолингвистичким приступом, анализом су обухваћени и језички и визуелни елементи, јер они заједно утичу на динамичко конструисање значења. Нажалост, из техничких разлога, мере рекламе не прате и одговарајуће слике, што донекле умањује ефекат који те рекламе стварају, али се мора похвалити добро осмишљен начин представљања примера, што умногоме олакшава праћење текста и у великој мери надокнађује недостатак визуелног аспекта дате рекламе.

У другом и трећем поглављу описана су два приступа значењу, традиционално прагматички у другом, и когнитивнолингвистички у трећем. У другом поглављу (2.2) поставља се основни модел процеса комуникације према Радовановићу (RADOVANOVIĆ 2003) и описује Грајсов принцип кооперативности и појам имплицатуре (2), који представљају основу за настанак индиректне комуникације. Поред тога, у овом поглављу се говори и о рекламирању као посебној врсти комуникације (2.4.1) која има посебну функцију и тачно одређене циљеве. Ауторка (стр. 42) напомиње да постоје три општа циља рекламирања: преношење информација о производу, робној марки или услузи која се рекламира; убеђивање циљне групе да купи дати производ и јавно спровођење претходно поменутих активности. Такви циљеви рекламирања чине овај облик комуникације манипулативним дискурсом (према SILAŠKI 2009: 927), који је истовремено друштвено-културни, али и когнитивни феномен, јер утиче на начин размишљања примаоца поруке, без обзира на то да ли је он тог механизма свестан или не.

Тај когнитивни аспект је у теоријском смислу описан у трећем поглављу, почевши од појма конструисања значења преко дефинисања и описивања појмова као што су појмовна метафора (3.2), појмовна метонимија (3.3), теорија менталних простора (3.4) и теорија појмовне интеграције (3.5). Треба истаћи изузетно прегледан одељак (3.6), у коме су таксативно наведене сличности

и разлике између две теорије, теорије појмовне метафоре и метонимије и теорије појмовне интеграције, што може бити од велике помоћи студентима и онима који почињу да се баве когнитивном лингвистиком, јер се на једном месту могу наћи прецизно објашњени кључни појмови везани за ову област.

Свакако најзначајнија поглавља ове студије су четврто и пето, у коме се наводе и тумаче резултати истраживања. Четврто поглавље започиње представљањем модела анализе који обухвата четири елемента: структуру, затим прагматички, појмовни и текстуално-визуелни ниво (стр. 103). Први елемент – структура – обухвата наслов рекламе, опис слике и пратећи текст. Као што је поменуто, примери нису праћени сликом, те је опис слике неопходан да би читалац био упознат са ширим контекстом у коме се јавља дати наслов и остали сегменти који активирају конструисање одговарајућег значења. Други сегмент анализе обухвата прагматички ниво, који читаоцу омогућује увид у појмовни несклад уочен у вези са датом рекламом, кршење Грајсових максима у оквиру принципа кооперативности и уопште у имплицирано значење дате рекламе. Трећи сегмент обухвата појмовни ниво анализе, табеларно представљен, што на први поглед може деловати неуобичајено читаоцима навиклим на дијаграме којима се илуструју мреже појмовног стапања. Четврти, текстуално-визуелни елемент анализе упућује на индикаторе појмовног несклада, који могу бити језички или визуелни. Ауторка доследно користи различите слоге и симболе (наведене на самом почетку књиге, стр. 9) да би означила различите менталне просторе, њихове међусобне односе, пројекције, еквивалентне елементе и односе и сл., тако да је лако и једноставно пратити читав процес појмовне интеграције представљен у вези са сваким примером. Такође, индикатори појмовног несклада, који су истовремено и његови активатори, посебно су обележени, те се лако могу разликовати посебни елементи анализе примера.

У наставку четвртог поглавља дата је анализа реклама на енглеском језику (4.2), а затим на српском језику (4.3). Оне су унутар сваког пододелка сврстане у три групе, у зависности од тога који се когнитивни механизам налази у основи појмовне интеграције, односно од тога каква врста односа постоји између елемената у менталним просторима повезаним појмовном интеграцијом, а реч је о појмовној метафори, појмовној метонимији и слободној аналогiji. За читаоце који се баве истраживањем метафора и метонимија у енглеском и српском језику од велике користи су и подаци о томе да ли је одређена метафора и/или метонимија већ забележена у два језика, а, између осталог, један од циљева ове студије јесте да утврди које су метафоре и метонимије присутне у оба језика, односно које су специфичне за дати језик и културу.

У петом поглављу су приказани резултати упоредне анализе, укључујући и квантитативне и квалитативне аспекте реклама, који су ради прегледности подељени у следеће веће категорије, у зависности од тога који ниво анализе обухватају: прагматичке (5.1), појмовне (5.2) и текстуално-визуелне (5.3) аспекте реклама у оба језика. Како истиче С. Филиповић-Ковачевић (стр. 269), појмовни несклад у рекламама јесте резултат свесног и намерног кршења Грајсових максима ради постизања посебног комуникативног ефекта и привлачења пажње прималаца рекламне поруке, што је, уосталом, у складу

са основним принципима маркетинга: привлачење пажње, стварање заинтересованости код купаца, стварање жеље и деловање (JOBBER – ELLIS-CHADWICK 1995).

Када је реч о прагматичком нивоу анализе, ауторка (стр. 269) наводи да се у оба језика најчешће крши максима истинитости, често заједно са максимом јасности, а знатно ређе максима информативности. Пошто се у овом раду анализирају рекламе засноване на појмовном нескладу, јасно је да у прагматичком смислу најчешће долази до кршења максиме истинитости. С друге стране, кршење максиме јасности се на језичком плану најчешће изражава кроз двосмисленост, нејасност, употребу речи широког обухвата значења и мултиреференцијалну употребу заменица. Овде бисмо посебно издвојили двосмисленост која се у енглеском језику, много чешће него у српском, изражава кроз различите креативне, али често и духовите игре речима, у чијој основи је углавном полисемија или хомонимија. Ауторка наводи интересантан пример (стр. 271) рекламе за аутомобил марке Форд мустанг на енглеском језику: „*The driver flies*”, у коме је двосмисленост заснована на полисемији глагола *fly* јер дословно *fly* значи ‘летети’, али у пренесеном значењу ‘брзо се кретати’, док у српском таквих примера готово да нема у одабраном корпусу, јер рецимо у реклами за врсту компјутерског кућишта под називом Гладијатор – „Победник у арени” – истакнуто је само једно значење, везано за борбу у арени. Како закључује ауторка, у српском се у много мање примера крши максима јасности.

У погледу појмовног нивоа анализе, истиче се да се у основи појмовних амалгама у оба језика најчешће налази одређена појмовна метафора, чак у две трећине анализираних реклама, док је појмовна метонимија знатно ређа. Наравно, у зависности од типа производа који се рекламира јављају се различите појмовне метафоре, тако рецимо када је реч о рекламирању аутомобила, компјутера и уопште техничке робе, наилазимо на појмовну метафору МАШИНА ЈЕ ЧОВЕК ИЛИ СТВАР ЈЕ БИЋЕ. У пододељку 5.2.1. дат је табеларни приказ појмовних метафора у енглеском и српском језику, уочених у анализираним корпусу, те се из табеле јасно види које су метафоре забележене у датом језику. Поред тога, у табели се означава и могућност да се у датом језику јави одређена метафора, што може бити од користи творцима реклама. Наиме, чини се да се на основу описаних тенденција и комбиновања прагматичког и појмовног аспекта може поставити одређени образац који би се могао употребити за стварање нових креативних реклама. То и јесте једна од функција појмовних метафора о којима говори ауторка (5.2.3), јер осим представљања рекламираног производа на нов, неочекиван и другачији начин, појмовна метафора индиректно истиче његове позитивне карактеристике. С друге стране, појмовна метонимија обично представља спољашњи кључни однос између улазних простора, или чешће унутрашњи кључни однос који уређује међуодносе елемената унутар улазних простора (стр. 291–293).

У вези са процесом појмовне интеграције, може се закључити да је он неизоставан у току конструисања имплицираног значења и стварања нове концептуализације, чиме се постиже не само креативност и економичност већ често и духовитост. Осим тога, он омогућује интеракцију језичких и визуелних елемената, пошто у конструисању значења сви елементи из непо-

средног ширег и ужег контекста имају важну улогу. Ауторка у вези са интеракцијом језичких и визуелних индикатора истиче (стр. 303) да је готово код свих анализираних реклама језик у наслову рекламе нејасан и двосмислен, пошто упућује на више ствари, али зато визуелни елеменат олакшава разумевање поруке или истиче одређено значење које је потиснуто у самом наслову.

У шестом поглављу се, поред закључних напомена, представљају и теме за будућа истраживања из ове области. Најважнији закључак јесте да енглески и српски језик показују више сличности него разлика када је реч о имплицитној комуникацији израженој кроз рекламе. Такав закључак јасно указује на то да је у оба језика имплицирано значење засновано првенствено на когнитивним механизмима, какав је рецимо процес појмовне интеграције, који омогућује повезивање свих елемената из датог контекста, као и активирање енциклопедијског знања примаоца поруке. Тиме се и на менталном и на језичком плану постижу различити ефекти, најпре креативност и економичност, а то су уједно и основни предуслови за стварање успешних реклама. Међутим, већи број уочених сличности између два језика истовремено указује и на контактне аспекте анализе – како наводи С. Филиповић-Ковачевић, „engleski jezik je zastupljen u srpskom ne samo kroz engleske reklame prilagođene srpskom jeziku nego i kroz originalne srpske reklame koje prate obrasce modernog reklamiranja iz anglo-kultura” (стр. 311). Стога ова монографија може бити од користи не само студентима лингвистике, већ и студентима маркетинга, односно стручњацима који се баве стварањем реклама, јер им може послужити као приручник у откривању креативних потенцијала језика.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- FAUCONNIER, Gilles, Mark TURNER. *The Way We Think*. New York: Basic Books, 2002.
- GRICE, Paul. *Studies in the Way of Words*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1989.
- JOBBER, David, Fiona ELLIS-CHADWICK. *Principles and Practice of Marketing*. Maidenhead: McGraw-Hill, 1995.
- LAKOFF, George, Mark JOHNSON. *Metaphors We Live By*. Chicago: The University of Chicago Press, 1980.
- MYERS, Greg. *Words in Ads*. London: Edward Arnold, 1994.
- RADOVANOVIĆ, Milorad. *Sociolingvistika*. Treće izdanje. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2003.
- PRČIĆ, Tvrtko. *Engleski u srpskom*. Novi Sad: ITP Zmaj, 2005.
- PRČIĆ, Tvrtko. Building Contact Linguistic Competence Related to English as the Nativized Foreign Language. *System* 42 (2014): 143–154.
- SILAŠKI, Nadežda. *Diskurs reklamnog oglasa u časopisima za žene na srpskom i engleskom jeziku: analiza žanra*. (doktorska disertacija, neobjavljena). Novi Sad: Filozofski fakultet, 2004.
- SILAŠKI, Nadežda. Kako delovati rečima – izbor leksike u reklamnim oglasima u časopisima za žene. *Teme* 33/3 (2009): 925–938.
- TANAKA, Keiko. *Advertising Language: A Pragmatic Approach to Advertisements in Britain and Japan*. London: Routledge, 2005.

Диана Продановић-Станковић

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за англистику

Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
stankicd@eunet.rs

УПУТСТВО ЗА ПРИПРЕМУ РУКОПИСА ЗА ШТАМПУ

Часопис *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* објављује оригиналне радове, научну критику, хронику и библиографију из области филолошких и лингвистичких проучавања. Радови који су већ објављени или понуђени за објављивање у некој другој публикацији не могу бити прихваћени за објављивање у *Зборнику Матице српске за филологију и лингвистику*. Ако је рад био изложен на научном скупу у виду усменог саопштења, податак о томе треба да буде наведен у посебној напомени при дну прве странице чланка.

Језици рада су српски језик, остали словенски језици, енглески, немачки и француски. За радове на српском језику примењује се *Правилник српскога језика* Митра Пешикана, Јована Јерковића и Мата Пижурнице (Нови Сад: Матица српска, 2010).

1. ПРЕДАЈА РУКОПИСА

Рад послати одштапан на адресу: Уредништво *Зборника Матице српске за филологију и лингвистику*, Матица српска, Улица Матице српске 1, 21 000 Нови Сад, Србија. Електронску верзију рукописа у Word формату послати на адресу: jdjukic@maticasrpska.org.rs. У електронској верзији не наводити податке о аутору, већ их дати у тексту електронске поруке (назив и седиште установе, електронска адреса аутора). Ако је аутора више, за свакога навести тражене податке. Штампана верзија рукописа може бити замењена електронском верзијом у PD формату. Рукописи се не враћају ауторима.

Рокови за предају радова су 1. април (за прву свеску) и 1. септембар (за другу свеску).

2. ПРОЦЕС РЕЦЕНЗИРАЊА

Радове рецензирају два квалификована рецензента. У року од два месеца од пријема рукописа аутори ће бити обавештени о томе да ли је рад прихваћен за објављивање. Поступак рецензирања је анониман у оба смера. Рок за објављивање прихваћених радова је 12 месеци од предаје коначне верзије рукописа. (Аутор је дужан да у року од 5 дана уради коректуру рада, када то буде од њега затражено.)

3. ЕЛЕМЕНТИ РАДА (обавезан редослед):

а) име и презиме аутора: у студијама и чланцима изнад наслова уз леву маргину, у приказима испод текста уз десну маргину, курзивом; назив и број пројекта/програма у оквиру којег је чланак настао наводи се у подбелешци, везаној звездицом за наслов рада;

- б) наслов рада: верзалом, центриран;
 в) сажетак (до 8 редова): а) на језику основног текста, без ознаке *Сажетак*; б) на енглеском језику; лева маргина увучена 1,5 cm у односу на основни текст;
 г) *Кључне речи* (до 5): а) на језику основног текста; б) на енглеском језику; лева маргина увучена 1,5 cm у односу на основни текст;
 д) основни текст;
 ђ) ИЗВОРИ; ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА: центрирано;
 е) резиме садржи: име аутора уз леву маргину, наслов рада (верзалом, центрирано), испод наслова Резиме (центрирано и спационирано), текст резимеа; уколико је рад на српском језику, резиме може бити на енглеском, немачком, руском или француском; уколико је рад на страном језику, резиме је на српском; ако аутор није у могућности да обезбеди резиме на одговарајућем језику, треба да га напише на језику рада, а Уредништво ће обезбедити превод.
 ж) назив и адреса установе у којој је аутор запослен и електронска адреса аутора, уз леву маргину (у приказима уз десну); називи сложених организација треба да одражавају хијерархију њихове структуре, један испод другог.

4. ФОРМАТ

- а) стандардни: А4; маргине 2,5 cm;
 б) фонт: Times New Roman; друге фонтове употребљене у тексту послати као посебан фајл; за црквенословенски текст користити фонт МОНАХ (аутори га могу добити обраћањем на електронску адресу jdjukic@maticasrpska.org.rs);
 в) величина слова: основни текст 12 pt, а сажетак, кључне речи, подножне напомене, извори, цитирана литература, резиме, назив и адреса установе и електронска адреса аутора 10 pt;
 г) размак између редова: 1,5;
 д) напомене: у дну стране (footnotes, а не endnotes), искључиво аргументативне; први ред увучен 1,5 cm у односу на основни текст;
 ђ) за наглашавање се користи *иџалик* (не **болд**);
 е) наслови појединих сегмената рада дају се малим верзалом, увучени за 1,5 cm и интегрисани у почетне параграфе; пожељно је да буду нумерисани (**1.**, 1.1., 1.2., 1.2.1. итд.); параграфи **1.**, **2.** итд. одвајају се од претходног параграфа једним празним редом, а параграфи 1.1., 1.2. итд. размаком од 6 pt;
 ж) препоручљиво је да се глосе, вишестубачни делови текста и слична одступања од стандардне текстуалне форме вежу „невидљивим” табелама, како би задржали позицију коју је аутор предвидео.

5. ЦИТИРАНЕ ФОРМЕ

- а) наслови посебних публикација који се помињу у раду штампају се италиком;
 б) цитати се дају под двоструким знацима навода (у раду на српском „...”, у радовима на другим језицима у складу с одговарајућим правописом), а цитат унутар цитата под једноструким знацима навода (‘...’); пожељно је цитирање према изворном тексту (оригиналу); уколико се цитира преведени

рад, у одговарајућој напомени навести библиографске податке о оригиналу; доследно се придржавати једног од наведених начина цитирања;

в) краћи цитати (2–3 реда) дају се унутар текста, дужи цитати се издвајају из основног текста (увучени), са извором цитата датим на крају;

г) пример се наводи италиком, а његов превод под једноструким знацима навода ('...').

6. ЦИТИРАЊЕ РЕФЕРЕНЦИ ИНТЕГРИШЕ СЕ У ТЕКСТ, НА СЛЕДЕЋИ НАЧИН:

а) упућивање на студију у целини: (ГрицКАТ 1975);

б) упућивање на одређену страну студије: (ВЕЋЕРКА 1961: 59–60);

в) упућивање на одређено издање исте студије: (РАДОВАНОВИЋ 1986²: 66);

г) упућивање на студије истог аутора из исте године: (БУГАРСКИ 1986а: 55), (БУГАРСКИ 1986б: 110);

д) упућивање на студију два аутора: (ГАМКРЕЛИДЗЕ – ИВАНОВ 1984: 320–364);

ђ) студије истог аутора наводе се хронолошким редом: (НАЛЛЕ 1959; 1962);

е) уколико библиографски извор има више од два аутора, у парентези се наводи презиме првог аутора, док се презимена осталих аутора замењују скраћеницом и др./et al.;

ж) страна имена се у тексту на српском језику транскрибују; у парентези се наводе у оригиналној графици;

з) ако је из контекста јасно који је аутор цитиран, у парентези није потребно наводити његово презиме, нпр.

Ради се, очигледно, о социолингвистичким параметрима комуникације, које детаљно разматра и образлаже М. Радовановић (1986: 67–69).

и) ако се упућује на радове двају или више аутора, податке о сваком следећем раду одвојити тачком и запетом, нпр. (Белић 1958; Стевановић 1968);

ј) рукописи се цитирају према фолијацији (нпр. 2а–3б), а не према пагинацији, изузев у случајевима кад је рукопис пагиниран.

7. ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

У текстовима писаним ћирилицом најпре се наводе (према азбучном реду презимена аутора) радови објављени ћирилицом, а затим (према абecedном реду презимена аутора) радови објављени латиницом; у текстовима писаним латиницом редослед је обрнут; сви редови осим првог увучени су за 1,5 cm употребом тзв. „висећег” параграфа; презиме аутора дати малим верзалом; у радовима на енглеском, немачком и француском референце ћирилицом се могу транслитерovati латиницом.

Литература се наводи на следећи начин:

а) књига (један аутор):

ГрицКАТ, Ирена. *Студије из историје српскохрватског језика*. Београд: Народна библиотека Србије, 1975.

б) књига (више аутора):

RADDEN, Günter, René DIRVEN. *Cognitive English Grammar (Cognitive Linguistics in Practice 2)*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2007.

в) рад у часопису:

НАНН, Adelaide. Verbal Nouns and Adjectives in Some Ancient Languages. *Language* 42/2 (1966): 378–398.

г) рад у зборнику радова:

ПИПЕР, Предраг. О когнитивнолингвистичким и сродно усмереним проучавањима српског језика. Предраг Пипер (ур.). *Ко̀жни̑ивнолин̑вис̑ичка̑ проучавања ср̑ско̑ језика*. Београд: САНУ, 2006, 9–46.

д) речник:

ESJS: *Etymologický slovník jazyka staroslověnského* (red. Eva Havlová), 1–. Praha: Academia, 1989–.

ђ) фототипско издање:

ИВИЋ, Милка. *Значења ср̑скохрва̑ско̑ инс̑румен̑ала и њихов развој (син̑аксичко-семантичка с̑удија)*. Београд, 1954. Београд: Српска академија наука и уметности – Београдска књига – Институт за српски језик САНУ, 2005.

е) рукописна грађа:

НИКОЛИЋ, Јован. *Песмарица*. Темишвар: Архив САНУ у Београду, сигн. 8552/264/5, 1780–1783.

ж) публикација доступна on-line:

VELTMAN, K. H. *Augmented Books, Knowledge and Culture*. <<http://www.isoc.org/inet2000/cdproceedings/6d/6d.>> 02.02.2002.

CONTENTS

SLOBODAN PAVLOVIĆ. Copulative Compound Sentences in Serbian from the 12th to the 15th Century. VIKTOR SAVIĆ. “Ponos” [and “dosada”] in the Code of Emperor Dušan. *On the Trail of Obliterated Meanings*. RADMILO MAROJEVIĆ. The Subject-Object Inversion and the Poetics of “the Obscure Places” (an interpretation of two verses from “The Mountain Wreath”: *porugani oltar jazičestvom / na milost će okrenut nebesa!* [2359–2360]). RADA STIJOVIĆ. On the Lexis of the Synod Translation of the New Testament in Comparison with the Lexis of Vuk’s Translation. MARINA NIKOLIĆ. On Theoretical Aspects of the Semantics of Degree. DEJAN SREDOJEVIĆ. Intonation of Interrogatives. NADA ARSENIJEVIĆ. (Sub)standard Use of the Genitive with the Preposition *od*. DUŠANKA ZVEKIĆ-DUŠANOVIĆ. On the Verb *moći* in Apodosis of Unreal Conditional Sentences. JOVANKA RADIĆ. On the Methodology of Exploring the Primary Values of Suffixes. Categorical Approach: From *ul-ica* to *učitelj-ica*. SANJA ĐUROVIĆ, MARINA SPASOJEVIĆ. Another Perspective on Aspectual Verbal Pairs in the Serbian Language. TATJANA GRUJIĆ. Machines as Source Domain in the Metaphorical Conceptualization of Domains of Social Organizations and Humans. CHRONICLE. REVIEWS.

Зборник Матице српске за филологију и лингвистику
Издаје Матица српска
Излази двапут годишње
Уредништво и администрација: Нови Сад, Улица Матице српске 1
Телефон: 021/6622-726
e-mail: zmsfl@maticasrpska.org.rs
www.maticasrpska.org.rs

Редакција LVII/1 књ. Зборника Матице српске за филологију и лингвистику
закључена је 5. маја 2014.

За издавача: доц. др Ђорђе Ђурић, генерални секретар Матице српске

Стручни сарадник Одељења: Јулкица Ђукић

Технички уредник: Вукица Туцаков

Штампање завршено јуна 2014.

Компјутерски слог: Владимир Ватић, ГРАФИТ, Петроварадин

Штампа: Сајнос, Нови Сад

Штампање ове свеске Зборника омогућило је
Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

80/81(082)

ЗБОРНИК Матице српске за филологију и лингвистику –
Archivum philologicum et linguisticum / главни и одговорни уред-
ник др Јасмина Грковић-Мејдор. – 1984/1985, књ. 27/28–. – Нови
Сад : Матица српска, Одељење за књижевност и језик, 1985–.
– 24 cm

Наставак публикације: Зборник за филологију и лингвистику

ISSN 0352-5724

COBISS.SR-ID 9630978